T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

EYYÛBİLERDE ASKERÎ TEŞKİLAT

Abdullah KUBAT

ŞANLIURFA-2020

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

EYYÛBİLERDE ASKERÎ TEŞKİLAT

Abdullah KUBAT

Danışman

Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

ŞANLIURFA-2020

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 185224011 numaralı Abdullah KUBAT'ın hazırladığı "Eyyûbilerde Askerî Teşkilat" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 29/06/ 2020 tarihinde, saat 14.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

29/06/ 2020

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ		
Üye	Doç. Dr. Mustafa UYAR		
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ		

Bu tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

……/07/2020

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek ☐Almıştır ☐Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı : Abdullah KUBAT
Öğrenci Numarası: 185224011
Enstitü Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) : Eyyûbilerde Askerî Teşkilat

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen ‘‘Eyyûbilerde Askerî Teşkilat’’ çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 210 sayfalık kısmına ilişkin, 14/06/2020 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 21‘dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 6 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

29/06/2020
Abdullah KUBAT
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 29/06/2020

Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

(İmzası)

ÖZET

EYYÛBİLERDE ASKERÎ TEŞKİLAT

KUBAT, Abdullah

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

Haziran, 2020, 210 sayfa

Eyyûbi Devleti, 1171 yılında Selahaddin Eyyûbi tarafından Mısır'da kurulmuştur. Kuzey Afrika, Suriye, Yemen, Hicaz, Güneydoğu Anadolu ve Irak'ın kuzey bölgelerinde hüküm sürmüştür. Bu çalışmamızın konusu Eyyûbi Devleti'nin askerî teşkilatıdır. Tüm birimleri ile Eyyûbi ordusu ve askerî teşkilatı hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır.

Eyyûbi ordusu ağırlıklı olarak bir kara ordusudur. Memlûk adı verilen, tavâşi ve karagulam süvariler, askeri teşkilatın ana unsurunu oluşturmaktadır. Bunların dışında, muhasara birlikleri, piyade ve gönüllü birlikler de bulunmaktadır. Eyyûbi ordusunun savaş düzeni beşli sisteme göre olup Ortaçağ'daki diğer İslam ve Türk Devletleri ile benzerlik göstermektedir. Savaşlarda, Turan taktiği kullanmakla beraber, şartlara göre farklı yöntemler de kullanılmıştır. Eyyûbi ordusunda, muharip birimleri dışında, ordunun ve askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için, askerî istihbarat, ordu çarşısı, zerdhane (silahhane), ıstabl (ahır) ordu mehteri, kadıaskerlik, ordu tabipliği gibi farklı birim ve birlikler de bulunmaktaydı. Askerlerin kullandığı silahlar, dönemin savaş teknolojisi gereği tüm ordularda yer alan, ok-yay, kılıç, mızrak, balta, topuz, hançer, mancınık, arrâde, çarh, neft, gibi aletlerdi. Özellikle neft kullanımında başarı sağlanmıştır.

Ordu ağırlıklı olarak bir kara ordusu olmakla beraber aynı zamanda, savaş ve nakliye gemilerinden oluşan bir donanmaya da sahipti. Donanmada Fatımîlerin tecrübesinden faydalanılmıştır. Karada Haçlılara karşı başarılar elde edilirken, denizlerde, köklü bir denizcilik geçmişine sahip olan düşmana karşı, birkaç başarı dışında, daimi ve üstün başarılar elde edilememiştir. Tımar sistemini Eyyûbilerde

görmek de mümkündür. Ordunun ve askerlerin finansal ihtiyacını karşılamak için farklı görev ve isimleri olan dîvanlar oluşturulmuştur. Eyyûbi askerî teşkilatı genel olarak Selçuklu ve Zengîlerin etkisinde kalmıştır. Eyyûbi ordusunda, Türk savaş kültürünün etkileri görülmekle beraber Arap, Sâsani ve Fâtımîlerin ordu ve askeri teşkilatının tesirini görmek de mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Eyyûbiler, Askerî Teşkilat, Memlûk, Donanma, Tımar Sistemi.

ABSTRACT

MILITARY ORGANIZATION IN AYYUBIDS

KUBAT, Abdullah

Master's Thesis

Department of History

Advisor: Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

June, 2020, 210 pages

The Ayyubids State was established in 1171 by Saladin Ayyubi in Egypt. It ruled in North Africa, Syria, Yemen, Hejaz, Southeastern Anatolia, and northern regions of Iraq. The subject of this study is about the military organization of the Ayyubid State. It is aimed to provide information about the Ayyubi army and military organization with all its units.

The Ayyubid army is predominantly a land army. Tavaşi and karagulam cavalries called as Mamluk form the main element of the military organization. Apart from these, there were also siege troops, infantry, and volunteer troops. The battle order of the Ayyubi army is according to the fivefold system and shows similarities with the other Islamic and Turkish States in the Middle Ages. In the wars, while using the Turan tactic, different methods were used according to the conditions. In the Ayyubi army, apart from its combat units, there were also different parts such as military intelligence, army bazaar, zerdhane (armory), istabl (barn), mehter company, qadisoldier, and military medicine. In all armies due to the war technology of the period, the weapons were used by the soldiers such as arrow-bow, sword, spear, ax, knob, dagger, catapult, arrade (small catapult), carh (small crossbow), and neft (greek fire).

Although the army was predominantly a land army, it also had a navy of war and transport vessels. The experience of Fatimids was benefited in the Navy. While success was achieved against the Crusaders on the ground, permanent and superior achievements were not achieved in the seas against the enemy, which has a long-

established maritime history. It is also possible to see the manorial system (timar) in Ayyubids. In order to meet the financial needs of the army and soldiers, titles with different duties and names were formed. The Ayyubi military organization was generally under the influence of the Seljuks and the Zangids. In the Ayyubid army, although the effects of the Turkish war culture can be seen, it is also possible to see the influence of the army and military organization of the Arabs, Sasanians, and Fatimids.

Keywords: Ayyubids, Military Organization, Mamluk, Navy, Manorial System (Timar System).

EYYÛBİLERDE ASKERÎ TEŞKİLAT

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY TUTANAĞI……...II
ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ……...III
ÖZET…….…....IV
ABSTRACT…… .VI
İÇİNDEKİLER……...VIII
KISALTMALAR…….....XV
ŞEMALAR LİSTESİ…….....XVI
EKLER LİSTESİ……..XVII

GİRİŞ……...1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ 1
YÖNTEM…… 2
KAYNAK VE ARAŞTIRMALARA DAİR…….3
1. ARAPÇA VAKAYİNAMELER…….. 4
2. HAÇLI, ERMENİ VE SÜRYANİ KRONİKLERİ VE MEKTUPLARI…… 6
3. ORTAÇAĞ'DA SULTANLARA TAKDİM EDİLEN SAVAŞ VE STRATEJİ KONULU ESERLER ……..6
4. ARAPÇA BİYOGRAFİ ……..7
5. HAÇLI HATIRATI…… 8
6. ARAŞTIRMA ESERLER……8
6.1. TÜRKÇE ARAŞTIRMA ESERLER ……8
6.2. ARAPÇA ARAŞTIRMA ESERLER……...10
6.3. BATILI YAZARLARIN YAZDIĞI ARAŞTIRMA ESERLER ……10
7. ANSİKLOPEDİ VE ISTILÂHÎ SÖZLÜKLER.....11
EYYÛBİLERİN SİYÂSİ TARİHİ**……**13
Eyyûbilerin Tarih Sahnesine Çıkmaları**……..**13
Esedüddîn Şirkuh ve Selahaddin'in Mısır Seferleri **……..**15

Selahaddin'in Fatımi Vezirliği ve Eyyûbi Devleti'nin Doğuşu (564/1169)……...16
Haçlılarla Mücadele……20
Selahaddin'den Sonraki Dönemler……21
1. Melik Efdal (589-592/1193-1196) ve Melik Aziz Dönemleri ……..21
2. Melik Âdil Dönemi……22
Melik Kâmil Dönemi……..24
II. Melik Âdil Dönemi ……...26
Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb Dönemi ……...27
Turan Şah Dönemi ve Devletin İnkirâzı ……...28

BİRİNCİ BÖLÜM
EYYÛBİ KARA ORDUSU

1.1. SÜVARİLER……30
1.1.2. Memlûk Süvariler……31
1.1.2.1. Tavâşî Memlûk Süvari…….33
1.1.2.2. Karagulam Memlûk Süvari ……..34
1.2. PİYADELER VE MUHASARA BİRLİKLERİ……...35
1.2.1. Mancınıkçılar; Haccârûn (Taşçılar)ve Candâriyye……..37
1.2.2. Naffât, Neffatûn-Zerrâk……...38
1.2.3. Çarhçı ……..41
1.2.4. Nakkabûn- Lağımcılar……41
1.2.5. Horasancılar ……45
1.2.6. Milisler ……46
1.2.7. Gönüllüler (el-Mutavvıat) ……48
1.2.8. Battalûn (Emekliler) ……50
1.2.9. Mahlûller ……52

İKİNCİ BÖLÜM
EYYÛBİ ORDUSUNUN SAVAŞ HAZIRLIKLARI VE ORDU NİZAMI

2.1. EYYÛBİ ORDUSUNUN SAVAŞ HAZIRLIKLARI……53
2.1.1. İstişare Heyeti (Harp Meclisi) ……...53
2.1.2. Ordunun Toplanması……55
2.1.3. Tulb (Birlik) ve Askerlerin Tulblara Ayrılması ……56
2.2. EYYÛBİ ORDUSUNUN SAVAŞ NİZAMI ……..58
2.2.1. Mukaddime (Öncü Kuvvetler) ……..63
2.2.1.1. Yezek……63
2.2.1.1.1. Yezekin Keşif ve İstihbarat Görevlerini ……65
2.2.1.1.2. Yezekin,Keşif ve İstihbarat Dışındaki Görevleri……...66
2.2.1.2. Câlişiyye……69
2.2.1.3. Talia (Talâyi)……72
2.2.2. Kalb (Merkez) ……72
2.2.2.1. el-Halkatü'l-Hassa (el-Halkaü's-Sultaniyye)……..75
2.2.3. Meymene - Meysere (Sağ Kanat - Sol Kanat)……..79
2.2.4. Sâka (Artçılar) ……...84
2.3. BAZI ÖNEMLİ SAVAŞLARDA EYYÛBİ ORDUSUNUN TERTİBATI**……**86
2.3.1. Hıttin Savaşı Öncesi Eyyûbi Ordu Nizamı (Taberiyye'de)……...86
2.3.2. Akkâ Müdafaası ve Savaşlarında Ordu Nizamı ……87
2.3.3. Eyyûbi Ordusunun Arsuf Savaşı'ndaki Ordu Nizamı ……..88
2.4. EYYÛBİ ORDUSU SAVAŞ TAKTİKLERİ……..89
2.4.1. Sahte Ric'at- Turan Taktiği ve Pusu kurma ……..89
2.4.2. Çember-Halka……91
2.4.3. Düşmanı Yanıltma……91
2.4.4. Düşmanı Yıpratma……92
2.4.5. Düşmana Suikast ……...93
2.4.6. Fiziki ve Çevresel Faktörleri Lehine Çevirme ……..94
2.4.7. Kale ve Şehir Yıkma ……97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUHARİP OLMAYAN BİRLİKLER VE BİRİMLER

3.1. EYYÛBİ ORDUSU İSTİHBARAT TEŞKİLATI- BERİD (POSTA) **……..**99

3.1.1. İstihbarat Görevlileri, Kaynak ve Yöntemleri …….99

3.1.1.1. Kâtibü's-Sır ve Berîd Reisliği …….99

3.1.1.2. Kâsıd, Berîd, Sâi ve Neccâbe (Posta Görevlileri) ……100

3.1.1.3. et-Ta'miyye Görevlileri……101

3.1.1.4. Casuslar……101

3.1.1.4.1. Yerli Casuslar ……...102

3.1.1.4.2. Yabancı Casuslar ……..103

3.1.1.4.3. Elçiler Aracılığı İle Casusluk……104

3.1.1.4.4. Esir, Mülteci, Tüccar ve Yolcular Vasıtasıyla …….105

3.1.1.5. İstihbarat Araçları ……106

3.1.1.5.1. Güvercin……... 106

3.1.1.5.2. Menâvir…… 107

3.1.1.5.3. Davul-Kös…….107

3.1.1.5.4. Bayrak……...108

3.1.1.5.5. Ok……..108

3.1.1.5.6. Yüzücüler……..108

3.1.1.5.7. Çavuş…….109

3.2. LOJİSTİK BİRİMLER**……..**110

3.2.1. Sûkü'l-Asâkir (Ordu/Asker Çarşısı)……...110

3.2.2. Mîre Birlikleri (el-Etlâbü'l-Mîre)……111

3.2.3. Zerdhane (Silah ve Zırh Deposu)……...112

3.2.4. Istabl (Ahır) ……...113

3.2.5. Tablhâne (Ordu Mehteri)…….114

3.2.6. Ordu Tabibi …….116

3.2.7. Kadâü'l-Asker ve Askerî Kaza Teşkilatı…….118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
EYYÛBİ ORDUSUNDA SİLAH VE TEÇHİZATLAR

4.1. BİREYSEL SİLAHLAR……...120

4.1.1. Ok ve Yay……..120

4.1.2. Kılıç……123

4.1.3. Mızrak……126

4.1.4. Teber (Balta)……..128

4.1.5. Debbûs, Topuz, Gürz……129

4.1.6. Hançer.....129

4.2. BİREYSEL SAVUNMA ALETLERİ**……...**130

4.2.1. Zırh……130

4.2.2. Miğfer ……...132

4.2.3. Kalkan ……..…133

4.3. AĞIR SAVAŞ ALETLERİ VE DİĞER SİLAHLAR**……...**134

4.3.1. Mancınık…… 134

4.3.2. Arrâde……..137

4.3.3. Çarh ……138

4.3.4. Debbâbe, Kule, Kebş (Koçbaşı), Sinnevr ……...139

4.3.5. Neft ve Kullanıldığı Silahlar ……..141

4.3.6. Müselles- Müseddes ……...145

4.3.7. Mikla’ (Sapan)……145

4.4. ASKERLERİN GÜNLÜK KIYAFETLERİ ……146

4.5. BAYRAK, SANCAK……147

4.6. ÇALIŞ (TUĞ)……149

4.7. ÇETR……151

4.8. ORDU HİZMETİNDE KULLANILMIŞ OLAN HAYVANLAR……151

4.8.1. At……151

4.8.2. Deve……153

4.8.3. İnek……..155

4.8.4. Merkep-Katır ……...155

4.8.5. Güvercin ……..155

BEŞİNCİ BÖLÜM
EYYÛBİ DONANMASI (ÜSTÛL)

5.1. EYYÛBİ DONANMASI PERSONELLERİ……159
5.1.1. el-Kâid (Kumandan)……160
5.1.2. Reîs ……160
5.1.3. Mukaddem ……..161
5.1.4. Guzât (Gâziler)……...161
5.1.5. Gurâb Kürekçiler……162
5.2. EYYÛBİ DONANMASI SAVAŞ GEMİLERİ……162
5.2.1. Şînî (Galeri) ……..162
5.2.2. Harrâka ……..164
5.2.3. Ğurâb ……..164
5.2.4. Şelendî ……165
5.2.5. Musattah ……165
5.3. EYYÛBİ DONANMASI LOJİSTİK GEMİLERİ ……165
5.3.1. Tarîde ……165
5.3.2. Batsa, Butşa ……166
5.3.3. Hammâle ……167
5.3.4. A'zârî ……167
5.3.5. Merkûş – Berkûş ……167
5.3.6. Uşâyri ..……...168
5.3.7. Şebbâre ……...168
5.4. EYYÛBİ DONANMA TERSÂNELERİ VE ÖNEMLİ LİMANLARI ……169
5.4.1. Ravza (el-Cezire) Tersanesi ……170
5.4.2. Fustat Tersanesi ……..170
5.4.3. İskenderiyye Tersanesi……171
5.4.4. Dimyat Tersanesi ……171
5.4.5. El-Maks Tersanesi ……..172
5.4.6. Eyyûbi Donanması Önemli Limanları ……172
5.5. DONANMA SİLAHLARI, SALDIRI VE SAVUNMA YÖNTEMLERİ …...173
5.5.1. Karada Kullanılan Silahlar……..173

5.5.2. Tâbût ……...173
5.5.3. Neft ……174
5.5.4. Kelâlîb Kanca-Çengel……174
5.5.5. Bâsilika ve Diğer Delici-Kırıcı Silahlar ……..175
5.5.6. Licâm ……175

ALTINCI BÖLÜM
İKTÂ SİSTEMİ VE ASKERÎ TEŞKİLATLA İLGİLİ DİVANLAR

6.1. İKTÂ SİSTEMİ ……177
6.2. ASKERÎ TEŞKİLATLA İLGİLİ DİVANLAR ……181
6.2.1. Divanü'l-Ceyş, Dîvanü'l-İktâ, Divânü'r-Revâtib ……..181
6.2.2. Divanü'l-Müfred……..185
6.2.3. Divanü's-Sur……185
6.2.4. Divanü'l Üstûl (Donanma Maliye Teşkilatı)……..185
SONUÇ……188
KAYNAKÇA……191
EKLER

KISALTMALAR

A.Ü.DTCF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
B.	Bin (oğlu)
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Haz.	Hazırlayan
H.	Hicri
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İSAR	İstanbul Eğitim ve Araştırma Vakfı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.	Miladi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Ö.	Ölümü
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	Yayınları
Y.Y.	Yüzyıl

ŞEMALAR LİSTESİ

Şema 1: Eyyûbi Ordusu Savaş Nizâmı…….…..….63

Şema 2: Eyyûbi Ordusu Savaş Nizâmı (Yürüyüş Halinde)…….....64

Şema 3: Hıttin Savaşı Öncesi Ordu Nizâmı (Tabriyye'de)……..…88

Şema 4: Akkâ Müdafaası ve Savaşlarında Ordu Nizâmı……..…...89

Şema 5: Eyyûbi Ordusu'nun Arsuf Savaşı'ndaki Ordu Nizamı …….…..…90

EKLER LİSTESİ

Ek-1: Fârisi- Türki Mancınık…….…….Ek s.1
Ek-2: Frenci- Rûmi-Mancınık……..Ek s.2
Ek-3: Farisî- Mancınık…….Ek s.3
Ek-4: Ok Atan Mancınık……..Ek s.4
Ek-5:Çarh 1……..Ek s.5
Ek-6:Çarh 2…….....Ek s.6
Ek-7: Müselles Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb kitabından…….Ek s.7
Ek-8: Müseddes Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb kitabından……...Ek s.8
Ek-9: Akka Kuşatması…….Ek s.9
Ek-10: Zırh (XII. veya XIII.yy. Suriye)……...…….Ek s.10
Ek-11: Şini Gemisi –Selahaddin'in gemileri kitabından……Ek s.11
Ek-12: Temsili Eyyûbi Bayrağı……..Ek s.12
Ek-13: Dimyat Müdafaası Temsili Resmi...……...Ek s.13

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Eyyûbi Devleti XII. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş Mısır, Kuzey Afrika Suriye, Yemen, Hicaz, Güneydoğu Anadolu ve Irak'ın kuzey bölgelerinde hüküm sürmüş olan büyük bir devlettir. Devletin büyük sultanlığının merkezi olan Mısır, 1250 yılında kaybedilse de, hanedan üyelerinin hüküm sürdüğü diğer feodal hükümdarlıkların son bulması zamana yayılmış, Eyyûbilerin son kolu olan Hısn-ı Keyfa Eyyûbileri varlığını XV. Yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettirmiştir. Eyyûbilerin hüküm sürdüğü tarihler Haçlı Seferleri'nin en yoğun ve şiddetli bir şekilde sürdüğü dönemlerdir. Eyyûbi Devleti tek başına III.-IV.-V.-VI. ve VII. Haçlı Seferlerine karşı koyarak İslam dünyasının savunuculuğunu yapmış ve bölgeyi Haçlılardan korumuştur. Zaman zaman kayıplar ve yenilgiler yaşansa da genel olarak Haçlılara karşı başarılı bir mücadele yürütülmüştür. Bu devletin ömrü uzun olamamakla birlikte etkileri, derin ve uzun süreli olmuştur. Haçlılara karşı başarılı bir mücadele yürüten bu ordunun askeri teşkilatı bundan dolayı önem arz etmektedir. Biz bu çalışmamızda Eyyûbi askeri teşkilatına kaynaklık eden Selçuklu, Zengî ve Fâtımî askeri teşkilatları ile benzer ve farklı yönlerini ortaya koyarak anlatmaya çalıştık. Eyyûbi askeri teşkilatı ağırlıklı olarak Selçuklu ve Zengî askeri teşkilatını örnek alarak kurulmuş olmakla birlikte, hüküm sürdüğü coğrafyanın ve yaşanılan dönemin de etkisiyle askeri teşkilat içerisinde Selçuklu ve Zengîlerde olmayan uygulamalar da olmuştur. Fâtımî etkisi görülen donanma teşkilatı ve neftin çok çeşitli silahlarda yaygın olarak kullanımı buna örnektir.

Yaptığımız araştırma neticesinde Eyyûbi siyasi tarihi ve özellikle Selahaddin dönemi ile ilgili birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen Eyyûbi askerî teşkilatı ile ilgili müstakil bir çalışmanın olmadığını gördük. Haçlılarla çetin bir mücadele yürütüp gelirinin büyük bir kısmını askeri harcamalara veren bir devletin askeri teşkilatını araştırmaya değer bulduk. Bu nedenle bu tez konusunu alıp araştırmaya çalıştık.

Tez çalışmamız giriş ve altı bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında, araştırmanın konusu, önemi, yöntemi ve kaynaklar; ayrıca Eyyûbî askeri teşkilatını

anlatırken verdiğimiz örneklerin iyi anlaşılabilmesi için söz konusu devletin siyasi tarihinin özeti, bulunmaktadır.

Birinci bölümde, Eyyûbi Askerî Teşkilatı içerisinde kara ordusu ve kara ordusundaki süvariler, piyadeler ve muhasara birliklerinden bahsederek bu birliklerin Eyyûbi ordusundaki önemini örnekler vererek anlattık.

İkinci bölümde, Eyyûbi ordusunun savaş hazırlıklarını, ordunun savaş ve sefer nizamını, beşli (hâmis) düzen olarak isimlendirilen düzen içerisindeki mukaddime, kalb, meymene-meysere ve sâka birliklerini, ordunun bazı önemli savaşlardaki tertibâtını örnekler vererek açıkladık.

Üçüncü bölümde, askerî teşkilât içerisinde yer alan muharip olamayan fakat ordu için önemli olan istihbarat, lojistik birimler ve görevlilerden bahsedilmiş ve konu ile ilgili örnek olaylara yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde, Eyyûbi ordusunda kullanılmış olan bireysel ve ağır silahlardan, savunma aletlerinden ve diğer teçhizatlardan, son olarak ise ordu hizmetinde kullanılmış olan hayvanlardan bahsedilmiştir.

Beşinci bölümde, Eyyûbi donanmasından, donanmadaki personellerden, deniz savaşlarında kullanılmış olan savaş ve lojistik gemilerden, Eyyûbi donanmasının tersanelerinden ve önemli limanlarından ayrıca deniz savaşlarında kullanılan silah ve teçhizatlardan bahsedilmiştir.

Altıncı ve son bölümde ise, Eyyûbi askeri teşkilatı ve ordusunun finansmanından, iktâ sisteminden, askerî divanlardan ve bu divanların işleyişinden bahsedilmiştir.

YÖNTEM

Eyyûbilerde Askerî Teşkilat konusunu ele aldığımız bu tez çalışmasındaki temel amacımız, Eyyûbilerin tarih sahnesine çıktığı dönemden, devlet sona erinceye kadar geçen süre içerisinde devletin askerî teşkîlâtını imkânlar ölçüsünde, tüm yönleriyle ele almak olmuştur. Bu tez çalışmasında veri toplama tekniği olarak öncelikle ana kaynaklardan istifade edilmiştir. Konu ile ilgili el yazma ve sadece belli kütüphanelerde mevcut olan eserlerden yararlanılarak fişleme yöntemiyle bilgilerden notlar alınarak kullanılmıştır.

Tezimizi hazırlarken öncelikle o dönemde yaşamış, devlet kademelerinde görev yapmış, seferlere, savaşlara ve kuşatmalara eşlik etmiş veya olaylara şahit olmuş kişilerin anlattıklarını kaleme alan müelliflerin yazmış olduğu eserlere öncelik verdik. Konuları anlatırken iki eser arasında çelişkiye düşülen durumlarda öncelikle olaya şahit olan müellifin anlattıklarını referans aldık. Farklı görüş veya bilgilere de dipnotlarda veya parantez içerisinde yer verdik. Eyyûbi askeri teşkilatını araştırırken ilk olarak askeri teşkilat ve ordu hakkında teknik veya istatistiksel bilgi veren dönemin birinci elden kaynaklarındaki bilgilere yer verdik. Bu tür eserlerde bir bilgi bulamadığımız durumlarda siyasi tarihi anlatan eserleri inceleyerek, tezimizde kullanabileceğimiz teknik bilgileri bu kaynak eserlerden ayıklayarak seçmeye çalıştık. Ayrıca konu ile ilgili araştırma yaparken olayların yaşandığı dönemde kaleme alınan Haçlı, Ermeni ve Süryani kaynaklardan da yararlanmaya çalıştık. Tezimizi hazırlarken kullandığımız bir diğer yöntem ise, literatür taramasıdır. Bu literatür taramasıyla Eyyûbilerin askerî ve siyasi teşkilâtını konu alan çalışmalar incelenmiştir.

Bu tezimizde Eyyûbi askeri teşkilâtı ile ilgili konuları anlatırken aynı uygulamanın daha önceki İslam ve Türk devletlerindeki uygulamalarından ve o devletlerde kullanılan isimlerinden kısaca bahsettik. Anlatılan konu ile alakalı öncelikle Selçuklulardaki ve Zengîlerdeki uygulama ve isimlerinden öncelikle bahsettik, Eyyûbilerin devamı niteliğindeki Memlûk Devletindeki kullanımına da yer verdik. Bir konuyu ele aldığımız zaman o konu ile alakalı teknik ve ıstilâhi bilgileri verdikten sonra, bahsi geçen konunun Eyyûbi tarihindeki uygulaması ile ilgili örnekler vererek konuyu desteklemeye çalıştık.

Tezimizde müellif ve eser isimlerini kullanırken *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'*ndeki kullanımlarına göre yazmaya çalıştık. Tezimizde olayları anlatırken hicri takvimle verilen tarihlerin karşılığını veya mîlâdî takvimle verilen bir tarihin hicri takvimdeki karşılığını, Türk Tarih Kurumu'nun resmi internet sitesindeki, tarih çevirme kılavuzunu kullanarak dönüştürdük.

KAYNAK VE ARAŞTIRMALARA DAİR

Tarihi kaynaklara baktığımız zaman Eyyûbî siyasi tarihi ile, özellikle Selahaddin dönemi ile ilgili çok sayıda eser görmekteyiz. XII. ve XIII. yüzyıllarda

yazılan eserlerde Eyyûbilerin askeri teşkilat yapısı ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Eyyûbilerin ve dönemin siyasi tarihi açısından baktığımızda karşımızda büyük bir Arapça kaynak eserler birikimi bulunmaktadır. Fakat bu eserlerde askeri teşkilatla ilgili bilgilerin detaylı bir inceleme ile ayıklanması gerekmektedir. Bunun için zengin bir kütüphane arşivine ve yeterince zamana ihtiyaç vardır. Yakın zamanımızda ise yine Eyyûbilerin siyasi tarihi ile ilgili çok sayıda araştırma eser olmakla birlikte, özellikle askeri teşkilatla ilgili müstakil bir eser bulunmamaktadır. Siyasi tarih veya devlet teşkilatı ile ilgili bilgi veren çağdaş araştırma eserlerde ise eldeki bilgiler ölçüsünde askeri teşkilat veya orduya, bir bölüm olarak değinilmiştir. Biz de elimizdeki imkân ve zaman ölçüsünde askeri teşkilat yapısı ile ilgili bilgileri toplayıp bir çalışma hazırladık.

1. ARAPÇA VAKAYİNAMELER

İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233). Birçok alanda eser vermiş olan İbnü'l- Esir'in en önemli eserlerinden biri de *el Kâmil fi't-Tarih* isimli Arapça olarak yazdığı eseridir. İnsanın yaratılışından başlayarak 628/1230 yılına kadar yaşanmış tarihi olayları anlatmaktadır. Eserin Türkçe tercümesi 12 cilt halinde 1991 yılında Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın tarafından yapılmıştır.[1]İbnü'l-Esîr, Eyyûbilerin hüküm sürdüğü dönemde yaşamış, birçok olaya bizzat şahit olmuş veya şahit olmuş kişilerden dinleyip eserini yazdığı için önemli bir kaynaktır[2]. Çalışmamızda Eyyûbilerin askeri birlikleri, beşli düzendeki birlikler, savaşlarda kullanılan silahlar hakkında birçok bilgiyi bu eserden faydalanarak ele aldık.

Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim İbn Vâsıl (ö.697/1298). Müellif'in, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb* isimli 5 ciltten oluşan eseri Eyyûbilerin tarihi hakkında en detaylı bilgi veren eserlerdendir.[3] Eyyûbi Sultanlarından el-Meliküs-

[1] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991): I-XII.

[2] M.Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler*), (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 153; Abdülkerim Özaydın, ''İbnü'l-Esîr, İzzeddîn'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 26.

[3] Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,*1.bs. (Kahire: Matbaatü'l-Emiriyye, 1377/1957): I-V.

Salih Necmeddin Eyyûb'a hizmet ettiği için yazdıkları son derece önemlidir.[4] Çalışmamızda bu eserden, Eyyûbilerin siyasi tarihinden bahsederken ve siyasi tarih bilgileri içerisinde bulunan bazı askeri teşkilatla ilgili bilgileri verirken faydalandık.

Es'ad b. Memâtî (ö.606/1209), Eyyûbilerin Divânü'l- Ceyş isimli ordu divanında Selahaddin döneminde nâzırlık yapmış olan önemli bir bürokrattır. Resmi bilgilere sahip bir devlet adamı olduğu için *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*[5] isimli eserinde yazdığı bilgiler Eyyûbi tarihçileri için son derece değerlidir.[6] Biz bu çalışmamızda askeri divanlar hakkında bilgi verirken bu eserden faydalandık. Ayrıca Eyyûbi donanması ve bu donanmadaki gemi çeşitleri hakkında en önemli bilgileri veren yine İbn-i Memati olduğu için çalışmamızdaki donanma bölümünde, İbn-i Memâti'nin verdiği bilgilerden faydalandık.

Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir el-Ubeydî el-Makrîzî (ö.845/1442). Birçok alanda eser vermiş olan önemli bir Memlûklü dönemi müellifidir. Eyyûbi tarihi açısından *Es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk*[7] ve *Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfi bi'l-Hitâti'l-Makriziyyeti*[8] isimli iki eseri vardır.[9] Çalışmamızda Eyyûbi tarihi ve Mısır hakkında bilgi veren bu iki eserden de faydalandık.

Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî Ebu Şâme (ö. 665/1267). *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nuriyye ve es-Salahiyye,*[10] isimli Zengîler ve Eyyûbiler dönemi hakkında bilgi veren 5 ciltlik bir eseri vardır. Aynı eserin muhtasarı niteliğinde olan *Uyûnü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-Devleteyn en-*

---

[4] Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020),72; Cengiz Tomar,''İbn Vâsıl'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 438.

[5] Es'ad b. Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 1.bs. (Kahire: Mektebetü Mebdûlî, 1411/1991)

[6] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 20; Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l Eyyûbiyyîn,* 63.

[7] Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir el-Ubeydî el-Makrîzî, *Es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk,*1.bs.(Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418 / 1997): I-VIII.

[8] Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir el-Ubeydî el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfi bi'l-Hitâti'l-Makriziyyeti* 1.bs.(Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/ 1998): I-IV.

[9] Eymen Fuad Seyyid,''Makrîzî'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 448; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler*), 352.

[10] Ebu Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn* 1.bs. (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002): I-V.

Nuriyye ve es-Salahiyye[11], isimli 2 ciltlik eseri de vardır.[12] Her iki eserden de çalışmamızda faydalandık.

2. HAÇLI, ERMENİ VE SÜRYANİ KRONİKLERİ VE MEKTUPLARI

Eyyûbilerin askeri teşkilatı ile ilgili bilgi toplarken, dönemin tanığı olan Haçlı veya diğer gayr-i Müslim müelleflere ait olan kroniklerde, tezimizde kullanabileceğimiz bilgilerden istifade etmeye çalıştık. Bu eserler; Engin Ayan tarafından tercüme edilen, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III*,[13] Ahmet Deniz Altunbaş tarafından tercüme edilen *Ernoul Kroniği*, İlhan Aslan tarafından tercüme edilen Anonim Süryani Kroniği ve Hrant D. Andreasyan tarafından tercüme edilen Urfalı Mateos'un Vekayi-nâmesi'dir.[14] Haçlı Seferleri esnasında bazı önemli Haçlı şahısları tarafından yazmış oldukları mektupları içeren, Abdurrahman Onur Çalışır tarafından farklı dillerden derlenerek hazırlanan ve 2018 yılında yayımlanan, ''*Denizaşırı Ülke'den Havadisler: Haçlıların Mektupları''*[15] isimli eserden de istifade ettik.

3. ORTAÇAĞ'DA SULTANLARA TAKDİM EDİLEN SAVAŞ VE STRATEJİ KONULU ESERLER

Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî (ö. XII. yy.) *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'n-Necât fi'l-Hurûb,* isimli eserinde dönemin savaş teknolojisini ayrıntılı bir şekilde kaleme alarak Selahaddin Eyyûbi'ye ithaf ederek takdim etmiştir. Eser Muhammed Hekimoğlu tarafından tenkitli olarak 2009 yılında Arapça neşredilmiştir.[16] Biz bu eserden özellikle dönemin neft ve mancınık teknolojisi ile alakalı bölümlerinden istifade ettik.

---

[11] Ebu Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *Uyûnü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve es-Salahiyye,* 1.bs. (Şam: Memşûrâtü Vizâretü's-Sakâfiyye, 1411-12/1991): I-II.

[12] Tayyar Altıkulaç,''Ebû Şâme el-Makdîsî'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 233; Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler,* 61; Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler*), 166.

[13] Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III Haçlılar Türkler Karşısında,* çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019).

[14] Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*. çev. Hrant D. Andreasyan. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019).

[15] Abdurrahman Onur Çalışır, *Deniz Aşırı Ülkelerden Havadisler: Haçlıların Mektuları,*(İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2018).

[16] Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'n-Necât fi'l-Hurûb,* Tenkitli Neşreden, Muhammed Hekimoğlu, 1.bs. (Ankara: Divan Kitap Yayınları, 2009).

Alî b. Ebî Bekr el-Herevî, tarafından yazılan, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye*[17] yirmi dört babtan oluşan, siyasetname ve savaş sanatı içerikli arapça olarak yazılan bir eserdir. Eser Selahaddin Eyyûbi'nin oğlu Melik Zahir Gazi için yazılmıştır. II. Mahmud'un emriyle 1253/1867'de, Ârif Mehmet Hilmî Efendi tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir.[18] Eser, bu tercüme üzerinden, 2016 yılında Sadık Yazar tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Biz bu eserden özellikle kale muhasarası, casusluk, savaş hileleri, mehter ve bayrak konularında istifade ettik.

Münyetü'l-Guzât Memlûk-Kıpçak Türkçesinin askerlikle alakalı nadir eserlerden birisidir. Eserin Arapça *aslı el-Furûsiyye fi-Remyi'l-Cihâd* ismini taşır. Halife Muktedi Billâh'ın (1315-1362) seyisi Muhammed bin Yakub tarafından yazılmıştır. Münyetü'l-Guzât, bu kitabın üçüncü bölümünün tercümesidir. Eserde, Ortaçağ'daki, binicilik, ok atmak, kılıç, kalkan, mızrak kullanma sanatı anlatılmaktadır. Ayrıca, harp sanatı ile ilgili Türkçe yazılı kaynakların en eskilerinden biridir. Eser, 1984 yılında Mustafa Uğurlu tarafından *Münyetü'l-Guzât Metin ve İndeks* adı altında Y. Lisans çalışması[19] olarak 1987'de ise kitap olarak paylaşılmıştır. Tezimizde bu eserden bireysel silahları, özellikle kılıç ve mızrak konusunu yazarken istifade ettik.

4. ARAPÇA BİYOGRAFİ

Bahâüddin İbn Şeddâd (ö.632/1234), 1188'den itibaren Selahaddin'in hizmetine girmiş kadı askerlik ve Kudüs kadılığı gibi önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Selahaddin 1193 yılında vefat edene kadar neredeyse yanından hiç ayrılmamış, onun Haçlılarla yaptığı mücadelelere bizzat şahit olmuştur. *En-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*[20] isimli eseri Selahaddin'in biyografisi niteliğinde bir eserdir. İbn-i Şeddâd bu eserde bizzat şahit olduğu olayları

[17] Alî b. Ebî Bekr el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye,* çev. Mehmet Ârif Hilmi Efendi, haz. Sadık Yazar, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016).
[18] el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye*, 23.
[19] Mustafa Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât (Metin ve indeks)* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984).
[20] Bahâüddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 2.bs. (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1415/1994).

veya birinci ağızdan duyduklarını yazmıştır.[21] Biz çalışmamızda özellikle, askerî birimler, silah ve teçhizatlar, ordu düzeni, sefer durumu, muhasaralar, istihbarat, Haçlılarla yapılan mücadeleler gibi askeri teşkilatla ilgili pek çok konu hakkında bilgilere bu eserden ulaştık. Eser 2015 yılında Mehmet Selim Bilge tarafından Türkçeye de tercüme edilmiştir.[22] Biz eserin orijinalini Türkçe tercümesi ile karşılaştırarak, eserden istifade ettik.

5. HAÇLI HATIRATI

Jean de Joinville (Ö.1317) 1248-1252 yılları arasında düzenlenen VII. Haçlı Seferine Fransa Kralı St. Louis ile beraber katılmıştır. Bu Sefer esnasında yaşadıklarını 1309 yılında hatıra olarak yazmıştır. Eserinde o dönem ile alakalı birçok konuda bilgiler vermiştir. Yazarın verdiği bilgiler bizzat şahit olup gördüğü şeyler olduğu için hem Eyyûbi hem de ilk dönem Memlûk tarihçileri için kıymetli bilgiler içermektedir. 2002 yılında Cüneyt Kanat tarafından, eserin Türkçe tercümesi yapılıştır.[23] Tezimizde bu eserden, neft kullanımı, neffat, mancınıklar, okçular, halka askerleri, memlûk askerler, nevbet, mızrak, kılıç, bayrak ve daha birçok konuda istifade ettik.

6. ARAŞTIRMA ESERLER

6.1. TÜRKÇE ARAŞTIRMA ESERLER

Türkiye'de, Eyyûbiler denilince Ramazan Şeşen, hiç şüphesiz akla gelen ilk isimlerdendir. Yazarın Eyyûbilerle ilgili önemli araştırma eserleri bulunmaktadır. Bu çalışmamızda yazarın *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet*[24] isimli eserinden çok itifade ettik. Eyyûbi askeri teşkilatındaki görevli unsurlar, kullanılan silahlar, muharip olmayan birimler donanma, tımar sistemi ve divanlarla ilgili ve daha birçok konuda yazarın eserlerinden istifade ettik. Ayrıca askeri teşkilatın ve silahların pratiğe yansımaları ile ilgili siyasi tarihten örnekler verirken yine yazarın verdiği bazı

[21] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn*, 4:6,7*;* Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987),357,358; Casim Avcı, ''Bahaeddîn İbn-i Şeddâd'', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 373.
[22] Bahâeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sulṭâniyye Ve'l-Meḥâsinü'l-Yûsufiyye*, çev. Mehmet Selim Bilge, (Diyarbakır: Şingal Yayınları, 2015).
[23] Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* çev. Cüneyt Kanat, (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 14, 15, 16, 18.
[24] Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987).

örneklerden istifade ettik. Çalışmamızda Eyyûbilerin siyasi tarihinin özetini anlatırken yazarın *Eyyubiler*[25] isimli kitabındaki çerçeveye göre hareket ettik.

Ayşe Dudu Kuşçu'nun 2005 yılında tamamladığı doktora çalışması olan aynı zamanda Türk Tarih Kurumu tarafından da 2013 yılında basılan *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*[26] isimli eser son yıllarda bu alanda yapılan en önemli çalışmalardandır. Yazar bu eserinde Eyyûbi Devlet Teşkîlâtını, idâri, adlî, mâlî, askerî yönleri ile ele almıştır. Biz kendi çalışmamızda bu çoğunlukla askerî teşkilatla ilgili bölümünden faydalandık. Divanü'l Ceyş, tımar sistemi, kara ordusunun birimleri, donanma ve daha başka konularda bu eserden istifade ettik.

Altan Çetin'in, 2007 yılında yayımlanan, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkîlât*[27] isimli eseri çalışmamızda faydalandığımız araştırma eserlerden biridir. Yazar bu eserde Memlûk Devleti askeri teşkilatını detaylı olarak ele almıştır. Memlûk Devleti esas itibari ile Eyyûbi Devleti'nin devamı niteliğinde bir devlettir. Dolayısi ile Memlûk Devleti birçok alanda olduğu gibi askerî alanda da Eyyûbilerin mirası üzerinden devam etmiştir. Memlûk Devleti'nin ilk yılları ile alakalı bilgiler son dönem Eyyûbi tarihi açısından da önem arz etmektedir. Biz bu eserdeki, özellikle Eyyûbi askeri teşkilatı ile alakalı bilgileri ayıklayarak çalışmamızda paylaştık. Her iki devlette de var olan ortak uygulamaları ise belirterek, eserden istifade ettik.

Erkan Göksu'nun 2008 yılında yayımlanan, *Türk Kültüründe Silah*[28] isimli eseri Türk topluluk ve devletlerinin tarih boyunca özellikle Ortaçağ'da kullanmış oldukları savaş araç-gereçleri, bireysel silahlar, ağır silahlar ve savunma aletleri hakkında detaylı bilgiler veren önemli bir çalışmadır. Biz çalışmamızda, bu eserden, Ortaçağ'da özellikle Yakın Doğu coğrafyasında kullanılan silahların ve savunma aletlerinin kökenleri ve uygulama alanları ile ilgili bilgiler konusunda istifade ettik.

[25] Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018).
[26] Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013).
[27] Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2007).
[28] Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah (*İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019).

6.2. ARAPÇA ARAŞTIRMA ESERLER

Hasaneyn Muhammed Rebî' tarafından yazılan, 1964 yılında Kahire'de Arapça olarak yayımlanan *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,*[29] isimli eserde Eyyûbiler döneminde Mısır'ın ekonomisi, vergileri, divanları, askerlerin iktâları ve maaşları, maliye gelirleri, para basımı ve sultanların ekonomi reformları gibi konular, 6 fasıl halinde anlatılmıştır. Tezimizde bu eserde yer alan, ordu ve askeri teşkilatın ekonomik yönü ile alakalı bilgileri kullandık. Özellikle Divanü'l-Ceyş, Divanü'l-Ustûl, hangi şehir ve bölgenin ne kadar geliri olduğu, donanma için yapılan ekonomik reformlar, hangi askeri alanda ne kadar harcama yapıldığı ile ilgili konularda bu eserden istifade ettik.

Mısırlı Tarihçi Fethi Osman tarafından yazılıp, 1966 yılında 3 cilt olarak Kahire'de neşredilen, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,*[30] isimli eserden özellikle Ortaçağ'daki Müslüman denizcilerin, deniz savaşlarında kullandıkları silahlar ve savaş yöntemleri hakkında istifade ettik.

6.3. BATILILARIN YAZARLARIN YAZDIĞI ARAŞTIRMA ESERLER

Arap edebiyatı ve İslâm tarihi alanlarındaki çalışmalarıyla bilinen İngiliz şarkiyatçısı Hamilton Alexander Roskeen Gıbb'in (1895-1971) 1951 yılında Kahire'de yayımladığı *The Armies Of Saladin* (Selahaddin'in Orduları) isimli bir makalesi bulunmaktadır.[31]Yazar bu makalesinde batılı ve doğulu tarihçilerin kaynak eserlerinden faydalanarak Eyyûbilerin, özellikle Selahaddin dönemindeki ordunun etnik yapısı, piyade ve süvariler, bölgelere göre asker sayıları, iktâ sistemi ve askeri gelirler v.b. konular hakkında bilgiler vermiştir. Makale batılı ve doğulu tarihçilerin bilgilerini biraraya getirip karşılaştırması ve Eyyûbi ordusu hakkında yapılan ilk modern çalışmalardan biri olması açısından önemlidir. Tezimizin bazı bölümlerinde

---

[29] Hasaneyn Muhammed Rebî', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 1.bs. (Kahire; Matbaatu Câmiatü'l-Kahire, 1384/1964).

[30] Osman, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,* 1.bs. (Kahire: Dârü'l-Kavmiyyeti li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1386/1966).

[31] Hamilton Alexander Roskeen Gıbb, *''The Armies Of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* (New Jersey: Princeton University Press, 1982); Jacob M. Landau, ''Sir Hamilton Alexander Roskeen Gıbb'',*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 66.

Gıbb Hamilton'un, anlatılan konu ile alakalı görüşünü veya aktardığı bilgiyi paylaştık.

Steven Runciman (1993-2000) son dönem önemli Haçlı tarihçilerinden biridir. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*[32] isimli 3 ciltlik eserinde, Haçlı seferlerini hem doğulu hemde batılı kaynaklardan faydalanarak detaylı bir şekilde anlatmıştır. Fikret Işıltan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Eser ülkemizde 1986-2019 yılları arasında TTK tarafından birçok defa basılmıştır. Tezimizde, bu eserin özellikle Eyyûbilerle yapılan savaşları konu alan 2. ve 3. ciltlerinden, olaylara farklı perspektiflerden de bakabilmek için faydalandık.

7. ANSİKLOPEDİ VE ISTILÂHÎ SÖZLÜKLER

Askeri teşkilat, ordu ve silahlarla alakalı bazı terimler konusunda tezimizde kullandığımız Arapça kaynak eserlerin yazılışları ve müelliflerinin tam isimlerinin yazımı konusunda *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nden faydalandık.*

Hasan Hallâk ve Abbas Sabbâğ, tarafından yazılıp, 1999 yılında Beyrut'ta neşredilen *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyûbiyye ve'l-Memlûkiyye ve'l-Osmaniyye Zâtu'l-Usûli'l-Arabiyye ve'l-Fârisiyye ve't-Türkiyye,*[33] isimli eserden Eyyûbiler döneminde kullanılan askerî terimlerin kökenleri, ıstılâhî anlamları ve yazılışları konusunda istifade ettik.

Mustafa Abdülkerim el-Hatib tarafından yazılıp, 1996 yılında Beyrut'ta neşredilen, *Mu'cemu'l Mustalihâtu ve Elkâbu-t Tarihiyye,*[34] isimli eserden ve Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*[35] isimli eserinden askeri teşkilat, ordu ve silahlarla ilgili terimlerin ıstılâhî anlamlarını bulma konusunda istifade ettik.

---

[32] Steven Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987).

[33] Hasan Hallâk, Abbas Sabbâğ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye ve'l-Memlûkiyye ve'l-Osmaniyye Zâtu'l-Usûli'l-Arabiyye ve'l-Fârisiyye ve't-Türkiyye,* 1. bs. (Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1420 / 1999).

[34] Mustafa Abdulkerim el-Hatib, *Mu'cemu'l Mustalihâtu ve Elkâbu-t Tarihiyye,* (Beyrut: Müessesetü Er-Risale, 1416/1996).

[35] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993).

Eyyûbi Askeri teşkilatında kullanılan bazı terimlerin eski Türk kültüründeki karşılıklarını ve ıstılâhî anlamlarını bulma konusunda Abdülkadir Donuk tarafından yazılan, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*[36] isimli eserden istifade ettik.

Eyyûbi askeri teşkilatı ile ilgili askerî terimlerin Arapça sözlük anlamlarını bulma ve yazımı konusunda da Mehmet Kanar tarafından yazılan, *Arapça-Türkçe Sözlük*[37]ve Serdar Mutçalı tarafından yazılan, *Arapça-Türkçe Sözlükten*[38] istifade ettik.

[36] Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988).
[37] Mehmet Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* (İstanbul: Say Yayınları, 2009).
[38] Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Okul Sözlüğü*,(İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1997).

EYYÛBİLERİN SİYÂSİ TARİHİ

Eyyûbilerin Tarih Sahnesine Çıkmaları

Eyyûbi Devleti, ismini devletin kurucusu olan Sultan Selahaddin Yusuf'un babası Necmüddin Eyyûb b. Şâdi b. Mervan'dan alır. Ailenin kökeni Azarbeycan'ın Duvin beldesine Hezbaniyye Kürtlerinin Revvadiyye koluna dayanır.[39]Ancak Eyyûbi hanedanının Mervan'dan önceki ataları hakkında bilgiler ihtilaflı olup net değildir. Bazı kaynaklarda Revvaâdilerin Yemen Araplarına dayandığı da ifade edilmektedir.[40] Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulup bölgeye Türklerin hakim olmasıyla da Türklerle kaynaşıp Türk kültürünü benimsemişler ve Türkleşmişlerdir.[41] Kaynaklar Eyyûbilerin kökeni hakkında kesin ve net bilgiler vermemektedir. Ancak Sultan Selahaddin'in babası ve amcası ve kardeşlerinin Türk adet ve geleneklerine göre yetişmesi, kardeşlerinin isimlerinin, ''Turanşah'', ''Tuğtekin'',''Börü'' gibi Türk isimleri olması, Türk kızları ile yapılan evlilikler, Selahaddin'in Türklüğü alçaltan hiçbir şeye asla tahammül etmemesi, kurduğu devlette Türk devlet teşkilatı etkisinin ağırlıklı olması, Eyyûbi Devleti'ne bir ''Türk Devleti'' hüviyeti kazandırmıştır.[42] Ayrıca İbn-i Haldûn Mısır ve Şam'da kurulan devletleri (Eyyûbiler ve Memlûkler) Türk devletleri olarak nitelendirmektedir.[43]

Eyyûbîlerin atası olan Necmüddin Eyyûb'un babası Şâdî daha önceleri Şeddâdîlerin hizmetinde bulunmuş ve Duvîn'e bağlı Ecdânakan köyünde oturmuştur. Şâdî, VI. (XII.) yüzyılın ilk senelerinde Selçukluların Bağdat şahnelerinden ve saray ağası Bihrûz el-Hâdim'in hizmetine dahil olmuş, Bihrûz da Şâdi'nin oğlu Necmeddin Eyyûb'u kendi iktâı Tikrît'e dizdâr olarak tayin etmiştir.[44]

Sultan Mes'ud ve Sultan Sencer arasında yaşanan mücadelede Musul Atabeyi İmadeddin Zengî Sultan Mes'ud'un tarafındaydı. Bihruz ise Sultan Sencer'in

---

[39] Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân ve enbâʾü ebnâʾi'z-zamân,* 1.bs. (Beyrut: Dâr-u Mesâdir, 1414/1994), 1: 256; Ebu Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *Uyûnü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve es-Salahiyye*, 1.bs. (Şam: Memşûrâtü Vizâretü's-Sakafiyye, 1411-12/1991), 1: 25; Ali Beyyûmi, *Kuruluş Döneminde Eyyûbiler*, çev. Abdulhadi Timurtaş, (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2015), 60.
[40] Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 18.
[41] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,10.
[42] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 10, 447; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 40,41.
[43] İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, (İstanbul: MEB Yayınları,1996), 2: 8,9.
[44] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân ve enbâʾü ebnâʾi'z-zamân,* 1: 256; Ebu Şâme, *Uyûnü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve es-Salahiyye*, 1: 25.

tarafındaydı. Bu mücadelede Eyyûbi ailesi Dicle Nehri'ni geçmeleri için Zengî'ye yardım edince Bihruz ile araları açıldı. Ve daha yaşanılan başka sorunlardan dolayı[45] Selahaddin'in doğduğu yıl (532/1137-38) Tikrit'den ayrılarak Musul'a gelmişlerdir.[46]

Eyyûbiler Tikrit'ten ayrıldıktan sonra İmadüddin Zengi tarafından görkemli bir törenle karşılanmış ve onlara Şehrizûr beldesi iktâ olarak verilmiştir.[47] Eyyûbilerin Zengilerle dostluğu güçlenmiş ve bu tarihten sonra Eyyûbiler Zengîlerin hizmetine girmişlerdir.

Daha sonra Eyyûbî ailesi, İmâdüddin Zengî'nin hizmetinde Haçlılara karşı yapılan seferlere katıldılar. İmâdüddin Zengî 534 (1140) yılında elde ettiği Ba'lebek şehrini Necmeddin Eyyûb'a iktâ olarak verdi. Bu arada Eyyûb'un kardeşi Şîrkûh da Zengî'nin önemli emîrleri arasına dahil oldu ve Urfa'nın fethine katıldı (1144). İmâdüddin Zengî'nin 541'de (1146) Ca'ber Kalesi önünde şehid edilmesi üzerine devlet, evlatları Nûreddin Mahmud ve Seyfeddin Gazi arasında paylaşıldı. Halep'te Şîrkûh'un yardımıyla Nûreddin Mahmud idareyi aldı. Bu çalkantılı zamanda Ba'lebek'te desteksiz kalan Necmeddin Eyyûb Şam Atabeğliği'nin (Tuğteginliler, Börîler) hizmetine girerek Şam'ın en büyük emîrlerinden biri oldu. Şîrkûh ise Nûreddin Mahmud'un ordu kumandanıydı. Her iki kardeş Nûreddin Zengî'nin devletinin yükselmesine ve Şam'ın onun idaresi altına girmesine yardım etti. Şam'ın alınmasından sonra Eyyûb buranın valisi oldu (549/1154). Şîrkûh'un ağırlığı ise Nûreddin'in kudretine yaklaştı. Bu yıllarda Eyyûb'un çocukları da genç emîrler arasına katıldı. 562 (1167) yılında Şam'a gelen İmâdüddin el-İsfahânî, Selâhaddin'in Nûreddin Zengî'nin en büyük emîrlerinden ve yardımcılarından olduğunu, Nûreddin'in onu yanından ayırmadığını anlatır.[48]

[45] Kaynaklarda Şirkuh'un bir Hristiyan'ı öldürdüğü veya Necmüddin Eyyûb'ün hata ile Bihrûz'un adamlarından birini öldürdüğü için Tikrit'i terk etmek zorunda kaldıkları anlatılmaktadır. Bkz. Ebu Şâme, *Uyûnü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve es-Salahiyye,* 1: 25.
[46] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 48,49.
[47] Ebu Şâme, *Uyûnü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve es-Salahiyye,* 1: 25.
[48] Ramazan Şeşen,''Eyyûbiler'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (istanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 20.

Esedüddîn Şirkuh ve Selahaddin'in Mısır Seferleri (559-564/ 1164-1169)

Selahaddin Eyyûbi ve ailesinin Ortadoğu tarihindeki önemli rolleri 559-564 (1164-1169) tarihlerinde düzenlenen Mısır seferleriyle başladı. Bu esnada Mısır'da vezirlikten uzaklaştırılan Fâtımîlere Vezirlik yapmış olan Şâver b. Mücîr, Nûreddin Zengî'den yardım talep etmek için Şam'a geldi (558/1163). İki taraf arasında yapılan görüşmelerde Zengî'nin Şâver'e yardım etmesi mukabilinde Mısır'da söz sahibi olması kararlaştırıldı. Nûreddin Mahmud Zengî 559 (1164) senesinde Şîrkûh'u bir birliğin başında Mısır'a yollarken yanına yardımcı olarak katılması için yeğeni Selâhaddin'i verdi.[49] Şirkuh ve askerleri Mısır'a gelerek Şaver'e yardım ettiler ve onun tekrar vezir olmasını sağladılar. Fakat Şaver sözünde durmayıp tam tersi Şirkuh'u Mısır'dan atmak için Haçlılarla iş birliği yaptı. Kudüs Kralı'nın ordusu Mısır'a çıkartma yapınca, Şirkuh ordusunu Bilbis Kalesi'ne çekerek savunmaya geçti. Üç ay süren çetin Haçlı muhasarası sonucunda anlaşma yapılmasına kara verildi. Buna göre; her iki taraf da Mısır'da söz sahibi olmadan geri dönecekti. Böylece ilk Mısır harekatı son buldu.[50] Bu sefer esnasında Mısır'ın sahip olduğu zenginlikleri gören Esedüddîn Şîrkûh, buranın rahatlıkla ele geçirilebileceğini düşündü.[51]

Şîrkûh üç yıl sonra Mısır'a bir sefer daha yaptı. Şaverin baskılarından bunalan Fatımi Halifesi'nin daveti üzerine Şirkuh, Selahaddin'i de yanına alarak iki bin kişilik seçkin bir süvari birliği ile Mısır'a geldi. Şaverin daveti ile de Haçlılar Mısır'a geldiler. Mart 1167'de el-Babeyn denilen yerde Haçlılar hezimete uğradılar.[52] Daha sonra Şirkuh Kahire yerine kendilerine muhabbet besleyen sünnî İskenderiye halkının talebi üzerine buraya yöneldi.[53] Haçlı Kralı Amoury İskenderiyye'yi kuşatma altına aldı. Çok sıkıntılı bir muhasaradan sonra iki taraf

[49] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 243; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 137, 138, 139; İbn Şeddad, *En- en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*74; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.

[50] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 140, 141; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 244, 245; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.

[51] İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 74; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.

[52] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 263, 264, 265, İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 150, 151; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 75, 76.

[53] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 151; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.

arasında anlaşma sağlandı. Diğer anlaşmada olduğu gibi her iki tarafın da Mısır'ı terk etmesi konusunda anlaşmaya varıldı.[54]

564'te (1168-69) Haçlıların Mısır'ı işgale kalkışmaları üzerine, Fâtımî Halifesi Âdıd-Lidînillâh ve veziri Şâver, Şîrkûh ve Nûreddin Zengî'den yardım istediler. Şîrkûh, büyük çoğunluğu Türk askerlerden oluşan 7 bin civarındaki süvari kuvvetleriyle Mısır'ın yardımına gitti ve Mısır'da idareyi ele geçirdi.[55]17 Rebiyülahir 564 (18 Ocak 1169) tarihinde Fâtımî Halifesi Âdıd Şirkuh'u veziri tayin etti.[56] İki ay sonra Şirkuh vefat etti.[57] Amcasının ölümünden sonra Selâhaddin, ordu komutanları tarafından başkumandan seçildi. Halife Âdıd-Lidînillâh Selahaddin'i amcasının yerine vezir tayin etti.[58] Böylece Selâhaddin, 25 Cemaziyülahır 564 (26 Mart 1169) tarihinde hem Nûreddin Zengî'nin Mısır ordusu başkumandanı hem de Fâtımî veziri oldu. Fakat tâbi olduğu asıl hükümdar Nûreddin Mahmut idi.[59]

Selahaddin'in Fatimi Vezirliği ve Eyyûbi Devleti'nin Doğuşu (564/1169)

Selahaddin Mısır'da aldığı idarî ve askerî tedbirlerle kısa zamanda yeteneğini gösterdi ve ilk olarak Fâtımî ordusunu ve taraftarlarını yönetimden uzaklaştırdı. 1169 yılı sonlarında Dimyat'ı muhasara eden Bizans-Haçlı ittifakı kuvvetlerini başarısızlığa uğrattı.[60] En önemli yardımcısı Nûreddin Zengî'nin desteği, Mısır'ın Sünnî halkı ve kendi ailesi oldu. 1170 yılında babası Necmüddin Eyyûb'u da yanına aldı ve onu hazine sorumlusu yapıp ona iktalar verdi.[61] Yaklaşık iki yüz yıldır devam eden Şiî-Fâtımî hakimiyetine rağmen Şiileşmeden kalabilen Mısırlılar, Sünnî olan Eyyûbîler'i destekledi. Nûreddin Zengî'nin teşvikiyle Selâhaddin, 564-566 (1169-1171) yılları arasında Mısır'daki Fâtımî iktidarını aşama aşama etkisiz hale getirmeyi başardı. Daha sonra Fâtımî hilâfetine son verip Mısır'da Abbâsî Halifesi adına hutbe

[54] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 265; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 152; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.
[55] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 155-161; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*78;İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 272, 273, 274, 275.
[56] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 276; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 163.
[57] İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*,79; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 276, 277; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.
[58] İbnVâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,*1: 167, 168; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11:278; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*,79.
[59] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12.20.
[60] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 179; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 81; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.
[61] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 75; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 185; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.

okuttu (10 Muharrem 567 / 13 Eylül 1171).[62] Bu sırada Kudüs Haçlı Krallığı'na yönelik başarılı seferler düzenledi ve Eyyubilerin ilk deniz fethi sayılabilecek olan, Kızıldeniz'de Haçlıların elinde olan Eyle şehrini aldı.[63] Daha sonra Nûbe (Kuzey Sudan), Libya ve Yemen'e seferler düzenledi ve bu bölgeleri Nûreddin Zengî'nin devletine bağladı (568-569/1173-1174).[64] Bir taraftan da İtalyan şehir devletleri ve Bizans ile ikili anlaşmalar yaparak dış münasebetlerini geliştirdi. Mısır'ın ticarî ve ekonomik durumunu düzeltti. Donanmaya önem verdi.[65] Mısır'da az bulunan demir, zift, kereste gibi stratejik malzeme ve maddeleri temin etmeye çalıştı.[66] Bazı tarihçiler, Nûreddin'in Mısır nâibi ünvanıyla Mısır ve ona bağlı, Hicaz, Libya, Nûbe, ve Yemen'de hüküm süren Selâhaddin'le aralarının bozulduğunu iddia etmişlerse de bunu ispat etmek zordur. Çünkü Selâhaddin'in Nûreddin'in fikrini almadan hiçbir önemli işe girişmediği, Nûreddin'in de Mısır'ın korunmasının her şeyden önemli olduğunu ifade ettiği bilinmektedir.[67]

Nûreddin Zengî'nin (569/1174) de Şam'da vefat etmesi üzerine yerine on bir yaşındaki evladı el-Melikü's-Sâlih İsmâil geçti.[68] Bu durumu fırsat bilen Musul Atabeyi II. Seyfeddin Gazi bağımsızlıklarını ilân ederek el-Cezîre şehirlerini istilâ etti.[69] Nûreddin'in Halep ve Şam emîrleri İsmail'in atabeğliğini elde etmek için birbirlerine düştüler. Halep'teki kumandanlardan Saâdeddin Gümüştegin'in

[62] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 200, 201; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 296; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12.20; Kazım Paydaş,''Mısır'da Kurulmuş Bir Türk Devleti Olan Eyyûbîlerin Urfa Yöresindeki Hakimiyetleri'' *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 151 (Ağustos 2004): 217; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.

[63] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 294;İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 1: 199; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 2: 182; Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 60, 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 362; Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 499.

[64] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 310, 311, 318, 319; Abûl'l-Farac, *Abûl'l-Farac Tarihi,* 2: 416;İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 1: 237, 238; Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 74; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 342; David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III,* çev. Abdullah Mesut Ağır, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 45.

[65] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 71; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*1: 269; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.

[66] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 44; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.

[67] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12.20.

[68] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 322, 327; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,*1: 258, 259, 2: 1; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 89.

[69] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 5, 6, 7; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 327, 328; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 20.

Atabeğliği alması üzerine telâşlanan Nûreddin'in Şam'daki emîrleri, Selâhaddin'i Suriye'ye davet ettiler.[70]

Selâhaddin bir taraftan Fâtımî taraftarlarının komplosu, Sicilya savaş gemilerinin İskenderiye'ye saldırması (Temmuz 1174),[71] sonrasında Yukarı Mısır'da çıkan Kenzüddevle ayaklanması ile meşgul olurken diğer yandan Suriye'deki gelişmeleri takip ediyordu. Selâhaddin, Nûreddin oğlu İsmail adına hutbe okutup ve İsmail'in atabeğliğinin kendi hakkı olduğunu düşünerek, Şam'dan gelen davet[72] üzerine 12 Ekim 1174 tarihinde Mısır'dan Şam'a hareket etti. Dımaşk, Ba'lebek, Hama, Humus, gibi önemli şehirleri kolaylıkla ele geçirdi.[73] Ancak II. Seyfeddin Gazi ile irtibat halinde olan Halep'teki İsmail taraftarları Selâhaddin ile anlaşmaya yanaşmayıp Haçlılar ve Şii Haşhaşîlerle iş birliği içerisine girip onu Suriye'den atmak için savaştılar. Fakat bu savaşlar Selâhaddin'in galibiyetiyle sonuçlandı. Selâhaddin çevresindeki bazı önemli kaleleri alıp Halep'i muhasara etti. Neticede Abbâsî Halifesi Müstazî-Biemrillâh'ın da aracılığı ile iki taraf arasında bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre tarafların o esnada ellerinde tuttukları yerlere hâkim olmaları kararlaştırıldı.[74] Antlaşmanın sonrasında 12 Şevval 570 (6 Mayıs 1175) tarihinde Abbâsî halifesinin Suriye, Mısır ve el-Cezîre üzerinde Selâhaddin'in hâkimiyetini kabul ettiğine dair taklidi geldi.[75] Bunun sonucunda ise Selâhaddin bağımsızlığını ilân edip kendi adına hutbe okutmaya başladı. Musullular ve Halepliler Selâhaddin'e tekrar savaş açtılarsa da kaybettiler.[76] Mücadele tarafların kesin olarak anlaşmaya varması ile sona erdi ve Anadolu Selçukluları ile Artuklular'ın da katıldığı bir antlaşma imzalandı (15 Zilhicce 571/25 Haziran 1176). Nûreddin oğlu İsmâil'in elinde sadece Halep şehri ile birkaç kale kaldı.[77] Daha sonra

[70] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,*2: 3; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[71] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 2: 334; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 330; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 88.
[72] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 3; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[73] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 333, 334, 335; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[74] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 33, 34; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 242, 243, 244, 245; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[75] Paydaş,''Mısır'da Kurulmuş Bir Türk Devleti Olan Eyyûbîlerin Urfa Yöresindeki Hakimiyetleri'', 218; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[76] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 36, 37; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[77] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 345, Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.

Şii Haşhaşîler üzerine bir sefer düzenleyip bunları itaat altına aldı.[78] Selâhaddin, Yemen'e önce ağabeyi Turan Şah'ı, daha sonrasında ise kardeşi Tuğtegin'i, Hama'ya Takıyyüddin Ömer, Humus'a Nâsırüddin Muhammed, Ba'lebek'e Ferruh Şah, adlı yeğenlerini göndererek bu şehirlerde idareyi eline aldı. Böylece Eyyûbîlerin Ba'lebek, Hama, Humus, kolları kurulmuş oldu.[79]

Sultan Selahaddin, 14 Kasım - 9 Aralık 1177 tarihleri arasında Mısır'dan hareket ederek Gazze-Askalân istikametinde bir sefer düzenledi. Selâhaddin Remle'de Haçlıların baskınına uğrayarak geri çekildi.[80] Remle yenilgisinin kötü sonuçları, Merc-i Uyûn zaferi (2 Muharrem 575/9 Haziran 1179)[81] ve Beytü'l-Ahzân Kalesi'nin fethiyle (19 Rebiyülevvel 575/24 Ağustos 1179)[82] ancak telâfi edilebildi. Haçlılar'a asıl darbeyi indireceği esnada Musul-Halep meselesi yeniden canlandı. 25 Recep 577'de (4 Aralık 1181) Nûreddin oğlu İsmâil vefat etti.[83] Bunun üzerine Selâhaddin, Musul sahibi II. Seyfeddin Gazi'nin, Haleb'i işgal edip[84] bölgede yeni bir isyan ve işgal hareketi başlatmasının önüne geçmek için 1.Doğu Seferini başlattı (578/1182). Bu sefer sırasında Sincar'ı ve el-Cezire bölgesini, 4 Muharrem 579'da (29 Nisan 1183) Diyarbakır'ı,[85] sonrasında 17 Safer 579'da (11 Haziran 1183) Halep'i aldı. Halep'in alınması Selâhaddin'in gücünü daha da arttırdı.[86] Daha sonra Kudüs Haçlı Krallığı üzerine sonuçları başarılı olan seferler düzenledi. 581-582 (1185-1186) yıllarında çıktığı II. Doğu Seferi'nde Şehrizor ve Meyyâfârikin[87] bölgelerini aldı. Musul'u kendi idaresine bağladı. Ahlat'ın durumu hakkında Azerbaycan Atabeği olan Pehlivan ile anlaştı. Selâhaddin böylelikle Nûreddin Zengî'nin devletini daha geniş ve güçlü bir şekilde idaresinde toplamış oldu.[88]

---

[78] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 346; Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları,* çev. Bahriye Üçok, (İstanbul: Varlık Yayınevi,1972), 135; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[79] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[80] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 60, 61; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 354, 355; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 94.
[81] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 75, 76, 77; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[82] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 80, 81, 82; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[83] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 376; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 106.
[84] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 107, 108; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[85] Paydaş,''Mısır'da Kurulmuş Bir Türk Devleti Olan Eyyûbîlerin Urfa Yöresindeki Hakimiyetleri'', 220; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[86] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 383, 384,387, 391, 392, 393, 394; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 117, 118, 121, 123, 124; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[87] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 169; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[88] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 404, 405, 406; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.

Haçlılarla Mücadele

582 (1186) yılında Kerek-Şevbek Kontu Renaud de Chatillon Mısır'dan Dımaşka'a gelen bir kervana saldırdı. Bu saldırının aralarındaki anlaşmaya aykırı olduğunu söyleyip verilen zarar için tazminat talep eden Selâhaddin olumsuz cevap alınca[89] Kudüs Haçlı Krallığı topraklarına bir sefer düzenlenmesine karar verdi. 25 Rebiyülahir 583 (4 Temmuz 1187) tarihinde yapılan Hıttin Savaşı'nda Haçlılar büyük bir hezimete uğradı.[90] 2 Ekim 1187 tarihinde Kudüs fethedildi.[91] Bir yıldan az bir süre içinde Sûr şehri dışındaki bütün Haçlıların Kudüs Krallığı toprakları ele geçirildi. Antakya Kontluğu'nun topraklarının büyük kısmı ve Trablus Kontluğu topraklarının bir bölümü ele geçirildi.[92] Hıttin Zaferi, Kudüs'ün Fethi ve Frenklerin ellerindeki toprakların büyük kısmının Müslümanların eline geçmesi Avrupa'da büyük bir tepkiye neden oldu. Avrupa Katolik dünyası hareketlendi. Bütün Avrupa Kralları yeni bir Haçlı seferi düzenlemeye karar verdiler. Bunların içerisinde, Avrupa'nın en büyük üç hükümdarı, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard, Fransa Kralı Philippe Auguste ve Almanya İmparatoru Friedrich Barbarossa da vardı. O dönemdeki İslâm devletlerinin Selâhaddin'i yalnız bırakmasına rağmen O, askerleri ile bu muazzam askeri ittifak gücüne karşı direndi.[93] III. Haçlı Seferi'nde, çok çetin ve zor bir muhasara ve mücadeleden sonra Akka Şehri Haçlıların eline geçti.[94] Neticede Sûr-Yafa arasındaki sahil şeridinin Haçlılar'a verilmesine karşılık Haçlılar, Kudüs'ü, fethedilen diğer şehir ve kaleleri Selâhaddin'e bırakmaya razı oldular. 21 Şâban 588/1 Eylül 1192 tarihinde, üç yıl sekiz ay sürecek olan, denizde ve karada geçerli bir antlaşma yapıldı.[95] Fakat Haçlılar daha sonra Eyyûbîlerin kendi

[89] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 417; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[90] İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 124; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 191; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 422, 423.
[91] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,*11: 433; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 215; İbn Şeddad, *En- en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 130; Paydaş,''Mısır'da Kurulmuş Bir Türk Devleti Olan Eyyûbîlerin Urfa Yöresindeki Hakimiyetleri'', 222.
[92] Hangi tarihte nerelerin fethedildiği ile alakalı daha detaylı bilgi için Bkz. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 245-276; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[93] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[94] İbn Şeddad, *En- en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 260; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 63; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 360.
[95] İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 356; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 76, 77; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 402, 403.

aralarındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak kaybettikleri toprakların bir bölümünü geri aldılar.[96]

Yapılan sulhun ardından ülkesinin savunma önlemlerini almakla meşgul olan ve bu doğrultuda devlet yönetimini yeniden tanzim etmek isteyen Selâhaddin 27 Safer 589/4 Mart 1193 de Şam'da vefat etti.[97] Bu sırada devletin sınırları Hemedan'dan Trablusgarp'a ve Ahlat'a, Malatya'dan Yemen'e kadar uzanıyordu. Büyük merkezlerden Şam'da büyük oğlu ve veliahdı Melik Efdal, Kahire'de diğer oğlu Melik Azîz Osman, Halep'te bir diğer oğlu, Melik Zâhir Gâzî, Yemen'de Selahaddin'in kardeşi Tuğtegin bulunuyorlardı. Sultanın kardeşi I. el-Melikü'l-Âdil Ürdün ve el-Cezîre'de, Takıyyüddin Ömer'in oğlu el-Melikü'l-Mansûr Hama'da, II. Şîrkûh Humus'ta, Ferruh Şah'ın oğlu Behram Şah Ba'lebek'te, Muzafferüddin Gökböri Erbil'de, Şerefeddin Karakuş Trablusgarp'ta idareye hâkimdi. Birçok şehirde ikinci derecede valiler ve emirler vardı ve bunlar Selâhaddin'i büyük sultan olarak tanıyorlardı. Kendisine tâbi olan bu hükümdarlar ve emirler arasında en güçlüsü Selahaddin'in kardeşi el-Melikü'l-Âdil idi.[98]

Selahaddin'den Sonraki Dönemler

Melik Efdal (589-592/1193-1196) ve Melik Aziz (592-595/1196-1198) Dönemleri

Selâhaddin'in daha hayattayken veliaht ilan ettiği büyük oğlu Melik Efdal Şam'da büyük sultan oldu.[99] Efdal yumuşak huylu olduğu için halk ve emîrler tarafından seviliyordu. Buna karşılık devlet tecrübesi az, karakteri zayıf, bazen kendini eğlenceye kaptıran bir tabiata sahipti. Etrafındaki insanların, özellikle veziri İbnü'l-Esîr'in etkisi altında bulunuyordu. Bu sebeple Selâhaddin'in çevresindeki önemli şahsiyetlerin darılmasına neden oldu. Bunların bazısı Mısır'a Melik Azîz'in, bazıları da Halep'e Melikü Zâhir'in yanına gittiler.[100] Bu devlet adamlarının telkinleri ve Melik Âdil'in kışkırtması sonucunda Melik Azîz, Melik Efdal'in elinden

[96] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[97] İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 374; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 2: 417, 418; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 83; Paydaş,''Mısır'da Kurulmuş Bir Türk Devleti Olan Eyyûbîlerin Urfa Yöresindeki Hakimiyetleri'', 223.
[98] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[99] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 2: 420; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 21.
[100] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.

Şam'ı almaya karar verdi ve Melik Efdal'i Şam'da kuşattı. Efdal amcası Melik Âdil'in hakemliğine müracaat etti. Melik Âdil iki defa Efdal'i kurtardı.[101] Bundan sonra Melik Azîz ile Melik Âdil anlaşıp 1196 yılında Şam'ı Melik Efdal'in elinden aldılar, el-Melikü'l-Azîz büyük sultan ilân edildi.[102]

Melik Âdil Dönemi (595-615/1198-1218)

Melik Azîz Kasım 1198'de ölünce,[103] Melik Efdal bir süre Mısır'a hâkim olduysa da[104] bu fazla uzun sürmedi. Melik Âdil yeğenleri arasındaki ittifaka engel olarak ordunun kendisini desteklemesini sağladı. 26 Ocak 1200'de Kahire'ye girip kendini Melik Azîz'in oğlu Melik Mansûr'un atabeği ilan etti. Bir müddet sonra kendisini büyük sultan ilân etti.[105] Selâhaddin'in oğulları, 1201 yılında birleşip Melik Âdil'in elinden Mısır'ı ve Şam'ı almaya kalkıştılarsa da başarılı olamadılar. Taraflar arasında imzalanan antlaşmada Melik Âdil'in büyük sultan olarak kalması, Mısır'ın büyük oğlu Melik Kâmil'e, Şam'ın Melik Âdil'in ikinci oğlu Melik Muazzam'a, verilmesine Melik Efdal'e ise Samsat, Serûc, Re'sül'ayn'ın ve Kal'atü Necm'in verilmesi kararlaştırıldı.[106] el-Cezîre bölgesi ise Melik Âdil'in üçüncü oğlu olan Melik Eşref Mûsâ'ya verildi. Böylece tüm Eyyûbîler Melik Âdil'in büyük sultanlığını kabul ettiler. Melik Âdil devletin önemli yerlerini oğulları aracılığı ile kontrolü altına aldı.[107] Sadece Halep bunun dışındaydı. Mardin Artukluları da 1202 yılında onun hâkimiyetini kabul ettiler.[108]

Melik Âdil'in, Selâhaddin devrinden itibaren gelen iyi bir devlet tecrübesi vardı. Melik Âdil Selahaddin'in adeta veziri gibiydi. Selahaddin önemli kararlar almadan önce ona danışırdı.[109] Haçlılarla yapılan uzun mücadeleler onu Haçlılar'a karşı yumuşak bir politika yürütmesinin devletin menfaatleri bakımından daha iyi olacağı düşüncesine ulaştırmıştı. Bu sebeple cihat davası Âdil zamanında biraz

[101] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 94, 95, 102, 103; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[102] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 105, 106; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[103] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 83; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[104] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 120, 122; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[105] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 111, 112; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 132, 133; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[106] Abdulhalim Oflaz, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbiler (Melik Âdil Dönemi),* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 172; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[107] Oflaz, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbiler (Melik Âdil Dönemi),* 178;
[108] Oflaz, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbiler (Melik Âdil Dönemi),* 241, Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[109] Oflaz, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbiler (Melik Âdil Dönemi),*295.

yavaşladı. Devletin maliyesine büyük değer veren, hazineyi daima dolu tutmaya çalışan Melik Âdil, Haçlılarla ticari ilişkiler de kurdu.[110]

Melik Âdil'in döneminde Eyyûbiler Van, Ahlat ve Erciş'i alarak Ahlatşahlar devletine son verdiler ve böylece Gürcülere komşu oldular.[111] Bu dönemde Eyyûbîler içinde bazı kopmalar oldu. Melik Efdal 1205 yılında Eyyûbîler'den ayrılarak Anadolu Selçuklularına tabi oldu.[112] Melik Âdil'in 1209'da Nusaybin ve Habur'u ele geçirip Sincar'ı muhasara etmesi üzerine,[113] Gökböri, Halep sahibi Melik Zâhir Gazi, Musul sahibi Arslanşah, ve Anadolu Selçuklu hükümdarı Gıyâseddin Keyhüsrev arasında bir ittifak kuruldu.[114]

Melik Âdil, hükümdarlığı döneminde Kuzey Afrika ile ilgilenmedi. Onun döneminde Şerefeddin Karakuş 1212'de, Fizan'da Veddan Vahası'nda Zübâbîler ve Yahyâ el-Mayurkî tarafından öldürüldü. Böylece Eyyûbîler'in Libya'daki varlıkları sona erdi. Tuğtegin, Yemen'de 1197 yılında ölümüne kadar idarenin başında kaldı. Yerine geçen oğlu Muiz İsmail ailesinin Emevî sülâlesinden geldiğini iddia ederek halifeliğini ilân etti. Ancak çevresindeki Memlûkler onu öldürerek Sungur adlı birini yerine tayin ettiler. Daha sonra Sungur'un yerine Süleyman Şah isimli bir kişi geçti. Neticede 1215 yılında Mısır Hükümdarı Melik Kâmil oğlu Atsız'ı Yemen'e yollayarak bu bölgeyi kontrol altına aldı.[115]

Haçlılarla Selâhaddin döneminde yapılan antlaşma onun ölümünden sonraki iç çekişmeler devrinde de devam etti. Melik Âdil ve Akkâ Kralı Henry barış taraftarı idiler. Fakat Alman İmparatoru'nun Haçlı seferine karar vermesi iki ülke arasındaki düşmanlığı yeniden canlandırdı. Bazı Alman Haçlı grupları 1197 yılı yazında komşu Müslüman topraklarına saldırdılar. Bunun üzerine iki taraf arasında çatışmalar oldu. Melik Âdil de bu durumdan faydalanarak Yafa'yı ele geçirdi.[116]

1203'te IV. Haçlı Seferi'nin başını çeken Fransızlar ve Felemenkler Akkâ'ya gelerek II. Amaury'i yeni bir sefere ikna etmeye çatıştılar. Onun bu teklifi ret etmesi

[110] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[111] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 225; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[112] Oflaz, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbiler (Melik Âdil Dönemi),*178;
[113] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 238, 239; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[114] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[115] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 227, 228; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[116] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 108; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.

üzerine Trablus kontluğuna gelerek Hama ve Humus topraklarına saldırdılar. IV. Haçlı Seferi ile ilgili gelişmeleri takip eden Melik Âdil Venediklilerle anlaşarak IV. Haçlı Seferi'ni İstanbul'a yönlendirmeye çalışarak ülkesini büyük bir dertten kurtardı.[117]Bu dönemde Doğu'ya gelen bazı Haçlı gruplarının cesaretlendirmesiyle Kral II. Amaury denizde ve karada Müslümanlarla mücadele etti. Melik Âdil ise belayı def etmek için tâvizkâr davrandı. Böylece Haçlılar Yafa'dan Merkab'a kadar Akdeniz sahil şeridini tekrar ele geçirdiler.[118]

1207 yılında Melik Âdil, Trablus Kontluğu'nu antlaşmaya mecbur etti. Ayrıca Akkâ şehrindeki Haçlıların hareketlerini kontrol altında tutabilmek için bu şehre hâkim konumda olan Tûr Dağı üzerinde bir kale yaptırdı.[119] 1217'de Macar Kralı Andria ile Avusturya Dükü VI. Leopold'un emrindeki Haçlı ordusu, Akkâ Kralı Jean de Brienne'nin ve Kıbrıs'taki Haçlıların yardımıyla kuvvetlenerek Tûr Kalesi'ne yöneldiler. Melik Âdil savunma durumunda kalmakla yetindi.[120] Ertesi sene Doğu'ya gelen V. Haçlı Seferi kuvvetleri Akkâ ve Kıbrıs'ta toplandılar. Hedef, donanmadan da faydalanarak Mısır'ı işgal etmekti. Akkâ'dan Dimyat'a Haçlılar 27 Mayıs 1218 tarihinde hareket ettiler.[121] Bu sırada el-Melikü'l-Âdil öldü (1218). Yerine büyük oğlu ve Mısır hâkimi el-Melikü'l-Kâmil geçti.[122]

Melik Kâmil Dönemi (615-635/1218-1238)

Melik Âdil'in ölümünden sonra yerine Melik Kâmil'in geçmesi bazı emirleri rahatsız etti. Bu emîrlerin o esnada cephede olan Kâmil'e karşı çıkmalarını ve ordudaki karışıklığı fırsat bilen Haçlılar Dimyat'ı ele geçirdiler.[123] Bir ara çok zorda kalan Kâmil, Kerek-Şevbek Beyliği hariç tüm eski Kudüs Krallığı topraklarını vermeyi, karşılığında ise Haçlıların Dimyat'ı boşaltmasını teklif etmişti. Ama Haçlılar bu teklifi reddetmişlerdi. Fakat Kâmil, kardeşleri Melik Eşref Mûsâ ve Melik Muazzam Îsâ ile iş birliği yaparak güçlükleri aşmayı başardı.[124] Melik Eşref

[117] Oflaz, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbiler (Melik Âdil Dönemi),* 275, 276, 277.
[118] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[119] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 215, 257; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 274; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[120] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[121] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 3: 258; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[122] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 276; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 3: 270; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[123] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 276, 277; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[124] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 280; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.

ile Melik Muazzam onun imdadına yetişince Haçlılar çok zor durumda kaldılar, İşgal ettikleri yerleri ve Dimyat'ı boşaltmaya razı olarak barış istediler. 29 Ağustos 1221 tarihinde tekliflerinin kabul edilmesi üzerine Dimyat'ı boşalttılar.[125]

Tecrübe sahibi bir hükümdar olan Melik Kâmil babasının yaptığı siyasetin doğru olduğu kanaatindeydi. Onun gibi Haçlılarla dostça ilişkiler kurmaya ve maliyeyi güçlendirmeye önem verdi. Babasının ölümü V. Haçlı Seferi dönemine denk geldiği için bu kritik günlerde kardeşleri rahatlıkla onu büyük sultan olarak tanıdılar ve bütün güçleriyle ona yardım ettiler. Melik Muazzam Şam ve çevresinin, Melik Eşref ise el-Cezîre-Ahlat bölgesinin hükümdarıydı. Melik Eşref başarılı bir siyaset takip ederek bölgesinde Eyyûbîler'i güçlendirmiş, Musulluların, Gürcülerin ve Anadolu Selçuklularının bölge üzerindeki emellerine engel olmuş, V. Haçlı Seferi'nin zor günlerinde bölgeyi kardeşlerine terk ederek Mısır'ın yardımına koşmuştu. Fakat Haçlıların yenilmesinden kısa bir süre sonra kardeşler arasındaki bu uyum bozuldu. Melik Kâmil, (VI. Haçlı Seferi'nde) Alman İmparatoru II. Friedrich ile yapılan uzun görüşmelerden sonra Kudüs'ün Haçlılara verilmesi, etrafındaki arazinin Müslümanlara bırakılması, iki tarafın mukaddes mekânlarının kendi yönetimlerine terkedilmesi ve Haçlıların Kudüs'ü tahkim etmeyip sadece sivil amaçlarla kullanmaları şartıyla bir antlaşma yaptı (24 Şubat 1229).[126]

Yemen'i idare eden Melikü'l-Kâmil'in oğlu Melik Mes'ud Atsız, Hicaz'ı da kontrol altında tutuyordu. Melik Mes'ud Atsız 1229'da ölünce[127] Nûreddin Ömer nâibi olarak yerine geçti. Yemen 1232 yılından sonra Nûreddin Ömer tarafından müstakil olarak *Resûlîler* olarak yönetilmeye başlandı ve böylelikle merkezle Yemen'in irtibatı koptu.

Melik Kâmil, el-Cezîre bölgesinin idaresini kardeşi Melik Eşref Mûsâ'ya bıraktı. Celâleddin Hârizmşah 1230 yılında Ahlat'ı Melik Eşref'in elinden aldı. Bunun üzerine Melik Eşref ile Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad, Celâleddin Hârizmşah'a karşı birleştiler. 8-10 Ağustos 1230 tarihinde meydana gelen Yassı Çemen Savaşı'nda onu yendiler.[128]

---

[125] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 282, 283; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 22.
[126] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 241, 242; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[127] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 4: 259; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[128] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 449, 450; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.

Melik Kâmil 630 (1232) senesinde el-Cezire bölgesinde idarî düzenlemeler yaptı. Diyarbakır'ı ve Hasankeyf'i alarak Artuklular'ın Hısnıkeyfâ koluna son verdi.[129] Artukluların Türkiye Selçuklularını yardıma çağırması üzerine I. Alâeddin Keykubad el-Cezîre'ye girdi. Urfa, Harran, Rakka şehirlerini kuşattı. Ardından Ahlat'ı muhasara etti. Bunun üzerine Kâmil 6 Mayıs 1234 tarihinde Mısır'dan el-Cezîre bölgesine hareket etti.[130] Kâmil başarı sağlayamadan Kahire'ye döndü. Anadolu Selçukluları Ahlat ve Harput'u aldılar.[131]

O dönemde İslam coğrafyası başka bir tehlikeyle karşılaştı. Moğollar el-Cezîre bölgesini tehdit etmeye başlamışlardı. Türkiye Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad ölmüş, oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev sultan olmuştu. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in Hârizmli askerlerle arası açılınca Hârizmliler Türkiye Selçuklularından ayrılarak Melik Kâmil'in oğlu ve Hısnıkeyfâ sahibi olan Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb'un emrine girdiler (1237). Bu hadise Melik Kâmil'in el-Cezîre bölgesindeki gücünü arttırdı.[132] Şam sahibi Melik Eşref Mûsâ 27 Ağustos 1237 de ölünce Eyyûbîler arasında yeni iç karışıklıklar ortaya çıktı.[133]

II. Melik Âdil Dönemi (635-637/1238-1240)

II. Melik Âdil, Melik Kâmil'in küçük oğlu ve veliahtıydı. Melik Kâmil, 23 Recep 635'te (11 Mart 1238) Şam'da vefat edince onun yerine geçti.[134] Devletin önde gelen emirleri Şam'da toplanarak II. Âdil'e biat ettiler. II. Âdil kendisi adına hutbe okutup para bastırdı. Abbasi Halifesi Bağdat'tan elçi göndererek II. Âdil'in hükümdarlığını onayladı. II. Âdil tecrübesizliği ve yanlış kararları ile halkın ve emirlerin tepkisini çekti. Bunun üzerine Eşrefiyye ve Kamiliyye emirleri, Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb'a mektup yazarak, sultan olması için Mısır'a davet ettiler.[135] II. Âdil'in sultanlığını Eyyûbîler'in hepsi tanımadı. Mısır'daki emîrlerin II. Melik Âdil'i hapsetmeleri üzerine Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb Mısır'da tahta

[129] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 4: 16, 17; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[130] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 4: 74, 97; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[131] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 4: 79; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[132] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 4: 134, 135; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[133] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 4: 137, 146; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[134] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 4: 155; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[135] Bedrettin Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), 43, 44.

çıktı(17 Mayıs 1240).[136] II. Melik Âdil ise 644 (1246) yılına kadar hapiste tutulduktan sonra boğularak öldürüldü. Bu cinayet, Eyyûbîler tarihinde taht kavgasından dolayı işlenen tek siyasî cinayettir.

Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb Dönemi (637-347/1240-1249)

Sâlih Necmeddin Eyyûb 17 Mayıs 1240 Mısır'da tahta çıktı. Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb döneminde merkezî idarenin beylikler üzerindeki otoritesi gittikçe zayıfladı. Halep gibi bazı önemli şehirlerin merkezle ilgisi kalmadı. 1243 yılına kadar Kerek ve Şam dahil doğuda sultanın hükmü geçmiyordu. Sadece el-Cezîre, Hama ve Diyarbakır'da onun adına hutbe okunuyordu. Siverek ve Diyarbakır 1240'ta Anadolu Selçukluları tarafından ele geçirildi.[137]Halep, Humus ve Dımaşk, Kösedağ Savaşı'na kadar (1243) daha çok Anadolu Selçukluları'na bağlı kaldı.[138]

Necmeddin Eyyûb ile Dımaşk sahibi İmâdüddin İsmail'in ve Kerek sahibi el-Melikü'n-Nâsır Dâvud ile araları iyi değildi. İmâdüddin İsmail Haçlıların desteğini almak için onlara Sayda, Kudüs, Askalân, Taberiyye, Safed ve Kevkeb'i vermişti.[139] Melik Sâlih Necmeddin 16 Cemaziyülevvel 642/1244 de Gazze yakınında meydana gelen savaşta, Hârizmliler'in desteğiyle, İmâdüddin İsmail ile müttefiklerini yenilgiye uğrattı ve Kudüs'ü Haçlılardan geri aldı.[140] Aynı yıl Moğollar el-Cezîre ve Suriye'deki Eyyûbî beldelerine vergi koydular. Melik Sâlih Necmeddin Ağustos 1145'de Şam'ı kuşatarak İmâdüddin'den aldı.[141] Melik Sâlih Necmeddin 645'te (1247) Kudüs ve Şam gibi önemli şehirlerin idaresini yeniden düzenledi.[142] Askalân ve Taberiye'yi Haçlılardan geri aldı.[143]

---

[136] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 4: 263, 265; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[137] Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),* 91.
[138] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[139] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,*5: 378; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[140] el-Makrîzî, *Es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 419; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[141] el-Makrîzî, *Es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 423; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),*109.
[142] el-Makrîzî, *Es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 423; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 5: 349; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),*110.
[143] el-Makrîzî, *Es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 431; Basuğuy, *Haçlılar, Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler(el-Melikü's-Salih Dönemi),* 132.

1248 yılı başlarında Avrupa'da VII. Haçlı Seferi düzenlendi. Bu Haçlı seferinin lideri IX. Saint Louis, Ağustos 1248'de Fransa'dan doğuya hareket etti ve 8 Haziran 1249'da Dimyat'ı ele geçirdi.[144]

Turan Şah Dönemi ve Devletin İnkirâzı (647-648/1249-1250)

Eyyûbi Sultanı Melik Sâlih Necmeddin Eyyûb 23 Kasım 1249'da vefat etti. Karısı Şecerrüddür idareyi ele alarak sultanın ölümünü sakladı ve o tarihte Hısnıkeyfâ'da olan Melik Muazzam Turan Şah'ı Mansûre'ye gelmesi için haber yolladı. 1 Şubat 1250 tarihinde Turan Şah Mansûre ordugâhına gelerek sultan oldu. Müslümanlar, 7 Nisan 1250 tarihine kadar süren savaşlarda Haçlıları kesin yenilgiye uğrattılar. Kral IX. Saint Louis ve beraberindekiler esir alınıp[145] Mansûre ordugâhına getirildi. İki taraf arasında yapılan görüşmelerden sonra Haçlıların ağır bir vergi ödemeleri ve Dimyat'ı iade etmeleri koşuluyla kral ve maiyetinin bırakılmasına karar verildi.[146] Dimyat 7 Mayıs 1250'de Müslümanlara teslim edildi.[147] Sultan Turan Şah 7 Nisan 1250'de kazanılan bu zaferden sonra emirlerle sorunlar yaşamaya başladı. Sultan'ın muhalifleri Baybars el-Bundukdârî'nin öncülüğünde birleşerek 30 Nisan 1250 tarihinde Turan Şah'ı öldürdüler.[148] Turan Şah'ın öldürülmesiyle Mısır'da Eyyûbîler devri son buldu.

Bu olaydan sonra Şecerüddürr'ün sultan olması ve Memlûk komutanlardan İzzeddin Aybek'in ordu kumandanlığına getirilmesi kararlaştırıldı.[149] Şecerüddür daha sonra Aybek ile evlenerek sultanlığı ona bıraktı. Böylece Mısır'da 3 Temmuz 1250 tarihinde Memlûkler devri resmen başlamış oldu.[150] Fakat bu durum Halep ve Şam'da iyi karşılanmadı. Şam- Kerek-Hama-Humus Eyyûbîleri Halep Sultanı Melik Nâsır Selâhaddin Yusuf'un öncülüğünde birleştiler.[151] 30 Ocak 1251'de Selâhaddin Yusuf ordusuyla Kahire önlerine geldi. İki taraf arasında yaşanan savaşta Eyyûbîler

---

[144] Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),*149, 150.
[145] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 131; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[146] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 140, 141; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[147] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 148; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[148] Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-ğurer,*(Kahire: Ulrich Haarmann,1391/ 1971), 7: 382, 383; el-Makrîzî, *Es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 458; Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 143; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[149] el-Makrîzî, *Es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 459; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[150] el-Makrîzî, *Es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 463,464; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 23.
[151] Mustafa Kılıç, *Halep Eyyûbileri el-Melikü'n-Nasır II. Salahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbiler Devleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 82; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 24.

yenildiler. Aktay kumandasındaki Memlûk güçleri Şeria Irmağına kadar Filistin'i aldılar. Neticede Abbâsî Halifesinin araya girmesi ile taraflar arasında anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Nablus ve Şeria'ya kadar olan topraklar Memlûkler 'in, Nablus ve Şeria'nın kuzeyinde ve doğusunda bulunan yerler de Eyyûbîler'in idaresine bırakıldı.[152]

1258 yılında Hülâgû Bağdat'ı işgal ettikten sonra ertesi sene el-Cezîre bölgesini Meyyâfârikîn'i ele geçirmişti. 1260 yılında da Halep'i zapt etti. Mart 1260'ta komutanlarından Ketboğa Noyan Şam'ı teslim aldı.[153] Moğollarla Memlûkler arasında 3 Eylül 1260'ta Aynicâlût'ta yapılan savaşta ve 6 Eylül 1260'ta Beysan'da yaşanan savaşta Memlûkler Moğolları yendiler. Moğollar bu savaşları kaybedince öfkelenen Hülâgû, elinde esir olan Halep Sultanı II. Selâhaddin Yûsuf'u öldürttü (1260). Böylece Eyyûbîler'in Halep beyliği de sona erdi.[154] Hısnıkeyfâ dışındaki el-Cezîre Eyyûbîlerine Hülâgû daha önce son vermişti. Sultan Baybars 661 (1263) yılında Humus ve Kerek'teki Eyyûbî hâkimiyetine son verdi. Eyyûbîler'in elinde sadece Hısnıkeyfâ ve Hama beylikleri kaldı. Hama Eyyûbîleri bazı kesintilerle 1342 yılına kadar devam etti. Tarihçi Ebü'l-Fidâ Hama Eyyûbîlerinin son bağımsız hükümdarıdır. Moğollar ve Timurlular devrinde varlığını sürdüren Hısn-ı Keyfâ Eyyûbîlerine ise 1462 yılında Akkoyunlu Uzun Hasan son verdi.[155]

Eyyûbî hükümdarları içerisinde sadece Selâhaddin'e karşı isyan olmamış, Eyyûbîlerin tamamı onu desteklemişlerdir. Bunda onun cihat düşüncesini daima canlı tutması, Eyyûbi hânedanın kurucusu olması, cömertliği ve örnek şahsiyeti etkili olmuştur. Selâhaddin'den sonra hiçbir sultan üzerinde böyle bir ittifak sağlanamamıştır. Bazı Eyyûbî beyleri I. Melik Âdil'e isyan ederek, Türkiye Selçukluları ile iş birliği yapmışlardır. Melik Âdil'den sonra Eyyûbîler arasındaki iş birliği ve ittifak ve daha da azalmıştır.[156]

[152] Kılıç, *Halep Eyyûbileri el-Melikü'n-Nasır II. Salahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbiler Devleti*, 87, 88, 89; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 24.
[153] Kılıç, *Halep Eyyûbileri el-Melikü'n-Nasır II. Salahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbiler Devleti*, 128.
[154] Kılıç, *Halep Eyyûbileri el-Melikü'n-Nasır II. Salahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbiler Devleti*, 136, 137; Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 24.
[155] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 24.
[156] Şeşen,''Eyyûbiler'', 12: 24.

BİRİNCİ BÖLÜM

EYYÛBİ KARA ORDUSU

Zengiler döneminde olduğu gibi Eyyûbiler döneminde de devletin en büyük gayesi, Haçların işgal ettikleri Kudüs'ü ve diğer İslam beldelerini kurtarmaktı. Bu nedenle Devlet askerî bir karaktere sahipti. Devlet, gelirlerinin çoğunu askeri harcamalarda kullanmak zorunda kalıyordu. Eyyûbi ordusu Zengî ordusu gibi çoğunlukla iktalı toprağa bağlı süvarilerden oluşuyordu.[157] Bağlı hükümdarlar ise kendi askerlerinin masraflarını kendileri karşılıyordu. Bu hükümdarlar Sultan ile yaptıkları anlaşma gereğince Haçlılara karşı yapılan savaşlarda, bizzat askerlerinin başında katılmak veya bir komutan önderliğinde sefere asker göndermekle yükümlüydüler. Mısır fethedilinceye kadar Zengi ordusu sadece kara gücünden oluşuyordu. Mısır fethedilince artık deniz gücü de oldu. Selahaddin'in çalışmaları ile donanma gücü zamanla güçlendi. Fakat ağırlıklı olarak ordu, bir kara ordusuydu. Eyyûbi ordusu ağırlıklı olarak sırasıyla Türklerden, Kürtlerden ve Araplardan oluşmaktaydı. Ordunun bir bölümü hür askerlerden bir bölümü de, tavâşi (memlûk) askerlerden oluşuyordu.[158]Selahaddin Eyyûbî'nin daimi ordusu yaklaşık olarak 13 bin asker civarında olup barış dönemlerinde Eyyûbî ordusu bu sayıyı aşmamıştır.[159]

1.1. SÜVARİLER

Eyyûbî Devleti'nde kara ordusunun önemli kısmı süvari birliklerinden oluşuyordu. Süvari birlikleri günümüzün motorize birlikleri gibi hızlı saldırı gücüne sahipti piyadeler bu birlikler karşısında etkisiz ve hareketsiz kalıyordu. Bu sebeple meydan muharebelerinde ve akınlarda hep süvarilerin öneminden bahsedilir.[160] Eyyûbi süvarilerinin daima mücadele halinde olduğu Haçlılara göre durumu şöyleydi: Müslüman askerlerin atları Haçlılarınkine göre çevik ve küçüktü, süvarileri ise birçoğu hafif zırha sahipti. Haçlıların atları ise kuvvetli, cüsseli ve daha az çevikti. Haçlı süvarileri ise ağır zırhlıydı.[161] Bununla beraber, XI. yüzyılda, Eyyûbî-

[157] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 233.
[158] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 233; Boris; James, *Selahaddin ve Kürtler Haçlılar döneminde bir totpluluğun kavranması,* çev. Nazlı Bilgiç, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2015), 99.
[159] Ramazan Şeşen, ''Eyyûbiler'', *Türkler Ansiklopedisi,*1.Baskı (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,2002), 5: 119.
[160] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 232.
[161] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 237.

Memlûk geleneğinde hatta İlhanlı Devleti döneminde (XIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIV. yüzyılın ilk yılları) hafif zırhlı süvariden ağır zırhlı süvariye geçiş eğilimleri görülmektedir. Bunun nedeni ise tabiî ki aralıklarla karadan ve denizden yapılan Haçlı Seferleri'dir.[162] Eyyûbî ordusundaki süvari birlikleri, hür süvariler ve memlûk süvariler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı.

1.1.2. Memlûk Süvariler

Genellikle Türklerden devşirilerek veya satın alınarak asker olarak büyütülüp belli bir askeri eğitimden sonra özgür bırakılan memlûkler, hepsi süvari olup, Eyyûbî ordusunun en sağlam savaşçı sınıfını oluştururdu. Köle çocukları satın alarak devşirme ve asker olarak yetiştirme yöntemi çok eski bir gelenekti. Sâsâni ve Bizans imparatorluklarında da bu uygulama vardı. Daha sonra birçok Müslüman devlet,[163] Türk memlûk yetiştirme yöntemine devam etmiştir. Zengiler ve Eyyûbiler döneminde de emirlerin memlûk yetiştirmesi sıkça uygulanır hale gelmişti. Bu dönemlerde Nureddin, Selahaddin, Necmeddin Eyyûb, Esedüddin Şirkuh, ve Melik Âdil'in memlûkları arasında meşhur emirler ve kumandanlar yetişmiştir. Bu memlûklar bağlı oldukları kişilere nispetle, *el-Necmiyye* (Necmeddin Eyyüb'ün memlûkleri), *el-Nuriyye* (Nureddin Zengi'nin memlûkleri), *el-Esediyye* (Esedüddin Şirkuh'un memlûkleri), *el-Salahiyye* (Selahaddin Eyyûbi'in memlûkleri), *el-Âdiliyye* (Melik Âdil'in memlûkleri) gibi isimlerle gruplara ayrılırlardı. Memlûk olanlar da hür olanlar gibi devlet kademelerinde ve orduda yükselebilmekteydi. Memlûkler içerisinde evlenip aile kuranlar da olmakla birlikte hadım edilmiş (tavâşi) olan bazı memlûkler de vardır.[164] Willermus Tyrensis Kroniği'nde Memlûk süvarilerin köle olarak satın alınıp özel bir eğitimden geçirilerek yetiştirildiklerini, liyakatlerine göre orduya kazandırılıp maaş ve mal sahibi olduklarını, efendilerine çok bağlı oldukları ve onun için canlarını dahi feda edebilecekleri anlatılmaktadır.[165]

Eyyûbilerde memlûkler, Eyyûbi emirlerinin askeri birliklerinin (halkalarının) çekirdeğini ve daimi ordunun da çoğunluğunu oluşturmaktaydılar. Bu devirde

[162] Mustafa Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 40.
[163] Abbasiler de bu uygulamayı devam ettirdiler. Halife Mu'tasım, Türk memlûkler edinmeye büyük önem vermiştir. Bkz. Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 237.
[164] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 237,238.
[165] Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III Haçlılar Türkler Karşısında,* çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 254.

tanınmış ünlü memlûk emirlerinden Şerafeddin Karakuş, İzzeddin Çavlı, Bahaeddin Karakuş, Bozaba, Kutluğaba, Sungur el-Halâtî, İlaba, Kaymaz en-Necmi, Arslan Boğa ve Yazguç bulunmaktaydı. Selahaddin döneminde memlûklerin konumu o derece kuvvetliydi ki, Yafa önlerinde Selahaddin'e karşı tavır alan hür askerler, memlûklerin kayırıldığını düşünmekteydiler. Selahaddin'in vefatından sonra *Esediyye* ve *Salahiyye* memlûkleri devlet siyasetinde etkin role sahip olmuşlardır. Memlûklerin devlet içerisindeki nüfuzları zamanla artmış ve devlet idaresi XIII. yüz yılın ortalarından itibaren tümüyle memlûklerin eline geçerek devlet, Memlûkler Devleti adını alacaktır. Memlûk Devleti'nde sultan olmanın en önemli şartı ise memlûk olmak olacaktır.[166]

Eyyûbî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un Kıpçak diyarı ve Kafkasya bölgesinden getirtip Ravza Adası'ndaki kışlalara yerleştirdiği aslen Türk olan memlûklerden oluşan ve Bahrü'n-Nîl'e (Nil nehri) ithafen *el-Memâlîkü'l-Bahriyye* adı verilen özel birlikler kısa zamanda Eyyûbî ordusunun en önemli askerleri haline gelmişti. El-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un vefatının hemen sonrasında Fransa Kralı IX. Louis liderliğindeki Haçlı birliklerine karşı kazanılan Mansûre ve pek çok kumandanla birlikte Kralın da esir alındığı Fariskur (3 Muharrem 648/7 Nisan 1250) savaşlarında en önemli rolü bu birlikler oynadı. Ancak sonraki Eyyûbî Sultanı Turan Şah onların zaferini hazmedemedi ve önderlerini, hükümdarlığına rakip görüp görevlerinden azletmeye başladı. Ayrıca tahta geçmesini sağlayan üvey annesi Şecerüddürr'ü önceki sultanın (babasının) hazinesini saklamakla suçladı ve ona ağır hakaretlerde bulundu. Bu olaylardan sonra Bahrî emîrlerinden Baybars el-Bundukdârî ve arkadaşları, Turan Şah'ı bir suikastle öldürdüler. Onun ölümüyle Mısır'da Eyyûbîler dönemi son bulmuş ve yerine artık Memlûkler adıyla anılan Türk Devleti kurulmuştur. Necmeddin Eyyûb'ün dul eşi Şecerüddürr'ü tahta çıkarmışlar ve sonrasında memlûk komutanlardan İzzeddin Aybek ile evlendirmişlerdir.[167] Görüldüğü gibi hayatlarına köle olarak başlayan memlûkler, devletin önemli kademelerinde görev alıp sultanlığa kadar yükselebilmişlerdir.

[166] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 239.
[167] İsmail Yiğit, ''Memlûkler'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 90.

1.1.2.1. Tavâşî (طواشي) Memlûk Süvari

Hizmetçi kelimesinin Arapçadaki ism-i faili, hâdim (çoğulu hüddâm) dir. Yani hizmet eden kişi anlamına gelmektedir. Hâdim kelimesi zamanla hadım olarak kullanılmıştır. Türkçe tapığçı (hizmetçi) kelimesi zamanla Arapçalaştırılarak ‘‘tavâşî’’ haline gelmiştir. Dolayısıyla hadım, tavaşi, hâsi (husyeleri alınmış), iğdiş edilen, erkeklik organları alınmış, erkeklik hisleri gitmiş kişi anlamlarına gelmektedir. İslam Dini insanın fıtratına uygun olmayan bu davranışı yasakladığı için bu uygulama daha çok İslam beldeleri dışında, Avrupa'da veya Afrika'nın bazı bölgelerinde yapılmıştır. Hadım edilen kişilerin devlet ve saray hizmetlerinde kullanımı Emevîler, Abbasiler, Sâmânîler, Gazneliler, Büyük Selçuklular,[168] Anadolu Selçukluları, Zengiler, Eyyûbiler ve Memlûkler gibi Müslüman devletlerinde de görülmüştür. Nûreddin Zengî, 557'de (1162) Mescid-i Nebevî'de ve Hücre-i Saadet'te yapılacak hizmetler için 12 hadım görevlendirmiş ve bunların hâfız olma şartını getirmiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî ise aynı yerdeki hadım hizmetkârları yirmi dörde çıkarmış ve Bedreddin el-Ezelî'yi başlarına getirmişti. Tavâşi memlûkler zaman içerisinde devlette üst makamlara, askeri görevlere ve komutanlıklara bile getirilmişlerdir. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin meşhur saray nâzırı Bahâeddin Karakuş da bir tavâşi idi. Tavâşiler ata binmekte ve ok kullanmakta maharetliydiler.[169]

Willermus Tyrensis Kroniği'nde, *tavâşîleri* (toassin) Eyyûbi ordusundaki seçkin atlı birlikler olarak ifade etmektedir.[170]Gıbb Hamilton ise hadım ve tavaşinin farklı olduğunu, *tavâşî* kelimesinin orijinalinin ne olursa olsun, hadım anlamına gelmeyeceğini söylemektedir. *Tavâşîler,* Selahaddin'in en cesur askerleri olup, Sungur el-Halâtî de bunlardan biridir.[171]

---

[168] Alp Arslan döneminde Selçuklu ordusunda bir kısım süvari birliklerine verilen isimlerden biri de ‘‘havâşi’’ dir. Bkz. M.Altay Köymen*, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* (Ankara: Türk Tarih kurumu Yayınları, 2001), 3: 264.

[169] Aydın Taneri, ’’Hadım’’*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15: 1, 2; Hasan Hallak, Abbas Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye*, 1. bs. (Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1420 / 1999), 147.

[170] Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III Haçlılar Türkler Karşısında,* çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 253.

[171] Hamilton Alexander Roskeen Gıbb, *‘’The Armies of Saladin’’, Studies on the Civilization of Islam,* (New Jersey: Princeton University Press, 1982), 87.

Eyyûbî ordusunda süvari birliklerinin önemli bir kısmını tavâşi memlûk süvarileri oluşturuyordu. Her bir tavâşi süvarinin, hayvanlarına bakmakla yükümlü ve silahlarını taşıyan bir uşağı, ve ağırlıklarını taşıyan bir devesi, katırı, normal vakitlerde bindiği binek atı ve savaşlarda bindiği bir atı vardı.[172] Makrizi ise, *tavâşîyi; "Ödeneği 700'den 1000 ya da 1200 dinara kadar değişen ve on ya da daha az hayvandan, atlardan, katırlardan ve develerden oluşan yük kervanı ve bir zırh taşıyıcısı olan bir askerdir*" diye tanımlamaktadır.[173] Hamilton'a göre tavâşi hiyerarşi olarak karagulamın bir üstündeki bir askeri sınıftır.[174]

Selahaddin 1181 yılında 572-577 (1177-1181) yılları arasında, ikta sisteminde ve Mısır ordusunda yeni düzenlemeler gerçekleştirdi. 1181 senesindeki düzenlemede iktalı ve maaşlı Mısır ordusunun asker sayısı 8640 süvari olarak kaydedildi. Tespit edilen bu 8640 süvariden 6976'sı *tavâşî,* 1553'ü karagulam ve 111'i emirlerden oluşmaktaydı.[175] Bu rakamlar bize tavâşi memlûk süvarilerin orduda ne kadar ağırlıklı bir sayıya sahip olduklarını göstermektedir.

1.1.2.2. Karagulam Memlûk Süvari

Gulâm kelimesi Arapça bir kelime olup sözlükte, ''delikanlı, erkek çocuk, genç hizmetkâr, azad edilmiş köle, efendisine bağlı muhafız'' anlamlarına gelmektedir.[176] Askeri bir terim olarak ise, küçük yaşlarda saraya alınmış ve özel bir eğitimden geçtikten sonra ordu hizmetine katılmış olan kuvvetlere *gulâm* adı verilmekteydi.[177] Bu, asker yetiştirme sistemi, Eyyûbilerden önce kurulan Türk-İslam devletlerinde, Selçuklularda[178], Karahanlılarda, Gaznelilerde ve daha sonra kurulan Memlûklü ve Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir.[179] Özellikle Selçuklular

---

[172] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 236.
[173] Gıbb Hamilton, '*'The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 87.
[174] Gıbb Hamilton, '*'The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 87.
[175] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 236; James, *Selahaddin ve Kürtler Haçlılar Döneminde bir Totpluluğun kavranması,* 102.
[176] Mustafa Zeki Terzi, '' Gulâm'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları,1996), 14: 178.
[177] Coşkun Alptekin, ''Selçuklu Devleti Askerî Teşkilatının Eyyûbî Askeri Teşkilatına Tesiri'', Belleten, LIX, (Nisan 1990): 117.
[178] Büyük Selçuklularda *"saray gulâmları",* ilk başta Türkler olmak üzere farklı kavimlerden seçilip, küçük yaşlarda (14 veya 15 gibi) saraya alınarak, kılıç kullanmak, ata binmek, ok atmak gibi savaş talimleriyle ve ayrıca hizmet yapacağı alanda özel bir şekilde yetiştirilmiş gençlerden oluşmaktaydı. Bkz. Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005),83.
[179] Selçuklu Devletin ve sultanının dayandığı temel silahlı güçlerin başında, "saray muhafızları ve gulâmları" yer almaktaydı. Barışta ve savaşta, sultanın en çok güvendiği askerler, bunlar idi. Sarayı

döneminde *gulam* yetiştirme uygulaması sistemli bir hale gelmiştir.[180] Nizâmülmülk Siyasetnâme'sinde, bununla ilgili bilgiler paylaşmaktadır.[181]

Askerî bir terim olarak*''gulâm''* kelimesi, Eyyûbî Ordusunda ve o dönemdeki İslam devletleri ordularında kullanılan, *''memlûk''* terimleri ile aşağı yukarı aynı şeyi ifade etmektedir. Selçuklulardaki gulâm, saray hizmetleri ve saray dışında hükümdara bağlı özel kuvvetler için kullanılan genel bir sınıfı ifade eder. Selçuklu ordusunda, savaşçı asker olarak yetiştirilen acemi gulamlara, *''karagulam''* denilmekteydi.[182] Fakat Eyyûbilerdeki *karagulam*, sultana bağlı muharip süvari memlûkleri, yani daha dar kapsamlı bir sınıfı ifade etmektedir.

Tyrele William *karagulamı,"sıradan askerler"* olarak tanımlar ve Sudanlı olabilecekleri gerçeğini belirtir. S. Lane-Poole ise *karagulamı,"Şüphesiz Sudan'dan gelen Mısır ordusunun eski, ağır silahlı piyadeleri olarak''* tanımlar. Gıbb Hamilton'a göre ise Eyyûbi ordusundaki *karagulam,* hiyerarşi olarak tavâşînin bir altındaki askeri sınıftır. Eyyûbi döneminde kullanım dışı kalmış gibi görünen bu terim, hem alt tabakadan memlûklar için hem de memlûk olmayan atlılar için kullanılmıştır.[183]

1.2. PİYADELER VE MUHASARA BİRLİKLERİ

Eyyûbi kara ordusunda ağırlıklı olarak süvariler vardı. Süvariler hızlı taarruz gücüne sahiplerdi. Piyadeler ise süvariler karşısında, meydan muharebelerinde ve

---

ve hükümdarı her şartta korumak, saray hizmetlerini yapmakla görevli olan bu özel unsurlara, Karahanlılarda "saray muhafızları", Selçuklularda ve Gaznelilerde "saray gulâmları" (gulâmân-ı dergâh, gulâmân-ı saray), Memlûkler Devletinde "memlûk" ya da Türkçe "uşâkî" (vuşâkî), Osmanlı Devletinde "kapı kulu" (yeniçeri) adı verilmekteydi. Bkz. Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* 82.

[180] Selçukluların zirve devri olan Sultan Melikşah döneminde Ortaçağ'ın en büyük askerî kuvvetleri meydana getirilmişti ki, daha sonra kurulan Türk-İslam devletlerine örnek teşkil eden bu ordular çeşitli milletlerden seçilerek özel saray terbiyesi ile yetiştirilmiş, devlet ve saray tören protokolü ve usullerini bilen ve doğrudan hükümdarın emrine tâbi "Gulâmân-î saray" , en seçkin kumandanların eğitimi altında her an göreve hazır bekleyen hassa ordusu, gulâm valilerin, meliklerin, ve vezir vb. gibi ileri gelen devlet büyüklerinin kuvvetleri ve tâbi hükümetlerin kuvvetlerinden kurulu idi. İsimleri dîvân defterlerinde kayıtlı olan Gulâmân-ı saray efrâdı senede dört defa maaş (Bistgânî) alırdı. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi* (İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1972), 147.

[181] Nizâmülmülk, Siyasetnâme isimli eserinde gulâm konusunun Samanoğulları dönemindeki kökenlerine, gulâmın yetişme aşamalarına, hangi yaşlarda nelere sahip olacaklarına ve gulamlıktan yetişen meşhur komutanlardan bahsetmiştir. Bkz. Nizâmülmülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar,(İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009),52.

[182] Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970), 13.

[183] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 87.

akınlarda çok etkili olamıyorlardı. Piyadeler orduda birçok görevi ifa etmekteydiler. Özellikle kale savunmalarında ve kuşatmalarda piyadelerden faydalanılırdı.[184] Eyyûbi ordusunda piyade, yaya ve sade askerler için *ecnâd, cünd* veya *cündiyye* kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz.[185] *Piyadeler* ve *süvariler,* Eyyûbi ordusunda, etkilendiği Selçuklu ordusunda[186] ve dönemin diğer ordularında, askerî teşkilatın önemli unsurlarıdır. Selçuklu ordusunda süvariler ve piyadeler farklı isimlerle de anılmıştır.[187] Eyyûbî ordusunun sistemini devralan Memlûk Devleti ordusunda da piyade, yaya ve sade askerler için *cünd* veya *cündiyye* kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz.[188]

Piyadeler köken itibariyle memlûk askerlerden, hür askerlerden veya gönüllülerden oluşabiliyordu.[189] Selahaddin'in Mısır'da Fatımîlere vezir ve komutan olduğu dönemde ülkede, elli bin den fazla Zenci piyade, otuz bin civarında Ermenilerden oluşan okçu askeri bulunuyordu.[190]

Sıbt b. el-Cevzi'nin verdiği bir bilgiye göre Hıttin Savaşı'nda çok sayıda piyade (yaya gönüllü) de katılmıştı.[191] 585/ 1189 yılının sonlarında Akka önlerine gelen Melik Âdil'in komutasındaki Mısır ordusunda piyade zenci askerler bulunuyordu. Askalan ve Kudüs fetihlerinde de yaya gönüllüler çok sayıda idi. Akka savaşlarında soygunla ve hırsızlıkla geçinen *lüsus el-Arab* (Arapların haramileri) 'dan de istifade edilmiştir. Piyade olan bu askerler genellikle geceleri faaliyet gösterirler ve düşman mevzilerine ve karargâhına baskınlar yaparlardı.[192]

---

[184] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 83; Şeşen, *Selahaddin,* 233.
[185] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 83.
[186] Selçuklularda ordu süvari ve piyadelerden oluşmaktaydı. Fakat süvarilerin sayısı daha fazlaydı. Tuğrul Bey'in vefat haberi geldiğinde Horasan'dan hareket eden Alp Arslan'ın emrinde 20 bin süvari, 10 bin de piyade bulunmaktaydı. Bkz. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı,* 38; Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 181.
[187] Selçuklularda orduyu oluşturan atlı unsurlar, asker (cemi: asâkir) , piyade (yaya kısım) ise cund (çoğul: ecnâd) adını almaktaydı.[187] Alp Arslan'ın yukarıda anlatılan teşebbüsünde askerini ve cundunu topladığı anlatıldıktan hemen sonra atlı ve yaya ifadeleri geçmektedir. Fakat cund kelimesinin bazen tüm orduyu ifade ettiği de görülmektedir. Bkz. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı*,38. M.Altay Köymen'e göre cund kelimesi, bazı durumlarda geçici asker anlamında da kullanılmıştır. Bkz. Köymen*, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 3: 261.
[188] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 60, 147, 199.
[189] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 15.
[190] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 54.
[191] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 83.
[192] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 242.

Eyyûbi ordusuna birçok konuda kaynaklık eden Selçuklu ordusu muharip sınıfları kullandıkları silâhlara ve savaşta gördükleri vazifeye göre de, uzmanlık sınıflarına ayrılıyorlardı.[193] El-Herevî'ye göre, bir kaleyi başarılı bir şekilde fethetmenin yolu lağım kazma, köprü kurma, hendek doldurma, gibi konulardan anlayan uzman personellerin ve gerekli ekipmanların mevcudiyetiyle mümkündür.[194] Eyyûbî kara ordusunda piyadeler, haccârûn, candârûn, nakkâb, naffât, çarhçı, horasancılar gibi sınıflardan oluşmaktaydı.

1.2.1. Mancınıkçılar; Haccârûn, Candâriyye (الجندا رية - الحجارون)

Mancınık, Ortaçağ'da kale ve şehir kuşatmalarında kullanılan önemli ağır silahlardan biriydi. Eyyübî ordusunda da mancınık çok sık kullanılan bir silah olmuştur. Mancınıkla ilgili daha detaylı bilgilere, Eyyûbî ordusunda silah ve teçhizatlar konulu bölümde değineceğimiz için şimdilik bunu geçiyoruz. Eyyûbilerde, özellikle kale kuşatmalarında *''er-racil''* veya *''mütereccile''* adı verilen görevli piyadelerden istifade edilirdi. Bu konuda Halepli birliklerin önemli hizmetleri olmuştur. *Arrâde, debbâbe* ve *mancınık* gibi kuşatma aletlerini kullanan sınıflara*''el-candâriyye''* veya ''*el-haccârûn*'' denilirdi.[195] Gıbb Hamilton'a göre muhasaralarda görevli olan rütbeli askerlere (subaylara) *candâriye* denilmekteydi.[196]

Eyyûbilerde candarların en önemli komutanlarından biri, Tuğrul el-Candar'dı. Bu komutanı birinci Halep Kuşatması'nda, Azez'in alınmasında, Balbek Kuşatması'nda, Antakya topraklarının ve Kudüs Krallığı topraklarının fethi esnasında ve Akka Savunması'nda ve Safed Kuşatması'nda görmekteyiz. Candarlar içerisinde en önemli komutanlardan biri de Alemüddin Süleyman b. Candar'dır. III. Haçlı Seferi esnasında komutanlık yapmış, Sultan tarafından Bağras Kalesi komutanlığına tayin edilmiş, ayrıca bazı konularda sultana fikir sunan kişilerden (istişare heyetinden) biri olmuştur. Bunlardan başka Hasan el Candar da vardır.

---

[193] Selçuklu ordusundaki muharip sınıflar, okçular (tır-endâzân), mızrakçılar (harbe-dârân), gürzcüler (gürz-dârân, haratekîni-dârân ve debûs'dârân), nacakçılar (nâcah-dârân),hatta kılıççılar (şimşîr-dârân), mancınıkçılar (mancınık-dârân), arrâdeciler (arrâdedârân), sapancılar (mekâli). Bu sınıflama her grubun kullandığı belli başlı silaha göre yapılmıştır. Bkz. Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı*, 39.

[194] el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye*, 96.

[195] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 83; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 242; Kuşçu*, Eyyûbî,* 344.

[196] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 84.

Kendisi, Selahaddin'in Musul Kuşatması esnasında Musullulara elçi olarak gönderdiği mühim bir askerdir.[197] Candarlar bazen olumsuz bir durumdan veya yaşadıkları talihsiz bir hadiseden dolayı da anılmışlardır. Mesela, Akka Haçlılar tarafından kuşatılırken kaleden bazı kaçanlar olmuştu. Bunlar içerisinde, Nakibü'l-Candariyye en-Nasıriyye candarlarından Abdülkadir el-Halebi de bulunmaktaydı.[198] Beyrut'tan Akka'ya malzeme getirirken Haçlı gemileri tarafından denize batırılan gemiden bahsedilirken, gemide yer alan candarların komutanı, Ya'kub el-Halebi'nin adı geçmektedir.[199]

Sultan, Hıttin muharebesinden bir gün önce Taberriyye'yi almak için yanında muhafız birliği ile candarları, horasancıları (harççıları), lağımcıları ve taşçıları götürmüştü. Antakya topraklarının fethedilmesi sırasında el-Melik el-Zahir'in Halep'ten getirdiği çarhçılar, horasancılar (harççılar), mancınıkçılar, candarlar, mühim işler görmüşlerdi.[200] Memlûklerde de, haccârûn ve nekkâb birlikleri kalelerde delikler açmakla görevliydiler.[201]

1.2.2. Naffât, Neffatûn-Zerrâk (انفاطون- الزراق)

Neffât (النفاط) veya *nefftâtûn* (انفاطون) diye isimlendirilen bu askeri birlik ilk İslam devletlerinden itibaren var olmuştur. Bu askeri birlik mancınık gibi silahlarla düşmanın üstüne yanan petrol (neft) fırlatanlardan oluşan askeri bir sınıf olup, ateşe karşı dayanıklı kıyafetler giyip nefti atmakta kullanılan teçhizat ile donatılmışlardır.[202] Neft, Selçuklu ordusunda,[203]Anadolu Selçuklu ordusunda[204]

---

[197] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 77, 93, 123, 128, 210.
[198] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 358.
[199] Ebû Abdillâh İmâdüddîn Muhammed b. Safiyyiddîn Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,*1.bs.(Beyrut: Darü'l-Menar 1425/2004), 256; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 242; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 240, 241; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 61; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 242.
[200] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 47; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 242.
[201] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat* 139.
[202] Mustafa Zeki Terzi, ''Emevîlerde Kara Ordusu'', *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1997) : 65.
[203] 460/1068 yılında Sultan Alparslan, Abhaz ülkesine sefer düzenlemiş, yol üstünde Şekki adındaki bir beldenin sık ormanlara sahip olduğunu ve içerisinde yol kesen eşkıyaların barındığını öğrenince, neftendâzâna (neftçilere) ormanların yakılmasını emretmişti. Bkz. Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn-i Nâsır İbn Ali el-Hüseyni, *Ahbâru"d-devleti"s-Selcûkiyye,* çev. Necati Lügal,(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları), 30; İbrahim Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Araç ve Gereçleri (1038-1157)* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018), 101.

kullanılmakta ve neft kullanan askerlere, *''neft-endâzân''* denilmekteydi.[205] Eyyûbi ordusunda neft, hem kara ordusunda, hem de donanmada *''harrâka''*[206] isimli gemilerde kullanılmıştır. Neft kullanan askeri unsurlara *naffât*[207] veya *zerrâk*[208] denilmekteydi.

Naffâtın, mancınık atışları haricinde birebir yapılan savaşlarında veya âni baskınlarda düşmana el bombası tarzında bir şişe veya muhafaza içerisinde neft ile saldırdığı da olmuştur. Eyyûbi ordusu içerisinde, kale kuşatmalarında ve savunmalarında Halepliler iyi bir şöhrete sahiplerdi. En iyi naftçılar ve lağımcılar ve diğer muhasara birlikleri Haleplilerden çıkardı.[209]

İbn Şeddâd eserinde, Akka kuşatması esnasında Eyyûbi ordusuna, diğer bağlı devletlerden ve İslam Halifesinden yardımlar geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca 16 Rebiyülevvel 586 (M.1190) tarihinde Bağdat'tan Selahaddin'in huzuruna Halifenin elçisinin geldiğini ve kendi ile beraber iki yük dolusu neft ve bu nefti şırınga borular vasıtası ile kullanma becerisine sahip olan bir grup *naffatı* (neftçiyi) da getirdiğini ifade etmiştir.[210] Bu olay bize neft kullanımının ve bu malzemeyi kullanmada usta olan grupların o dönemde var olduğunu, Eyyûbilerden önce de ve o dönemde diğer İslam devletleri tarafından da bilinip kullanıldığını göstermektedir.

Eyyûbi ordusundaki muvazzaf piyadelerin kendilerini en açık şekilde gösterdikleri savaş Akka Savunması olmuştur. Gelen takviye güçlerden sonra Selahaddin'in Akka'ya, *çarh, mancınıklar, arrâde, zemberek, zeyyar* ile bunları kullanan piyadeleri ve neft gibi ateşli silahları kullanan neffatı (neftçileri) göndermiştir.[211] İbn Şeddad'ın verdiği bilgiye göre, Akka savunması esnasında, neffat ve zerrak birlikleri, havan tipi borularla düşman saflarına atışlar yapmış ve neft

---

[204] Nâsırüddîn Hüseyn b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî İbn Bîbî, *Selçukname*, çev. M. Nuri Gençosman, (Ankara: Uzluk Basımevi, 1941), 125, 205.
[205] Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı*, 39.
[206] Es'ad b. Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 339, 340; İdris Bostan, ''Gemi'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 9.
[207] Corci Zeydan, İslam Uygarlıkları Tarihi, çev. Nejdet Gök 3.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 1: 218; Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', çev. Erdoğan Merçil-Salih Özbaran, İÜEFTD 29 (1975), 200.
[208] İbn Şeddâd, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*,179.
[209] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 242, 243.

[210] İbn Şeddâd, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 179; Aynı olayı anlatan Ebu Şâme ise Halife'nin gönderdiği neff^t ve zerrâkın 5 kişi olduğunu aktarır. Bkz. Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 120.
[211] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 345.

püskürtmüşlerdir. Böylece haçlıların uzun zaman içerisinde çok emekler vererek imal ettikleri mancınıkları ve silahları bir saat içerisinde imha ederek Haçlılara ağır kayıplar verdirmişlerdir. Yine Akka savunmasında, Haçlılardan Kont Henry bin beş yüz dinar gibi yüklü bir para harcayarak çok büyük bir mancınık yaptırmış ve Akka şehrinin yakınlarına yerleştirmişti. Naffatın ve zerrakın tüm haçlı mancınıklarını imha ettiği günde bu mancınık yakınlarda olmadığı için yakılamamıştı. Bu olaydan sonra Haçlılar bu büyük mancınığı daha da uzağa götürdüler. Naffat ve zerrak büyük bir cesaret örneği sergileyerek o gece düşman çemberi içerisinde kalıp ölmeyi dahi göze alarak gizlice düşman bölgesine girip düşmanı gafil avlayıp bu büyük mancınığı ateşe vererek imha ettiler, yanındaki diğer mancınıklar da bu ateşle tutuşup yandılar.[212]

VII. Haçlı Seferine katılan ve Dimyat'ın işgali sırasında hazır bulunan Haçlı yazar Jean De Joinville hatıratında bu konuya da değinerek, Müslüman askerlerin (neffâtın) mancınıklarla Haçlı kulelerine, ürkütücü ses ve görüntüleri ile yakıcı neftler atarak saldırdıklarını ve Haçlıları zor durumda bıraktığını yazmıştır.[213] Haçlı yazar, Joinville yine hatıratında VII. Haçlı Seferi esnasında Eyyûbi askerlerinin, birçok yerde yoğun bir şekilde neft kullandığından, kulelerini yaktıklarından ve naffâtın kendilerini ne kadar zor durumda bıraktığından hatta Sicilya Kralı'nın yakınlarına kadar saldırdıklarından bahsetmiştir. Bu zorluklardan birine de Jean De Joinville bizzat kendisi şahit olmuştur. Nil Nehri yakınlarında Müslüman askerlerden ve kendilerine neft ile saldıran yaya askerlerden (naffâtdan) bahsederek, eğer askerlerin kalkanları olmasaydı diri diri yanacaklarını ve yaşadıkları ölüm tehlikesini anlatmıştır.[214] Ayrıca V. ve VII. Haçlı Seferlerinde Haçlıların yazdığı mektuplarda da neft atışlarının yaşattığı sıkıntılar anlatılmaktadır.[215] Bu yaşananlar bize Eyyûbi ordusunda neffâtın ve zerrakın yani neftçilerin, işlerinde uzman olduklarını ve düşmana korku salıp gerçekten ciddi zararlar verdiğini göstermektedir.

[212] İbn Şeddâd, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 200.
[213] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 101, 102, 103.
[214] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 111.
[215] Çalışır, *Deniz Aşırı Ülkelerden Havadisler: Haçlıların Mektuları,* 130,137.

1.2.3. Çarhçı (الچرحيون)

Surlarla çevrili şehir ve kale kuşatmalarında taarruz ve savunma silahları ile beraber, çark (toplu ok fırlatma aleti) mancınık, arrade, koçbaşı, delik açıcı (nakkâb), balyoz, neft atıcı gibi silahlar kullanılmaktaydı.[216] Çarh o dönemde birçok orduda kullanılmaktaydı.[217] Çarhı kullanan personele ise ‘‘*çarhî’’* (الچرحی)denilmekteydi.[218]

Eyyûbi ordusundaki çarhçılar aktif piyade birliklerinden biriydiler. Antakya topraklarının kazanılmasında el-Melik el-Zahir'in Halep şehrinden getirdiği çarhçılar, mancınıkçılar, horasancılar (harççılar) candarlar, önemli işler görmüşlerdi. 585/1189 yılının sonunda donanmanın denizde sağladığı üstünlükten istifade eden Selahaddin, Akka'ya çeşitli ateşli silah kullanan askerler, naftçılar, mancınıkçılar, arradeler, zeyyar, çarh ve zemberek kullanabilen okçuları sokmuştu.[219] Dönemin en çetin ve en uzun savaşları olan Haçlı Seferleri Ortadoğu coğrafyasında yaşanmış bu savaşlarda ister istemez dönemin en gelişmiş ve kuvvetli silahları kullanılmıştır. Dolayısıyla Eyyûbi ordusu da bu savaşlarda dönemin en ağır ve gelişmiş silahlarını kullanmış ve buna göre askeri personel bulundurmuştur.

1.2.4. Nakkâbûn- Lağımcılar (النقابون)

Eyyûbi ordusundaki muhasara birliklerinden biri de *lağımcılardı.*[220] Bu askeri sınıf ismini “yer altı tüneli” manasına gelen lağımdan alır. Genellikle kale duvarlarını ve surları yıkmak için yerin altından tünel kazma işine *“lağım bağlama”,* barut koyarak ateşlemeye ise *“lağım atma”* denir. Bu yöntem tarih boyunca kale kuşatmalarında sıkça kullanılmıştır.[221] Mesela Hititlerde istihkâmları kazan öncü birlikler veya lağımcı istihkâm birliklerinin mevcut olduğu bilinmektedir.[222] Lağımlar kazarak surları çökertme tekniği M.Ö. VI. asırdan itibaren

---

[216] Ayşe Güler, *Anadolu’da Kurulan ilk Türk Devletlerinde Askerî Gelenekler* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007) ,11.

[217] Nitekim İbn-i Bibi’nin *Selçuknâme* isimli eserinde çarkdan ve çarkçılardan bahsedilmektedir. Bkz. İbn Bîbî, *Selçukname*, 95,130; İlhanlı ordusunda çarh kullanan personele *‘‘çarh-endâz’’* denilmekteydi. Bkz. Uyar, *İhanlı Devlet’inin Askerî Teşkilâtı,* 77; Uyar, *İhanlı Devlet’inin Askerî Teşkilâtı,* 190.

[218] Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 345.

[219] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 242.

[220] Gıbb Hamilton, *‘’The Armies of Saladin’’,Studies on the Civilization of Islam,* 83,84.

[221] Parry, ‘‘İslam’da Harb Sanatı’’, 200; Abdülkadir Özcan, *‘‘Lağımcı Ocağı’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları,2003), 27: 49.

[222] Serkan Başol, *Hitit Askeri Teşkilatı ve Sefer Organizasyonu,* (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 12.

kullanılmaktaydı. M.Ö.510 yılında Pers İmparatorluğu Kuzey Afrika'da bulunan Barka şehrini muhasara ettiklerinde bu tekniği kullanmışlardır.[223] Romalılarda da muhasara teknikleri içerisinde yeraltından lağımlar kazarak kale duvarlarını çökertme işlemi uygulanan bir yöntem olmuştur. Bu yöntemi en çok kullanan İmparator Julius Caesar'dır.[224]

İlk İslam devletlerinden biri olan Emevîlerde de nakkâbûn birlikleri var olup görevleri ise, debbâbelerin korumasında, düşman kalesine yaklaşarak kale duvarında gedikler açmaktı.[225] Bu muhasara birliklerine (*lağımcı ve nakkâb*) dönemin Türk-İslâm devletlerinde de rastlanır. Nitekim Selçuklu,[226] Anadolu Selçuklu,[227] Timurlu[228] ve Osmanlı ordularında bunların örneklerini görmekteyiz.[229]

Lağımcılar sınıfı, özellikle kuşatma zamanında önemli vazifeler üstlenmekteydi. Kalelerin ve surların uzun süre düşmediği durumlarda lağımcılar hemen devreye girer, surların altını kazarak kale duvarlarının ve surların yıkılmasını

---

[223] Herodotos, *Herodotos Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 376, 377.

[224] Mehmet Fatih Çulcuoğlu, *Roma Askeri Teşkilatı* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 156.

[225] Terzi, *''Emevîlerde Kara Ordusu''*, 63.

[226] Selçuklu Askerî teşkilatının savaşçı kısmında, *mancınıkçılar, okçular, mızrakçılar, gürzcüler, neftçiler, kemendciler, lağımcılar ve nakkab adı altında* çeşitli uzman sınıfları vardı. Bkz. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilât ve Kültür* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 512; Selçuklu ordusunda, nakkapcılar surları delme, lağımcılar da yer altından tünel kazma göreviyle meşgul olmaktaydılar. Bkz. Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* 178; Selçuklu ordusunda, "duvar deliciler", ''lağımcılar'' veya "nakkaban'' adı ile anılan lağımcılar, çok aktif olarak kale muhasaralarında görev almışlardır. Bunun örneklerinden birini Sultan Tuğrul'un Malazgirt Kalesi'ni kuşatmasında diğerini ise Sultan Alp Arslan'ın, lağımcıların da çalışmalarıyla kaynaklarda ''asla zapt edilemez'' denilen Ani Kalesi'ni fethinde görmekteyiz. O dönemde sadece Selçuklu ordusunda değil, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak için gelen Romans Dikgenesin Bizans ordusunda da ciddi manada lağımcı askerler bulunmaktaydı. Bkz. Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilât ve Kültür*, 60.

[227] Anadolu Selçukluları ordusunda da kale kuşatmalarında lağım kazma tekniği uygulanmıştır. Alâü'd-dîn Keykubad'ın Gürcistan Seferi'nde (1232) Anadolu Selçuklu ordusunda, Emîr Kemâlü'd-dîn ile Çasnigir Emîr Mübârizü'd-dîn Çavlı, birçok asker yanında içlerinde nakkâbûnun da bulunduğu nitelikli 5000 in üzerinde ücretli askerler tutmuşlardır. Türkiye Selçuklu ordusunda nakkâbun sınıfının önemli hizmetlerini Çemişgezek Kalesi kuşatmasında da görmekteyiz. Uzun uğraşlara rağmen alınamayan kale, elli kadar nakkâbın bir gün süreyle çalışmalarıyla surda delik açmaları sonucunda askerlerin içeri sızmasıyla ancak fethedilebilmiştir. Bkz. Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu* , 178, 135, 136, 354.

[228] Timurlular Devleti askeri teşkilatımda da Nakkab ve lağımcı sınıfına, ''çahurgân'' denilmekteydi. Timurlu ordusunda çahurgân birliklerinin, kale kuşatmalarında aktif olarak kullanıldığı görmekteyiz. Bkz. Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 106, 189, 262, 272, 319.

[229] Bu birlikler özellikle kale kuşatmalarında oldukça uzmanlaşmış olan Osmanlılar 'da etkili şekilde kullanılmış *''lağımcı ocağı''* adı altında askerî teşkilâtın önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bkz. Özcan, '*'Lağımcı Ocağı''*, 27: 49.

sağlarlardı.[230] Ortaçağ'da Türk-İslam ordularındaki *lağımcı ve nakkâb birliklerinin,* tünel kazma ve kule çökertme yöntemini, öğrenme adına Usame ibn Munkız, *Kitâbü'l-İʿtibâr* isimli eserinde bize son derece kıymetli bilgiler vermektedir. Haçlıların elinde bulunan Kefertâb Kalesini Müslümanlar muhasara etmişti. Bu kuşatmanın şahidi olan Usame İbn Münkız, lağımcı birliğinin kazdığı tünelin içine girerek şu bilgileri anlatmıştır: ''Askerler bir yer altı tüneli kazmaya başladılar. Toprak altına girerek kontrol etmek istedim. Taşlar ve oklar adeta yağmur gibi üstümüze yağarken hendeğe inerek tünele girdim. Kazma işleminin çok büyük bir ustalıkla yapılması beni hayrete düşürdü. Tünel, hendeklerden düşmanın gözetleme kulesine doğru yapılmaktaydı. Tünelin yan taraflarına ikişerli direkler dikilmiş ve üstlerine yukarıdan toprak düşmesin diye tahtalar konulmuştu. Tünelin tamamı kalenin temeline kadar bu şekilde ahşap iskelelerle tahkim edilmişti. Sonra kule duvarlarının altını kazdılar ve tahkim ettiler. Kulenin temeline kadar indiler. Tünel dardı. Sadece kuleye ulaşabilmek için bir vasıtaydı. Kuleye ulaşınca kulenin duvarına denk gelen bölgede tüneli genişlettiler. Kalaslarla (tüneli) güçlendirdiler. Taşları oyup söktükleri zaman dökülen taş parçalarını dışarı çıkarmaya başladılar. Kazma işleminden çıkan topraktan dolayı tünel çamura bulanmıştı. Daha sonra kuru odun kesip tünelin içine doldurdular. Ertesi gün ateşe verdiler. Ateş tesirini gösterir göstermez taşların arasında bulunan harç parçaları dökülmeye başladı. Sonra bir çatırtı duyuldu. Çatırtı sesi arttı, daha arttı ve kule çöktü.[231]İbn Münkız'ın bize naklettiği bu kayıt yegânedir ve çok mühimdir. Bu bilgilerden anlaşılan, lağımcıların, kale ve surların çöküşünü sağlamak için surların temelini kazarak altına kuru odun yerleştirmeleri ve ateşe vermeleriydi. Bu nedenle altı boşalan surlar dayanaksız hale gelip çökmüş oluyordu. Böylece kalelerin alınması kolaylaşıyordu.[232]

Birçok konuda, Eyyûbi Devleti kendisinden önce kurulan Selçuklu Devleti'ni ve bu devletin o coğrafyadaki devamı olan Zengî Devleti'ni (Musul Atabeyliği) örnek almıştı. Ordudaki lağımcı ve nakkâb birlikleri de örnek alınan askerî uygulamalardan biridir. Musul Atabeyi İmadüddin Zengî, 1144 yılında Urfa'yı Haçlılardan geri almak için şehri kuşattığında, lağımcı birliklerini de yanında

[230] Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Araç ve Gereçleri,* 104.
[231] Usame İbn Munkız*, Kitâbü'l-İʿtibâr*, çev. Yusuf Ziya Cömert, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018), 105,106; Duman, Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Araç ve Gereçleri, 104.
[232] Duman, Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Araç ve Gereçleri, 104.

götürmüştür. Bu birlikler şehrin zayıf surlarının altında lağımlar kazmış, diplerine yanıcı maddeler yerleştirmiş ve surların yıkılmasını sağlayarak fethin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır (24 Aralık 1144).[233] Eyyûbi Devleti'nden sonra kurulan Memlûk Devleti'nin ordusunda da nakkâb ve lağımcı birlikleri aktif olarak bulunmaktaydı[234]

Sultan Selahaddin, Yemen'de bulunan kardeşi Tuğtegin'e yazdığı, Kudüs'ün fethedildiği müjdesini verdiği ve o yıl yaşanan olayları anlattığı mektubunun bir bölümünde, nakkâblar (lağımcılar) hakkında şu bilgiyi verir.''Akşam vakti Hassa Birliğimiz ve Candarlarla beraber yalın halde gelip Taberiyye'yi muhasara ettik. Hemen nakkâblar lağım açmaya koyuldular. Surun bir tarafı yıkıldı. Gece vakti yağma için insanlar oraya girdiler. Gece çok karanlıktı. Ateşe verilip evler araştırıldı. Halk kaleye sığındı. Kaleyi kuşatarak sabahladık.''[235]

Eyyûbi ordusundaki lağımcı ve nakkâb sınıfının kale kuşatmalarındaki rolünü gösterme adına Sultan Selahaddin'in Yafa Kuşatması 588 (M.1192) hakkında İbn Şeddad detaylı ve önemli bilgiler vermektedir.[236] Yafa Kuşatması ve diğer kale

[233] Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilât ve Kültür,* 257.

[234] Memlûklu ordusunda, Akka kuşatması esnasında bu sınıfların ciddi faydasını görülmüştür. (8 Mayıs 1291). Memlûk sultanının lağımcıları Akka'da kulelerin altlarını oyuyorlardı. Kralın askerleri, Kral Hugue nöbetçi kulesinin artık muhafaza edilemeyeceğini anladılar ve kuleyi yakarak çökmesini sağladılar. Bundan yaklaşık bir hafta sonra Kontes Blois Kulesi ile İngiliz Kulesi'nin altlarına lağımlar açıldı. St. Anton Kapısı ile St. Nicolas Kulesi yakınındaki surlar çökmeye başladı. Bkz. Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3: 353.

[235] Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî,* 47; Şeşen, Selahaddin *Eyyûbî ve Devlet*, 120.

[236]''Sultan Selahaddin, Yafa önlerinde askere, savaş için düzen verdi. Bu esnada '' nakkab'' (sur deliciler) denilen uzman askerleri, surlarda yapabilecekleri yıkım ve tahribatı yapma konusunda serbest bıraktı. Nakkâblar doğu kapısının kuzey tarafından surun köşesine kadar uzanan bedende delikler açmaya başladılar. İlk kuşatma zamanlarında surun bazı kısmını yıkmışlardı. Fakat Frenkler yıkılmış yerleri onarmışlardı. Nakkâblar surda gedik açıp içine girince, o gün şehri alacaklarını zannediyorlardı. Düşman toparlanarak şiddetli direnç gösteriyordu. Nakkâblar surda gedikler açıp tam da sonuca yaklaştıklarında Frenkler, gedik açılan yerleri nakkâbların başına yıkmaya başladılar. Bundan dolayı nakkâblar çok zor anlar yaşadılar, ölüm korkusuyla askerlerde gevşeme oldu. Bu iş için daha çok çalışmaları gerektiğini anladılar. Daha sonra Sultan, nakkâblara bu defa kuleden kapıya kadar surun kalan kısmında gedik açmalarını emretti. Mancınıkçılara daha önceden açılmış gedikleri dövmelerini emretti. Bu durum ertesi güne kadar devam etti. Düşman anlaşma yapmak için birkaç defa elçiler gönderip süre istedi fakat bu durum askerde gevşekliği arttırdığı için Sultan teklifleri reddedip yeniden saldırı emrini verdi. Sultan nakkâblara daha önceden surda açmış oldukları gediklere yakıt doldurmalarını ve ateşe vermelerini emretti. Ateş yakıldıktan sonra sur bedeninin bir kısmı düştü. Düşmanın önceden bu gediğin arkasına yerleştirdikleri ağaçlar da yanmaya başladı. Böylece bütün gedikler yanmaya başladı ve içeri girmek daha da zorlaştı. Ertesi gün gedikleri yakma ve surları mancınıklarla dövme işi devam etti. Sultan, Melik Zahir ve Melik Adil'in birliklerine saldırı emrini verip askerleri cesaretlendirince, trompet ve borazan sesleri de duyulmaya başlayınca, düşman tarafından korku ve panik sesleri yükselmeye başladı. Bunun üzerine nakkâbların ateş yakma azim ve gayretleri daha da arttı. Aradan yaklaşık iki saat geçince sur bedenleri kıyamet koparırcasına bir

kuşatmalarında Eyyûbi ordusundaki nakkâb ve lağımcı sınıfının ordudaki en faydalı muhasara birliklerden biri olduğunu göstermektedir. Bu birlikler kuşatmaların en kritik veya en umutsuz anlarında devreye girerek kuşatmaların kaderini değiştirecek sonuçlar ortaya çıkarmışlardır. Daha önce de aktardığımız gibi Eyyûbi ordusunda, diğer piyade ve muhasara birlikleri gibi en iyi nakkâb (lağımcılar) Haleplilerden çıkmaktaydı.[237]

1.2.5. Horasancılar (الخراسانية)

Eyyûbî ordusunun kale ve şehir muhasara birliklerinden biri de *horasancılardır. Horasanî, horasaniyye* veya *harççılar* olarak isimlendirilmişlerdir. Horasancılar kale, sur kuşatmalarında ve tahkimatlarında diğer muhasara ve tahkimat birlikleri gibi önemli görevler alırlardı. *Horasancıların* görevi kale duvarlarına tırmanmaktı.[238] Gıbb Hamilton'a göre Horasaniyye, debbâbe (isimli düşman surlarına yaklaştırılıp kaleyi ele geçirmek için kullanılan yürüyen kulenin) personeline verilen isimdir.[239] Selçuklu ordusunda, savaşta yaptıkları vazifelere göre ihtisaslaşmış olan uzman birliklerden biri de kuşatma esnasında kale surlarına tırmanan askerlerdir.[240] Hem Zengîler hem de Selahaddin Eyyûbî dönemine tanıklık eden tarihçi ve edebiyatçı Usame ibn Munkız ise Zengîler döneminde, Musul yakınlarındaki, Mâsurra Kale'sinin kuşatmasından bahsederken horasancıları, kale kuşatmalarında, sur ve kale duvarı altlarında kazılan lağımlara yanıcı ve patlayıcı madde döşeyen askerler olarak ifade etmiştir.[241] Daha öncede ifade ettiğimiz gibi Eyyûbî ordusunda muhasara ve tahkimat konusunda en uzman askerler Halepliler arasından çıkmaktaydı.[242]

Eyyûbi ordusunun kale ve şehir kuşatmalarının birçoğunda diğer muhasara birlikleri gibi *horasancılar* da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Sultan Selahaddin Hıttin Zaferi öncesinde komutanları ile yaptığı toplantıda meydan savaşı yapmaya karar vermişti. Tüm tahrik ve saldırılara rağmen Haçlılar meydan savaşına

---

gürültüyle yıkılmaya başladı. Daha sonra düşman teslim olmak zorunda kaldı.'' Bkz. İbn Şeddâd, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Meḥâsinü'l-Yûsufiyye,* 336, 338.
[237] Şeşen, *Selahaddin*, 242.
[238] Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 344.
[239] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam*, 84.
[240] Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı,* 264.
[241] Usame İbn Munkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr,* 195.
[242] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 242.

yanaşmıyorlardı. Bunun üzerine, Selahaddin ordusunu harp düzeninde bırakarak, yanına Hassa Birliği'ni ve içlerinde *horasaniyyenin (harççılar)* de olduğu, candar, nakkâb, taşçılar gibi diğer muhasara birliklerini de alıp akşama doğru Taberiyye'yi kuşattı. Bir müddet sonra şehrin kale dışındaki kısımlarını ele geçirdi. Bunun üzerine Haçlı ordusu Taberiyye istikametine doğru harekete geçti.[243] Kâtibü'l-İsfahânî Sayhun Kalesinin fethedilmesini anlatırken, Halep sahibi Melik Zahir Gazi'den, Halepli çarhiyye, candâriyye, mancınıkçılar ve *horasancıların (horasaniyye)* göstermiş oldukları faydalı hizmetlerinden bahseder.[244]

1.2.6. Milisler

Bu kuvvetlere yardımcı veya ek kuvvetler de diyebiliriz. Ordunun düzenli askerleri dışında gerektiğinde göçebe Türkmenler ve Bedeviler de askere alınırdı. Bu birlikler adeta Anadolu'ya göç edip Bizans hudutlarına yerleştirilip sınırı koruyan Uç Beyliklerindeki Türkmenler gibiydiler. Bu dönemlerde Sina, Ürdün ve Şam'da sınırları, Haçlı saldırılarına karşı güvende tutmaya çalışan konar-göçer Bedevi Arap ve Türkmen kabileleri mevcuttu. Bu göçebeler zaman zaman Haçlı topraklarına akınlar düzenlerlerdi. Geçimleri ise daha çok hayvancılık üzerineydi. Nureddin Zengî bu ek kuvvetleri çok geniş bir alanda istihdam etmişti. Selahaddin de aynı yönteme başvurdu.[245] Bedeviler daha çok Ürdün ve Sina bölgelerine, Türkmenler ise Suriye sınırlarına yerleşmişlerdi. Haçlı tehlikesi gibi olağanüstü durumlarda bunlardan bir kısmı orduya alınırdı. Fakat bu göçebelerden bazılarının, özellikle Ürdün-Sina bölgesindeki bedevilerin, bazen Haçlılar ile de işbirliği yaptıkları da görülmüştür. Bu göçebe topluluklar sürekli hareket ettikleri için günübirlik bir yaşam tarzları vardı. Bu nedenle en büyük uğraşları geçimlerini temin etmekti. Haçlılarla savaşmayıp yağma yapmadıkları dönemde birbirlerine saldırıp ellerindeki malları alarak geçimlerini temin etmeye çalışıyorlardı. Örneğin, 1178 yılında Suriye topraklarında baş gösteren kıtlık sebebiyle Bedevî kabileler, Haçlı sınırlarında yer alan Türkmen bölgelerini yağmalamışlardır. Bu saldırı neticesinde Bedevîler, Türkmenleri

---

[243] Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 47; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet* 111; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilâtı,* 345.
[244] Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilâtı,* 345.
[245] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,*82; Şeşen, *Selahaddin,* 441; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 351.

uzaklaştırarak onların topraklarına yerleşmişlerdir. Selahaddin bunu öğrenince Türkmenlere eski yerlerini iade etmiştir.[246]

Selahaddin'in amcası Şirkuh'un askerleri içerisinde bulunan ve daha önce de Halep ve çevresine yerleştirilmiş olan bir Türkmen komutanıyken Selahaddin devrinde de etkinliğini kaybetmeyen *Aynü'devle el-Yarûkî* ve ona tabi olan Türkmen grupları III. Haçlı Seferi sırasında önemli rol oynamışlardı[247]. Eyyûbilerin düzenli ordusunda yer alan Türkmen, Kürt ve Bedevi milis güçleri arasında Selahaddin'in en çok önem verdiği grup Türkmen milis güçleriydi. Bunlardan düzenli olarak savaşlarda faydalanılıyordu. Bedevi milis güçleri daha çok yağma akınlarında başarılıydılar. Fakat bedevilerin bazı zamanlarda Haçlılar ile işbirliği yaptığı da görülmüştür.[248] Örneğin, 15 Şaban 568'de (M.1173) Selahaddin Eyyûbî, Kerek ve Şevbek Seferi'ne çıktığında Benî İbâd isimli Bedevi Araplarından 200 civarında atlı asker Haçlılara kılavuzluk yaptıkları için Selahaddin tarafından Şam'a, Nureddin'in yanına gönderilmişlerdir.[249]

Yardımcı milis güçlerinin farklı açılardan yardımının olduğu savaşlar da olmuştur. Mesela 1179 yılında Sayda ve Beyrut'un alınması sırasında düşmanın tahıllarını hasat ederek fethi kolaylaştırmışlardır.[250] Türkmen ve Bedevi milis kuvvetlerinin büyük faydasının olduğu olaylardan biri de Akkâ savunması olmuştur.[251]Yardımcı milis kuvvetler arasında sayabileceğimiz başka bir unsur da Kürt gruplardır. Eyyûbi düzenli ordusunda daimi Kürt askerler dışında, orduya katılan Kürt milis güçleri de bulunmaktaydı.[252] 1177 yılında Eyyûbî askerleri Remle üzerine yürürken Tellü's-Safiyye denilen yerde, Kudüs Krallığı askerlerinin

---

[246] el-Bundârî, *Senâü'-l Berku'ş-Şâmî*, bs. (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1979), 162, 163; Kuşçu, *Eyyûbi,* 351.
[247] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 82.
[248] Şeşen, *Selahaddin,* 240; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 352.
[249] el-Bundârî, *Senâü'-l Berku'ş-Şâmî,* 65,66; Şeşen, *Selahaddin,* 240; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 352.
[250] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 83; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilâtı*, 353.
[251] İbn Şeddâd Bahâüddin, *en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 2.bs. (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1415/1994), 273.
[252] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 82; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilâtı*, 353.

baskınına uğradı ve büyük kayıplar oldu. Selahaddin Kahire'ye dönünce bu yenilginin sebebi olarak gördüğü Kürt grupların iktâlarını kesti.[253]

Kaynaklarda belirtildiğine göre Eyyûbî Devleti'nin 585 (M.1189) yılında Mısır'daki senelik genel bütçe gelirleri 4.653.019 dinardı. Çok çeşitli kalemlerden gelen bu gelirlerin, dağıtımı yapılırken 234.296 dinarı da Bedevilere harcanmıştır.[254]

1.2.7. Gönüllüler (el-Mutavvıat) (المطوعات)

Yardımcı kuvvetler arasında kabul edilen diğer bir sınıf da asıl meslekleri askerlik olmamakla beraber bazen gönüllü bazen de zaruret halinde orduya dâhil olan veya askerî vazifeler îfa eden düzensiz birliklerden oluşan gönüllülerdir. Farklı Müslüman Türk devletlerinde *"mutavvi'a"*, *"mutatavvi'a"* veya *''cündü'l-mutatavvia''*[255] olarak da ifade edilen bu gönüllüler içerisinde, gayr-i Müslimlere karşı yapılan muharebelere katılan "gaziler" ve sefer veya savaş bölgesine yakın yerlerden çağırılan veya herhangi bir tehlike karşısında yaşadıkları şehir veya bölgeyi savunmak üzere bir araya gelen "bölge ve şehir kuvvetleri" bulunmaktadır.[256] Ayrıca, *"ayyâr"* veya *"evbâş"* denilen ve savaştan sonra ele geçirilecek ganimetten pay almak düşüncesiyle orduyu takip eden başıbozuk zümrelerin de mevcut olduğu bilinmektedir. M. Altay Köymen'e göre, savaşın neticesinde çok da etkili olmayan gönüllülerin, orduya katılmadaki asıl amaçları, cihat veya sevap kazanma isteği değil ganimetlerden pay alma arzusudur. [257] Büyük Selçuklu,[258] Harizmşah ve dönemin Türk-Moğol tarzına göre şekillenen ordularında[259] gönüllü birlikler mevcut olup farklı isimlerle ifade edilmekteydi.

---

[253] Ebu Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn* 1.bs.(Beyrut: Müessesetü er-Risale, 1417/1997), 2: 462, 463; Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 78; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 250; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilâtı*, 354.

[254] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 251.

[255] Terzi, *''*Emevîlerde *Kara Ordusu ''*, 45.

[256] Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 384.

[257] Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı,* 36.

[258] Büyük Selçuklu ordusundaki yardımcı unsurlardan olan gönüllüler, ganimet almak ya da cihat faaliyetlerine dâhil olmak için seferlere katılmakta olup bu birliklerin, savaşın kazanılması veya kaybedilmesinde fazla etkileri olmazdı. Gönüllü birlikleri genellikle bulundukları bölgenin veya şehrin ismiyle anılıyorlardı Bkz. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* 512. ; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 23.

[259] Harzemşah ve Cengiz Han'ın askeri teşkilatında da gönüllü askerler '' haşer '' olarak adlandırılmakta ve ''Semerkant Haşeri'', ''Cend Haşeri '' gibi ait oldukları şehre nispet edilmekteydi.

Eyyûbi ordusunda askerler temelde iki sınıfa ayrılıyordu, bunlar; daimi askerler ve gerektiği durumlarda orduya alınan gönüllü askerler. Gönüllü askerler sadece ihtiyaç duyulduğu zaman silah altına alınır, diğer vakitlerde normal işleriyle meşgul olurlardı. Gönüllü askerler genellikle Türkmenlerden oluşuyordu.[260] Herhangi bir kayıt olmaksızın orduya katılan çok sayıda gönüllü asker bulunmaktaydı. Gönüllüler cihat etmek maksadıyla olduğu gibi ganimet alabilmek için de savaşa katılabiliyorlardı.[261]

Sıbt b. Cevzi'nin verdiği bilgiye göre Hıttin savaşına çok sayıda yaya ve gönüllü asker de katılmıştı. 585 (M.1189) yılı sonunda Akka önlerine gelen Melik Adil'in komutasındaki Mısır ordusunda piyade ve Zenciler vardı. Kudüs ve Askalan'ın fethi sırasında da çok sayıda yaya ve gönüllü bulunuyordu. Akka savaşlarında, geçimlerini soygun ve hırsızlıkla sağlayan Arapların haramilerinden (lüsus el-Arab) faydalanılmıştır. Piyade olan bu askerler geceleri çalışır ve düşman karargahına ani baskınlar yaparlardı.[262] Aynı Bedevi gruplar III. Haçlı Seferinde haçlılar Akkâ'dan Yafa'ya doğru giderken de faaliyet göstermişlerdir.[263]

Selahaddin'in, fethetmek için Kudüs üzerine yürüdüğünü duyan civardaki zâhidler ve gönüllüler gelerek orduya katılmışlardır.[264] Yine 1188 yılında Sultan Selahaddin Trablus kontluğuna ait olan Arka Kalesi'nin üzerine yürürken gönüllü askerler de kendisine katılmıştır. Hatta Sultan, Kades Gölü yakınlarında, gönüllü birliklerin toplanması için bir müddet beklemiştir.[265] Akka Muhasarası esnasında iki taraf arasında yaşanan savaşların birinde Haçlılar Eyyûbi ordusuna kayıplar verdirmeye başlamıştı. Merkezde Diyarbekir, el-Cezire, Musul, askerlerinin bulunduğu bölüme hücum ettiler. Frenklere karşı savaş tecrübesi az olan bu birlikler bozguna uğradı. Bar Kontu Henri komutasındaki bir grup düşman şövalyesi, Selahaddin'in otağının yer aldığı Tell el-İyaziyye'ye kadar ilerlediler. Selahaddin'in

---

Bkz. Abdulkadir Erdoğan, *Harzemşah İmparatorluğunda Askeri Teşkilat* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004), 98, 99.

[260] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 83; Şeşen, *Selahaddin,* 14,15.

[261] Kılıç, *Halep Eyyûbileri el-Melikü'n-Nasır II. Salahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbiler Devleti,*155.

[262] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l- Yûsufiyye,* 290;el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 252, 253; Şeşen, *Selahaddin,* 242; Kuşçu*, Eyyûbî,* 355.

[263] Abdurrahman Azzâm, *Selahaddin Eyyûbi,* çev. Pınar Arpaçay,(İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 272.

[264] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,*114.

[265] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,*124.

otağında bulunan bazı âlimleri ve görevlileri öldürdüler. Ordunun bozguna uğrayıp dağıldığını zanneden gönüllüler ve bazı askerler, otağ ile ağırlıkların bir bölümünü yağmaladılar. Bazıları kaçarak Şam yolunu tuttular.[266] Bu durum gönüllü askerî birliklerin orduya faydaları olmakla beraber, iyi bir askeri eğitimden geçmedikleri için, bir kriz anında disiplinden uzak hareket edebildiklerini de göstermektedir.

Kudüs'ün fethinden önce meydana gelen 1187'deki Hıttin Savaşı'nda gönüllülerin sayısının fazla olduğu görülmektedir. Sıbt ibnü'l-Cevzi, bu muharebede çok sayıda piyade askerlerin olduğunu ve bunların sayılarının düzenli orduyla birlikte 80 bine yakın olduğunu süvarilerin ise 12 bin kişi olduğunu belirtir.[267] Ebu Şâme'nin aktardığına göre Hıttin Tepesi'ndeki Savaş'ta düşmanı dört bir taraftan kuşatan Müslüman askerleri arasında gönüllüler de bulunmaktaydı. Aynı zamanda bu askerler Haçlı karargâhının çevresini ateşe vermişlerdi.[268]

Yukarıda ifade ettiğimiz savaşlar dışında gönüllü birliklerden, 1179 yılındaki Beytü'l-Ahzan Kalesi'nin fethinde, Musul kuşatmalarında, Sayda ve Sûr arasındaki Köprü Savaşı'nda, Arsuf Savaşı'nda, Taküyyiddin'in Doğu Anadolu Seferi'nde ve Askalan'ın fethinde faydalanılmıştır.[269]

1.2.8.Battalûn (Emekliler) (البطالون)

Battalûn, yaşları ilerlediği veya sultan tarafından cezalandırıldıkları için ya da zaruri olarak gizlenmek zorunda kalan veyahut kendi rızaları ile bir kenara çekilen, bu nedenle ordudan, emirlikten, devlet görevinden ve iktâsından ayrılan kişi demektir. Battalûna maaş bağlanıp bağlanmayacağına sultan karar verirdi.[270] Battalûn, emekliler yani tecrübeli askerler, Türk-İslam devletleri ordularında zaman zaman istifade edilen grup olmuştur. Nitekim, Anadolu Selçuklu ordusunda bunun örneklerini görmekteyiz.[271]

---

[266] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 135.
[267] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,*81; Kuşçu, *Eyyûbi,* 355.
[268] Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 355.
[269] El-Katibü'l-İsfahâni, *el-Feth,*242; Kuşçu, *Eyyûbi,* 354.
[270] İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 582.
[271] Anadolu Selçuklu Ordusu'nda paralı askerler, genellikle savaş kabiliyetleri diğer milletlere kıyasla daha üstün olan Türkler (Türkân-ı ecrî hor) içerisinden seçilmekteydi. Bu seçim de, genellikle önceden askerî hizmette yer almış ve tecrübeli olanlar arasından yapılmaktaydı. Bkz. Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,*115.

Eyyûbi ordusundaki bu birlikler emekli, yaşlı, emir ve askerlerden oluşmaktaydı. Kaynak eserlerde battâlûndan ilk defa 1173 yılında meydana gelen Nûbe'nin fethinden dolayı bahsedilir.[272] 1181 yılında Yemen'de bulunan Zebid bölgesine vâli olarak tayin edilen Kutluğ-aba'nın beraberinde bir miktar battâlûn da bulunuyordu. Bu askerlerin aylık maaşları 33 dinar olarak kararlaştırılmıştı. Yine aynı yıl Selahaddin'in battâlûndan bir kısmına ücretlerini verip onları İskenderiyye suğuruna yolladığını görüyoruz.[273]Ayrıca III. Haçlı Seferi esnasında Akka muharebelerinde çete savaşı yapan sivil kıyafet giyinenler ve gizli askerler vardı. Bunlar Haçlı karargahına ani baskınlar yaparlardı.[274]Akkâ savunması esnasında 1190 yılında Akkâ'daki askerler değiştirilirken bazı emirler içeri girmeyi arzu etmemişlerdi. Bundan dolayı battâlûnun komutanına, mal ve para verilerek, battâlûnun içeri girmesi sağlanmıştır.[275] Buradan da anlıyoruz ki, *battâlûn,* ihtiyaç duyulduğunda görevlendiriliyordu. Bu askerler yaşlı ve emekli oldukları için maaşları da az olmaktaydı. Bu askerlerin komutanlarına *''el-Emîrü'l-Battâlûn''* denilmekteydi.[276]

Memlûklü ordusunda da bu uygulama devam etmiştir.[277] Memlûklerde emekli askerler, emirler Eyyûbilerden farklı olarak iki şekilde isimlendirilmiştir. Kovulma veya görevine son verilip sürgün ile emekli edilenler *''battâl''* (بطال), yaşlılıktan dolayı emekliliğe ayrılan asker ve emire ise *''tarhân''* (طرخان) denilmiştir.

Sultanın öfkelendiği emirler sürgün edilir ve bu emirlerin hareket sınırları ve kalacakları yer sultan tarafından belirlenirdi. *Battâl* konumuna gelen bir emirin iktâsı elinden alınır başka bir emire verilirdi. Hizmetindeki atlar elinden alınırdı. *Battâl* olan asker ve emirler bu dışlanmışlıklarına rağmen, bazen zaruret hallerinde askerî hizmete çağrılmışlardır.[278]*Battâlûn*, Sultanın emriyle sefere katılırlardı. İhtiyaç zamanı bu çağrı onlara iletilir, ardından teftişten geçirilir, onlar da sultanın emrinde orduya katılırlardı. Bu askerlerden güçsüz olanları kalede koruma görevi yaparlardı.

[272] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 239; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 349.
[273] Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 349, 350.
[274] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 239, 240.
[275] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 239; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 350.
[276] Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 350.
[277] Çetin, *Memlûk Devleti Teşkilatı,*151; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 350.
[278] Çetin, *Memlûk Devleti Teşkilatı,*151.

Ancak bunlara hiçbir zaman eski görevleri iade edilmemiş ve kendilerine önem verilmemiştir.[279] Memlûk Devleti ile ilgili kaynaklarda, battal hale gelen askerlerden ve zaman zaman bunlara görev verilmesinden bahsedilmektedir.[280] Buna rağmen *battâlûnun* faydalı olduğu ve kendilerinden istifade edilen durumlar da olmuştur. Masrafları ise *divânü'l-ceyş* 'ten karşılanmıştır.[281]

Memlûk Devleti ordusunda emekliliğe sevk edilen askerlerin bir diğer çeşidi de *''tarhân''*[282] veya *''tarhâniyye''*dir. Kılıç erbâbı emîr veya askerlerden, gücü azalmış, yaşı ilerlemiş olanlar, kızgınlık veya öfke sonucu olmaksızın *tarhân* statüsüne geçiyorlardı. Tarhânlığa geçen emirin resmi evrakında, emirin hizmetleri övüldükten sonra, ata binemeyecek, savaşa çıkamayacak hale gelmesi ve yaşının ilerlemesi sebebiyle, emirin hayatına tarhân olarak devam etmesi ve göreve çağrılmaması ifade edilir. Tarhânlar, battâlûna göre daha itibarlı ve geniş ayrıcalıklara sahiplerdi. Devletten maaş almaya devam ediyor, iktâları kesilmiyor, istedikleri yerde yaşayabiliyorlardı. Zaman içerisinde vazifeye tekrar dönebiliyorlar fakat zamanla tenzili rütbeye uğruyorlardı.[283]

1.2.9. Mahlûller

Mahlûller, maaşlarını zekât ve arazi vergisinden (haraçtan, öşürden) alan askeri sınıftır. Bunlar iktâsı olmayan maaşlı askerlerdi.[284] O dönemde asker olmak revaçta olan bir meslekti. Her hangi bir mesleği ve işi olmayanlar, boş olanlar asker olarak orduya katılarak bu sınıfı oluşturuyordu. Bu kuvvetler daimi askerler olmayıp ancak askerî kuvvete ihtiyaç duyulduğunda görev alan ihtiyati birliklerdi.[285] Savaşa sonradan dahil olan bu askerlerin isimleri listelere yazılır ve ona göre ücret verilirdi.[286]

---

[279] Çetin, *Memlûk Devleti Teşkilatı*,152.
[280] İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire*, 91, 161, 229.
[281] Çetin, *Devletinde Askeri Teşkilat*,152.
[282] Buradaki tarhanlık ifadesini eski Türk ve Moğol devletlerindeki tarhanlıkla karıştırmamak gerekir. Bu devletlerde tarhanlık, devlete veya hükümdara yapılan üstün hizmetlerden dolayı verilen ayrıcalık ve imtiyazları ifade eden bir isimdir. Fakat Memlûklerde, bir hata ve kusur olmaksızın güçsüzlük, yaş ilerlemesi gibi sebeplerden dolayı emekliliğe sevk edilen asker ve emîrleri ifade etmektedir.(Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 152.)
[283] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*,152,153.
[284] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 237.
[285] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 239; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 349.
[286] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 239; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 354.

İKİNCİ BÖLÜM

EYYÛBİ ORDUSUNUN SAVAŞ HAZIRLIKLARI VE ORDU NİZAMI

2.1. EYYÛBİ ORDUSUNUN SAVAŞ HAZIRLIKLARI

Eyyûbi ordusunun savaş hazırlıkları birkaç aşamada gerçekleşmekteydi. Öncelikle istişare heyeti, harp meclisi, harp divanı olarak da ifade edilen önemli emirler ve devlet görevlilerinden oluşan bir toplantı meclisi tertip edilir.[287] Eğer harp kararı alınmışsa ordu güçlerinin toplanması için haberler gönderilirdi. Toplanan askerler 70 ile 200 arası askerden oluşan *tulb* denilen birliklere ayrılırdı.[288] Sefer öncesinde askerlerin silahları kontrol edilir, silah ve zırh eksiği olanların ihtiyaçları zeredhâneden (silah deposu) temin edilirdi.[289] Askerler için en az silah kadar önemli olan atlar da kontrol edilir at ihtiyacı olanlara ıstabldan (ahırdan) at temin edilirdi.[290] Her emir ve asker kendi zahire ve yiyecek ihtiyacını yanında götürürdü. Bunların masrafları kendilerine verilen özel tahsisattan veya maaşlardan karşılanırdı. *Sükü'l-Asâkîr* denilen seyyar çarşılar *(sâbile)* ordu sefere çıktığı zaman ordu ile beraber hareket eder ve askerlerin ihtiyaçlarını karşılardı.[291] Bazı kısa mesafeli seferlerde veya hızlı hareket edilmesi gereken durumlarda askerler yanlarına fazla yük yiyecek ve zırh almazlar bu tür seferlere ise *cerîdeten* seferler denilmekteydi.[292]

2.1.1. İstişare Heyeti (Harp Meclisi)

Hükümdarların, önemli askerî meselelerde, danışman olabilecek özelliklere sahip tecrübeli devlet adamları ile fikir alışverişinde bulunmaları gerekmektedir. Önemli bir konu hakkında karar vermeden önce tecrübeli ve bilgi sahibi insanların görüşünü almak İslam dininin önemli bir prensibidir.[293] Bununla ilgili Kur'an-ı Kerim'de istişarenin önemine değinen ayetler bulunmaktadır.[294] Hz. Muhammed (S.A.V.) de önemli konular hakkında (dini konular dışında) karar vermeden önce

[287] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,*176.
[288] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 54.
[289] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 84.
[290] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 242, 243.
[291] el-Makrîzî, *Es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 207, 208.
[292] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 3: 111; Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 84; Şeşen, *Selahaddin,* 244.
[293] Alî b. Ebî Bekr el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye,* çev. Mehmet Ârif Hilmi Efendi, haz. Sadık Yazar,(İstanbul: Büyüyenay Yayınları,2016), 80,81.
[294] Âli İmrân,159 Neml,32 Şura,38.

çevresindeki tecrübeli ve bilgili insanların görüşlerini de dikkate almış ve ona göre karar vermiştir. Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı (624) öncesi görüş alışverişinde bulunmak için harp meclisi kurması[295] ve Hendek Savaşı'ndan (627) önce Selman-ı Farisi'nin tavsiyesi üzerine Medine'nin çevresinde hendekler kazılması[296] buna örnek verilebilir.

Eyyûbi Devleti aynı zamanda bir İslam devleti olduğu için, sultanın verdiği kararların İslam Şeriatı'na, idari usullere *(el-Ahkâm el-Sultaniyye)* uygun olması gerekmekteydi. Aksi taktirde sultanın meşruiyeti kalmaz ve halk nazarında itibarı olmazdı. Sultanın fikir danıştığı bir *istişare heyeti, harp meclisi* veya *harp divanı* mutlaka olurdu.[297]Önemli bir konu hakkında istişare yapılacaksa sultan elçiler vasıtası ile istişare heyetini toplantıya çağırırdı.[298] Savaş yapılıp yapılmayacağı,[299] bir saldırı yapıp yapmama[300] bir kalenin kuşatılıp kuşatılmaması,[301] bir şehrin alınıp alınmaması,[302] ordugâhın nerde kurulacağı,[303]düşmanla yapılacak anlaşmalar[304] veya yaklaşan düşman tehlikesine karşı nasıl bir tedbir alınıp savunma yapılması[305] vb. konular *istişare heyetinin* kararına göre belirlenirdi.[306]*İstişare heyetinde* bulunan herkes kendi fikrini söyler, son kararı ise sultan verirdi. Özellikle Sultan Selahaddin baskıcı ve despot bir hükümdar değildi. Bundan dolayı istişare *heyeti* ile aynı fikirde olmadığı durumlarda bile çoğunluğun fikrine uyup kendi kararından vazgeçtiği durumlar da olmuştur. Nitekim III. Haçlı Seferi'nin başladığı ilk dönemlerde Akka henüz kaybedilmeden önce Haçlılar akın akın Akka'ya doğru sahil şeridinden

---

[295] Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Tercemesi,* çev. Ahmed Naim, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 10: 141.
[296] Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri sonuna Kadar),*(Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiat Fakültesi Yayınları, 1991), 165.
[297] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 206.
[298] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 176.
[299] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 110.
[300] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,182.
[301] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 439; Şeşen, *Selahaddin*, 183.
[302] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sulṭâniyye Ve'l-Meḥâsinü'l-Yûsufiyye*, 132; İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 11: 384, 385.
[303] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 172.
[304] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sulṭâniyye Ve'l-Meḥâsinü'l-Yûsufiyye*, 306,307; İbnü'l Esir'e göre bu sayı yedi yüzdür. Bkz. İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 63; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,116,182.
[305] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, XII: 35; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*,318; Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, 7: 101; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 132,176; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 396.
[306] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l- Yûsufiyye*, 189, 196, 280, 281, 306, 353, 354; İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 12: 35, 65, 66.

ilerlerken Sultan *istişare heyetini* toplamış ve yol boyunca Haçlılara saldırıp yıpratarak Akka'da toplanmalarını engelleme fikrinde olduğunu söylemiştir. Fakat Emirler kendisi ile aynı fikirde olmayıp Akka'da onlarla savaşmanın daha doğru olacağını diretince onların planını uygulamıştır.[307]

Sultan'ın *istişare heyetinin* kararına saygı duyduğunun bir diğer örneği de Akka kaybedildikten sonra yaşanmıştır. Haçlılar Yafa'yı ele geçirip, Askalan'a doğru hareket ettiklerinde Sultan, ne yapılması gerektiğine karar vermek için *istişare heyetini* toplamıştı. *İstişare heyeti* Haçlıların Askalan'ı alıp daha da güçlenmemesi için şehrin ve surlarının tahrip edilmesini uygun gördü. Sultan aynı fikirde olmadığı için bu emri vermek istemedi. Fakat neticede çoğunluk ve Askalan'ın yöneticilerinin uygun bulduğu yıkım görüşünün, emrini vermiştir.[308]

Sultan Selahaddin'in fikirlerine danıştığı *ve istişare heyetinde* bulunan bazı önemli kişiler ise, Kardeşi Melik Âdil, Kâtibi Kadı'l-Fadıl, Müzafferüddin Gökbörü b. Zeyneddin, Sincar Hakimi Mücahidüddin Yarankuş, Musul Hakimi Zahirüddin Belengevi, amcasının oğlu Nasırüddin Muhammed b. Şirkuh, Alemüddin Süleyman b. Candar, Askalan Valisi Kayser ve diğer önemli Emir ve komutanlardı.[309]

2.1.2. Ordunun Toplanması

Toplanmış olan istişare heyetinin tavsiyesi üzerine, Sultan eğer savaş için karar almış ise, derhal tabi devletlerin hükümdarlarına haberciler gönderilerek orduya katılmaları istenirdi.[310] Eyyûbi Devleti, sultana bağlı küçük devletçiklerden oluşan bir yapıya sahipti. O dönemin siyasi özelliğinin bir gereği olarak, vasal (tabi) devletler her yıl, merkezdeki hükümdara vergi vermek ve savaş durumlarında askerî birlikler göndermek zorundaydı.[311] Sultan eğer Haçlılara karşı savaşacaksa tüm bağlı devletlere ve askerlere cihat çağrısı yapılırdı.[312] Hıttin Savaşı öncesinde Sultan, kendisine bağlı hükümdarlara haberler gönderip, Haçlıların elinde tuttuğu yerleri

[307] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 35.
[308] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 280,281; İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 12:65, 66.
[309] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 189, 267, 281; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 385; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,128.
[310] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 306; Ahmet Ağırakça, *Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi,* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2017),102.
[311] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 325.
[312] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,109, 119, 122, 132, 165, 216.

almak ve Müslümanların intikamını almak için asker göndermelerini istemiştir.[313] Sultan'ın yaptığı davete uyarak Musul, Sincar, Urfa-Harran, Diyarbekir-Hısn-ı Keyfa, Hakkâri, Cizre, Halep, Mısır, Nablus Emirleri bizzat askerlerinin başında veya başka bir emir komutasında, Eyyûbi ordusuna dahil olmuşlardır.[314] Kış geldiği zaman, uzaklardan gelen askerler, baharda tekrar gelmek üzere, evlerine gönderilirdi.[315] Hassa birliği ve memlûkları seferî durumlarda sürekli Sultan'ın emri altında bulunurdu. III. Haçlı Seferi esnasında bu askerler devamlı olarak Sultan'ın yanında kalıp cepheden ayrılmamışlardır. Hâlbuki diğer askerler savaş mevsimi geçince memleketlerine ve iktâlarına dönerlerdi.[316]

2.1.3. Tulb (الطلب) (Birlik) ve Askerlerin Tulblara Ayrılması

Makrizi'nin Kadı'l-Fadıl'dan naklettiği bilgiye göre, *tulb* kelimesi Oğuz dilinde, kendine özel sancağı, kösü ve borusu olan, 70 ile 100 kişi aralığındaki bir süvari birliği için kullanılırdı. Ramazan Şeşen'e göre, Kadı'l-Fadıl tarafından aktarılan bu bilgi *tulb* teriminin dar anlamı olarak görünmektedir. İmadeddin'in eserlerinden anlattığına göre tulb kelimesi, o dönemde, büyük olsun küçük olsun, doğrudan bir emirin komutasındaki savaşçı birliğe verilen isimdir.[317]İbn-i Şeddad'a göre ise *tulb* 100 ile 200 arasındaki askerden oluşan birliklerdir.[318] Kadı'l-Fadıl'dan nakledilen başka bir bilgiye göre, 11 Eylül 1171/8 Muharrem 567'de Bizans ve Frenk elçilerinin de hazır bulunduğu bir resmi geçit töreni yapıldı. Bu törende 147 *tulbun* 127'si resmi geçide katıldı. 147 *tulbdaki* asker sayısı ise 14 bine yaklaşıyordu.[319] Bu bilgi bize bir *tulbun* yaklaşık olarak yüz kişiden oluştuğunu ifade etmektedir.

---

[313] Ernoul, Ernaul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 89.

[314] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l- Yûsufiyye*, 167; İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 12: 52; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 134, 139, 145; Abdullah Ekinci,''Muzaffereddin Gökböri'nin Siyasî ve Sosyal Faaliyetleri''*Türkler Ansiklopedisi,* 1.Baskı (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4: 858.

[315] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 439, 12: 67; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 133; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,138, 209.

[316] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyyeve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*133; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 439; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 231; Şeşen, *Selahaddin, Eyyûbî ve Devlet*, 239.

[317] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 224.

[318] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 54.

[319] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam*,76; Şeşen, *Selahaddin*, 235.

Eyyûbi ordusu savaş düzeninde beşli düzene *(talia, kalb, meymene. meysere, sâka)* göre tertip edilmekle beraber, beşli düzendeki her bir bölüm *tulblardan* meydana gelmekteydi.[320] Nitekim, Sultan Akka'ya geldiğinde Haçlı birliklerini kuşatma altına almadan önce ordusunu *tulblara* ayırıp beşli düzene göre tertip vermiştir (Ağustos 1189/ Recep 585).[321] Sultan, Ayn-Calut Gazası'ndan önce savaş hazırlıkları yaparken, *etlab* (*tulbun* çoğulu) denilen askeri kuvvetleri beşli tertibe göre düzenledi ve düşmanla karşılaşmak için yürümeye başladı (11 Cemaziyülahir 579/1 Ekim 1183).[322] Selahaddin sonrası dönemde de *tulb* kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim Erbil Hakim Muzafferüddin Gökböri ile Musul Hakimi Bedrüddin Lü'lü arasında yaşanan çatışmada, Aybek'in komutasında çıkarılan câlişiyye birliklerinin daha sonra, Bedrüddin Lü'lü'nün ordusunun meymene kanadındaki *tulblara (atlâba)* katılmışlardır.[323]

Eyyûbi ve Memlûk Devletleri tarihçisi Aybek ed-Devâdârî, 627/1230 de Anadolu Selçukluları ile Harezmşahlar arasındaki Yassı Çemen Savaşı'ndaki Alaaddin Keykubat'ın birliklerinden bahsederken *atlab* kelimesini, hassa birliklerinden bahsederken de *et-Tulbü'l- Hâs* ifadesini kullanmıştır. Aynı zamanda Melik Eşref'in de *et-Tulbü'l- Hâs* içerisinde olduğunu aktarmıştır.[324] Yine Aybek ed-Devâdârî, Moğol askerlerinin 633/1236 yılında Dicle Nehri'nden geçerken sayılarının yüz tulb olduğunu, her bir tulbunda beş yüz süvariden (fâris) meydana geldiğini aktarır.[325] Dolayısıyla o dönemde tulb kelimesinin 70-100 veya 200 kişilik askeri birlikten daha çok sayıdaki askerden oluşan, bir emirin emri altındaki askerî birliği ifade etmektedir.[326] Baybars el-Mansûri 675/1277 yılında Göksu Nehri yakınlarında Memlûk ordusunun Moğollarla yapacağı savaştan önce ordunun sultan

---

[320] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 84; Şeşen, *Selahaddin,* 224.

[321] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 58,59; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,*132.

[322] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*105.

[323] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb,* 4: 70; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 340.

[324] Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-ğurer,* 1.bs.(Kahire: Ulrich Haarmann,1391/ 1971),7: 300; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 340.İbn-i Bibî'ye göre ise Melik Eşrek bu savaşta sağ cenahta yer almıştır. Bkz. İbn Bîbî, Selçukname, 158.

[325] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-ğurer,*7: 316; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 340.

[326] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 84; Kuşçu*, Eyyûbi,* 340.

(Melik Said Muhammed) tarafından sağ-sol ve merkez olmak üzere on iki tulba ayırıldığını anlatmaktadır. [327]

2.2. EYYÛBİ ORDUSUNUN SAVAŞ NİZAMI

İslam ordularındaki ve diğer Ortaçağ ordularındaki savaş ve hareket durumları hemen hemen aynı olup birbirine benzemektedir.[328] Türk ve İslam devletlerinde olduğu gibi Eyyûbi ordusunun ordu tertibatı da beşli (hâmis) düzene göreydi. Beşli düzen, *mukaddime (öncü), kalb (merkez), meymene (sağ kanat), meysere (sol kanat) ve saka (artçı)* şeklindeydi. Sefer esnasında ordunun *"beşli düzen"* şeklinde yürütülmesinden maksat, âni bir saldırı halinde, orduyu savaş vaziyetine kısa zamanda ve kolayca geçirmekti. Çünkü ordunun savaş düzeni ile yürüyüş düzeni hemen hemen aynı idi.[329]

Savaş anında ise öncü ve artçı kuvvetler asıl birliklerle birleşirdi. Esas savaş hattı iki kanat ve kuvvetli bir merkezden oluşurdu. Askerler bazı durumlarda bölükler veya küçük takımlar halinde sıralanırlardı ya da üç sınıf (okçular, mızrak-kılıç kullananlar-süvariler) birbiri arkasında savaşırdı. İlk sıra okçular, ikincisi kılıç kalkan ve mızraklı piyadeler, üçüncüsü de zırhlı süvarilerden oluşuyordu.[330]

Esasında harp, gerektiğinde sık tekrarlanan bir süvari hücumuydu. Okçular uzak mesafede düşman saldırısını bozmakla, piyadeler ise yakın muharebedeki saldırıyı püskürtmekle görevliydiler. Süvariler ise, düşman hattının cephesini yarmada ve düşmanın sağ sol kanatlarına ve arka kuvvetlerine saldırırdı.[331]

Philip Hitti, İslam ordularının bu sistemi Bizanslılardan aldıklarını ifade etmektedir.[332] Bazı kaynaklarda ise bu sistemin Cahiliye Arapları döneminde de var olduğu aktarılmaktadır.[333] M. Altay Köymen, Türklerin kendi kullandıkları savaş

---

[327] Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, çev. Hüseyin Polat,(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,2016), 74.
[328] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 56.
[329] V.J. Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'',198; Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* 121.
[330] Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 198.
[331] Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 198.
[332] Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* çev. Salih Tuğ, (İstanbul: Boğaziçi Yatınları,1989), II. 356.
[333] Mustafa Zeki Terzi, *Hz.Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askeri Teşkilât* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), 149.

nizamı olan *cevk* (birlik-bölük-grup) dışında, beşli düzeni de kullandıklarını ve bu sistemi Sâsânîlerden aldıklarını ifade etmektedir.[334] Beyhakî bu sistemi *tâbîye* diye adlandırmıştır.[335] Beşli düzeni, ilk İslam ordusu ve Dört Halife dönemleri askeri teşkilatlarında,[336] Emevî ordu teşkilatında,[337] Abbasi ordu teşkilatında,[338] ilk Türk İslam devletlerinden olan Karahanlıların ordu teşkilatında,[339] Gazneli ordu teşkilatında,[340] Harezmşah ordu teşkilatında[341] ve askerî birçok konuda Eyyûbilerin örnek aldığı, Selçuklu ordu teşkilatında[342] Anadolu Selçukluları ordu teşkilatında,[343] Türk-Moğol savaş tarzına göre düzenlenmiş olan İlhanlı,[344] Karakoyunlu[345] ve Ak-Koyunlu,[346] Anadolu Beylikleri[347] ordularında bu beşli sistemin uygulandığını görmekteyiz.

---

[334] Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*,3: 262.

[335] Güller Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1995), 321.

[336] Terzi, *Hz. Peygamber*, 148, 149.

[337] Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,*356; İbrahim Sarıçam-İrfan Aycan Emevîler (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları,1993), 109.

[338] Mustafa Zeki Terzi, *Abbâsîler Döneminde Askerî Teşkilât* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986), 102,103.

[339] Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002) ,298,301.

[340] Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*,1: 291; Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, 321.

[341] Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (İstanbul Ötüken Yayınları,1986),51; Aydın Taneri, *Harezmşahlar* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993),167; Meryem Gürbüz, *Harizmşahlarda Devlet Teşkilatı Ekonomik ve Kültürel Hayat* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 162, 163.

[342] Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal,(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1943), 39; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*,3: 262; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 1: 216; Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilât ve Kültür,* 513; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 56, 107, 232; Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür*, 121; Merçil, *Kirman Selçukluları,*31, 182; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* 513.

[343] Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*,241,280.

[344] Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, 140, 141, 142, 143, 144.

[345](*Mangılay*-öncü kuvvet, *Barangar*-sağ kol, *Cuvangar*-sol kol, *Uluğ*-merkez, *Uruğ*-artçı kuvvet).Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri Siyasi, İdari, Fikri, İktisadi, Hayat; İlmî ve İctimaî Müesseseler, Halk ve Toprak* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937), 74; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 107; Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, 151.

[346] (*Mangılay*-öncü kuvvet, *Barangar*-sağ kol, *Cuvangar*-sol kol, *Uluğ*-merkez, *Uruğ*-artçı kuvvet).Bkz. Kâzım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı,* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, 2003), 288, 289, 290; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 287.

[347] Savaş zamanında bu ordular, merkez, sağ cenah, sol cenah olarak üç kısım olarak düzenlenir, ordunun önünde Talia veya Çarhacı denilen birlikleri ve ardında da ihtiyat birlikleri bulunurdu, Ordunun merkezine Hükümdar, sağ sol kollara da Şehzadeler kumanda ederlerdi. Eğer Hükümdarın savaşı idare edecek yaşta oğlu yoksa yan kolların kumandası itimada edilen beylere veya Hükümdarın ailesinden birisine bırakılırdı Bkz. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 73.

Eyyûbi ordusu, bazı konularda Zengî ordusunun devamı niteliğinde bir orduydu. Dolayısı ile birçok askerî özelliği de Zengîlerden almıştı. İbnü'l Esir'in, Selahaddin ile savaşan Zengilerin Musul kolunun hâkimi II. Seyfeddin Gazi'nin ordusu hakkında şu bilgileri verir, ''Süvarilerinin sayısı altı bin ile altı bin beş yüz arasındadır. Ben ordunun savaş nizamının, *câlişiyye, kalb, meysere* ve *meymene* şeklinde olduğuna ve asker sayılarının yazılı olduğu teftiş defterine vakıf oldum.''[348] Bu bilgiler bize Eyyûbî ordusunun savaş nizamının Zengîler ile benzer olduğunu göstermektedir.[349] Yapısında Eyyûbi ordusunun izlerini taşıyan Memlûklü ordusunda da savaş nizamı, *câlişiyye, kalb, meymene ve meysere* şeklinde idi.[350]

Eyyûbi ordusunun muharebe nizamı *kalp (merkez), sağ ve sol kanatlar* olarak şekillenirdi. Ordu yürüyüş halinde *mukaddime (öncüler), saka (artçılar)* bulunurdu. Muharebe zamanında düşmanla temas halinde olan öncü kuvvetlere *yezek* denilmekteydi. Bunlardan başka savaş zamanlarında *talayi* adı verilen keşif birlikleriyle, *câlişiyye* adı verilen hücum müfrezeleri çıkarılırdı.[351] İbnü'l Esir, Selahaddin'in Taberiyye'yi fethetmeden önce ordusunu teftiş edip beşli düzene göre, *kalb, sağ, sol cenah, câlişiyye* ve *sâka* olacak şekilde konumlandırıp, mevzilerini gösterdiğini, yerlerinden ayrılmamalarını emrettiğini ve daha sonra savaşa hazır bir şekilde yola çıktığını nakleder.[352]

[348] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 343.
[349] Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği, Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 454.
[350] Nâsırüddîn Muhammed b. Abdirrahîm İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât,* 1.bs.(Beyrut: Matbaatü'l-Amerikaniyye, 1361/1942), 7: 216; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kāhire,*1.bs. (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1413/1992),7: 105,106; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 370, 371.
[351] Şeşen, *Selahaddin*, 233, 234.
[352] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 420.

EYYÛBİ ORDUSU'NUN SAVAŞ NİZAMI[353]

Talâyi (Keşif Birlikleri) Câlişiyye (Hücum Müfrezeleri)

[353] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 420.

EYYÛBİ ORDUSU SAVAŞ NİZAMI (YÜRÜYÜŞ HALİNDE)[354]

[354] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 136; Şeşen, *Selahaddin* 234; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*,124.

2.2.1. Mukaddime (Öncü Kuvvetler) (المقدمة)

Öncü birlikler, ilk İslam devletlerinden itibaren askeri teşkilatta yer almaktadır. Emevî ordusunda bulunan öncü kuvvetlere *mükaddimetü'l-ceyş* denilmekteydi.[355] İslam ve Türk ordularında olduğu gibi Selçuklu ordusunun askerî savaş düzeninde *mukaddime* birlikleri bulunmaktaydı. Selçuklu ordusunda mukaddimenin yani öncü kuvvetlerin varlığını ve faaliyetlerini kaynaklar ifade etmektedir. Bu birliklere *tali'a* veya *pişdâr* da denilmekteydi.[356] *Selçuknâme* müellifi Ahmed b. Mahmûd, eserinde birçok yerde Selçuklu ordusundaki öncü birliklerin faaliyetlerinden bahsetmektedir.[357] Türk-Moğol askeri geleneklerinin hâkim olduğu ordularda ve Ak-Koyunlularda ise mukaddime birliklerine *mangılay* denilmekteydi.[358]

Eyyûbi ordusu yürüyüş halindeyken en önde *mukaddime* yani öncü birlikler bulunmaktaydı. Mukaddime birlikleri farklı görevleri bulunan kuvvetlerden oluşmaktaydı. *Yezek, câlişiyye, talâyi* bu kuvvetlerden bazılarıdır.[359]

2.2.1.1. Yezek (اليزك)

Türkçe bir kelime olan, *yezek* veya *yizek* diye ifade edilen bu askeri terim, askerin önde giden öncü bölüğü anlamına gelmekle birlikte, casus anlamına da gelmektedir.[360] *Divan-ü Lügat-it-Türk*'te de geçen bu kelime, Uzunçarşılı 'ya göre

---

[355] Terzi, *''Emevîlerde Kara Ordusu ''*, 81.

[356] Türkiye Selçuklularında öncü birliklere *talia, talâye, talâyi, mukaddime* ve *leşker-i pişrev* denilmekteydi. Bkz. el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 39; el- Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-ʿusra(Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)* , çev. Kıvameddin Burslan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016),38; Merçil, *Kirman Selçukluları,* 182; Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilât ve Kültür,*153; Köymen*, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* 1: 216; Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* 121; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*,241, 280.

[357]Malazgirt zaferinden sonra Alp Arslan'ın öncü birliklerinin Berzem Kalesi'ni ele geçirip Kale Emiri Harezmli Yusuf'u esir almaları sadece bunlardan biridir. Esir alınan bu kale emiri daha sonra Alp Arslan'ı şehit edecek olan kişidir (14 Aralık 1072)Bkz. Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil,(İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1977), 55, 95, 110, 117, 128, 146, 178.

[358]Ak-Koyunlu Devleti Askeri teşkilatında da *mangılay* olarak bilinen öncü birlikler, keşif, istihbarat ve gerekli durumlarda saldırma gibi önemli görevler yerine getirmekteydi. Bkz. Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, 289, 290.

[359] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 234.

[360] Kâşgarlı Mahmûd, *Divan-ü Lügat-it-Türk*, çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser,(İstanbul: Kabalcı Yayınevi,2005), 688; el-Hatib, *Mu'cemu'l Mustalihâtu ve Elkâbu-t Tarihiyyetu,* 447; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*,, 232; Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*,109.

Moğolcadan Türkçeye geçmiştir.[361] Savaş halinde düşman askerleri ile temas durumunda olan birliklere *yezek denilmekteydi*.[362]Asker müfrezesi ve karakol anlamlarına da gelmekle birlikte *karavul* anlamına geldiği de ifade edilmektedir.[363] İlk Türk İslam devletlerinden olan Karahanlılarda hareket halindeki ordunun bir bölümü öncü kuvvet olarak ayrılıyor ve ordunun önünde gidiyordu. Türklerin *yezek* adını verdikleri bu birlikler yol güzergâhında bir tuzak veya düşman tehlikesi olup olmadığını kontrol etmekteydi. *Yezek* tabiri Karahanlı askeri teşkilatında kullanıldığı gibi Türk-İslam devletlerinin bazılarında da kullanılmaya devam etmiştir. *Yezek* kelimesi Arapçaya da geçmiş ve kullanılır hale gelmiştir.[364] İbn-i Bibî[365] ve Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî[366] eserlerinde *yezeki*, keşif birliği olarak ifade etmektedirler. Yezek ifadesinin Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu ordularında[367] sıkça kullanılmakta olduğunu görmekteyiz.[368]Aynı görevi yerin getiren birlikler, farklı isimlerle de olsa İlhanlı,[369] Timur[370] ve Osmanlı[371] ordularında da yer almıştır.

Eyyûbi ordusunun devamı mahiyetinde olan Memlûk ordusunda da *yezek* tabiri kullanılmaya devam etmiştir, fakat içerik ve görevi biraz değişikliğe

---

[361] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 432.
[362] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 234.
[363] Ömer Asım Aksoy-Dehri Dilçin, *Tarama Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,1996), 6: 4564; Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1983), 243. Akkoyunlarda *yezek* yerine *karavul* terimi kullanılmaktaydı. Detaylı örnekler için bkz. Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyarbekriyye,* çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yay. 2014). 64, 93, 129, 139, 141, 152, 172.
[364] Genç, *Karahanlı*, 298, 299.
[365] İbn-i Bîbî, *el-Evâmirü'l-ʿAlâ'iyye fi'l-umûri'l-ʿAlâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 401.
[366] Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr,* çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,2000), 162.
[367] Anadolu Selçuklularında da öncü kuvvetler için *yezek* yerine *pişdar* kelimesi kullanılmıştır. Bkz. İbn Bîbî, *Selçukname,*79, 103, 209,210; Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür*, 121.
[368] Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Ordularında öncü kuvvetler için *yezek* yerine *pişdar* kelimesi de kullanılmıştır. İbn-i Bîbî'nin Selçuknâmesinde, Selçuklu Ordusundaki pişdar kuvvetlerinin sayılarının, bin veya dört bin civarında olabildiğini, ayrıca Yassı çemen Savaşında Harzemşah pişdarlarıyla, Kösedağ Savaşında da Moğol kuvvetleriyle şiddetli çarpışmalar yaptığını nakletmektedir. Bkz. el-Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-ʿusra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, 38; Merçil, *Kirman Selçukluları,* 182; Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* 121; İbn Bîbî, *Selçukname,*79, 80, 103, 154, 155, 157, 209,210, 217,218; Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* 121.
[369] İlhanlılarda, ordudan ayrılarak düşman durumunu keşif için önden gönderilen pişdara *yezek* adı verilmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 232; İlhanlı ordusunda *yezek*, daha ziyade keşif birliği anlamında kullanılmıştır. Bkz. Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı,* 142.
[370] Timur Ordusu'nda *yezekin* görevlerini ifa eden karşılığı terim ise *karavul* idi. Bkz. Şâmî, *Zafername,* 26, 27, 28, 30, 38, 130, 137, 145, 147, 242, 274, 275.
[371] Osmanlılarda ise *yezekin* karşılığı olarak *çarha* veya *çarhacı* terimleri kullanılmıştır. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 232.

uğramıştır. Öncü birlik anlamında da kullanılmakla beraber,[372] Memlûk ordusunda *yezek* daha çok, bir bölge veya ordugâhın güvenliğinden sorumlu, nöbet tutan birliklere denilmiştir.[373] Örneğin Memlûklü Emiri Çakmak 1432'de askerlerin başında sabaha kadar nöbet tutmaları için memlûkları *yezek* olarak görevlendirmiştir.[374] Memlûklerde ayrıca, ordunun ihtiyaç duyduğu malzeme anlamında da kullanılmıştır.[375] Eyyûbi ordusundaki yezekin görev ve faaliyetlerini Memlûklu ordusunda *caliş* denilen birlikler ifa etmiştir.[376]

Yezek birlikleri, Eyyûbilerin içinden neşet ettikleri Zengî ordusunda da aktif olarak kullanılmaktaydı.1175 (H.571) yılında Eyyûbi Devleti'nin kuruluş aşamasında olduğu ve Selahaddin'in bölgede siyasi birliği sağlama adına ordusunu Hama'ya yönlendirdiği günlerde Seyfeddin Zengî 'ye bağlı *yezek* birlikleri istihbarat amaçlı keşfe çıkarak Selahaddin'in ordusu hakkında bilgi toplamışlardır. Selahaddin'in ordusunun Türkmen Kuyuları denilen mevkide mola verdiğini ve dağınık halde su ihtiyaçlarını karşıladıklarını rapor etmişlerdir.[377]

İslam ve Türk devletlerinde olduğu gibi Eyyûbi askeri teşkilatında da *yezek* birliklerinin önemli görevleri olmuştur. Özellikle Sultan Selahaddin döneminde Haçlılarla yapılan savaşlarda *yezek* çok aktif olarak mücadele etmiştir. Eyyûbi askeri teşkilatında öncü kuvvetlerden (mukaddime) biri olan *yezekin* başlıca görevleri, keşif yapmak, düşman hakkında bilgi toplamak, düşmanı gözetlemek, casusluk faaliyetleri yapmak, sultana sürekli bilgi akışında bulunmak ve gerekli durumlarda düşmanı oyalamak, yıpratmak, tuzak kurmak ve âni saldırılar yapmaktı.

2.2.1.1.1. Yezekin Keşif ve İstihbarat Görevlerine Örnekler

III. Haçlı Seferinde 10 Haziran 1192 (H.588) de Haçlı birlikleri Kudüs'e 20 km mesafede bulunan Beyt Nûbe'ye kadar gelmişlerdi.[378] O esnada Kudüs'te bulunan Sultan Selahaddin, *yezeki* etrafı gözetleme ile görevlendirip, casusluk ve ihbarcılık yapacak olanları yollama emrini verdi. Bunun ardından gelen istihbarata

[372] İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire,* 55.
[373] İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire,* 481.
[374] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,*166.
[375] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-ğurer,* 8: 202.
[376] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,*165,166.
[377] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 92
[378] Şeşen, *Eyyûbîler,* 65.

göre düşmanın Kudüs'e doğru ilerlemeye, şehri kuşatmaya ve Kudüs için şiddetli savaş ve çarpışmalara niyetli ve azimli oldukları ifade ediliyordu.[379] Bu haberden sonra nasıl hareket edilmesi konusunda Sultan ve çevresindekiler arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştı. Daha sonra *yezek* birliklerinin komutanı İzzeddin Curdik'ten gelen istihbarat mektuplarında günlük olarak raporlar gönderilmiştir. Bu raporlarda, Frenklerin kendi içlerinde karışıklıklar yaşadıkları, şehri almanın riskleri, Selahaddin'in yapabileceği hamleler konusunda tartıştıkları ve en sonunda kararı kendi içlerinden seçtikleri on hakeme bıraktıklarını, nihayetinde kuşatmadan vazgeçip Remle 'ye doğru hareket ettiklerini bildirmiştir.[380]

1190 (H.11 şevval 586) yılında Haçlıların Akka kuşatmasında ciddi bir kıtlık yaşanmıştı. Düşman piyadeleri el-Acel Tepesi denilen yere gelerek daha önce Müslümanların kazdıkları su kuyularını ele geçirmişlerdi. Yiyecek ve içecek bakımından ikmal yapmış olan bu düşman birliklerinin hareketlerini yezek birlikleri adım adım takip ederek durumları hakkında sultana detaylı bilgiler ulaştırarak, sultanın ona göre hareket etmesini sağlamışlardır.[381]

III. Haçlı Seferinde Haçlılar Akka şehrini kuşattıklarında, Sultan Selahaddin de Haçlıları kuşatma altına almıştı. Daha sonra 1190 (H.586) yılında, Sultan istişare heyetinin kararıyla taktik gereği bu kuşatma halkasını biraz daha genişletme kararı almıştı. Sultan orduyu geri çekerken düşmanın hal ve hareketlerini kontrol etmek için süvarilerden oluşan bin kişilik bir *yezek* birliği orada bırakmıştır.[382] Bu bilgi bize *yezek* birliklerindeki asker sayısı hakkında bir fikir vermektedir.

2.2.1.1.2. Yezekin, Keşif ve İstihbarat Dışındaki Görevlerine Örnekler

1188'de (H.12 Şaban 584) Sultan Selahaddin, Antakya yakınlarında ki Bagras Kalesi'ni muhasara edecekti. Fakat kuşatma esnasında Antakya'dan bu kaleye gelebilecek yardımlardan ve Eyyûbi ordusunu arkadan vurabileceğinden endişe duyuluyordu. Bunun üzerine Sultan *yezeke* talimat vererek Antakya önlerine gitmelerini ve dışarı çıkabilecek herhangi bir yardıma engel olmaları talimatını verdi.

---

[379] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 310; İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*,44, 45.
[380] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 330; İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 46, 47.
[381] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 219.
[382] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*,196.

Yezek Antakya kapılarına kadar giderek bölgeyi kontrol altında tuttu. Böylece kuşatma tehlikeye ve ani saldırılara uğramadan tamamlanmış oldu ve kale fethedildi.[383]

Sultan Selahaddin'in, ülkede siyasi birliği sağlayıp Haçlılarla mücadeleye yöneldiği dönemde 1183'de (H.10 Cemâziyelâhir 579) Beysan'ı aldıktan sonra Calut'a kadar yürüdü ve orda çadır kurdu. Sultan, İzzeddin Curtik'i, Nuriyye memlûklerinden bir grubu ve Şirkuh'un azatlısı Caveli'yi Haçlıları kontrol etmeleri için *yezek* olarak görevlendirmişti. Bu yezek grubu istihbarat çalışmaları yaparken Haçlı askerleri ile karşılaştılar. Fırsatı değerlendirmek isteyen *yezek* kuvvetleri Haçlı askerlerine saldırdı, birçok askeri öldürdü ve yüz tanesini de esir aldılar. Müslümanlardan sadece Behram Çavuş isimli bir asker şehit oldu.[384]

1189 (H.17 Cemâziyelevvel 585) yılında *yezek* birliklerinin sultana ulaştırdıkları bilgiye göre Frenk Askerleri, Sur ve Sayda sınırları arasındaki köprüyü geçmişlerdi. Sultan da, o sırada bahsi geçen bölgeye yakın bir yerde bulunmaktaydı. Derhal atına binerek münadi vasıtasıyla tüm askerleri teyakkuza geçirerek bölgeye intikal ettirdi. Askerler bildirilen yere geldiklerinde *yezek* birlikleri ile Frenk askerleri arasında şiddetli bir çarpışmanın gerçekleşmiş olduğunu gördüler. Frenk askerleri köprüyü geçince, *yezek* birliği kendini sayıca yeterli görerek, yardıma gelecek olan kuvvetleri beklemeden ani bir hareketle saldırıya geçmişlerdi. *Yezekin* bu saldırısı ile birçok Frenk askeri öldürülmüş, yaralanmış ve bir kısmı da nehirde boğulmuştu. *Yezekten* sadece Dilsiz Aybek isimli bir asker şehit olmuştu. (ibnü'l Esir'e göre bu savaşta çok sayıda Müslüman asker de şehit olmuştur).[385]

Haçlı ordusu, 21 Ağustos 1191'de Akka'yı ele geçirdikten sonra sahil şeridini takip ederek iç kısımlara girmeden, denizdeki gemilerine paralel olarak Hayfa'ya doğru yürüyüşe geçti. (24 Ağustos 1191). Sultan Selahaddin bunu öğrenince askerlerine hareket etme talimatı verdi ve önden *yezek* kuvvetlerini yolladı. *Yezekin* başında, Sultan'ın oğlu el-Melikü'l-Efdal vardı. O'na, İzzeddin Curtik, Seyfeddin Ayazkuş ve kahraman birkaç emir daha eşlik ediyordu. Bu yezek birliği, Frankları

[383] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,12: 23; İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 144, 145.
[384] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 104, 105.
[385] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 35; İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*151.

yoldayken oldukça sıkıştırdılar. O kadar çok ok yolluyorlardı ki neredeyse güneş görünmez oluyordu. Frankların artçı birliklerine saldırıp birçok esir aldılar.[386]

1192 (H.588) yılında III. Haçlı Seferi esnasında düşmanın konakladığı yere, açık olan Yafa yolundan yiyecek, erzak, gıda vb. lojistik yardımlar gidiyordu. Sultan Selahaddin, başında Bedreddin Duldurum olan *yezek* birliğine bir taktik vererek bu yardım konvoylarına nasıl engel olacaklarını anlattı. Bedreddin *yezek* içerisinden aktif ve çevik bazı adamları seçerek Yafa yolunda istihbarat çalışmaları yaptı. Yardım konvoylarının bulunduğu güzergâha tuzak kuruldu. Yardım kafilesi geçerken onları koruyan Frenk süvarilerine en zayıf anlarında saldırıldı. Otuz Frenk askeri öldürüldü, bir kısmı da esir alındı.(1192/ H.19 Cemaziyelevvel 588).[387]

Yezek birliklerinin görevlerinden biri de düşmanla kendi orduları arasında iletişim kanalı olmalarıydı. *Yezek* birlikleri düşmanla temas halinde olan ve onlara en yakın olan birlikler oldukları için, düşman tarafından bir mesaj veya görüşme isteği olursa bunu *yezek* birliklerine iletirlerdi. Yezek birlikleri de bu talepleri süratle ordu karargahına ulaştırırdı. Örneğin III. Haçlı Seferi esnasında Haçlılar Akka'yı ele geçirip Yafa'ya doğru giderken yolda sık sık çarpışmaların yaşandığı bir dönemde elçilerini göndererek *yezek* birlikleri komutanı Alameddin Süleyman b. Candar ile iletişime geçmişlerdir. *Yezek* komutanına, barış görüşmeleri yapmak için Melik Âdil ile konuşmak istediklerini iletmişlerdir. Bu talep Melik Âdil'e ulaştırılmış ve görüşme gerçekleştirilmiştir (12 Şaban 587/4 Eylül 1191'den önce).[388]

Bu aktardığımız olaylar bize *yezekin* sadece keşif ve istihbaratla görevli bir öncü birlik olmadığını aynı zamanda düşman kuvvetlerinin hareketlerini kısıtladığını,[389] yıprattığını ve uygun gördüğü anda, zaman kaybı yaşanmaması için âni saldırılarda bulunduğunu, gerektiğinde pusu kurup düşmanla çarpıştığını ve talep geldiğinde görüşmeler için aracı olduğunu da göstermektedir.[390]

[386] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 64.
[387] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 319.
[388] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 273.
[389] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 160.
[390] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 35.

2.2.1.2. Câlişiyye (الجالشية)

Moğolca ve Farsçada bayrağa*, çeleş* veya *çaliş* denilmekteydi. Orduda öncü birliğin bayrağına da *çaleş* denmekteydi. Bu bayrağın üstüne bazen temsili bir metal yılan, güneş veya hilal konulurdu.[391] Savaşta ordu merkezinin (kalbin) önünde yer alan veya ordudan ayrılarak daha önceden ileriye gönderilen keşif ve pişdar kuvvetlerine, bazen *çaliş*, bazen de *yezek* denilmekteydi.[392]

Câliş kelimesi aslında üzerinde tüy veya püskül (tuğ) olan büyük bayrak anlamına gelir. Fakat bu kelime Eyyûbi ordusunda ve sonraki dönemlerde, (beşli ordu nizamına göre) kalbin (merkezin) önünde bulunan veya tâliadan da önce gelen ordunun birimini ifade eden askeri bir terim olarak kullanılmıştır.[393] *Şalişiyye* olarak da ifade edilen *câlişiyye* Selçuklularda[394] ve Memlûklü ordusunda hem tuğ hem de öncü birlik olarak kullanılmıştır.[395] Selçuklu askeri sistemini devam ettiren Zengîlerde de *calişiyye* hem öncü birlik hem de düşmana saldırıp geri kaçarak, düşmanı hilal taktiği tuzağına düşüren birlik olarak bulunurdu.[396]

Memlûklü tarihçisi İbnü'l-Furât *câlişiyyeyi, kalb* (merkez) in önünde giden birlik olarak tarif etmiştir.[397] Diğer bir Memlûklü dönemi tarihçisi olan İbn-i Tağrıberdi, eserinde talîanın karşılığı olarak *caliş* kelimesini kullanmaktadır. [398] Memlûklerde, *caliş* veya *şaliş* denilmekte, hem öncü birlik ve müfreze anlamında kullanılmakta,[399] hem de üzerinde bir top at kılı (tuğ) yer alan büyük sancak ismi olarak da kullanılmaktaydı. Savaş ilanında veya sultan savaşa gitmeden kırk gün önce tabılhanenin (Memlûklü ordusunda askerî bando[400]) tepesine *çaliş* dikilirdi.[401]

---

[391] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 107.
[392] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*,432.
[393] Abdulkerim el-Hatib, *Mu'cemu'l Mustalihâtu,*118.
[394] İbnu-l Âdim, Selçuklu Emiri Ak-Sungur el-Porsukî'nin Halep'te (M.1125 H.519) Haçlılara karşı elde ettiği zaferden sonra Haçlı ordusunun ardında *şalişiyye* (calişiyye) çıkardığını nakletmiştir. Bkz. Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 130.
[395] İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb* (Biyografilerle Selçuklular Tarihi) çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1982), 220.
[396] Gök, Musul Atabeyliği,454,455.
[397] İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât,* 7: 216; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,*165,166.
[398] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire* 11: 4, 7: 92.
[399] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire*, 224, 298, 330, 583, 591; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 107, 315, 431.
[400] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire*, 591.
[401] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire*, 242, 286, 298, 304, 323, 368, 380, 405, 583, 591; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 315, 420.

Câliş kuvvetleri düşman askerlerinin öncü birlikleri ile çarpışarak düşmanla ilgili bilgiler getirirlerdi.[402]İbn-i Tağrıberdi, Sultan Baybars'ın *caliş* birliklerini casusluk ve istihbarat amaçlı olarak Moğollara yolladığını aktarmaktadır.[403] Câliş birliğinin başında, *mukaddem el-caliş, mukaddimet el-asâkir* bulunur, askerlere ise, *câliş el-asker* denirdi.[404] *Câlişin* başına Emir Kutlubek ve Emir Seyfeddin gibi ümeranın büyükleri de getirilebilirdi. Memlûklerde, *mukaddem el-kalb,* kelimesi de *câliş* anlamında kullanılmıştır.[405]

Eyyûbi ordusunda, *calişiyye* hücum müfrezeleri olarak görev yapmaktaydı.[406] Sultan Selahaddin 1173 yılında Kerek ve Şevbek'i almak için yola çıktığında önceden *câlişiyye* kuvvetlerini önden yollamıştır. Taberiyye'nin fethi esnasında da yine Selahaddin *câlişiyye* kuvvetlerini çıkarmıştır.[407] İbnü'l Esir, Selahaddin'in Taberiyye'yi fethetmeden önce ordusunu teftiş edip beşli düzene göre*, kalb, sağ, sol cenah, câlişiyye* ve *sâka* olacak şekilde konumlandırıp, mevzilerini gösterdiğini, yerlerinden ayrılmamalarını emrettiğini ve daha sonra savaşa hazır bir şekilde yola çıktığını nakleder.[408]

İbnü'l Esir verdiği diğer bir bilgide, Sultan Selahaddin'nin Hıttin Zaferi'nden önce geceleyin Haçlılara karşı *câlişiyye* kuvvetlerini görevlendirdiğini ve oklar dağıttığını, sabah olunca, *câlişiyye* kuvvetlerinin saldırıya geçtiğini iki taraf arasında şiddetli çarpışmanın yaşandığını, *câlişiyyenin* çekirge sürüleri gibi oklar yağdırdığını nakleder (H.583/M.1187).[409]

İbn-i Şeddad'ın aktardığı şu bilgiler *câlişiyyenin* sayısı ve mevkisi hakkında bize bilgi vermektedir, *''Haçlıların bozguna uğradığı Ayn-Calut savaşından sonra (11 Cemaziyelahir 579/ M.1183) Saffuriye'de toplandıkları ve Fule Köyü'ne doğru hareket ettikleri bilgisi Sultan'a ulaştı. Bunun üzerine Sultan ordusunu beşli sisteme göre düzene koyup yürüyüşe başladı. İki ordu görme mesafesinde birbirine yaklaşınca Sultan beş yüz kişiden oluşan câlişiyye denen birlikleri öne sürdü. Şiddetli*

[402] Çetin, *Devletinde Askeri Teşkilat,*166.
[403] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,* 7: 92.
[404] Çetin, *Devletinde Askeri Teşkilat,* 166.
[405] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,* 8: 97.
[406] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 234; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 339.
[407] Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 339.
[408] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 420.
[409] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 422; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyyeve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*123.

bir çarpışma oldu. Düşmanın bir kısmı öldürüldü bir kısmı da yaralandı.''[410]1189'da Akka önlerinde Haçlılarla yapılan savaşta ordular karşılıklı olarak savaş düzeni aldıktan sonra Haçlıların sol kanadı Eyyûbi ordusunun sağ kanadına doğru saldırıya geçince Melik Muzaffer (Takiyyuddin Ömer) hücum müfrezelerini *(calişiyye)* yollamıştır.[411]

Haçlılar Akka'yı kuşattıkları dönemde (11 Kasım 1190) kendilerini çevreleyen Eyyûbi kuşatmasını delmek için çok istekli, âni ve hararetli bir şekilde hücuma kalktılar. Sultan bu durumdan haberdar olunca yüksek bir tepeye otağını kurdu ve câlişiyye birliklerini yolladı. Câlişiyye kuvvetleri düşmana yağmur gibi ok yağdırmaya başladı nerdeyse güneş görünmez oldu. Frenk askerleri zor durumda kaldılar bulundukları yeri değiştirmeye başladılar. Câlişiyyenin niyeti düşmanı kendi taraflarına çekip diğer askerlerle topyekûn saldırarak imha etmekti. Frenkler yerlerinden ayrıldıklarına pişman oldular bulundukları yerde gecelediler. Ertesi sabah eski mevzilerine dönmek için geri çekildiler. Câlişiyye onları takip ediyor bazen okla bazen mızrakla bazen kılıçla saldırıyorlardı. Birçok Frenk askeri öldürüldü ve bir daha mevzilerinden ayrılmadılar.[412] Akka muhasarasında sultan yezek ve calişiyye gruplarına yerine göre vazifeler vermiştir.[413]

Selahaddin'den sonraki dönemlerde de *calişiyye* birliklerini görmekteyiz. Örneğin, 1219 yılında, Erbil Hâkimi Muzaffereddin Gökbörü ile Musul Hâkimi Bedreddin Lü'lü arasında meydana gelen çatışmada, Bedreddin Lü'lü, başlarında Melik Eşref'in memlûkü olan Aybek ile bir birliği *câlişiyye* olarak yollamıştır.[414]

[410] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*105,106.
[411] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*167.
[412] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 52, 53.
[413] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 160.
[414] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 4: 26,27; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 339.

2.2.1.3. Tâlia (Talâyi) (الطليعة)

Talia keşif amaçlı, ileriye gönderilen müfreze anlamında kullanılan askerî bir terimdir.[415] Bazı kaynaklarda askerin önde gideni veya *câlişiyye* olarak geçmiştir.[416] Selçuklu ordusunun savaş sahasındaki beşli düzeninde *talâye* / *tâlia* (mukaddeme) yer almaktaydı.[417] Selçuklu Devleti'nin askerî sistemini devam ettiren Eyyûbilerde olduğu gibi Anadolu Beylikleri'nde de, ordunun önünde giden *çarhacı* veya *tâlia* denen pişdar kuvvetleri, arkasında da ihtiyat birlikleri bulunurdu.[418] Eyyûbi ordusunda muharebe zamanlarındaki keşif birliklerinden biri de *tâlia* veya *talâyi*dir.[419] Tâlia birlikleri savaş başlamadan önce etrafı keşif amaçlı kontrol ederlerdi.[420] İbn-i Tağrıberdi de *tâliayı,* keşif amaçlı gönderilen öncü birlik olarak anlatmıştır.[421]

2.2.2. Kalb (Merkez) (القلب)

Askeri ıstılah olarak *kalb,* iki kanadın ortası, merkezi anlamına gelmektedir.[422] Beşli *(el-hâmis)*ordu düzeninin merkezinde *kalb* bulunmaktadır.[423] El-Herevî, *''kalb''in* ordunun merkezi olduğunu, komutanın *kalbde* yer alıp ordunun durumunu gözlemlemesini, sağ-sol kanatların hangisinde zayıflık görürse o tarafa

---

[415] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*,(İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,1993), 3: 391.
[416] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,*11: 4.
[417] el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 39; Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,*513; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* 56.107; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* 1: 216; Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* 121; Beyhaki, Dandanakan Savaşında Telbah'ta bulunan Selçuklu *tâlia* birliğinin 300 askerden oluştuğunu aktarmaktadır. Bkz. A.C.S. Peacock, Selçuklu Devletinin Kuruluşu Yeni Bir Yorum, çev. Zeynep Rona, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 101; Bündârî, Selçuklu ordusunda Malazgirt Savaşı esnasında *tâlianın* varlığından bahsetmektedir. Bkz. el- Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-ʿusra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi),* 39; Reşîdüddin Câmiʿu't-Tevârîh'te, Sultan Mes'ûd (Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu) un *talâyi'* birliklerinin Esedâbad sınırında, ağabeyi Sultan Mahmud'a muhalefetinden dolayı Emir Kasimü'd-devle Porsuki'ye yenildiğini nakletmektedir (16 Rebîü'l-evvel 524/26 Şubat 1130). Bkz. Reşîdüddin Fazlullâh el-Hemedânî, *Câmiʿu't-Tevârîh,* çev. Erkan Göksu-Hüseyin Güneş,(İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 193.
[418] Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* 73.
[419] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 234.
[420] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 234; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 339.
[421] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,* 7: 105.
[422] Pakalın, *Osmanlı Terimleri,* 2: 143.
[423] Şadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal,(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1943), 39; Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı,*37; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* 1:216,294; Merçil, *Kirman Selçukluları,* 31,182.

takviye yapması gerektiğini ve bu durumun savaşta galip olmayı etkileyen konulardan biri olduğu ifade etmektedir.[424]

İlk dönem İslam devletlerinden itibaren merkezde başkomutan ve muhafız birlikleri bulunurdu.[425] Eyyûbilerin, Selçuklu ve Zengîlerden devraldığı askeri kültürde bu uygulama devam etmiştir. Selçuklu ordusunda hükümdarlar *kalb*te (merkez) bulunuyorlardı.[426]Aynı durum o dönemlerdeki diğer Türk ordularında da geçerliydi.[427] Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat Eyyûbilerle ittifak kurup Harezmşahlara karşı yaptığı Yassı Çemen Savaşı'ndan önce ordusunu sağ, sol cenah, merkez ve uç kuvvetleri olarak tertip aldırmıştı.[428] Hükümdarın olmadığı durumlarda ise vezir veya önemli emirlerden biri ordu komutanı olarak *kalbde* bulunurdu.[429] *Kalb,* İslam ve Türk devletlerinde farklı isimlerle anılmıştır. *Kalbe,* Emevîlerde ve Abbasîlerde, *kalb'ul-ceyş,*[430] Selçuklularda, *kalb-i emir*[431] veya *leşker-i kalb*[432] Ak-Koyunlularda merkeze, *uluğ kol*,[433] Memlûk ordusunda, *kalb* veya *kalb el-mansur* denilmekteydi.[434] Kalbin merkezde olduğu savaş düzenini Zengi ordusunda da görmekteyiz.[435]

---

[424] el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye,* 93.
[425] Terzi, *''Emevîlerde Kara Ordusu ''*, 81.
[426] Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr,*17; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye,*39; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Aʿyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 188; Reşîdüddin Fazlullâh, *Câmiʿu't-Tevârîh,* 278; Abdülkerim Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi,(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1990), 18,21; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,*2:194,195,331; Merçil, *Kirman Selçukluları,*31,182; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,*513; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri,*(Ankara: Berikan Yayınevi,2011), 54; Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,*71,122.
[427]Sultan Alp Arslan Malazgirt savaşında, kendisi merkezde olacak şekilde orduyu dört kısma ayırmıştı. Bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*,1: 291; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 288; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi,*(Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 83, 86, 87; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971), 74, 78, 89; Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971), 21; Carole Hıllenbrand, *Türklerin Efsanesi İslam'ın Simgesi Malazgirt Muharebesi,* çev. Mehmet Moralı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 81; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi,* 57.
[428] İbn Bîbî, *Selçukname,* 158.
[429] İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Aʿyân,* 212; Reşîdüddin Fazlullâh el-Hemedânî, *Câmiʿu't-Tevârîh,* 275; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye,*39; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah,* 24.
[430] Terzi, *''Emevîlerde Kara Ordusu''*83; Terzi, *Abbasiler,* 102.
[431] Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* 1: 294.
[432] el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye,* 39.
[433] Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı,* 289.
[434] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,*170.
[435] Gök, Musul Atabeyliği, 454, 455.

Eyyûbi Devleti'nin devamı niteliğinde olup aynı coğrafya ve kültür ortamında kurulan, Memlûk devletinin askeri teşkilatı ile ilgili bilgiler Eyyûbilerden izler taşımakta ve bize Eyyûbi askeri teşkilatı hakkında ipuçları vermektedir. Eyyûbilerin mirasçısı durumunda olan Memlûk Devleti ordusunda da savaş nizamının, *calişiyye, kalb, meymene* ve *meysere* şeklinde olduğunu görmekteyiz.[436] Memlûklerde, savaşta ordunun merkez (kalb) kısmını, *el-Halkatü'l-Hassa* birlikleri oluşturmaktaydı. *Halka*, düzenli ve profesyonel bir orduydu. Sonraki dönemlerde ise bu birlikler hem isim hem de içerik olarak değişime uğramıştır.[437] Sultan ordunun merkezinde yani *kalb* de mevki alırdı.[438] Sultanın durduğu yer, *es-sancık el-mansura* isimli yerdi.[439] Sultanın *kalbde* bulunduğu yerin önünde, *caliş el-kalb* isimli öncü kuvvetler bulunurdu. Sultanın memlûkleri kalbin iki tarafında yer alırdı. Bunların dışında kalbde *teberdâriyye, silahdâriyye* ve *zerrâkûn* gibi vazifeliler de yer alırdı.[440] Bu bilgiler ışığında kalbin farklı görev ve sorumlulukları olan bölümlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn-i Furat, Ayn-Calut savaşını anlatırken *kalb el-eyser* (sol kalp) ifadesini kullanmıştır. Bu ifade *kalbin* de farklı bölümlerden oluştuğunu desteklemektedir.[441]

Eyyûbî ordusunun beşli nizamına göre *mukaddime* önde, *meymene* ve *meysere* yanlarda *artçılar* arkada, *kalp* yani merkez kuvvetler ise ortada bulunurdu.[442] Selahaddin, Haçlılarla savaşmak üzere 1 Temmuz 1188'de Antakya Prinskepsliği topraklarına girdiği zaman ordu düzeni şu şekilde idi; sağ kanatta (meymene) İmadeddin Zengi, merkezde (kalb) sultan, sol kanatta (meysere) Muzaffereddin Gökböri bulunuyordu. Yürüyüş halinde iken sağ cenah merkezin önünde, sol cenah ise merkezin arkasında bulunuyordu.[443] 4 Ekim 1189'da Akkâ Muhasarası'nda Selahaddin, Haçlılarla savaşacağı zaman ordusuna verdiği nizama göre; merkezde sultan, merkezin önünde Fakih Ziyaeddin İsa, sağ cenahın başında

[436] İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât,* 7: 216; İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,* 7: 106.
[437] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 119.
[438] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,*100,101; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 171.
[439] İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât,* 7: 216; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*,170, 171.
[440] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 171,172.
[441] İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât,* 7: 216; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 171.
[442] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 52, 294; Şeşen, *Selahaddin* 234; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 233,234.
[443] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 136; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 234; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*,124.

oğlu Melik Efdal, sol cenahın başında Seyfeddin Ali b. El-Meştub, diğer tabii emirler de bunların arkasında ve yanlarında olacak şekilde düzen almışlardı.[444]

Ortaçağ ordularının hemen hemen hepsinde ordu merkezinde hükümdar, hükümdarın çevresinde ise en seçkin özel kuvvetler bulunmaktaydı. Eyyûbi ordusundaki bu seçkin askerlere, *el-Halkatü'l-Hassa veya el-Halkaü's-Sultaniyye* denilmekteydi.

2.2.2.1. el-Halkatü'l-Hassa (el-Halkaü's-Sultaniyye)

İslâm ve Türk devletlerinde, koruma görevi yapan, devamlı statüye sahip, özel olarak eğitilmiş, çeşitli isimlerle ifade edilen askerî birliklere genellikle tarihî terminolojide *"hassa ordusu"* denir.[445] Hassa ordusu farklı isimlerle tüm İslam ve Türk devletlerinde var olmuştur. Emevî Devleti'nde direkt Halife'ye bağlı olan ve Yemen asıllı (Yemeniyye) Suriyeli Araplardan oluşan*''Havasu'l Halife''* isimli hassa ordusu bulunmaktaydı.[446] Abbasî Devleti'nde halifelerin gulâmlarından meydana gelen adına *"haresü'l-halîfe"* yani, *''Halife'nin muhafız ordusu''*denilen askerlerin bulunduğu bilinmektedir.[447]*Hassa alayı* (udedi hassa) da yine Abbasiler de hassa birlikleri için kullanılmış olan isimlerdir.[448] Özel eğitim almış hükümdara bağlı birlikler farklı isimlerle de olsa, ilk Müslüman Türk Devletleri olan Karahanlılar,[449] Gazneliler,[450] Harezmşahlar,[451] Selçuklular,[452] Anadolu Selçukluları[453] ordularında

---

[444] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 36; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 167; Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-ğurer*,100,101; Şeşen, *Selahaddin* 234; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 135.

[445] Abdülkadir Özcan, ''Hassa Ordusu'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-1: 542.

[446] Terzi, *''Emevîlerde Kara Ordusu''*, 43, 45.

[447] Terzi, *Abbâsîler Döneminde Askerî Teşkilât*, 38.

[448] el- Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi,* 227.

[449] Karahanlılar'da, Hükümdarın şahsına bağlı olan ve ücretli askerlerden meydana gelmiş olan muhtemel bir *hassa ordusu* bulunmaktaydı. Batı Karahanlıların hükümdarlarından olan Muhammed Arslan Han'ın hassa ordusu 12000 Türk kölelerden oluşmaktaydı. Bkz. Genç, *Karahanlı,* 199; el-Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-ʿusra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, 236.

[450] Gazneliler'de ise sultanın muhafız birliklerine *"gulâmân-ı hâs"* denirdi. Tamamı süvarilerden meydana gelen Gazneli hassa ordusunda yalnız Türkler değil başka milletlerden de askerler bulunurdu. Bkz. Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 3,67; Özcan, ''Hassa Ordusu'', EK-1: 542.

[451] Harzemşahlar'da ise, savaşlarda esir edilen veya satın alınan askerlerden, gulâmlardan ve Kanglı-Kıpçaklar'dan oluşan bir hassa ordusu vardı. Bu ordunun içinden seçilen ve adına *'' Havass-ı gulam''* denilen seçkin askerler ise sultanın hayatını korumak ve güvenliğini sağlamakla sorumlu idiler. Savaşlarda özellikle *''Havass-ı gulam''* sultanın çevresinde bulunurdu. Bkz. Taneri, *Harezmşahlar,* 149,150; Özcan, ''Hassa Ordusu'', EK-1: 542.

yer almıştır. Aynı birlikler yine farklı isimlerle Türk-Moğol tarzında şekillenen Cengizhan,[454] İlhanlı,[455] Ak-Koyunlu,[456] Karakoyunlu[457] ve Safevî[458] ordularında da yer almış, Eyyûbilerden sonra kurulan devletlerin[459] ordularında da mutlaka mevcudiyetini devam ettirmiştir. Eyyûbîlerin içinden neşet ettikleri Zengîlerde (Musul Atabeyliği) hükümdarın memlûk süvarilerinden seçilen *hassa birliği* mevcut idi.[460]

Eyyûbîlerde askeri bir sınıfın ismi olarak *halka* teriminden ilk defa 1174 senesinde, Turanşah'ın Sultan Selahaddin'in emri ile Yemen'e yapılan sefer sırasında zikredildiği görülmektedir.[461] Selahaddin bu seferde ağabeyi Turanşah ile beraber kendi askeri kuvvetine bağlı *hassa (halka)* birliklerinden bin süvariyi de yollamıştır.[462] *Halka* terimden aynı zamanda bir kaç defa 587 (M.1191) senesindeki Akka Muhasarası sırasında söz edilmiştir. Kaynaklarda *halka*nın kuruluş zamanı ile

---

[452] Selçuklu ordusunun en önemli ve en büyük kısmını bizzat sultanın şahsına bağlı her daim savaşa hazır olan *hassa birlikleri, sipâhiyan, sipâhî birlikleri* yani *iktalı askerler* veya *hassa kıtası* diye isimlendirilirlerdi. Bkz. Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* 89, 90; Köymen *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* ,3: 100, 111, 243, 260; Sümer - Sevim, *İslam Kaynaklarına göre Malazgirt*, XVI, 12, 19, 29, 34, 35, 38, 51, 56; Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, 26; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân,* 166, 169, 170; Melikşah döneminde hassa ordusu 46 bin süvariden oluşmaktaydı.Bkz. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah,*149. Selçuklu Sultanı Sencer, muhalifleri ile yaptığı Dinever savaşından önce ordusunu beşli düzene göre konumlandırmış ve kalb (merkez) de, kendi seçkin muhafızlarından oluşan on bin askerini bulundurmuştur. Bkz. İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 10: 533; Köymen*, Büyük Selçuklu Tarihi,*2:194,195; Malazgirt Savaşı'ndan önce Alp Arslan'nın 4 bin tane *Hassa* askeri yanında bulunmaktaydı. Bkz. Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fî Târîhil Ümem'de Selçuklular,* çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 98.

[453] Anadolu Selçuklu Ordusu'nda, hassa birliklerinden seçilen ''*Mefarîde-i Halka-î Hâss'' askerleri* bulunmaktaydı. Bkz. Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 58.

[454] Cengiz Han'ın hassa ordusuna *keşik* denilmekteydi. Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, 16.

[455] İlhanlılar, Akkoyunlu ve Karakoyunlu ordularında, hassa birlikleri birçok devlette olduğu gibi kölelerden değil hükümdar ailesinin mensubu olduğu aşiretten seçilmekteydi. Bkz. Özcan, ''Hassa Ordusu'', EK-1: 542.

[456] Ak-Koyunlular'da hükümdarın yanında daima hassa kuvvetleri bulunurdu ve bu hassa birlikleri hükümdarla birlikte hareket ederlerdi. Bkz. Kâzım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı,* 279.

[457] Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri'nde hükümdarların *hassa birlikleri*ne ''*Nökerân-ı hâssa''* ismi verilmekteydi. Bu birlikten çıkan muhafız görevi alanlara da *''korucu''(kurçi)* denilmekteydi. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 285.

[458] Safevilerde ise saltanatın hassa birliklerine *''kurçi'' (koruyucu),* denilmekte olup bu askerler Kızılbaş asilzadelerden ve muhtelif oymaklara mensuplardı. Bkz. Erdoğan, *Safevi Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, 50.

[459] Osmanlılarda *Kapıkulu süvarileri* padişahın şahsına bağlı atlı birliklerdi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 137.

[460] Gök, *Musul Atabeyliği,* 451.

[461] David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, 45.

[462] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam*,74; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 237; Kuşçu, *Eyyûbi,* 342.

ilgili bir tarih olmamakla birlikte, bu terimin anlamı hakkında kabul gören bir bilgi de mevcut değildir. Bazı net olmayan bilgilerle birlikte bu konuyla ilgili iki görüş verilebilir: Quatremere'ye[463] göre halka kelimesi, sözde bir ifadedir. Çünkü bu askerler sultanı çevreleyen ve koruyan bir sınıfın adıdır. Aslında bu birliğin konumu ve savaşlardaki etkileri konusunda kaynakların ifade ettiği bilgi de bu askerlerin Sultan Selahaddin'in, seçkin askerî bir sınıfı olduğu yönündedir. Diğer görüşün sahibi olan İsrailli Ortaçağ Tarihçisi A.N. Poliak'a göre ise, *halka* teriminin aslında Türklerin savaş esnasında kullandıkları düşman askerlerinin etrafının halka şeklinde kuşatılması şekline dayanan bir savaş taktiğinden kaynaklandığı inancıdır. A.N. Poliak bu görüşünü, Eyyûbî ve Memlûk sultanlarının düzenledikleri keşif seferlerinde yapılan savaşlarda bu savaş taktiğini devamlı bir şekilde tekrarlamalarına dayandırır. David Ayalon, her iki görüşü kesin olarak destekleyen net bilgi olamamakla birlikte, Quatremere'in görüşünün daha uygun olduğunu ifade etmektedir.[464]

El-halkatü's-sultân, sultanın özel askerî birliği ve doğrudan kendisinden emir alan ve savaşta sultanı korumakla vazifeli olan askerler olmalıdır. Bunlar sultanın memlûklarından ve hassa askerlerinden oluşuyordu. Büyük bir ihtimalle *el-halkatü's-sultânın* birçoğu divana bağlıydı. Bunlar memlûk ve hür askerlerden oluşuyordu. Hıttin Muharebesi'nden önceki Kerek harekâtı sebebiyle, Sultan tabileri ve yakın askerleri ile Kerek üzerine yürüdü, Taberiyye'nin alınması dolayısıyla *''fi havassihi '1-asesiyye-muhafiz birliği''*, Yafa'nın 588 (M.1192) yılındaki fethi münasebetiyle *''memlûkları ve hassa askerleriyle Yafa'yı muhasara altına aldı''* ifadeleri kullanılmaktadır. Hassa birliği ve memlûkları, seferî durumlarda sürekli Sultan'ın emri altında bulunurdu. Sûr Kuşatması ve III. Haçlı Seferi esnasında bu askerler devamlı olarak sultanın yanında kalıp cepheden ayrılmamışlardır. Hâlbuki diğer askerler savaş mevsimi geçince memleketlerine ve iktâlarına dönerlerdi.[465] Kâtip el-İsfahanî, sultanın Hıttin Savaşı'ndan önce Taberiyye'yi almak için, yanına *hassa*

[463] Quatremère Etienne-Marc, 1782-1857 yılları arasında yaşamış Fransa'nın en önemli şarkiyatçılarından biri. Bkz. İsmail Yiğit, ''Quatremère Etienne-Marc'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 369.
[464] Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, 46.
[465] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 133; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 439; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 239.

birliklerini, nakkâbı, horasancıları, haccârûnu ve candârûnu alıp yola çıktıklarını ve Taberiyye'yi kuşattıklarını nakleder.[466]

Eyyûbîler döneminde oluşturulan memlûk grupları, sultanın ve emirlerin *''el-Halkatü's-sultâniyye''* veya *''el-Halkatü'l-hassa''* diye isimlendirilen ve savaşlarda hükümdarı korumakla vazifeli özel birliklerinin çekirdeğini oluşturuyordu. Bu birliklerde özgür askerler de bulunurdu. Örneğin Takıyyüddin'in halka askerleri beş yüz kişiden oluşuyordu. Nureddin Zengî'nin iki bin, Selahaddin'in ise en az bin kişiden oluşan halka birlikleri mevcuttu.[467]

Haçlı hatırat yazarı Joınvılle hatıralarında halka askerleri hakkında şu bilgileri vermiştir; ''Asker olması için satın alınan esir çocukları, askerî bir eğitimden geçirilirdi. Ergenlik çağına geldiklerinde sultanın silahlarını kuşanıp orduya katılırlar ve *Bahrîler* diye adlandırılırlardı.[468] Halka askeri diye adlandırılan askerler (Bahrîler) sultanın çadırında uyurlardı. Sultan ordugâhta bulunduğu esnada halka askerleri de orada bulunur sultanı korurlardı. Halka askerlerinin emiri herhangi bir durumda veya sultanın bir ilanı olduğunda nevbet çaldırabilir ve sultanın emirlerini duyurmak için askerleri toplayabilirdi. Halka askerleri savaş ve sefer anında kendilerini kanıtlayıp sultana beğendirirlerse kademe ve rütbeleri de artmaktaydı.[469] Willermus Tyrensis'in Kroniği'nde, Remle Savaşı'nda Selahaddin'e özel muhafızlık yapan bin tane seçkin süvariden bahsetmektedir. Zırhlarının üzerine Selahaddin ile aynı renk (sarı) kıyafet giyen bu süvarilerin memlûk geleneğinden geldiğini, efendilerini canları pahasına koruduklarını ifade etmektedir.[470]

Eyyûbî Devleti askeri teşkilatında önemli bir mevkiye sahip olan *halka* birlikleri en itibarlı konumlarını Selahaddin döneminde yaşamışlardır. Akka Muhasarası esnasında bu birlik imtiyazlı bir mevki elde etmiş ve sultana eşlik etmişlerdir.[471] *''el-halkatü's-sultâniyye''* veya *el-halkatü's-sultân* adıyla da bilinen bu askerler ordunun ayrıcalıklı bir bölümünü oluşturuyordu; fakat bunların

[466] Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 47; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 120.
[467] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 238; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 348.
[468] Joınville VII. Haçlı Seferine katıldığında, Eyyûbilerin sultanı olan el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyûb idi. Onun memlûklerine ise *''Bahrî Memlûkler''* denilmekteydi. Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 131.
[469] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 123,124.
[470] Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III*, 253, 254.
[471] Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III,* 46.

Selâhaddin'in halefleri dönemindeki durumları hakkında yeterli bilgi yoktur. *Halka* ismi, Memlûklerin ilk dönemlerinde de sultanın seçkin askerleri anlamında kullanılmaktaydı ve sayıları fazla idi. *Halka* düzenli ve profesyonel bir ordu idi. Savaşta ordunun merkez (kalb) kısmını oluşturmaktaydı. Sonraki dönemlerde ise bu birlikler hem isim hem de içerik olarak değişime uğramıştır.[472] *Halka,* Memlûkler'in ilk dönemlerinde de itibarını ve gücünü korumuş, düzenli ordunun diğer iki sınıfını oluşturan *memâlîkü'l-ümerâ* ve *el-memâlîkü's-sultâniyye* yanında önemli bir birlik olmaya devam etmiştir. Bu aşamada adı, sonraki dönemlerde pek karşılaşılmayacak bir şekilde daha çok "*mansûre*" ismiyle birlikte kullanılmıştır.[473] Memlûklerde askeri bir birlik olarak *Ecnâd el-halka* veya *cünûd-u halka* her geçen gün önemini kaybetmekle beraber varlığını sürdürmüştür.[474]

Eyyûbilerde, Selahaddin sonrası dönemde halka birliğinin durumu ile alakalı net bilgiler yoktur. Memlûkler döneminde ise bu birlik çok değişime uğradığı ve farklı merhalelerden geçtiği için Memlûk kaynaklarında verilen bilgiler muğlak ve kifayetsizdir.[475]

2.2.3. Meymene - Meysere (الميمنة-الميسرة) (Sağ Kanat - Sol Kanat)

Arapça kökenli bir kelime olan *meymene* (الميمنة) sözlükte, sağ taraf, sağ kanat, sağ cenah, uğur, bereket, anlamlarına gelmektedir.[476] Yine Arapça kökenli bir kelime olan *meysere* (الميسرة) ise, sol taraf, sol kanat, sol cenah, servet, zenginlik, kolaylık anlamlarına gelir.[477] Askeri bir terim olarak ise, ordu sefer nizamında beşli harp düzenine (el-hâmîs) göre kalbin (merkezin) sağ tarafında bulunan kuvvetlere *meymene*, sol tarafında kalan kuvvetlere ise *meysere* denir.[478] Savaşta sağ ve sol kanatlar *tulb* denilen birliklere ayrılırdı.[479] Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, İslam ordularındaki ve diğer Ortaçağ ordularındaki savaş ve hareket durumları hemen

[472] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 119.
[473] İsmail Yiğit, ''Halka'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 360.
[474] İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire,* 78, 90, 91, 161, 187, 195, 205, 206.
[475] Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III,* 46.
[476] Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 1706.
[477] Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 1704.
[478] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,*12, 56, 107, 396.
[479] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 234.

hemen aynı olup bir birine benzemektedir.[480] Genel olarak sadece isimleri farklılık arz etmektedir. Mesela Emevîlerde, sağ kanada, *meymenetü'l-ceyş*, sol kanada ise *meyseretü'l-ceyş*,[481] Türk-Moğol sistemine göre kurulmuş olan ordularda sağ ve sol kanatlara *barangar* (sağ kanat) ve *cuvangar* (sol kanat) denilmekteydi.[482]

Savaşlarda ordu merkezinin sağ ve sol kanatlarla çevrelenmesi Selçuklu ordusunda da var olan bir uygulama idi.[483] Yassı Çemen Savaş'ında Harezmşahlara karşı Anadolu Selçukluları ile Eyyûbilerin ittifakla oluşturdukları orduyu Sultan Alâeddin Keykûbat, merkez, sağ, sol kuvvetler ve uç birlikler olarak tertip etmiştir. Sağ cenahta Eyyûbi hükümdarlarından Melik Eşref ve Anadolu Selçuklu emirlerinden Kemaleddin Kamyâr bulunmaktaydı.[484] Beşli düzen içerisindeki *meymene* ve *meysere* sistemi Harizmşahlarda da uygulanmakta olup,[485] sağ kanat okçulardan, sol kanat ise piyadelerden oluşmaktaydı.[486] Harizmşah ordusunda sağ ve sol kanatların emirlerine, *ümerây-ı meymene* ve *ümery-ı meysere* denilmekteydi.[487]

İbn'ül- Esir, Zengîlerin Musul kolunun sahibi II. Seyfeddin Zengi'nin ordusu hakkında verdiği bilgilerde, Zengî ordusunun *merkez, sağ, sol kanat ve calişiyye* şeklinde tertip aldığını aktarmıştır.[488] Eyyûbilerin mirasçısı durumunda olan Memlûk

---

[480] Sahibkıran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu, *Timur'un Günlüğü -Tüzükat-ı Timur*-haz. Kutlukhan Şakirov-Adnan Arslan (İstanbul: İnsan Yayınları,2010), 127, 129, 130; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 56; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*,73,76; Uyar, *İlhanlı,*151; İsmail Aka, *Timur ve Devleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,2000), 110,111; Çetin, *Devletinde Askeri Teşkilat*,169.

[481] Terzi, *''Emevîlerde Kara Ordusu''*, 81.

[482] Paydaş, *Ak-Koyunlu*, 289; Faruk Sümer, *Kara Koyunlar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1967), I: 57; Uyar, *İlhanlı,*151; Aka, *Timur ve Devleti*, 110; Bahadıroğlu, *Tüzükat-ı Timur,* 128, 129.

[483] Selçuklu Sultanı Mes'ud ile amcası Sultan Sencer arasında taht mücadelelerinden dolayı, Dinever yakınlarında yapılan savaşta her iki tarafta savaş nizamını, merkez ve sağ, sol kanat olacak şekilde almış, sağ sol kanatlara yakın akrabalarını ya da güvendikleri komutanlarını yerleştirmişlerdir. Bkz. İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih* 10: 534; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 39; Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı,* 37; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*,1: 291; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* 1: 216; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* 2:194,195; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, 24; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 56, 107, 232, 287; Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür,* 121; Merçil, *Kirman Selçukluları,* 31, 182; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* 79.

[484] İbn Bîbî, *Selçukname,*158. Aybek ed-Devâdârî 'ye göre ise Melik Eşref bu savaşta *et-Tulbü'l-Hâs* birlikleri içerisindeydi. Bkz. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmi'u'l-ğurer*, 7: 300; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 340.

[485] Gürbüz, *Harizmşahlarda Devlet Teşkilatı Ekonomik ve Kültürel Hayat*, 162,163.

[486] Taneri, *Harezmşahlar,* 165.

[487] Erdoğan, *Harzemşah İmparatorluğunda Askeri Teşkilat,*152,153.

[488] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, XI: 343;Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 80; Gök, *Musul Atabeyliği,* 454, 455.

Devleti ordusunda da savaş nizamının, *calişiyye, kalb, meymene* ve *meysere* şeklinde olduğunu görmekteyiz.[489]

Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer* isimli eserinde Akkâ savaşlarındaki Eyyûbi ordusunun sağ ve sol kanatlarından bahsederken; *meymene el-İslamiyye* ve *meysere el-islamiyye* olarak ifade etmiştir.[490]Memlûklü dönemi tarihçisi İbn-i Tağrıberdi de, Moğollarla yapılan Ayn-Calut Savaşı'nı anlatırken ordunun sol kanadı için *meysere el-müslimin* ifadesini kullanmıştır.[491]İbn-i Furat da yine sağ ve sol cenahlardan bahsederken *meymene el-İslamiyye* ve *meysere el-islamiyye* ifadelerini kullanmıştır.[492] İbn-i Tağrıberdi'nin naklettiğine göre Memlûklü ordusu tulb denen birliklerden oluşmakta ve *meymene- meysere* cenahlarında Türkmen ve Arap askerler bulunmaktaydı.[493] Memlûklü ordusunda meymene ve meysere komutanlarına *re'sü'l-meymene* ve *re'sü'l-meysere* denilmekteydi.[494]

Eyyûbi ordusunda sultan genelde merkezde yer alır, sağ ve sol kanatlarda ise sultanın çocukları, yakın akrabaları veya çok itimat ettiği emirleri yer alırdı.[495] 4 Ekim 1189'da Akka önlerinde Haçlılar ile yapılan savaşta bu tertibatı görmekteyiz. Buna göre bu savaşta; Sultan Selahaddin merkezde, sağında büyük oğlu Melik Efdal, onun sağında, başında Zahirüddin b. el-Belengeri olan Musul askerleri, başında Amid sahibi Kutbeddin Sökmen olan Diyarbakır askerleri, Kaymaz el-Necmi, Nablûs sahibi Hüsameddin Ömer b. Laçin ve birçok kuvvet, sağ cenahın en sonunda ise, kuzeyde (deniz tarafında) Takiyyüddin Ömer yer almaktaydı. Sultan'ın sol tarafında Seyfeddin Ali b. el-Meştub, Emir Mücella, Mihraniyye ve Hakkariyye kuvvetleri, Teoman'ın oğlu Mücahidüddin Yarankuş'un başında olduğu Sincar askerleri ve bazı memlûkler, Muzafferüddin Gökböri, sol kanadın ucunda ise Seyfeddin Yazguç, Arslan-boğa ve yiğitlikleri ile meşhur olan Esedî memlûkler bulunmakta idi. Kalbin (merkezin) önünde ise Fakih Ziyaeddin İsa yer alıyordu.[496]

---

[489] İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât,* 7: 216; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,*167, 170.
[490] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-Ğurer*, 7:100,101.
[491] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,* 7: 73.
[492] İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât,* 7: 216.
[493] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,* 7: 105; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,*170.
[494] Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III,* 100.
[495] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,*164.
[496] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 119, 120; İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*167; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,*134; Ekinci,''Muzaffereddin Gökböri'nin Siyasî ve Sosyal Faaliyetleri, 4: 858.

Sultan Selahaddin ordusunda hemen hemen her savaşta beşli düzene göre tertip vermiştir. Sultan 3 Temmuz 1188'de Antartus (Tartus) şehrini almadan önce, 1 Temmuz 1188'de ordusunu, düşman topraklarına girmeden önce, düzene koymuştu. Bu düzene göre, merkezde sultanın kendisi, sağ kanatta İmadeddin Zengi, sol kanatta Muzaffereddin Gökböri yer almıştır. Yürüyüş esnasında ise, sağ kanat önde sonrasında merkez, arkada ise sol kanat olacak şekilde yürümüşlerdir.[497] Bu bilgilerden Eyyûbi ordusunun yürüyüş esnasında, sağ kanadın merkezin önünde, sol kanadın ise merkezin arkasında yürüdüğünü anlamaktayız.

Sultan Selahaddin 1188 yılında, Yemen'de bulunan kardeşi Tuğtigin'e Kudüs'ün Fethi ve yakın zamanda cereyan eden olayları hakkında bilgi veren bir mektup yazmıştır. Mektubunda, Hıttin Zaferi öncesinde ve Taberiyye Kalesi alınmadan önce düşmanla savaşmak için ordusu ile Lubya ovasına geldiklerini ve askerlerini *merkez, sağ ve sol kanat* olmak üzere düzene koyup sabahladığını yazmıştır.[498] İbn'ül Esir, sultanın ovada konakladığı bu yerin Ukhûvane denilen yer olduğunu ve ordusunu burada teftiş edip *calişiyye, merkez, sağ, sol kanat* ve *artçılar* olarak düzene koyup yerlerini terk etmemelerini emrettiğini nakleder.[499]

Esedüddin Şirkuh 25 Cemaziyelahir 563/6 Nisan 1168'de, Mısır'ın el-Bâbeyn denilen bölgesinde Haçlılara karşı kazandığı zaferden önce orduya tertip verirken, merkeze yeğeni Selahaddin'i yerleştirmiş kendisi de seçkin askerlerle sağ kanada geçmiştir. Haçlı ordusu komutanı Amaury direkt merkeze hücum etmiş, Selahaddin sahte ricat taktiği ile kaçarken, Şirkuh sağ kanattan ani bir saldırı ile Amaury'nin birliklerini hezimete uğratmıştır.[500] Bu durum bize Eyyûbi ordusunda komutanın, genelde merkezde durmakla birlikte, taktik gereği bazen farklı yerlerde konumlanabildiğini göstermektedir.

İbn Şeddad'ın, Akka Muharebesi'ndeki önemli çarpışma ve harekatlarda (Büyük Vaka, Arsuf Vakası, Melik Adil Vakası, Ra's el-Ma Harekâtı) Eyyûbi ordusunun savaş düzeni ile ilgili verdiği bilgiler, her birliğin kumandanının, birliğine

---

[497] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*137; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet*, 124.
[498] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 120.
[499] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 420.
[500] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 264, 265; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 46; Beyyûmi, *Kuruluş Döneminde Eyyûbiler*, 118, 119.

kumanda ederken öteki birliklerle koordineli olarak hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Yürüyüş halinde ise yanlardan gelecek herhangi bir saldırı durumunda kolayca tertip alabilmek için ordunun kalbi ortada, sol ve sağ kanatlardan biri önde, öteki arkada hareket ederdi. Düşmanın harekete geçmesi durumunda sultanın ve emirlerin boruları, kösleri çalmaya başlar, ordu hızlıca harp nizamına girerdi. Akka savaşlarında bunun pek çok örneğine rastlanır.[501] Kış dolayısıyla sultan uzaktan gelen askerleri memleketlerine gönderdikten sonra 25 Nisan 1190 Çarşamba günü, Selahaddin, düşmana yaklaşarak, ordu karargahını Tell-Keysan'a nakletti. Ordu savaş nizamına girdi. Merkeze Sultan, sağ kanada Takiyyüddin, sol kanada ise kardeşi Melik el-Adil kumanda etmekteydi.[502] Daha sonra 19 Mayıs 1190'da Sincar sahibi olan İmadeddin Zengi geldi, 12 Haziran'da Cizre sahibi Sencerşah da katıldı ve sol cenahın ucunda yerlerini aldılar. Musul Atabeği İzzeddin Mes'ud'un oğlu Hürremşah ise 14 Haziran'da Musul askerleriyle geldi. Sağ cenahta Melik Zahir ile Melik Efdal arasında yerini aldı. Erbil sahibi Zeyneddin Yusuf ise 27 Haziran'da gelip, sol kanatta ağabeyi olan Gökböri'nin yanında konumlandı.[503] Görüldüğü gibi sağ ve sol kanatlarda genellikle sultana tabi olan diğer hükümdarların askerleri yer almaktadır.

11 Kasım 1190'da Akka kuşatması esnasında Haçlılar erzak temini için mevzilerini terk edip Eyyûbi kuşatmasını yarmayı düşündüler. Eyyûbi askerlerinin açmış olduğu Tel Hacel kuyularına gelerek konakladılar. Sultan bu haberi alınca ordunun ağırlıklarını Kaymun ve Nasıra'da bırakarak orduyu savaş nizamına soktu. Bu düzene göre, Sağ cenah Tell Harrûbe sonuna, sol cenah ise Akka Nehri'ne kadar uzanıyordu. Merkezde Selahaddin'in zırhlı hassa birliği, onun sağ tarafında oğulları Melik Efdal, Melik Zafir, Melik Zahir, onların devamında Hürremşah komutasındaki Musul askerleri, sonra Mısır'dan gelen askerlerin başında Melik Âdil, devamında sağa doğru sırayla Hüsameddin b. Laçin, sonrasında Kaymaz el-Necmi, İzzeddin Curdîk, onun yanında Hüsameddin Beşare, sonrasında Bedreddin Duldurum el-Yarûki ve bir çok emir daha bulunuyordu. Merkezin sol tarafında Cizre sahibi Sencerşah, onun sol tarafında Takiyyüddin, onun sol yanında sırasıyla Seyfeddin Ali

[501] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 234.
[502] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 138.
[503] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 139; Ekinci, ''Muzaffereddin Gökböri'nin Siyasî ve Sosyal Faaliyetleri, 4: 858.

b. el-Meştûb, sonrasında Cemaleddin Hoşterin, Hakkariye, Mihraniyye, Hamidiyye devamında Zerzariyye aşiretleri, en sonra Esedîler yer alıyordu.[504]

Sultan, 27 Temmuz 1192 Salı günü Yafa üzerine yürüdüğü zaman, kendisi merkezde, sağ kanatta Melik Zahir, sol kanatta ise Melik Âdil olacak şekilde tertip almıştır.[505] Haçlı askerleri ile Eyyûbi askerleri arasında 1183'te (H.579) Ayn-Calut'da Fule Köyü yakınlarında meydana gelen savaştan önce Selahaddin ordusunu tulb denilen birliklere ayırıp merkez, sağ ve sol kanat şeklinde düzene koymuştur.[506]

2.2.4. Sâka (الساقة) (Artçılar)

Sâka (الساقة) sözlükte artçı asker anlamına gelmektedir.[507] Beşli (hâmis) düzen içerisinde ordunun en sonunda yer alan sâka birlikleri, İslamiyetten önce câhiliyye dönemi ordularında olduğu gibi Hz. Peygamber dönemi İslam ordularında ve sonra ki İslam ordularında da varlığını devam ettirmiştir. Bu birliklere ilk dönem İslam ordularında *sâka* veya *muahhire* de denilmiştir.[508] Emevî ordusunda *sâka*ya, *muahhıratü'l-ceyş* veya *sâkatü'l-ceyş* denilmekteydi.[509] Sıffin savaşında Hz.Ali'nin, Muaviye'ye karşı hazırladığı orduda artçı birlikler bulunmakta ve başlarında Şureyh b. Hânî komuta etmekteydi. Aynı savaşta Muaviye ordusunda da artçılar bulunmakta ve bu birliklere Beşîr b.Ertât komuta etmekteydi.[510] Sâka birlikleri sefer esnasında arkadan ordunun güvenliğini sağlamakla beraber, ordudan kaçan firarileri yakalamak veya ağır hareket edenleri uyarma görevini de yerine getirirlerdi. Emevîlerde, Haccac b. Yusuf'un başında olduğu *sâka* birliklerinin görevi, bir askeri sefer sırasında ordunun ardından giderek, seferden kaçmak isteyen askerlerin firarını önlemekti. *Saka* birliklerine mensup görevliler, bazı seferlerde geride kalanların çadırlarını yakmışlardır.[511]

---

[504] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 52; Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-ğurer,* 7: 100,101; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 145.
[505] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 181.
[506] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 105.
[507] Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 1034.
[508] Terzi, *Hz.Peygamber*,149.
[509] Terzi, *''Emevîlerde Kara Ordusu''*, 83.
[510] Terzi, *Hz.Peygamber*,149.
[511] Terzi, *''Emevîlerde Kara Ordusu''*, 44.

Farklı isimlerle de olsa *sâka* birlikleri, İslam ve Türk devletlerinde olan Abbasi,[512] Karahanlı,[513] Gazneli, Harezmşah,[514] Selçuklu,[515] Anadolu Selçuklu,[516] İlhanlı[517] ve diğer Türk-Moğol sistemli ordularda[518] bulunmaktaydı. Diğer İslam ve Türk devletlerinde olduğu gibi Eyyûbi ordusunda da aynı işlevleri gören ve ordunun yürüyüş nizamında en sonunda yer alan sâka (artçı) birlikler bulunmaktaydı.[519]

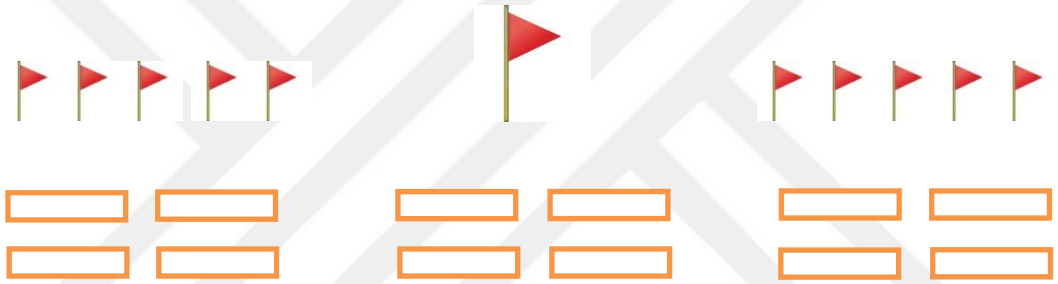
[512] Abbasi ordusundaki *sâka* yürüyüş halinde en arkada bulunur savaş anında ise mukaddime ile birleşerek esas birliklere dâhil olurdu. Bkz. Terzi, *Abbasiler*, 103.
[513] İlk Türk-İslam Devleti olan Karahanlılarda, orduda var olan artçı birliklerin ismi ve mahiyeti hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Genç, *Karahanlı,* 301.
[514] Gaznelilerde ve Harezmşahlarda *sâka* veya *mayedar* denilen artçı kuvvetler, ordunun malzeme ve levazımatının korunması, düşmana kaptırılmaması ve asker kaçaklarını yakalamakla görevliydiler. Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı,*321,322; Gürbüz, *Harizmşahlarda Devlet Teşkilatı,* 162,163; Erdoğan, *Harzemşah İmparatorluğunda Askeri Teşkilat,* 152,153.
[515] Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* , 1:216,291; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi,* 513; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu,*241, 280.
[516] Selçuklularda ve Anadolu Selçuklularında sâkaya *dümdar* da denilmekteydi. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 56,107; Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür*, 121.
[517] İlhanlı ordusunda *sâkanın* karşılığı olan birliğe *gecige* denilmekteydi. Bkz. Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, 142.
[518] Moğol ordusunda yürüyüş halinde geride kalıp dökülen askerleri toplayan, orduya ulaştıran müfrezeye *Sürgavul* denilmekteydi. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 232.
[519] Şeşen, *Selahaddin*, 233; Şeşen, *Eyyûbiler*, 168 ; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti,*359.

2.3. BAZI ÖNEMLİ SAVAŞLARDA EYYÛBİ ORDUSUNUN TERTİBATI

2.3.1. Hıttin Savaşı Öncesi Eyyûbi Ordu Nizamı (Taberiyye'de)[520]

Calişiyye (Hücum Müfrezeleri)

Sol Kanat (Meysere)
Muzafferüddin Gökböri

Merkez (Kalp)
Sultan
Selahaddin Eyyûbi
ve
Melik Efdal

Sağ Kanat (Meymene)
Takıyyûddin Ömer

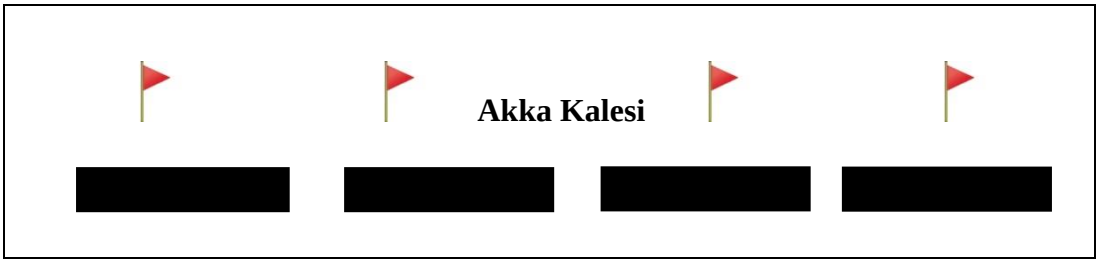
Gönüllü Birlikler

[520] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 422, 423; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 381; Şeşen, *Eyyûbiler*, 53,110.

2.3.2. Akkâ Müdafaası ve Savaşlarında Ordu Nizamı[521]

Haçlı Birlikleri Deniz Kuşatması

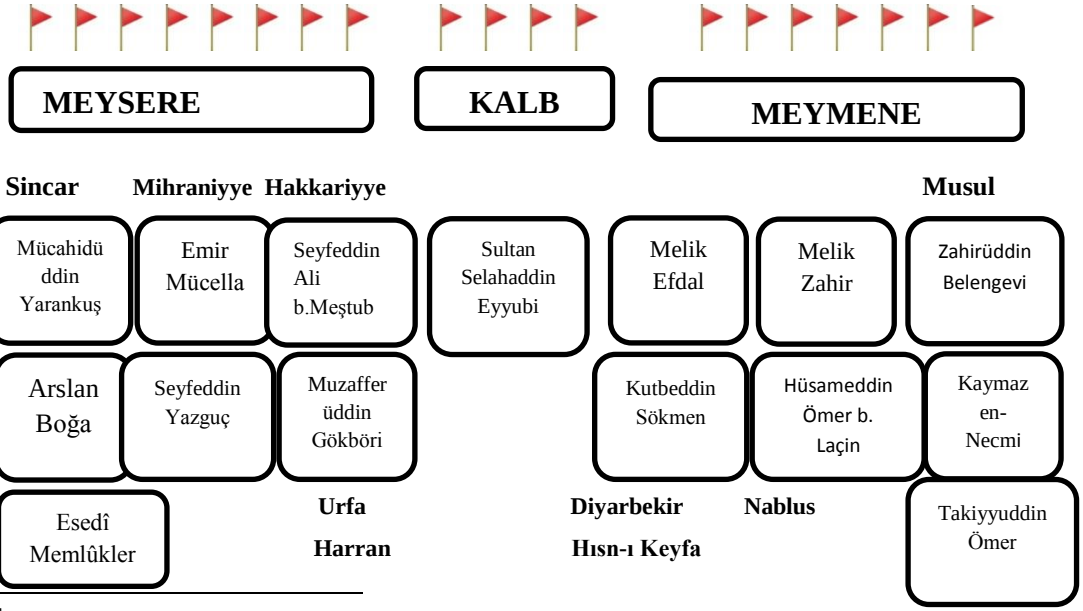

Haçlı Birlikleri Kara Kuşatması

Haçlı Hendekleri

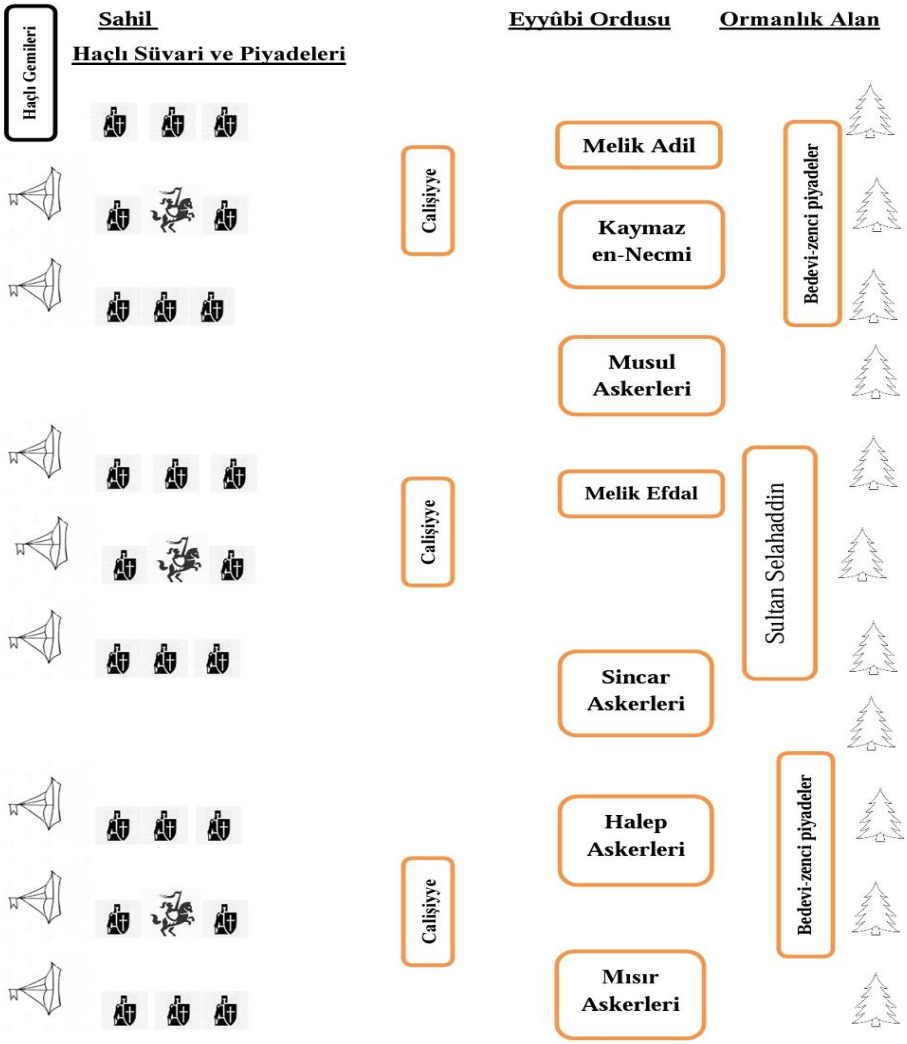

Calişiyye Birlikleri

[521] 4 Ekim 1189 (H.21 Şaban 585) tarihli ordu düzeni, Bkz. İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 167,134; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 119, 120.

2.3.3. Eyyûbi Ordusu'nun Arsuf Savaşı'ndaki Ordu Nizamı[522]

[522]Arsuf Savaşı 6 Eylül 1191(H. 14 Şaban 587) tarihli Eyyûbi Ordu Düzeni. Bkz. Şeşen, *Selahaddin*,164.

2.4. EYYÛBİ ORDUSU SAVAŞ TAKTİKLERİ

2.4.1. Sahte Ric'at- Turan Taktiği ve Pusu Kurma

Bu taktiğe, *Turan taktiği* veya *kurt oyunu* da denilmektedir. Bozkır Savaş Kültürü'nde Türkler tarafından savaşlarda sıklıkla uygulanan bir taktiktir. Atlı Türk askerlerinin ağır hareket eden kalabalık, sık düzende bulunan düşman ordularına karşı kullanılırdı. Türk atlılarının ok ve hafif silahlarla, düşman saflarına âni saldırıları, çabuk dağılıp toparlanma yetenekleri, alanda âni manevralar yapmaları, savaşlarda onlara avantajlar sağlamaktadır. *Sahte ric'at*, düşmanın üzerine saldırıp bir müddet savaştıktan sonra sanki kaçıyormuş gibi yaparak düşman ordusunu pusuya düşüreceği noktaya kadar peşinde sürükleyip, daha sonra sağ ve sol kanatlardan da kuşatarak geri dönüp imha etmek şeklindeydi.[523] Türklerin avlarında tatbik ettikleri ve geliştirdikleri bu askeri taktik onların daha sonra savaşlarda uyguladıkları ve *"Turan Taktiği"* adı verilen askeri stratejisinin de esasını oluşturmaktaydı. Bu taktik tarihsel süreç içerisinde birçok Türk Devleti'nin, muharebelerde başarıyla uyguladıkları bir yöntem olmuştur.[524] Türkler tarafından bozkır hayatında uygulanan bu taktik Malazgirt, Niğbolu, Mohaç gibi bazı önemli savaşlarda da kullanılmıştır.[525]

Eyyûbi ordusunda, *Turan taktiği* veya *sahte ric'at* şeklinde düşmana pusu kurma, sıklıkla uygulanan bir savaş taktiği olmuştur.[526] Haçlılara karşı yapılan mücadelede bunun birçok örneğini görmekteyiz.[527] Esedüddin Şirkuh 25 Cemaziyelahir 563/6 Nisan 1168'de, Mısır'ın el-Bâbeyn denilen bölgesinde Haçlılara karşı kazandığı zaferden önce orduya tertip verirken, merkeze yeğeni Selahaddin'i yerleştirmiş kendisi de seçkin askerlerle sağ kanada geçmiştir. Haçlı ordusu komutanı Amaury direkt merkeze hücum etmiş, Selahaddin *sahte ric'at* taktiği ile kaçarken, Şirkuh sağ kanattan ani bir saldırı ile Amaury'nin birliklerini

[523] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat,1998), 286.
[524] İbrahim Onay, ''İslam Öncesi Türk Kültüründe Avcılığın Temelleri ve İktisadi, Askeri, Dini Değeri'', *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (Aralık 2015): 516.
[525] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat,1998), 286.
[526] Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 201, 202.
[527] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 12: 37; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 99, 145, 168, 174, 179.

hezimete uğratmıştır.[528] 23 Kasım 1190'da (H.23 Şevval 586) Akka Muhasarası'nda Selahaddin ve Melik Âdil Haçlılara pusu kurdular. Buna göre, seçkin bir kuvvet Akka'nın kuzeyindeki bir tepenin arkasında pusuda bekledi. Bir grup süvari Haçlıları tahrik ederek üzerlerine çekerek pusuya kadar gittiler. İçlerinde şövalyelerin de olduğu iki yüz (İbnü'l Esir'e göre dört yüz) kişilik Haçlı birliği çok ağır bir yenilgiye uğradı. Birçoğu öldürüldü, kalanlar esir alındı, esirler içerisinde Fransız şövalyelerinin komutanı da bulunmaktaydı.[529]

6 Kasım 1191'de (H.16 Şevval 587) yine Akka Muhasarası'nda Selahaddin kendisine bağlı seçkin bir birliği Yazur denilen yerin kuzey doğusunda Haçlılara tuzak kurmakla görevlendirdi. Gündoğumunda Templier[530] askerleri ot toplamaya çıktılar. Araplar düşmanı üzerlerine çekmek için tacize başladılar. Haçlı askerler takviye kuvvetleri ile beraber saldırıya geçtiler. Yaşanan çarpışmada Haçlılar 60 ölü ve iki esir vererek kaçtılar. Müslümanlardan ise İyaz el-Mihrani, Cavlı el-Gaydi ve Saru şehit oldular.[531]

11 Haziran 1192'de Haçlı ordusunun, Müslümanlardan geri almak için Kudüs'ün üzerine yürüdüğü bir dönemde, Bedreddin Duldurum komutasındaki öncü birlikler, Selahaddin'in verdiği taktiklerle, Haçlı ordusunun ikmal yollarına pusu kurarak 30 askeri öldürmüş, bazılarını da esir almıştır.[532] Aynı pusu 16 Haziran 1192 (H.3 Cemaziyelahir 588) tarihinde Remle yakınlarındaki ikmal yollarında da uygulanmış ve pek çok Haçlı askeri öldürülmüştür.[533]

Selahaddin'in pusu planlarının, uygulama aşamasında, askerlerden kaynaklı hatalardan dolayı tam istenilen başarının sağlanamadığı durumlar da olmuştur. Örneğin, Sultan Haçlıların odun ve kuru ot toplamak için Sûr'dan ayrıldıkları

---

[528] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 264, 265; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 46; Beyyûmi, *Kuruluş Döneminde Eyyûbiler*, 118, 119.

[529] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 223, 224; İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 12: 53.

[530] 1119 da, Haçlıların Kudüs Kralı II. Baudouin'in verdiği izinle Kudüs'te kurulmuş olan,1228 de toplanan Troyes Konseyi tarafından tanınıp resmi olarak bir tarikat olarak kabul edilen, kendilerini sadece Papa'ya karşı sorumlu gören, dini ve askeri maksatla kurulmuş olan Hristiyan bir tarikat. Ortaçağ İslam dünyasında *Dâviyye* olarak da bilinir. Bkz.[530] Ramazan Şeşen, ''Dâviyye ve İsbitâriyye'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9: 19,21.

[531] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 300, 301.

[532] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 319.

[533] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 319, 320.

istihbaratını alınca pusu kurup Haçlıları iki taraflı sıkıştırmak için Akka'daki askerlere mektup gönderdi. Pusu plana göre 24 Haziran 1189'da Haçlıları sıkıştıracak şekilde yola çıkılacak, seçkin bir birlik ilk önce Haçlıları taciz edecek küçük çarpışmalardan sonra sanki yenilmiş gibi kaçarak düşmanı önemli tepe ve vadilerdeki pusuya çekeceklerdi. İki tarafın askerleri arasında çatışma çıkınca Müslüman süvariler geri kaçmayı gururlarına yediremeyip mücadeleye devam ettiler. Pusuda bekleyen askerler ise gecikme yaşanınca yerlerinden ayrıldılar ve başka Haçlı birlikleriyle karşılaşıp çarpıştılar. Dolayısıyla pusu planına riayet edilmediği için istenilen netice elde edilememiştir.[534]

2.4.2. Çember-Halka

Savaş esansında düşmanın etrafını halka gibi kuşatarak imha etme taktiğidir. Bunun en güzel örneği Hıttin Savaş'ında uygulanmıştır. Savaşın kızıştığı bir anda hem susuzluktan hem de etraflarında yakılan ateşten dolayı iyice bunalan Haçlı askerlerinin çevresini, Eyyûbi askerleri dairenin çapını ihata etmesi gibi kuşatmışlardı. Kurtulabilen Haçlı askerleri Hıttin Tepesi'ne tırmanmışlardı. Savaşın neticesinde Haçlı askerleri Suriye sahillerine geldikleri 1098 (H.491) yılından beri böyle bir felakete uğramamışlardı.[535]

2.4.3. Düşmanı Yanıltma

İslam Dini'nde, hile yapmak ve insanları yanıltmak kabul edilmeyen ve yasaklanan davranışlardır. Fakat söz konusu İslama ve Müslümanlara saldıranlarla savaşmak olursa, durum biraz farklıdır. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.V.) Hendek Savaşı'nda (627) bu harp yöntemini uygulamış, yeni Müslüman olan Nuaym b. Mes'ud isimli sahabeye,*''eğer gücün yeterse aralarına gir ve ittifaklarını dağıt, çünkü harp bir hiledir.''*talimatını vererek Mekkeli müşriklerin ve Medineli Yahudilerin ittifakının bozulmasını sağlamıştır.[536]

Düşmana üstünlük sağlama, zor bir durumdan kurtulma veya zor durumdaki askerlerine yardım etmek amacıyla, düşmanı yanıltma taktiği kullanılmıştır. Bu

[534] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 12: 33; İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 154,155.
[535] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 12: 423; Runcıman, *Haçlı Seferleri,* II: 384.
[536] İbn-i Hişam, Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi, çev. Hasan Ege, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 3: 317; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri sonuna Kadar),*166, 167.

yöntemin en güzel örneğini Akka Muhasarası esnasında Selahaddin'in ince zekasının bir neticesi olarak görmekteyiz. Yine Akka Muhasarası esnasında, Akka'daki Müslümanlar erzak sıkıntısı yaşamaktaydılar. Haçlı gemileri Akka'yı denizden kuşattıkları için şehrin dışardan yardım alması imkansızdı. Bunun Üzerine Selahaddin, Beyrut'taki naibine haber yollayıp, bir yük gemisini (butsa) her türlü erzakla (dört yüz çuval buğday, peynir, soğan, koyun, vs. gıda maddeleri) doldurmasını, gemideki askerlere Haçlı elbiseleri giymelerini, sakallarını kesmelerini, güverteye domuz koymalarını ve gemiye Haçlı bayrakları asmaları talimatını verdi. Gemi Akka'ya yaklaşınca Haçlılar bu gemiyi kendi gemileri zannettikleri için hiç şüphelenmediler ve gemiye saldırmadılar. Böylece Akka'dakilerin bir müddet ihtiyacını karşılayacak olan erzak gemisi rahatlıkla Akka Limanı'na ulaşmış oldu (M.15 Ağustos 1190- H.12 Recep 586). Bunun üzerine hem Müslümanların morali yerine geldi hem de bir müddet gıda sıkıntısı yaşamadılar[537]

2.4.4. Düşmanı Yıpratma

Eyyûbi ordusunda özellikle ok ve yay gibi silahlarla uzaktan yapılan harp, pusuya düşürmek için sahte geri çekilme, düşman kuvvetlerinin sağ sol taraflarına, arkasına baskı yapma ve yürüyüş halindeki düşman saflarını taciz etme, Selahaddin'in emrindeki orduların yaptığı seferlerde sıkça yaşanmıştır. Bu taktik ve yöntemler, süvarinin hareket kabiliyeti ve yayın tartışılmaz üstünlüğü ile birleşince mükemmel sonuçlar vermiştir.[538]

Eyyûbi askerleri, şartlar gereği bazen, direkt düşman ordusunun karşısına çıkmak yerine küçük birlikler halinde, yürüyüş halinde olan düşman ordusunun artçı veya kanat askerlerine ani saldırılarda bulunmuşlardır. Vur-kaç tarzı da diyebileceğimiz bu yıpratma saldırıları daha çok III. Haçlı Seferinde sahil boyunca yürüyen Haçlı ordusuna karşı uygulanmıştır. Akka'yı ele geçirdikten sonra sahil şeridinden Askalan'a doğru yönelen Haçlı Ordusu yolda sık sık yezek ve diğer birliklerin saldırılarına maruz kalmışlardır. Melik Efdal, İzzeddin Curtik, ve Seyfeddin Ayazkuş'un komuta ettiği bu birlikler, Haçlıların artçılarına veya ordudan

[537] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 221, 222;İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 51; İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 201.
[538] Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 201, 202.

uzaklaşmış olan askerlere ani saldırılar yaparak askerleri öldürmekte veya esir almaktaydı.[539]

Düşman ordusunu savaş öncesi yıpratma taktiğini Hıttin Savaşı öncesinde de görmekteyiz. Haçlı ordusu 3 Temmuz 1187'de Hıttin Boynuzları denilen mevkiye giderken yol boyunca Eyyûbi süvarilerinin saldırılarına maruz kalmışlardır. Bu atlı birlikler Haçlıların artçı ve öncü askerlerini ok yağmuruna tutarak ani saldırılar yapıyor ve onların karşılık vermesine fırsat bile vermeden hızlıca uzaklaşıyorlardı.[540] Bazı Haçlı Tarihçileri, Haçlı ordusunun yürüyüş halindeyken, Müslümanların bu saldırılarından dolayı, ağır kayıplar verdiğini ifade etmektedir.[541]

VII. Haçlı Seferini düzenleyip liderlik yapan Fransa Kralı IX. St. Louis halkına yazdığı mektupta, Dimyat'ı aldıktan sonra Mansûre'ye yürüdüklerini ve yol boyunca Eyyûbi askerlerinin saldırılarına mâruz kalarak hatırı sayılır derecede asker kaybettiklerini anlatmaktadır.[542]

2.4.5. Düşmana Suikast

Bu yöntemi daha çok, ordunun asli unsuru olmayıp orduya sonradan dâhil olan yardımcı birlikler arasında yer alan, *şulûhü'l-Arab* veya *lüsûsü'l-Arab* denilen hırsızlıkları ile meşhur, parasız, fakir, piyade milis gruplar uygulamaktaydı.[543] Selahaddin zeki bir idareci olduğu için kimi nerede istihdam edeceğini gayet iyi biliyordu. Hırsızlıkları ile meşhur bu adamlardan üç yüz kişilik bir grup oluşturmuştu. Bu kişiler geceleyin sessizce düşman çadırlarına girerek hançerlerini haçlı askerlerin boğazına dayayıp ağızlarını kapatarak uyandırıyorlardı, direnecek olurlarsa derhal boğazını kesiyorlardı. Eğer direnmezlerse de, mallarını da alıp esir olarak kendileri ile götürüyorlardı. Geceleri düşman ordugahına girip, suikast yapma, esir alma ve düşmanın mallarını ve atlarını kendileri ile getirme konusunda yetenekliydiler.[544] Özellikle Akka savaşlarında cesurca düşman çadırlarına girerek

---

[539] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l Yûsufiyye*, 262, 263, 265, 266, 267, 268; İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 12: 35,64; Çalışır, *Deniz Aşırı Ülkelerden Havadisler: Haçlıların Mektuları*,64, 67.
[540] Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 38; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 111.
[541] Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 411.
[542] Çalışır, *Deniz Aşırı Ülkelerden Havadisler: Haçlıların Mektuları,* 139.
[543] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 242; Kuşçu *Devleti Teşkilatı, Eyyûbî,* 355.
[544] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 253; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyyeve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 290.

bol miktarda ganimet ve at çalıp dönmüşlerdir. Hatta bir defasında üç aylık bir bebeği dahi annesinin kucağından çalmışlardır.[545] 3 Kasım 1189'da bu gruba mensup üç yüz kişi düşman karargahına sızmış ve bol miktarda ganimetle geri dönmüşlerdir.[546] Aynı Bedevi gruplar III. Haçlı Seferinde, Haçlılar Akkâ'dan Yafa'ya doğru giderken de faaliyet göstermişlerdir.[547]

Akka'dakine benzer bir saldırı tekniğini 1250 (H.647) VII. Haçlı Seferi esnasında Haçlıların saldırdığı Dimyat[548] kıyılarında görmekteyiz. *Harâfişe* adı verilen yüzme konusunda yetenekli olan milis kuvvetlere bağlı dalgıç askerler vardı. Bunlar başlarına karpuz kabuğu geçirmek sûretiyle Fransız Ordugâhına doğru yüzüyorlardı. Kendilerine yaklaşan şeyin bir karpuz olduğunu zanneden Haçlı askerleri karpuzu almak isteyince *harâfişe* tarafından esir alınıp Müslüman ordugahına getiriliyorlardı.[549]

İbnü'l- Esir'e göre Selahaddin İsmailîlerle anlaşarak on bin dinar karşılığında İngiltere Kralı'nı ve Sûr Şehri Hakimi Merkis'i öldürmelerini istemiş. Fakat suikastçılar sadece Merkis'i öldürmüşlerdir (13 Rebiyülahir 588/28 Nisan 1192).[550]

2.4.6. Fiziki ve Çevresel Faktörleri Lehine Çevirme

Düşmanla savaşmanın kaçınılmaz olduğu durumlarda güneş, rüzgar vb. şartları lehine olacak şekilde değerlendirmek zafer elde etmenin stratejilerindendir.[551] Bütün savaş tarihi göz önüne alındığında, savaşın yapıldığı bölgesinin fiziki ve doğal koşullarının her zaman önemli olduğu görülecektir. Modern zamanlarda yapılan savaşlarda bile coğrafya, iklim, çevrenin doğal ve fiziki koşulları savaşların

---

[545] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 252, 253; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 245.
[546] Kuşçu *Devleti Teşkilatı, Eyyûbî,* 355.
[547] Azzâm, *Selahaddin Eyyûbi,* 272.
[548] Mısır'ın, Akdeniz kıyısındaki, Nil'in doğu kolunun denize döküldüğü, etrafı surlarla çevrili şehri. Abbasi Halifesi el-Mütevekkil'in inşa ettirdiği surlar Haçlı saldırıları sonucu 1250/648 de tahrip olmuştur. Bkz. el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî Ebü'l-Fidâ', *Takvîmü'l-Büldân,*1.bs. (Paris: Dârü'l-Matbaatü's-Sultâniyye, 1840), 117; Dimyat, Mısır'ın Akdeniz'den giriş kapısı gibiydi. Gemi giriş-çıkışlarını kontrol etmek için şehrin girişine demir zincir geçirilmişti. Bkz. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân,* 1.bs. (Beyrut: Dâr Sâdır, 1397, 1977), 3: 472, 473.
[549] Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),* 166.
[550] İbnü'l Esir, *el-Kamil,* 12: 71,72; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 297.
[551] el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye,* 91.

neticesini etkilemektedir. Eyyûbi ordusu da, yaptığı savaşlarda çevrenin doğal ve fiziki şartlarını iyi kullanarak savaşın kaderini kendi lehine çevirmiştir.

Hıttin Savaşı öncesinde Eyyûbi ordusu Taberiyye gölünü ve çevresindeki su kuyularını ele geçirerek kritik bir hamle yapmışlardır.[552] Temmuz ayında havanın çok sıcak olduğu bir zamanda bu taktik ile daha savaş başlamadan Eyyûbi ordusu Haçlılara karşı bir üstünlük elde etmişti. Yazın sıcağında günlerce yürüdükten sonra Hıttin bölgesine gelen Haçlı ordusu, tüm su kaynaklarının Eyyûbi askerleri tarafından ele geçirildiğini görünce büyük moral bozukluğu yaşamıştı. Karşılarında ki masmavi Taberiyye Gölü'ne [553] yaklaşamamak ve Eyyûbi ordusunun yeşil ve sulak bir vadide konaklıyor olması psikolojik olarak Haçlıları çökertmişti.[554]Hatta Haçlı Komutanlarından Lord Raymon Hıttin'e geldiğinde Eyyûbi ordusunun konumlandığı yeri ve manzarayı görünce, *''Aman Yâ Rabbî! Savaş bitmiştir; ölüme adanmış kimseleriz artık; Krallığın sonu gelmiştir.''* diye bağırmıştır.[555]Eyyûbi askerleri savaş boyunca, Haçlıları su kaynaklarına yaklaştırmamıştır.[556]Susuzluk ve Eyyûbi ordusunun bölgede aldığı konum, Haçlıların bu savaşı kaybetmelerindeki önemli etkenlerden biri olmuştur.

Eyyûbi askerlerinin, çevrenin doğal koşullarını kullanarak elde ettikleri diğer bir hareket ise rüzgarın esme yönünü de hesaba katarak çevredeki kurumuş halde bulunan ot ve çalıları ateşe vermeleridir.[557] Haçlı ordusunun konakladığı yerin etrafında bulunan bu kurumuş çalılar Eyyûbi Askerleri tarafından yakılınca, rüzgarın da etkisiyle, sıcaklık ve siyah dumanlar Haçlı ordugâhının üstünü kaplamıştı. Zaten susuzluktan dudakları çatlamış olan askerler, havanın sıcaklığı ve savaşın kızgınlığı da artınca daha da perişan bir hale gelmişlerdir.[558]

---

[552] Ernaul, *Ernaul Kroniği,* 89; Ağırakça, *Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi,* 72.

[553] Ürdün Nehri'inden (Şeria Irmağı) gelen su ile beslenen, Güneybatısındaki, harap Taberiyye şehrinden dolayı bu isimle anılan (günümüzde İsrail sınırları içerisinde) göl. Bkz. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*,51,59.

[554] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 422,423; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* 2: 383.

[555] Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* 2:383,384.

[556] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 423; Şeşen, *Selahaddin,* 111; Çalışır, *Deniz Aşırı Ülkelerden Havadisler: Haçlıların Mektuları,* 46.

[557] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 83; Ağırakça, *Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi,*72.

[558] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,11: 423;İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 124; Runcıman, *Haçlı Seferler Tarihi,* 2:383,384; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 111.

Zilhicce 574/Mayıs1179 tarihinde Haçlılarla mücadele edilen bir dönemde büyük bir kuraklık ve kıtlık yaşanıyordu. Bölgedeki Türkmen ve Bedevi kabileleri kıtlıktan dolayı sağa sola saldırıp zarar veriyorlardı. Sultan bu kabileleri yanına alarak Haçlı topraklarına akınlar düzenledi. Eyyûbi ordusunun himayesinde Haçlı topraklarına giden bu kabileler Sayda ve Akka'da her tarafı talan ederek, Haçlıların tarlalardaki ürünlerini hasat ettiler.[559] Sultan böyle yaparak hem kendi ülkesindeki yağma ve talanı durdurmuş oldu hem de kıtlık zamanı düşmanı zor durumda bırakmış oldu.[560] Dolayısı ile iklim koşullarından kaynaklanan bir dezavantaj avantaja dönüştürülmüş oldu.

Harp alanı olan coğrafyada değişiklikler yaparak savaşın seyrini kendi lehine çevirme konusunda en güzel örneklerden biri V. Haçlı Seferi esnasında yaşanmıştır. Haçlılar tüm güçleri ile Mısır'ın giriş kapısı konumundaki Dimyat şehrini koruyan Silsile Kulesi'ni aylar süren mücadelelerden sonra ele geçirmiş ve Nil Nehri'ne çekilmiş olan dev zincirleri kırmışlardı. Dönemin Sultan'ı Melik Kâmil, Haçlı gemilerinin buradan girerek tüm Mısır'ı ele geçirmelerine engel olmak için, dev boyutlarda birkaç gemiyi, içini birçok malzeme ile doldurarak Nil Nehri'nden geçişi engelleyecek şekilde suya batırdı. Nehrin girişi tıkanınca Haçlılar geçemediler ve başka alternatifler aramak zorunda kaldılar.(1218)[561]Arazinin fiziki yapısını kullanarak savaşı kendi lehine çevirmenin en güzel örneklerinden biri daha yine V. Haçlı Seferi esnasında yaşanmıştır. Çetin mücadelelerden sonra Dimyat Şehri'ni ele geçiren Haçlı birlikleri, daha da içerilere gidip Kahire ve tüm Mısır'ı ele geçirmek istiyorlardı. Eyyûbiler bölgenin yapısını Haçlılara göre iyi bildikleri için durumu lehlerine çevirecek bir çalışma yaptılar. Eyyûbi Askerleri, Nil Nehri'nin kollarına ait nehir kanallarını Haçlıların güzergahını kaplayacak şekilde değiştirdiler. Haçlı Birlikleri, her taraftan çamur deryası ve Eyyûbi askerleriyle çepeçevre kuşatıldı. Lojistik destek ve gıda yolları kesilen Haçlı Birlikleri ümitsizliğe düşüp adeta ölümü beklemeye başladılar. Daha sonra Eyyûbi Hükümdarı Melik Kâmil'e haber

[559] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 83.
[560] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,*101; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 353.
[561] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 275.

göndererek canlarını bağışlama koşuluyla Dimyat'ı tamamen Müslümanlara bırakacaklarını ilettiler (8 Recep 618/28 Ağustos 1221).[562]

2.4.7. Kale ve Şehir Yıkma

Kaleler Ortaçağ'da düşmana karşı en korunaklı ve güvenli yerlerdi. Eyyûbiler, düşmanın eline geçip kendilerine karşı bir üstünlük elde edilmemesi için bazen kendi kalelerini veya düşmandan yeni aldıkları kaleleri yıktırmışlardır. Sultan Selahaddin 13 Eylül 1188 (H.19 Recep 584) Derb-i Sak Kalesi'ni fethettikten sonra, Antakya yakınlarındaki Bağrâs Kalesi'ne yönelmişti. Bağras ele geçirilmesi zor ve müstahkem surları olan bir kaleydi. Antakya'ya çok yakın olduğu için Antakya alınmadığı sürece buranın da çok bir fonksiyonu olmayacaktı. Sultan kaledekilerin eman dilemesi üzerine canlarını bağışlayıp kalenin surlarına sancağını diktirdi. Daha sonrada Müslümanlara çok zarar vermiş olan bu kalenin yıkılması emrini verdi.[563]

Kale yıkımının başka bir örneğini Askalan'da görmekteyiz. Haçlılar Akka' yı ele geçirdikten sonra Askalan'a yönelmişlerdi. Sultan istişare heyetiyle görüşmesi sonucunda, Akka'da olduğu gibi düşmanın ele geçip de güçlenmemesi için şehrin yıkılması kararı alındı. Fakat Sultan'ın Askalan'ı tahrip etmeye günlü el vermedi. Bunun üzerine Akka'da yaşananların kendi başlarına da gelmesinden endişelenen Askalanlılar, Sultan'dan, ya kendisi veya çocuklarından birinin de kendileri ile beraber şehri savunmasını istediler. Bunun üzerine Sultan Askalan'ın tahrip edilmesi talimatını verdi. 11 Eylül 1191'de (H.19 Şaban 587) şehir tahrip edilip taşları denize atıldı. Müslümanlara ve Sultana ait çok miktarda erzak ve mal yok oldu. Haçlıların buraya yönelmemesi için taş üstünde taş bırakılmadı. Haçlılar bu durumu öğrenince buraya gelme gereği duymadılar.[564] Sultan Askalan'dan sonra Remle'ye gitti ve yine aynı gerekçeyle Remle Kalesinin de yıkılması talimatını verdi.[565]

Selahaddin'den sonraki Eyyûbi hükümdarları döneminde de benzer uygulamalar olmuştur. Nitekim Selahaddin'in kardeşi olan Melik Âdil, yine Haçlı

---

[562] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 282,283; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi* 3: 147; Çalışır, *Deniz Aşırı Ülkelerden Havadisler: Haçlıların Mektuları*, 83, 84, 85.

[563] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 23,24.

[564] El-Katibü'l-İsfahâni, *el-Feth*,288,289; İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 281,282; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 65,66; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 278.

[565] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 281; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 66; İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 285.

saldırıları gerekçesiyle 21 Ekim 1197'de (H.7 Zilhicce 593) Beyrut'u daha sonrasında ise Sayda şehirlerini tahrip etmiştir.[566]

[566] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 109,110.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHARİP OLMAYAN BİRLİKLER VE BİRİMLER

3.1. EYYÛBİ ORDUSU İSTİHBARAT TEŞKİLATI- BERİD (POSTA)

Ortaçağ İslam ve Türk devletlerinde posta ve haberleşme görevleri *Berid Teşkilatı* tarafından yerine getirilirdi. *Berîd teşkilâtı* İslâm tarihinde ilk defa, Bizans ve İran posta sistemleri örnek alınarak, Emevî Halifesi Muaviye tarafından kurulmuştur. Emevîler döneminde ülkenin genelinde görev yapacak şekilde düzenlenmiştir.[567] Eyyûbi Devleti'nin kurulduğu bölge Haçlıların istila ve işgaline Fatımilerin ve İsmailîlerin suikast ve komplolarına maruz kalan bir bölge olduğu için Eyyûbiler *posta* ve *istihbarat teşkilatına* önem vermek zorundaydılar.[568]

3.1.1. İstihbarat Görevlileri, Kaynak ve Yöntemleri

3.1.1.1. Kâtibü's-Sır ve Berîd Reisliği

Büyük Selçuklularda olduğu gibi Eyyûbîlerde de *berîd teşkilâtı, Divânü'l-inşâ*'ya bağlıydı. İç ve dış yazışmalar, görevden alma, atama, bu divanda görüşülürdü. Bu divan casusluk ve istihbarat işlerine de bakardı. Eyyûbîler döneminde *Divânü'l-inşâ'*daki icraatlar Fâtımîler dönemindeki uygulamalarla benzerlik arz etmekteydi. Fâtımî Devleti'nin son veziri Selahaddin Eyyûbî idi. Onun en büyük yardımcısı olan Kâdi'l-Fâdil da bu dîvânın başkanıydı. Kâdi'l-Fâdil, Eyyûbî Devleti'nin kuruluşundan sonra da Sultan'ın en önemli yardımcısı olmaya devam etti.[569] Dîvânın başkanı olan *Kâtibü's-Sır*, yazışma ve postalardan sorumlu olup, sultana gelen postaları açmak, lüzumlu habercileri dışarıya göndermek, menâvirlerin çalışmaları, posta merkezlerinin bakımı, posta taşıyan hayvanların

[567] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*,437, 442; Tülay Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', *Türkiyat Mecmuası* 27/2 (Temmuz 2017): 294.
[568] Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 293.
[569] Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 295.

temini, posta güvercini ve habercileri eğitmek, casus olacakların seçimi ve idaresi, görevleri arasında yer alıyordu.[570]

3.1.1.2. Kâsıd (القاصد), Berîd (البريد), Sâi (الصاع) ve Neccâbe (نجابة) (Posta Görevlileri)

Posta (berîd- البريد) teşkilâtında resmî evraklar ve haberler*, kâsıd, berîd, sâi ve neccâbe,* denilen posta görevlileri tarafından ulaştırılırdı. Posta görevlileri, dürüst ve güvenilir olmalarının yanında, yolculuğa ve tabiat şartlarına alışkın, zeki, feraset sahibi, düzgün konuşan kişilerdi. Zengîlerden önce resmî evraklar ve mektuplar *atlı berîdlerle* iletilirdi. Bu atların, başka atlardan ayırt edilmesi için kuyrukları kesilirdi. *Berîd* uygulaması Eyyûbilerde de devam etmiştir. Ana yollar ve güzergahlar üzerinde posta menzillerinde haberleşmeyi sağlamak için ulaklar ve dinlendirilmiş atlar bulundurulmuştur.[571] 24 Nitekim 1174 yılında Sicilya donanmasının İskenderiyye'ye saldırdığı[572] haberi Selahaddin'e ulaşınca, Sultan, memlûkü olan Akkûş'a yanına 3 yedek at alarak yardıma geleceği haberini İskenderiye halkına ulaştırmasını istemiştir.[573] Zengiler atın dışında *necib* denilen süratli ve dayanıklı develerden de istifade etmişlerdir.[574] *Berîd* (posta) işinde *necib* denilen deve kullanımının yaygınlaşmasından ötürü *berîd* vazifesiyle görevli kişiler için dönemin tarihi kaynaklarında *neccâbe* tabirinin kullanıldığını görüyoruz. Nitekim Zengilerin Musul Kalesi Dizdarı Nâsıreddin Çakır'ın ölüm haberini İmadüddin Zengî'ye, gece fırtına gibi hızlı koşan devenin sırtındaki habercinin getirdiği nakledilir.[575] Nureddin Mahmud, *hecin*[576] develerini kullanan *neccâbe* isimli posta görevlilerini, haberleşmede kullanmaya devam etmiştir. Bu uygulama Eyyûbiler döneminde ve Memlûk Devleti'nin ilk devrelerinde aynı şekilde devam etmiştir.[577] At kullanan

---

[570] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 367; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 295.
[571] Şeşen, *Eyyûbîler,* 165; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 295.
[572] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 2: 334; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 330.
[573] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 331; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet* ,67.
[574] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ,*1.bs.(Kahire: Darlı-Kütübi'l-Mıgriye, 1340/1922), 1: 116; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 295.
[575] Anonim Süryani Kroniği, *I. ve II. Haçlı Seferleri,* çev. İlhan Aslan, (İstanbul: Post Yayınları, 2019), 71; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 295.
[576] *Hecin,* iyi koşan ve tek hörgücü olan bir deve cinsidir. Bkz. Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt,'' deve'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 222.
[577] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 442.

berîd veya deve kullanan *neccâbe* olmadığı ya da devre dışı olduğu durumlarda çok hızlı yürüyen *kâsıd* (çoğulu: *kussâd*) veya *sâi* (çoğulu: *suât*) devreye girerdi. Tedbir amaçlı birden fazla *kâsıd* yaya olarak yola çıkar ve gizlenerek geceleri yol alırlarlardı.[578]

3.1.1.3. Et-Ta'miyye (التعمية) Görevlileri

Ortaçağ'da gizli resmî ve önemli olan bütün yazışmalar, düşman eline geçtiğinde anlaşılmaması için belirlenen bir şifreyle yazılırdı. Bu şifrelendirme çalışması için Arapça "*kör etme, anlaşılmaz hâle getirme, gözlerini bağlama*," anlamlarına gelen[579] *et-ta'miyye* kelimesi kullanılırdı. Şifreyi çözen kişiye *tercüman*, şifre çözme faaliyetine de *terceme* ya da belirsizliğin çözümü anlamına *gelen keşfü'l-muamma* denilirdi.[580]

3.1.1.4. Casuslar (الجساس)

Arapça bir kelime casus, *cess* kelimesinden türetilmiş ve gözetleyen, dikkatle bakan, araştıran bilgi toplayan kişi anlamlarına gelir.[581] Casuslar, düşmanın sırlarını, gizli bilgilerini araştırıp bilgi sızdıran, düşman tarafında huzursuzluk çıkaran veya yıkıcı faaliyetlerde bulunan kişilerdir.[582] Hükümdar ülkesinde adalet, huzuru ve güvenliği temin etmek casus bulundurmalıdır.[583]

Ortaçağ'da casusların temel vazifesi, görev yaptıkları devlet, bölge ve ülke hakkında bilgi toplayıp merkeze iletmek ve düşman tarafında her türlü yıkıcı faaliyetlerde bulunmaktı. Bununla beraber ihtiyaca göre bunlardan başka çok farklı vazifeleri de yerine getirmişlerdir.[584] Eyyûbiler casusluk konusunda Zengîlerden çok etkilenmişlerdir. İmadüddin Zengi'nin, son derece başarılı bir casusluk teşkilatı

---

[578] Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ,* 1: 127; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 295.
[579] Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 1288; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Okul Sözlüğü*, 351; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 296.
[580] Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ,* 9: 230, 231; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 296.
[581] Mutçalı, *Arapça-Türkçe,* 64,65; Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 680; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 297.
[582] Kazım Paydaş,'' Emir Timur'un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi'', *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (Ankara 2009): 36.
[583] el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye,* 84.
[584] Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 698.

vardı. İmadüddin Zengî, Urfa'nın fethinde casuslarından istifade etmiştir.[585] Eyyûbi Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklar sık sık Haçlı saldırılarına maruz kalıyordu. Bu coğrafyada birçok yerli Hristiyan da yaşıyordu. Bu yerli Hristiyanlar Haçlılar için her türlü yardım ve casusluk faaliyetinde bulunuyorlardı. Dolayısı ile çok iyi bir istihbarat teşkilatına sahip olmak Eyyûbiler için zaruri bir durumdu. Eyyûbiler adına casusluk yapanları, yerli ve yabancı casuslar olmak üzere iki kategoride ele alabiliriz.

3.1.1.4.1. Yerli Casuslar

Eyyûbi ordusunda casusluk faaliyetlerinde yezek birlikleri önemli görevler icra etmişlerdir. Yezeke bağlı casuslar düşmanın içlerine kadar girer önemli bilgiler toplayarak dönerlerdi. Nitekim İzzeddin Curtik'in komuta ettiği yezek birliğinin casusları Cemaziyelahir 588 / Temmuz 1192'de Kudüs yakınlarına kadar gelen Haçlı ordusuna sızarak onların harekat planları hakkında malumat toplamış ve Sultan'a mektupla bildirmişlerdir.[586] Sultan yine aynı ekibi Yafa 'da bulunan Haçlı birliklerinin süvari ve piyade sayılarını öğrenmekle görevlendirmiştir.[587] Eyyûbiler casusluk için çok farklı yöntemler denemişlerdir. Bunlardan biri önceki konularımızda değindiğimiz Şamlı, *şulûhü'l-Arab* veya *lüsûsü'l-Arab* denilen hırsızlıkları ile meşhur, parasız, fakir insanları değerlendirmektir. Bu gruplar Haçlı karargâhlarının yakınlarında dilencilik yapıyor, gece oldu mu, Haçlılardan mal ve esir olarak ne bulurlarsa götürüyor ve düşman hakkında malumat taşıyorlardı.[588]

Selahaddin döneminde Eyyûbî casuslarının önemli başarılarından biri de, Fâtımî devlet adamlarının İsmâilîlerle ve Haçlılarla ittifak kurup Selahaddin'e karşı düzenledikleri planları bozmaları olmuştur.[589] Selahaddin, Haçlı ülkesindeki casusları vasıtası ile bu planlardan haberdar olup kendisine yönelik suikast girişimlerini boşa çıkarıyordu. Bu casuslardan biri, vaiz ve fıkıh âlimi İbn Necâ idi.

[585] Anonim Süryani Kroniği, 64,73; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 299.
[586] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 327.
[587] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 351.
[588] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 242; Kuşçu*, Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 355; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 300.
[589] Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat '', 300.

İbn Necâ, her gelişmeyi Selahaddin'e ulaştırıyordu. Selahaddin de ona, hizmetlerinden dolayı pek çok mal vermiştir.[590]

Eyyûbî ordusunun istihbarat teşkilatında sadece düşman ordusuna yönelik casusluk çalışmaları olmamış, içerden gelebilecek tehlikelere karşı da casusluk tedbirleri alınmıştır. Selahaddin'in hanedan üyelerinin herhangi bir girişimine karşı onları kontrol altına almak için takip ettirmesi buna bir örnektir. Dımaşklı en-Nâsıh b. El-Amid bu iş için kullandığı casuslardan biridir.[591]

Eyyûbi ordusunda, casusluk ve haberleşme alanındaki önemli bir gelişme de 1176'da Eyyûbilerle Suriye İsmailîlerinin lideri Reşidüddin Sinan barış yapınca yaşanmıştır. Reşidüddin Sinan bu anlaşmadan sonra, bütün kılık yetiştirme yöntemlerini ve hileleri bilen, birçok suç işlemeye hazır casuslardan ve önemli bir posta güvercinleri ağından kurulu casusluk ve istihbarat şebekesini Selahaddin'in emrine verdi.[592] Hatta İbnü'l- Esir'e göre Selahaddin İsmailîlerle anlaşarak on bin dinar karşılığında İngiltere Kralı'nı ve Sûr Şehri Hakimi Merkis'i öldürmelerini istemiş. Fakat suikastçılar sadece Merkis'i öldürmüşlerdir (13 Rebiyülahir 588/28 Nisan 1192).[593] Selahaddin dışındaki Eyyûbi Melikleri de casusluk faaliyetlerine önem vermişlerdir. İbn Bibi, Eyyûbilerin Şam meliklerinin bu konuya verdiği önemi eserinde vurgulamıştır.[594]

3.1.1.4.2. Yabancı Casuslar

Bu casuslar Eyyûbilere mensup olmayan, başka din mensubu, Hristiyan veya Haçlı kökenli casuslardı. Bir anlaşma ile belli bir menfaat karşılığı Eyyûbilere, Haçlılar ve faaliyetleri hakkında bilgi ulaştırırlardı. Bu tür casuslara en güzel örnek Antakya Prinskepsi'nin karısı Sibylle idi. Sibylle, kendisine gönderilen çok değerli

---

[590] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih* 11: 320,321; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995). 12: 589, 590.
[591] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 12: 409; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 300.
[592] Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları,* 135; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 3001, 302.
[593] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 71,72.
[594] Eyyûbî meliklerinin casusluk faaliyetine bu denli eğilmelerini onların akıllı ve uyanık olmalarıyla açıklayarak şöyle demektedir: "Şam meliklerinin ve yöneticilerinin uyanık ve akıllı yönlerinden birisi, her zaman dünyanın tüm ülkelerine özellikle Rum ülkesinde casuslar bulundurmalarıydı. Bu casuslar, casusluk yaptıkları devletlerin ileri gelenlerinden ve itibarlı şahsiyetlerinden bazılarını, malla, parayla, vaatle kendi tarafına çekerler, idare merkezinde ve diğer yerlerde olup bitenleri tüm yönleriyle yazar ve merkeze ulaştırırlardı." Bkz. İbn Bibi, *Evâmirü'l-ʿAlâʾiyye fi'l-umûri'l-ʿAlâʾiyye*, 1: 207.

hediye karşılığında, Haçlı ordusunun harekat planları hakkında veya ülkesindeki gelişmelerle ilgili bilgileri Selahaddin'e ulaştırmıştır.[595] Hatta Selahaddin Ağustos1188'de Berzeye Kale'sini fethettiği zaman, içlerinde Sibylle'in kız kardeşi ve kocasının da bulunduğu bazı esirleri, Sibylle'nin hatırı için serbest bırakmıştır.[596] Hospitalier Tarikatı[597] mensupların beyannamesine ve Cenevizlilerin mektuplarına göre, içlerinden biri Haçlı Kont'u Reymond'un şövalyelerinden Loedikaeos olmak üzere Haçlı askerlerinden altı tanesi, Eyyûbiler için casusluk yapmış, Hıttin Savaşı öncesi, Haçlı ordusunun durumu ve yürüyüş güzergahı hakkında Selahaddin'e bilgi vermişlerdir.[598] Haçlılardan istihbarat alma konusunda benzer bir durum VII. Haçlı Seferi sırasında da yaşanmıştır. 16 Ramazan 647/ 23 Aralık 1250'de Dimyat'ta çatışmaların olduğu bir dönemde altı Haçlı süvarisi taraf değiştirip Müslümanların tarafına geçmişler ve Haçlı ordusunun zayıf yönlerini Müslümanlara anlatmışlardır.[599]

3.1.1.4.3. Elçiler Aracılığı İle Casusluk

Eyyûbi ordusundaki istihbarat yöntemlerinden biri de elçiler vasıtası ile bilgi toplamaktır. Nitekim Selahaddin'in kardeşi Turan Şah'ın, Mısır'ın sınır köylerine saldıran Kuzey Sudan (Nubya) Kralı'na yolladığı Mesud isimli Halepli elçi, Kuzey Sudan'nın başşehri Dunkula'yı, halkını, hükümdarını gözlemlemiş bildikleri ilgili konuları Turanşah'a detaylı bir şekilde rapor vermiştir.[600] Bununla ilgili başka bir örnek de Haçlıların Akka Kuşatması sırasında yaşanmıştır. Eyyûbi ordusunun durumunu öğrenmek için, hastalık bahanesi ile Aslan Yürekli Richard Selahaddin'e

[595] İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, 12: 22; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* II: 359, 394; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 300.
[596] İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*,11: 22; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyyeve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*,143.
[597] Yabancıları ve yolcuları ağırlayıp ikramda bulunan anlamına gelen, Ortaçağ'da dinî ve askerî maksatlarla kurulan, İslâm tarihçilerinin Arapça, "İsbitâriyye" şeklinde ifade ettikleri, şövalye tarikatı. Bkz. Şeşen, ''Dâviyye'', 9: 19.
[598] Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* 2: 410.
[599] el-Makrîzî, *es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 446; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi)*,166.
[600] Gregory Abûl'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abûl'l-Farac Tarihi,* çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 2: 416; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 302.

elçiler yollayıp meyve, kar ve bazı yiyecekler istemiştir.[601] Selahaddin de Haçlıların askerî durumunu anlamak için elçiler vasıtası ile sık sık yiyecekler yollamıştır.[602]

3.1.1.4.4. Esirler, Mülteciler, Tüccarlar ve Yolcular Vasıtası ile İstihbarat

Eyyûbi askerleri tarafından esir alınan düşman askerleri casuslar veya bizzat hükümdar tarafından sorgulanırlardı. Sorgulamada düşman ordusunun asker, at, ölü, yaralı, silah, erzak durumları ve hükümdarı hakkında sorular sorulurdu. Sorgulama bittikten sonra yapılan anlaşmaya göre ya serbest bırakılır ya esir olarak satılır ya da idam edilirlerdi.[603]

24 Zilhicce 569/26 Temmuz 1174 tarihinde, Sicilya Haçlı donanması İskenderiyye'ye saldırmış[604] ve bazı askerleri esir alınmıştı. Bu esirler Sicilya donanmasının gemi, asker, at, erzak, silah durumları hakkında detaylı bilgiler vermişlerdir.[605] Haçlı ordusu Akka'yı ele geçirdikten sonra Yafa 'ya doğru ilerlerken yolda yezek birlikleri tarafından esir alınan rütbeli bir Haçlı süvarisi bizzat sultan tarafından sorguya alınmış, Akka'daki durum ve Haçlıların askerî vaziyeti hakkında detaylı bilgiler alınmış daha sonra da idam edilmiştir.[606]

Ortaçağ'da yaşanan önemli ilticaların en önemli sebebi, uzun süren kuşatmalarda çekilen yiyecek sıkıntısı ve sonrasında gelen pahalılıktı. Nitekim, Eyyûbîlerin Antakya Kuşatması esnasında erzak ve yiyecek sıkıntısından dolayı şehir halkından ve Frenk askerlerinden pek çok kişi Eyyûbîlere iltica etmiş ve bu mültecilerden Haçlı ordusundaki gelişmelerle ilgili pek çok şey öğrenilmişti.[607]

Bunların dışında tüccarlar ve yolcular vasıtası ile de istihbarat elde edilebilmektedir. Nitekim, el-Herevî, Melik Zahir'e sunduğu *Tezkiretü'l-Hereviyye*

---

[601] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,*2: 358.
[602] Abûl'l-Farac, *Abûl'l-Farac Tarihi,* 454, 455; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 247, 248, 351; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 302.
[603] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 265,290; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 67, 134, 153, 162, 171; ; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 303.
[604] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 2: 334; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 330.
[605] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 330; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 66.
[606] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 266, 267; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 302.
[607] Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat '', 304.

fî Hiyeli'l-Harbiyye, isimli siyaset ve savaş hileleri hakkında bilgi verdiği eserinde, istihbarat alınmaya müsait tüccar ve yolculardan gidip geldikleri yerlerlerin durumları hakkında istihbaratlar alınabildiğini aktarmaktadır.[608]

3.1.1.5. İstihbarat Araçları

3.1.1.5.1. Güvercin

Orta Çağ İslâm coğrafyasında büyük şehirler arasında iletişimin en kıymetli aracı posta güvercinleriydi. Eyyûbîler, Zengîlerden aldıkları mirasla geniş bir güvercin postası şebekesine sahiptiler. Nureddin Zengi döneminde sistemli bir şebeke haline getirilen bu ağ, posta güvercinlerine önem veren Fâtımî ülkesinin Selahaddin tarafından ülkeye dâhil edilmesiyle büyüdü ve güçlendi. İsmâilîlerin lideri Reşidüddin Sinan'ın 1176'da güvercin şebekesini Sultan'ın emrine vermesi Eyyûbîlerin posta güvercini ağını daha da genişletti.[609]

Güvercinler Eyyûbi istihbaratı için birçok olayda aktif olarak kullanılmıştır. Ana yollar ve güzergahlar üzerinde posta menzillerinde haberleşmeyi sağlamak için güvercinler bulundurulmuştur.[610] 24 Zilhicce 569/26 Temmuz 1174 tarihinde, Sicilya Haçlı donanması İskenderiyye'ye saldırdığı[611] haberi Selahaddin'e bir posta güvercini vasıtası ile ulaştırılmıştı.[612] Akka Muhasarası'nda, Eyyûbi ordusu ile şehirdekilerin irtibatını sağlayan haberleşme araçlarından biri de posta güvercinleriydi.[613] Ayrıca Antakya Prensi askerleri ile Halep köylerine saldırmaya başlayınca Halep'ten Hama'ya bir posta güvercini gönderilmişti. Haberi alan Melik Zahir'in Hama'daki naibleri askerlerle yola çıkarak düşmana tuzak kurmuş ve onları hezimete uğratmışlardır.[614]

Selahaddin sonrası dönemde de posta güvercinlerinin aktif olarak kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim, VII. Haçlı Seferi'nde Haçlıların Dimyat'a saldırdıklarında ordu komutanı olan Fahreddin b. Şeyhüşşuyûh askerlerin ve halkın

---

[608] el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye,* 84.
[609] Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları,* 135; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 305.
[610] Şeşen, *Eyyûbîler,* 165.
[611] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 2: 334; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 331.
[612] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 330; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 66.
[613] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 196.
[614] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 213.

durumu ile ilgili gelişmeleri Sultan Melik Sâlih'e birkaç kez posta güvercinleri ile iletmiştir.[615]

3.1.1.5.2. Menâvir (المناوير)

Menâvir, gece vakti ateşin, gündüz vakti ise dumanın yükseldiği yerlerdi. *Menâvirler* bazen yüksek bir binada bazen bir dağın başında olurdu. Ateşin ve dumanın yükselmesi düşmanın vaziyetinde değişiklik olduğunun habercisi idi. Her *menâvirde* dürbünler ve nöbetçi gözcüler mevcuttu.[616] Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları düşman saldırısı karşısında bu ateş kulelerinden yararlanmışlardır. Bu haberleşme sistemini Eyyûbîler, Anadolu Selçuklu topraklarına yakın komşu yerlerde kullanmışlardır.[617] Memlûklü askerleri menâviri Moğol saldırılarını haber vermek için kullanmışlardır.[618]

Dumanla haberleşme yöntemini Suriye bölgesinde Haçlılar da uygulamıştır. Urfalı Mateos, Haçlıların duman yöntemi ile birbirleri ile haberleşerek Azez'i almak isteyen Aksungur ile Tuğtekin'in kuvvetlerini bozguna uğrattığını aktarmaktadır.[619]

3.1.1.5.3. Davul-Kös

Davul, Ortaçağ Türk Devletleri'nde sıkça kullanılan bir haberleşme aracıydı. Büyük Selçuklu ordusunda muharip ve alanında uzman askeri gruplar dışında, muharip olmayan; *davulcu, borazan* ve *bayraktar* gibi askerî unsurlar da vardı.[620] Türkiye Selçuklularında da savaşta *davullar* ve *borularla* işaret ve komutlar verilirdi. *Davul* ve *boruların* çalınması, ordunun derhal toparlanması, saldırı düzenine geçmesi için ikaz anlamına geldiği gibi bir harp hilesi olarak da kullanılmaktaydı.[621]

Haçlılar Akka'yı muhasara edip şehrin dışarıyla irtibatını kesince Akka müdafileriyle Eyyûbi ordusu arasındaki haberleşme yöntemlerinden biri de *kös* idi.

---

[615] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 89; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi)*,151.
[616] Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ,* 14: 398; Şeşen, *Eyyûbîler;* 165; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 306.
[617] Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 306.
[618] Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ,* 14: 398; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 306.
[619] Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, 283; Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 2: 66; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 305.
[620] Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* 3: 264.
[621] Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 305.

Ne zaman Haçlılar şehre yaklaşsa halk *kös* çalmış, sultan da onlara köslerle karşılık verip Haçlılara karşı taarruza geçmiştir.[622] Ayrıca Eyyûbi ordusu içerisinde de birlikler arasında köslerle iletişim sağlanmaktaydı.[623] Sultanın bir emri veya önemli bir duyuru olduğu zamanlarda davul ve kös çalınır, böylelikle askerler toplanırdı.[624]

3.1.1.5.4. Bayrak

Eyyubi ordusunda haberleşme aracı olarak kullanılan bir diğer vasıta da bayraktı.17 Cemaziyelâhir 587/12 Temmuz 1191'de Akka'daki Müslüman halk Haçlılara karşı şehri savunmaktan aciz kalınca, dışarıdaki Müslüman askerler görsün diye bayraklarını sallıyorlardı. Bu hareket, sıkıntıda olduklarını ifade etmek için kullandıkları bir çeşit parolaydı.[625]

3.1.1.5.5. Ok

Eyyûbi ordusunda haberleşmede oktan da faydalanılmaktaydı. Eyyûbî askerleri bu yöntemi, İnaloğullarının elinde bulunan Diyarbakır'ı kuşattıkları zaman (17 Zilhicce 578 / 13 Nisan 1183) kullanmışlardır. Muhasara esnasında Selahaddin Diyarbakır halkını kendi safına çekmek için, şehri kendisine teslim ettiklerinde vergilerin kaldırılacağını vs. içerikli vaatlerle dolu yazılı kağıtları okların ucuna bağlatıp şehre attırmıştır. Halk da Selahaddin'in kâfir olmadığını anlayıp mukavemet etmeyeceklerini bildirmişlerdir (4 Muharrem 579 /29 Nisan 1183).[626]

3.1.1.5.6. Yüzücüler

Savaş zamanlarında karadan irtibatın düşman tarafından kesildiği şehirlerle iletişimi yüzücüler sağlamıştır. Haçlılar Akka'yı muhasara edip şehrin dışarıyla irtibatını kesince Akka müdafileri ile Eyyûbi ordusu arasındaki haberleşme vasıtalarından biri de yüzücülerdi.[627] Kuşatması sırasında Yüzgeç İsa isimli bir yüzücü gece ve gündüz Haçlıların gaflet anında sırtında mektup ve para keseleri bir

---

[622] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 242, 249; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 152, 153, 155, 164, 234.
[623] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 139.
[624] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 124.
[625] İbnü'l Esir'e göre bu sayı yedi yüzdür. Bkz. İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 63.
[626] Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009), 117; Yürekli, ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat'', 307.
[627] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*196,254; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 54; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 152.

taraftan dalıyor diğer kıyıdan çıkıyordu. İsa'nın şehre girdiği posta güvercinleriyle haber veriliyordu.[628]

3.1.1.5.7. Çavuş

Eyyûbi ordusunda, ordu içerisinde iletişimi sağlama araçlarından biri de *çavuş* idi. Selçuklularda ve daha önceki Türk-İslam Devletleri'nde de rastlanan *çavuşa,* Selahaddin devrinde ilk defa, II. Mısır Seferi sırasındaki el-Babeyn meydan savaşında rastlanır. III. Haçlı Seferi esnasında, Haçlılarla Akka önünde ve daha sonraki meydan muharebelerinde çavuştan sık sık bahsedilir.[629] Sultanın veya başkumandanın emirlerini[630] orduya bildirmek, komutlar, konaklama ve hareket etme[631], hücum emri[632] acil durumlarda askerlere yapılacak bilgilendirmeler veya askerin savaşma azmini arttıracak coşkulu duyurular[633] *çavuş* vasıtası ile yapılırdı. Akka Muharebelerinin başladığı ilk günlerde Haçlı ordusu büyük bir gösteriş yaparak tüm askerleri ile Müslümanların karşısında boy gösterip savaş düzenine geçince Sultan, çavuşa askerlere şöyle seslenmesini emretti:

''Ey Tevhid inancına sahip insanlar! İslam adına zafere gün bu gündür.''

Bu daveti duyan askerler, canlarını cennet karşılığında seve seve feda etme azmiyle harekete geçtiler.[634] Yine, el-Kâtibü'l-İsfahânî eserinde, Lazkiye'nin fethinde çavuşların yaptığı duyurulardan bahsedilmektedir (24 Cemaziyülevvel 584 / 21 Temmuz 1188).[635]

---

[628] El-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 223, 224; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn,* 4: 160; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 45 ; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyyeve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*202: Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 160.

[629] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-ğurer,* 7: 100; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 134, 139, 162, 213.

[630] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 278; Şeşen, *Eyyûbiler,* 164.

[631] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 296, 297.

[632] İbnü'l Esir, *el-Kamil,* 11: 365.

[633] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-ğurer,* 7: 100.

[634] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,,* 166, 219, 237.

[635] El-Katibü'l-İsfahâni, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 129.

3.2. LOJİSTİK BİRİMLER

3.2.1. Sûkü'l-Asâkir (سوق العساكر) (Ordu/Asker Çarşısı)

Sefer sırasında Eyyûbi askerlerinin çeşitli ihtiyaçlarını temin edebilecekleri bir ordu çarşısı vardı. Bu çarşı Eyyûbi ordusunun ağırlıklarıyla beraber hareket ederdi. Burada çalışanlar sivil olup başlarında görevli bir asker şahne (subaşı) bulunurdu. Şahne çarşıdaki dükkânların ve çalışanların kayıtlarını bir defterde tutardı. Selahaddin devrinde *sûkü'l-asâkirden* ilk defa 573/1177 yılında yapılan Askalan ve Remle Seferi münasebetiyle bahsedilir.[636] Sefer esnasında ordunun ağırlıkları ile birlikte *sûkü'l-asâkirin de* hareket ettiği olurdu. Örneğin Sultan Selahaddin Şakif Arnun Kalesi'ni kuşattığında *sûkü'l-asâkirde* bol miktarda cephane bulunmakta ve yiyecek içecekler satılmaktaydı. Hatta kale Hakimi Reynold Garnier (Ernun) Sultan ile muhasaranın ertelenmesi konusunda mühlet istedikten sonra *sûkü'l-asâkirden* alışveriş yapıp silah almıştır.[637] Yine, Akka Muhasarası'nda, Selahaddin yanına gelen üç Haçlı elçisini iyi karşılayıp ağırlamış ve *sûkü'l-asâkirden* alışveriş yapmalarına müsaade etmiştir.[638]

Sûkü'l-asâkir hakkında en geniş malumatı Makrizi'nin, Abdüllatif el Bağdâdi'den naklettiği 583/1187 yılındaki olayları anlattığı bilgilerde bulmaktayız. Abdüllatif el Bağdadi şöyle demektedir: Akka önündeki Sultan'ın ordugahındaki *sûkü'l-asâkir* çok büyük ve genişti. Bu çarşıda 140 baytar (nalbant) dükkanı vardı. Bir aşçısının lokantasında 28 kazan (tencere) saydım. Bu kazanlardan her biri dokuz koyun kellesini alabilecek genişlikteydi. Çarşı şihnesinin (subaşısının) defterinde kayıtlı dükkanların sayısı zannımca 7 bin idi. Bu dükkanlar şehirdeki dükkanlar gibi değildi. Bir dükkan yüz dükkan kadardı. Orduya gerekli ihtiyaçlar çuvallarla satılıyordu. Askerler uzun süre ordugahta kaldıkları için, evlerinin koktuğu söylenir. Bu evlere yakın bir yerde olan yağ tüccarı (bu kokudan dolayı) başka bir yere taşındığında mallarını taşımak için 70 dinar (altın) ödemişti. Eski ve yeni manifaturacılar pazarı akıllara durgunluk verecek derecedeydi. Ordugahtaki hamam sayısı binden fazlaydı. Hamamların çoğunu Mağribliler çalıştırıyordu. İkişer, üçer

[636] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 243.
[637] Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî*,154; Şeşen, Selahaddin *Eyyûbi ve Devlet,* 130, 243, 297.
[638] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 156, 243; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 356.

kişi bir araya gelip iki zira' kadar (120-180 cm) toprağı kazıyorlar, suyu çıkarıp, çamurdan bir havuz yapıyorlar, çevresine duvar yapıyorlardı. Üstünü de çevredeki bostanlardan kestikleri hasır ve ağaçlarla ve kapatıyorlar, suyu kazanlarda ısıtıyorlardı. Bir dirhem veya daha fazlasını ödeyen başını yıkıyordu.[639]

Verilen bu bilgilerden anladığımız kadarıyla *sûkü'l-asâkirde* askerlerin cephane ve yiyecek içecek, barınma, temizlik gibi, bir askere günlük hayatta lazım olan her şey bulunmaktaydı.[640]

Ağırlıklar ve *sûkü'l-asâkir* ordudan ayrıldığı zaman fiyatlar aşırı derecede artıyordu. Haçlıların Akka'yı ele geçirdikten sonra Yafa'ya doğru yürüyüşü ve Eyyûbi askerlerinin onları takip etmesi sırasında her iki orduda da fiyatlar çok artmıştı. Yedi bin mağazadan oluşan *Sûkü'l-asâkir*e orduyu takip etmesi emri verilince malları taşıyacak hayvan bulmakta sıkıntı yaşandı bir çok tüccarın malı telef oldu. [641]

Ordu düşman içlerine akın yaptığı vakit ağırlıklar ve *sûkü'l-asâkir* üste kalırdı. Bu durumda askerler üsse geri dönünceye kadar kendi yiyeceklerini ve hayvanlarının yemini yanlarında götürmek zorundaydılar. Bu şekilde yapılan seferlere *cerideten* (yalın) sefer denirdi. Ayrıca, askerler uzun ve zorlu bir sefere çıkacak olurlarsa ihtiyaten onlara fazla nakit para (harcırah) dağıtılırdı.[642] Sultan 1182 yazında Beysan ve Beyrut'u fethetmek için sefere çıktığında Mısır'da bulunan donanmaya da yola çıkmasını emretti. Donanmanın Beyrut'a yaklaştığını duyunca ordu ağırlığını Balbek'te bırakarak, zaman kazanıp kuşatmayı başlatmak için, askerleri ile *cerîdeten* (yalın olarak) Beyrut'a doğru hareket etti.[643]

3.2.2. Mîre Birlikleri (الاطلاب الميرة)

''Mire'' (ميرة) sözlükte, yiyecek, rızık, zahire anlamlarına gelmektedir.[644] Eyyûbi ordusundaki terim anlamı ise bu anlama yakındır. Ordu muharebeye giriştiği

---

[639] el-Makrîzî, *Es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 207, 208; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet* 244; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 357.
[640] Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 356.
[641] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 264,265; 162.
[642] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 3: 111; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 244.
[643] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 3: 111.
[644] Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,*1704; Mutçalı, *Arapça-Türkçe,* 505.

vakit yukarda da ifade ettiğimiz gibi *sûkü'l-asâkir* üste kalırdı. Askerler böyle bir durumda, erzaklarını ve kendilerine lazım olan şeyleri ya kendileri ile götürürler yada onlara erzak taşıyan birlikler sayesinde ihtiyaçlarını karşılarlardı. İşte, sefer halindeki askerlerin ihtiyaçlarını karşılayıp lojistik hizmet veren bu birliklere el-*etlâbü'l-mîre* denmekteydi.[645]

3.2.3. Zerdhane (زردخانة) Silah ve Zırh Deposu

Arapça bir kelime olan *zerd* (زرد) sözlükte, zırh, anlamına gelmektedir.[646] Eyyûbi ve Memlûk ordularında, kılıç, zırh, mızrak, ok gibi harp aletlerinin saklandığı ve toplandığı silah deposuna *zerdhane* (زردخانة) , denirdi.[647] *Zerdhâneden* sorumlu olan görevliye ise*"Nâzir-u Hazâini"s-Silâh (silah depoları komutanı)", "Emîr-i Silâh"* veya*''silahdâr''*[648] denilmekteydi.[649] Bir diğer adı da, ''*silahhâne''* *olan zerdhânede* aynı zamanda silah da imal edilirdi. Buralarda silah imal etmek için devletin bütçesinden hususi tahsisat ayrılırdı. Buralarda silah imal eden ustalara *''zerdkâş''*(زردكاش) denilmekteydi.[650] *Zerdhâne,* ordunun donatılması için gerekli ekipmanı bulundurmasından dolayı özel bir öneme sâhipti.[651] Sultan sefere çıkarken askerler teftiş edilir, silahı olmayana veya silahı savaşta iş göremeyecek olana buralardan silah verilirdi. Daimi askerlerin silahları sürekli olarak mülkiyetlerinde kalır. Bunlar kullanılamayacak duruma gelirse yenileriyle değiştirilirdi. Savaşta meşru olarak zayi olan veya kırılan silahlar Sultan ve emirler tarafından karşılanırdı. III. Haçlı Seferi ve Merc-i Uyun Savaşlarında *zerdhâneden* sıkça bahsedilir. Buralardaki ifadelerden, *zerdhanenin* ordunun ağırlıklarıyla beraber götürüldüğü anlaşılmaktadır.[652]

---

[645] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 132, 140, 224,260; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı*, 358.
[646] Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 1004.
[647] Hallak, Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye*,106.
[648] Merasimlerde sultanın silahlarını taşımakla görevli olan kişiye aynı zamanda *silahdâr* denilmekteydi. Bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ*, 5:456, 462.
[649] Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ*, 4: 11,12, 5: 456, 462; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 212.
[650] Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ*, 4; 11,12: Hallak- Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye*,106.
[651] Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi)*, 241, 242.
[652] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 242, 243.

Melik Sâlih VII. Haçlı Seferi öncesinde (1249), Haçlıların Dimyat'a geniş çaplı bir saldırı yapacakları istihbaratını alınca, Dimyat'a çok sayıda, cephanelik, savaş aletleri ve erzak göndererek şehrin müdafaası için önemli tedbirler almış ve bu bağlamda Dimyat'ta topladığı savaş âletlerini bir *zerdhânede* toplamıştır.[653] Kaynaklarda Selahaddin'in silahdârları ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat Makrîzî'den rivayet edilen bir bilgiye göre Takiyyüddîn Ömer'in (Selâhaddin'in yeğeni) silahdârı Emîr Nasireddîn İbrahim ve memlûklarından Karakuş et-Takavî ile birlikte Kuzey Afrika'ya sefer düzenlemiştir. Selâhaddin'in yeğeninin bir silahdârı olduğuna göre, Selâhaddin'in ve kendisinden sonra gelen Eyyûbî sultanlarının da silahdarlarının olması gayet doğaldır.[654]

3.2.4. Istabl (إصطبل) (Ahır)

Sözlükte atların, büyük ve küçükbaş hayvanların barındığı yer, ahır, kulübe anlamına gelen *ıstabl,* Latincedeki *stabulum* kelimesinin Arapçaya geçmiş hâlidir.[655] Eyyûbi ordusunda, sultanın veya emirlerin at, deve ve her türlü hayvanlarının, bakılıp beslendiği yere ise *istabl (ahır)* denirdi. Sultan sefere çıkarken askerler teftiş edilir atı olmayana veya atı savaşta iş göremeyecek olana buralardan at verilirdi. Buralarda at yetiştirmek için devletin bütçesinden hususi tahsisat ayrılırdı. *Istabl-ahırda* at yetiştirmek için özel seyisler vardı. Daimi askerlerin atları sürekli olarak mülkiyetlerinde kalır. Bunlar kullanılamayacak duruma gelirse yenileriyle değiştirilirdi. Zaman zaman askerler teftiş edilerek atları gözden geçirilirdi. Savaşta ölen veya meşru olarak zayi olan atlar Sultan ve emirler tarafından karşılanırdı. III. Haçlı Seferi ve Merc-i Uyun Savaşlarında ıstabldan sıkça bahsedilir. İmadüddin'in verdiği bilgiye göre, Sultan III. Haçlı Seferi esnasında askerlerine on iki bin at dağıtmıştır. Buralardaki ifadelerden, *ıstablın da* zerdhane gibi ordunun ağırlıklarıyla beraber götürüldüğü anlaşılıyor. Ayrıca *ıstabla* bağlı özel otlaklar vardı ve buralarda hükümdar için at yetiştirilirdi.[656]

---

[653] Şeşen, *Eyyûbiler*, 139; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),* 431.
[654] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 212; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi)* 242.
[655] Hallak- Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye*,18.
[656] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 242, 243.

Sultanın veya emirin *ıstabldaki* at, deve ve diğer hayvanlardan sorumlu olan görevliye *Emir-i Âhûr* denilmekteydi.[657] *Emir-i Âhûr* veya diğer adıyla *mirahurluk* müessesesi eskiden beri vardı. Sultan kendi maiyeti, askerleri ve memlûklerine verebilmek için meralarında ve ahırlarında atlar beslerdi. Bu meralardaki ve ahırlardaki atların eğitiminden, bakımından, yetiştirilmesinden, *mirahur* mes'uldu. Selahaddin devri kaynaklarında bu görevlinin ismine pek rastlanmaz. Sadece, 1192 senesinde Richard'ın askerlerinin Mısır'dan gelen kervana saldırması dolayısıyla Emir-Ahûr Şemseddin Eslem'den bahsedilir.[658]

3.2.5. Tablhâne (طبلخانه) (Ordu Mehteri)

Nevbet, sultanın çadırının önünde veya sarayının kapısında belli vakitlerde, çoğunlukla namaz vakitlerinde askerî mehterin çalmasıdır. Nevbet hükümdarların hakimiyet alametlerinden sayılırdı. Selçuklularda, hükümdarların kapısında günde beş defa çalınırdı. Fakat hükümdar emrettiği zaman beşten fazla da çalınabiliyordu. Hükümdar sefere çıktığı zaman bu askeri mehter de yanında olurdu. Vasal (tabi) hükümdarların sarayının kapısında veya çadırının önünde ise günde en fazla üç defa nevbet çalınabilirdi. Daha fazlası ancak hükümdarın özel iznine bağlıydı. Hükümdarın yanında sefere katılan tâbi hükümdarlar da sefere kendi askeri mehterlerini getirebilirlerdi.[659] Eyyûbiler Devleti kurulmadan önce Selahaddin Mısır'da Nureddin Zengî'ye bağlı iken, Nureddin'in Şam'daki sarayının önünde günde beş defa, Mısır'da da günde üç defa Selahaddin için nevbet çalınmıştır.[660]

Mehter takımı çeşitli müzik aletlerini çalan kişilerden oluşan bir takımdı. Kös, davul, zil, zurna, ve kamış düdükler, bakırdan yapılmış olan ve küçük kalkana benzeyen *kûsat* veya *sunûcat* adı verilen zil (çarpara) veya *halileler* (küçük zil), ve diğer üflemeli aletler bu takımdaki enstrümanlardandı. Memlûklü mehterinde ise,

---

[657] Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ,* 5: 461; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),* 242.
[658] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 2: 383; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 177, 212; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),* 243.
[659] Köymen*, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* 3: 88, 89.
[660] Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 242.

dört davul, kırk parça zil, dört adet zurna ve yirmi nefir (uyarı borusu) bulunmaktaydı.[661]

Mehterin başında onbaşı rütbesindeki bir emir bulunur. Bu görevliye *Emir-i alem* (أمير علم) denir. Görevi, mehter merasimi icra edilirken orada bulunmaktı. Aynı görevi sefer esnasında da yapardı. *Emir-i alem*'in emrinde, *mihtar-ı tablhâne* (مهتارطبلخانه) denilen *tablhânenin* ve mehterin ihtiyaçlarını karşılamakla görevli bir kişi daha bulunurdu.[662] *Askeri mehter,* akşam namazından sonra, yatsı namazından sonra ve sabah namazından önce Ceber Kalesi'nde nevbet çalardı. Sabah namazından önce çalınan nevbete, *devre* (دوره) denilirdi. Ordu mehterinin aynı görevi seferlerde ve savaşlarda sultanın çadırının etrafında yerine getirmesi de adetti.[663] VII. Haçlı Seferi'ne katılmış olan Joınvılle, hatıratında *Eyyûbi Ordu Mehteri* ile ilgili şu bilgileri nakleder: Sultan'ın ordugahının girişinde, içinde hizmetkarlarının, boru, zil ve davul çalan askerlerinin olduğu bir çadır olurdu. Bu askerler enstüramanları ile güneş batarken ve doğarken öyle güçlü ses çıkarırlardı ki, biri birine yakın iki kişi bir diğerinin söylediklerini duyamazdı. Bu ses açık ve net bir şekilde ordugahın her yerinde duyulurdu. Gün içerisinde belirlenenden fazla nevbet çalınmaz ancak sultanın bir emri olduğunda veya önemli bir duyuru olduğunda nevbet çalınır ve askerler toplanırdı.[664]

Memlûk Devleti'nde sultanın askeri mehterine aynı zamanda *tablhâne* veya *mehterhane* de denilmekteydi.[665] *Tabl,* (طبل) sözlükte, davul, darbuka ve trompet anlamlarına gelmektedir.[666]*Tablhâne,* طبلخانة sultanın askeri bando veya mehter takımına ait müzik aletlerinin bakımının yapıldığı ve muhafaza edildiği yer anlamına da gelmektedir.[667] Kapılarında davul çaldırma (nevbet) hakkına sahip olan emirlere

---

[661] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,* 4: 8, 9, Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 316.
[662] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,*4: 13.
[663] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,*4: 8, 9; İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,* 591; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 316; Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III,* 78.
[664] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 124.
[665] Hallak- Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye*, 213; İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,* 591; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 316.
[666] Kanar, *Arapça*, 1187; Hallak- Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye*, 213.
[667] Hallak- Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye,* 213; Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ,* 4: 13; İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,* 591.

Tablhâne emirleri denirdi. Bunlar 40 ile 70 arası memlûk sahibi olan emirlerdir. Rütbeleri ise *mukaddemü'l elf* (bin başı) den bir aşağı rütbedir.[668]

Eyyûbi Ordu Mehteri nevbet görevinin haricinde önemli merasim ve karşılama törenlerinde görev yapmıştır. Nitekim Akkâ Muhasarası esnasında, Melik Zâhir, birlikleri ile yardıma geldiği zaman, babası Selahaddin'in huzuruna, mehter eşliğinde gösterişli bir askeri merasimle gelmişti (27 Rebiülevvel 586/4 Mayıs 1190).[669] Yine aynı dönemde Akkâ Muhasarasında Sincar sahibi II. İmadeddin Zengi askerleri ile geldiği zaman Haçlılara boy gösterisi yapılıp gösterişli bir askeri merasimle, askeri mehter eşliğinde protokol yapılarak, kırmızı atlastan halılar serilerek karşılanmıştır.[670]

El-Herevîye göre savaşlarda, büyük kösler, davullar, dümbelek, boru vb. müzik aletlerini dehşete düşürecek tarzda ve makamlarda çalmak askerleri cesaretlendirdiği gibi düşman askerlerinin de kalbine korku salmaktadır.[671]*Ordu mehteri,* savaş ve sefer zamanlarında Eyyûbi askerlerini hücuma geçirmede,[672] cesaretlendirip daha azimli savaşmalarında[673] ve düşman askerlerinin moralinin bozulup kalplerine korku salınmasında etkili olmuştur. Nitekim Haçlı yazar Joinville, işgal etmek için gemilerle Dimyat'a yaklaştıklarında, ordu mehterinin çıkardığı seslerin dinleyenleri dehşete düşürdüğünü söylemektedir.[674]

3.2.6. Ordu Tabibi

Eyyûbi ordusunda sağlıkla ilgili konularda *ordu tabibi* mesuldü. *Ordu tabibine* aynı zamanda *''Reisü'l-Etibbâ''* denilirdi.[675] Selahaddin devrinde,

---

[668] İbn-i Tağrîberdî *en-Nücûmü'z-Zâhire,* 591; Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ,* 4: 15; Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III,* 78.
[669] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 180.
[670] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 182.
[671] el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye,* 92.
[672] Joinville, *Bir Haçlının,* 119; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 192, 268, 278; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 37.
[673] Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ,* 4: 8,9; İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 221, 270, 338; Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III,* 78.
[674] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 86.
[675] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb,* 5: 14, 15; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 213; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkitatı,*361.

Muvaffaküddin Ebu Nasır Es'ad bin Matran[676] *ordu tabipliği* yapmıştı. Eyyûbilerin Selahaddin'den sonraki Sultanı Melik Âdil döneminde ise bu vazifeyi, Muvaffaküddin Abdülaziz bin Muhammed es-Süllemî[677] devam ettirmiştir.1207 yılında, Muvaffaküddin Abdülaziz dışında ordu tabipliği yapanlardan biri de Mühezziüddin Abdurrahman bin Ali ed-Dehvar'dır.[678] Bu isimler dışında görev yapan başka tabipler de olmuştur. Bu tabiplerin en önemlileri; Muvaffaküddin Abdullatif el-Bağdâdi,[679] Mühezzibüddin el-Hâcib,[680] Ebu'l-Ferec el-Nasrani,[681] Ammî Reşidüddin Ali b. Halife,[682] Raziyeddin er-Rahbî,[683] İmrân el-İsrâilî,[684] Şemseddin b. el-Lebûdî,[685] Sahib Necmeddin b. El-Lebûdî,[686] Zeyneddin Hafızî,[687]

---

[676] *M. Ebu Nasır Es'ad bin Matran*: Şirkuh'a da tabiplik yapmıştır. Dönemin ordu tabibi ve Reisü'l el-Etıbba'sı. Seferlere iştirak etti. Müslümanlığı tercih edince Selahaddin tarafından bir câriye (Hunde Hatun binti Muin) ile evlendirildi. Bkz. Muvaffakuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. el-Kāsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî el-Hazrecî İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*, 1.bs.(Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat, 1385 / 1965), 651,656; Şeşen, *Selahaddin,* 213, 331, 334, 387, 434; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 293.

[677] *M. Abdülaziz b.Muhammed es-Süllemî*: N. Zengi'nin Şam'da kurduğu hastanede çalıştı. M. Âdil'e birkaç yıl hizmet etti. H.604 de 60 yaşında Şam'da vefat etti. Bkz. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ,* 671.

[678] *M. Abdurrahman bin Ali ed-Dehvar*: Melik Âdil döneminde resmi ordu tabibi ve Reisü'l el-Etıbba olarak çalışmıştır. Matran'dan sonra görevi devralmıştır. Haçlılarla yapılan mücadeleler ordu tabibi olarak iştirak etmiştir. Daha sonra Melik Eşref'e (Şam Kalesi'nde) ve Melik Kâmil'e hizmet etmiştir. M. Âdile hizmet ederken ayda 100 dinar, M. Eşref'e hizmet ederken yılda 1500 dinar maaş almıştır. H.644 de vefat etti. Bkz. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ,* 728, 729; Şeşen, *Selahaddin*,434, 435, 441.

[679] *Muvaffaküddin Abdullatif el-Bağdâdi*: Birçok alanda uzmandır. Selahaddin döneminin önemli ordu tabibi. Seferlere (Akkâ) iştirak etti. Aylık yüz dinar maaşı vardı. Bkz. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ,* 673; Şeşen, *Selahaddin,* 315.

[680] *Mühezzibüddin el-Hâcib*: Kendini iyi yetiştirmiş çok yönlü bir tabip. Zengîlere, Takiyyüddin'e ve Selahaddin'e hizmet etti. Ayda 30 dinar maaş alırdı. Hama'da vefat etti. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ,* 659. Şeşen, *Selahaddin,*442.

[681] *Ebul Ferec el-Nasrani*: Selahaddin döneminde görev yaptı. Melik Efdal ile Samsat'a gitti. Çocukları da M. Efdal'in çocuklarına Samsat'ta tabiplik yaptı. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ,* 661.

[682] *Ammî Reşidüddin Ali b. Halife:* Selahaddin ile beraber Mısır'a geldi. O'na ve çocuklarına ve Melik Âdil'e hizmet etti. Bkz. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*,736.

[683] *Raziyeddin er-Rahbi*: Sırasıyla, Zengîler, Selahaddin, M. Âdil ve M. Muazzam İsa dönemlerinde görev yaptı. Ayda 30 dinar maaş alırdı. Daha sonra vefat edene kadar Bîmâristanda çalıştı. Bkz. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ,* 672,673; Şeşen, *Selahaddin,* 436.

[684] *İmrân el-İsrâili*: M. Âdil ve M. Nâsır Davud dönemlerinde görev yaptı. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*,696.

[685] *Şemseddin b. el-Lebûdî*: Halep'te Melik Zahir'e hizmet etti. Şam'da tıp dersleri verdi. Vefat edene kadar N. Zengî'nin yaptığı bîmâristanda çalıştı. H.621'de vefat etti. Bkz. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*,662.

[686] *Sahib Necmeddin b. El-Lebûdî*: Eyyûbilerinden Melik Mansur İbrahim'e seferlerde hizmet etti. Harezmli memlûkler Humus'u istila edince, Mısır'a M. Sâlih Necmeddin Eyyûb'ün yanına gitti. Kendisine ayda 3 bin dirhem maaş verildi. Bkz. İbn Ebû Usaybia *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ,* ,663,664.

[687] *Zeyneddin Hafızî*: Ceber Kalesi'nde Melik Hâfîz Arslanşâh'a, daha sonra ise Halep'te Melik Nâsır Yusuf'a hizmet etti. Bkz. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ,* 668, 669.

Şemseddin Hüsrevşâhî,[688] Ebu'l-Haccâc Yusuf el-İsrail.[689] Muvaffakuddin Yâkub b. Seklâb,[690] Sâ'didüddin Ebu Mansur,[691] Şerif el Kühlî, Ebu Mansur el-Nasranî, Ebu Necm el-Nasrânî,[692]

Ordu tabipleri oldukça yüksek maaş alırlardı. Nitekim Mühezziüddin Abdurrahman bin Ali ed-Dehvar, ayda 30 dinar,[693] Muvaffaküddin Abdullatif el-Bağdâdi ise, ayda yüz dinar maaş alıyordu.[694] Bu tabiplerin bir çoğu aynı zamanda Nureddin Zengi tarafından yaptırılan Şam'daki Bîmâristan'da da çalışmışlardır.[695]

3.2.7. Kadâü'l-Asker (قضاء العسكر) ve Askerî Kaza Teşkilatı

Eyyûbi ordusunda askerlerin hukukî ve şer'i davalarına, *kazasker* veya *kadıasker* adı verilen kadılar bakardı. *Kadıasker* sefer esnasında hükümdara eşlik edip ordudaki askerlerin davaları ile ilgilenirken, diğer zamanlarda da *Darü'l-Adl'de* (دار العدل) vazife yapardı.[696] Kadıasker askeri kaza teşkilatının başkanıydı.[697] Kalkşandi orduda Hanefi, Şâfii ve Mâlikî fıkhında uzman üç tane kadının bulunduğunu ifade etmektedir.[698] *Kadıaskerlik* müessesesini, Hz. Ömer zamanına kadar dayandıran ilim adamları varsa da, Kalkaşandî, bu vazifenin Selahaddin döneminden itibaren uygulandığını söylemektedir.[699] Ancak Kadıaskerlik vazifesinin Zengîler döneminde de var olduğu bilinmektedir. Çünkü Kadı Şemseddin İbn el-Ferraş'ın Nureddin Zengi döneminde *kadıaskerlik* yaptığı bilinmektedir.[700] Kadı Şemseddin Selahaddin zamanında da Kadıaskerlik yapmıştır. Şam ehli tarafından

---

[688] *Şemseddin Hüsrevşâhî*: Melik Nâsır Selahaddin Davud'a hizmet etti. Bkz. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*,648,649; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 5: 14,15.

[689] *Ebu'l-Haccâc Yusuf el-İsrail*: Aslen Fas'lı olup tıp, mühendislik ve yıldız biliminde uzmandı. Melik Zâhir döneminde çalıştı. Daha sonra ölene kadar tıp eğitimi verdi. Bkz. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*, 696.

[690] *M. Yâkub b. Seklâb:* M. Muazzam İsa döneminde görev yaptı. Bkz. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*, 698.

[691] *Sâ'didüddin Ebu Mansur*: Melik Nasır Dâvud döneminde görev yaptı. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*,699.

[692] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*, 661.

[693] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*, 728,729.

[694] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*, , 673.

[695] İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*,662.672,673.

[696] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,*4: 36; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 392.

[697] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 226.

[698] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,*4: 36; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 392.

[699] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,*4: 36; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 387; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 230; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 392.

[700] el-Feth b. Alî el-Bündârî, *Sene'l-Berkı'ş-Şâmî*, 1.bs. (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1399/1979), 31. Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,231; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 392.

İbnü'l Ferrâş olarak bilinen Kadı Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Musa Selahaddin tarafından, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın oğullarına bir mektup götürmekle vazifelendirilmiş, fakat dönüşte Malatya'da vefat etmiştir.[701] Daha sonra bu makama Bahâüddin ibn-i Şeddad getirilmiştir.[702] İbn-i Şeddad[703] Sultan'ın hizmetine 1188 yılında girmiş[704] ve 1192 yılından itibaren fiilen ordu kadılığı yapmıştır ve Sultan vefat edene kadar hep yakın çevresinde olmuştur.[705]

Melik Âdil döneminde, Necmüddin Halil b. Es-Samudî el-Hamavi kadıaskerlik makamına getirilmiştir. Bu kadı o dönemde itibarı olan bir şahsiyetti. Melik Âdil, hükümdarlığı ele geçirince bu zâtı Abbâsi Halifesi'ne, tüm Eyyûbi ülkesi için teşrif ve taklid almaya elçi olarak vazifelendirmişti.[706] Melik Kâmil döneminde ise kadıaskerlik görevine, Kadı aş-Şerîf Şemsüddin getirilmiştir. Bu zat aynı zamanda Melik Mansur'un yakın çevresindendir.[707] Kadı aş-Şerîf Şemsüddin kadıaskerlik vazifesine, Melik Sâlih'in hükümdarlığının ilk dönemlerine kadar devam etmiştir. Daha sonraları bu göreve kimin getirildiği konusunda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Fakat kadıaskerlik görevi Eyyûbilerden sonra kurulan Memlûk Devletleti'nde ve diğer devletlerde de olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti'nde bu görevi *Kadı-i Leşker* ünvanlı bir kadı yerine getirmiştir.[708]

---

[701] Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn* 1.bs. (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002), 4: 203,204; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 392.

[702] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 204; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,*231; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 392.

[703] *İbn-i Şeddad,* 1145 yılında Musul'da doğdu. Musul ve Bağdat'ta eğitim gördü. Musul ve Nizamiyye medreselerinde müderrislik yaptı.1188'de Selahaddin'in hizmetine girdi. Sultana kadılık ve çocuklarına hocalık yaptı. Sultan tarafında Bağdat'a elçi olarak gönderildi. Kudüs kadılığı yaptı. Selahaddin'in vefatından sonra Melik Zahir'in hizmetine girdi.1234'de Halep'te vefatına kadar önemli devlet görevlerinde bulundu. Bkz. Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 357, 358; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn*, 4: 6,7.

[704] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn*, 4: 6,7.

[705] İbn Şeddâd, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*41; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 230, 357; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 392.

[706] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 180; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,*393.

[707] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 5: 14, 15, 29, 89, 169; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 393.

[708] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 393.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EYYÛBİ ORDUSUNDA SİLAH VE TEÇHİZATLAR

4.1. BİREYSEL SİLAHLAR

4.1.1. Ok ve Yay (نشاب و قوس)

Tarih öncesi devirlerden itibaren av ve savaş aleti olarak kullanılan *ok* ve *yay*, Anadolu'da ve Eski Mezopotamya'da güç sembolü olarak görülür. *Ok* ve *yay* farklı medeniyetlere göre baş tanrı ile av ve savaş tanrılarının alâmetidir.[709] *Ok* ve *yayın* Türk toplumu ve askerî hayatındaki yeri Türk tarihinin ilk kaynaklarına kadar uzanır. Orhun Abidelerinde, Divân-u Lûgati't -Türk'te, Dede Korkut Hikâyelerinde, ok ve okçulukla ilgili birçok bilgi bulmak mümkündür. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ve İslamiyet'in ok ve okçulukla ilgili övücü nitelikteki öğütleri, Orta Asya Türk kültürü ile gelişen bu geleneğin hiç şüphesiz daha da ilerleyip mükemmel bir şekilde yaşamasını sağlamıştır.[710] *Ok* ve *yay* Orta Çağ'da kullanılan en yaygın silahlardan olduğu için dönemin İslam ve Türk Devletleri'nde etkin bir şekilde kullanılmıştır. *Ok* ve *yay* savaşlarda üstünlüğü sağlamasının yanı sıra Türk hâkimiyet ve egemenlik anlayışını da temsil etmektedir. Selçuklu bayrak, tuğra, sikke ve fermanlarında; ayrıca bazı Selçuklu sultanlarının mühürlerinde, ok ve yayı kullanmaları bunun bir tezahürüdür.[711] Nitekim Selçuklu emiri Artuk Bey'in Kudüs'ü fethettiği zaman Kıyamet Kilisesi'nin tavanına üç ok yerleştirmesi[712] okun egemenlik ve hâkimiyet anlayışındaki yerini ifade etmektedir.

Ok ve yayın taşıdığı anlam ile birlikte savaşlarda etkin bir şekilde kullanımı Selçuklular ve Zengiler yoluyla Eyyûbi ordusunda da devam etmiştir. Bu gelenek çoğunluğu Karadeniz'in kuzeyinden getirilen memlûkların, yörenin askeri kültür ve etnik yapısı ile harmanlanması ile kendine özgü bir nitelik kazanmıştır. Bunun bir neticesi olarak da Haçlılara karşı verilen mücadelelerde ok ve yayın sağladığı avantaj ve üstünlükler olmuştur. Mesela, Haçlı ordusu 3 Temmuz 1187'de Hıttin Boynuzları

[709] Nebi Bozkurt,''Ok'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 333.
[710] T. Nejat Alp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı imparatorluğunda Kullanılan Silâhlar* (Ankara: TTK Yayınları, 1993), 79.
[711] Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu,* 310.
[712] Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigor'un Zeyl*, 225.

denilen mevkie giderken yol boyunca Eyyûbi süvarilerinin saldırılarına maruz kalmışlardır. Bu atlı birlikler Haçlıların artçı ve öncü askerlerini *ok* yağmuruna tutarak âni saldırılar yapıyor ve onların karşılık vermesine fırsat bile vermeden hızlıca uzaklaşıyorlardı.[713] Bazı Haçlı tarihçileri, Haçlı ordusunun yürüyüş halindeyken, Müslümanların bu saldırılarından dolayı, ağır kayıplar verdiğini ifade etmektedir.[714] Yine Hıttin savaşı öncesinde Selahaddin gece câlişiyye birliklerine sabah kullanmaları için dört yüz çuval ok dağıttı. Haçlılar Akka'yı kuşattıkları dönemde, (27 Safer 586 /11 Kasım 1190) tarihinde yapılan çarpışmada Calişiyye kuvvetleri düşmana yağmur gibi ok yağdırmaya başladı. Nerdeyse atılan oklardan güneş görünmez oldu. Frenk askerleri zor durumda kaldılar ve bulundukları yerleri değiştirmeye başladılar. Ertesi sabah eski mevzilerine dönmek için geri çekildiler. Câlişiyye onları takip ediyor bazen okla bazen mızrakla bazen kılıçla saldırıyorlardı. Birçok Frenk askeri öldürüldü ve bir daha mevzilerinden ayrılmadılar.[715]Haçlı birlikleri Akkâ'dan Yafa'ya doğru giderken yolda ve özellikle Arsuf Savaşı'nda sık sık Eyyûbi birliklerinin ok saldırılarına maruz kalmıştır.[716] İbn-i Şeddad'ın ve Kâtib el-İsfahânî'nin ifadesine göre kalkanlarına ve zırhlarına o kadar çok ok isabet etmişti ki, adeta kirpi gibi görünüyorlardı.[717]

Haçlı Joınvılle'nin aktardığına göre VII. Haçlı Seferi esnasında Haçlı birlikleri yürüyüş hâlindeyken bazı Eyyûbi birlikleri onları tahrik etmeye başladılar. Kendilerine güvenen Templier şövalyeleri Mansura kasabasına doğru kaçan bu Eyyûbi askerlerini takip etmeye başladılar. Şehrin dar sokaklarında sıkışan Haçlılar kaçmak istediklerinde ok yağmuruna tutuldular. İçlerinde asillerden iki lordun da bulunduğu yaklaşık üç yüz şövalye öldürüldü.(Aynı olayı anlatan Makrizi ise, Baybars komutasındaki memlûk birliğinin Mansûra'nın dar sokaklarında bin beş yüz Haçlının öldürüldüğünü aktarır.)[718]

Eyyûbi ordusunda yaylar, *el-Arabi'ye* (العربية) ve *el-Fârisiyye* (الفارسة) iki ana kısma ayrılırdı. *El-Arabi'ye,* ahşaptan yapılırdı. *El-Fârisiyye* ise boynuzdan,

[713] Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* 2: 38; Şeşen, *Selahaddin,* 111.
[714] Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* 2: 411.
[715] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 52,53.
[716] İbn Şeddad, *En-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 270, 275, 276; Jain Dickie-Jim Bradbury-Kelly Devries-Matthew Bennett-Phyllis G. Jestice, Dünya Savaş Tarihi: Ortaçağ, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 1: 21.
[717] Azzâm, *Selahaddin Eyyûbi,* 271.
[718] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 105.

tahtadan, zamk ve yapıştırıcıdan yapılırdı. *El-Fârisiyyenin*, *ayak yayı* (قوس رجل) ve *el yayı* (قوس اليد), olmak üzere iki çeşidi vardı. El yayının ise, *Arabi'ye* (عربية), *Fârisiyye* (فارسية) ve *Türkiyye* (تركية) olmak üzere üç çeşidi vardı. *Arabi'ye* (el yayı) ise, *Hicâziyye* (الحجازية)ve *Vâsıtıyye* (الواسطية) olmak üzere iki çeşitti.[719]

Bunların dışında farklı veya benzer isimlerle kullanılan birçok yay çeşitleri vardı. Bu yaylardan bazıları şunlardır*; bâine, ceşîe, hennâne, henîye, defû',zefeyân, talâ'el-kef, usfûriyye, , felek, kadîbe, kavs fesrâğ, kavs femsâ', kavs mutekaddîre, kavs melsâe, ketum, hak, mâsihiyyât, vişâh.*[720] Bu yayların her birinin ayrı özelliği bulunmaktadır. Şam pazarında ok ve yay yapımında kullanılan, boynuz ve zamk gibi malzemeler de satılmaktaydı.[721]

Okçunun yayı tutuğu yere *el-makbas*, yayda okun yerleştirildiği yere, *kebd el-kavs,* yayın bükülen kısmına *seyet el-kavs*, okun yerleştirildiği üst kısma, *re's el-kavs*, alt kısmına *ricl el-kavs* denilmekteydi. Okların muhafaza edildiği *sadaka el-kenâne* veya *el-ca'be* denilmekteydi. Bu muhafaza bazen ahşaptan bazen de deriden olabilmekteydi. Ok atma usulü altı kısımdan oluşmaktaydı; *kabza, tevfik, akır, medde, itlâk* ve *ayan.* En kısa yay dört tutam, en uzun yay ise, on tutam oluyordu. Kabza ile kiriş arası bir karış olmaktaydı.[722]

VII. Haçlı Seferi'ne katılan Haçlı Joinville, hatıratında Eyyûbi ordusundaki yaylar hakkında şu bilgiyi vermektedir; Sultan onları (memlûkları) çocuk iken bizzat kendi ikametgahına, ergenlik çağına ulaşıncaya kadar orada tutar ve onların kuvvetleri ile orantılı yaylara sahip olduğunu fark ederdi. Kısa bir süre sonra onlar daha kuvvetli olduklarında bu kuvvetsiz yaylar sultanın silahhanesine gönderilir ve silah ustası onlar için gerebilecekleri daha güçlü yaylar hazırlardı.[723]

Bu dönemde yayda olduğu gibi okta da çeşitlilik bulunmaktaydı. Bazı ok çeşitleri ise şunlardı*; irdeb, selus, hâbid, hâder, sehm seyûb, sâdır, sâif, tâş sehm,*

[719] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 220.
[720] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 220.
[721] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 170.
[722] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*,220.
[723] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*,123.

mutesemmi', muhellek, merkü's-sehm, mirâmât, mesdâr, melûm, memşûk, necîf, yesribî.[724]

Fârisiyye yayı ile atılan oklara *nüşşâb*, *Arabi'ye* yayı ile atılan oklara ise *en-nebl* denilirdi. Ok kirişine *el-fuvk,* ok tüyüne *el-kuzaza*, temrenine ise *en-nasl*, henüz tüy takılmamış oka ise *el-kıdh* denilirdi. *Nüşşâb,* küçük ahşaptan temren üzerine üçgene benzeyen, üzerinde dişleri olan, girişi kolay çıkışı zor oktu. *Nüşşâbın* konulduğu muhafazaya, *terkâş* denilirdi. Nüşşâb eğitimi veren kişiye, *muallim'un-nuşşâb* denilmekteydi.[725]

4.1.2. Kılıç (سيف)

Kılıç, savaşlarda ok, yay ve mızraktan sonra kullanılan önemli bir silahtır. Önce uzaktan ok fırlatma ile başlayan muharebe, tarafların birbirlerine yaklaşmaları ile birlikte, mızrakla yaralama safhasına girerdi. Daha sonra düşman askerler iyice birbirlerine girince bu defa kılıç ve kalkan kullanılırdı. Bu durumu ile kılıç yakın savaş silahı olarak muharebelerde önemli bir yer işgal eder.[726]Ayrıca, rüzgarlı havalarda mızrak ve süngünün ağır ve kullanışsız olması ve yine bu havalarda okun hedefine ulaşamaması, kılıcın önemini arttırmaktadır.[727]

Kılıç savaşlarda kullanılan bir silah olmasının yanı sıra, Türk ve İslam devletlerinde hakimiyet ve egemenlik anlamları da taşımaktaydı. 1171 yılında Fatımi Hilafeti sona erince, Nureddin Zengi, Abbasi Halifesi Müstazi'ye müracaat ederek Şam ve Mısır üzerindeki hakimiyetinin tanınmasını istedi. Bunun üzerine, Halife Nureddin Zengi'ye ve onun Mısır'daki naibi Selahaddin'e bazı hükümdarlık alametleri gönderdi. Nureddin'e gönderilen bu alametleri arasında taklid (temlikname), Şam ve Mısır hakimiyetlerini temsil eden iki kılıç, eğerli at, hil'at, tavk ve sancaklar bulunuyordu. Selahaddin'e gönderilen teşrif arasında ise kılıç ve taklid bulunmuyordu.[728]

Ortaçağda, Yakın Doğu coğrafyasında ve özellikle Eyyûbi ve Memlûklü ordularında kullanılan önemli kılıçlar, *Dımaşkî, Yemenî, Hindî, Kıla'i, Frengî,*

[724] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 220.
[725] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 221.
[726] Terzi, *Hz.Peygamber*, 230.
[727] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât,* 65.
[728] Şeşen, *Selahaddin*, 207.

Süleymanî, Mısrî ve Kaburî kılıçlarıdır.[729] Ortaçağ'da Dımaşk (Şam) şehrinin kılıçlarıyla ünlü bir şehir olduğu ve Dımaşkî isimli kılıçların Ortaçağ İslâm dünyasının en rağbet gören kılıçlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.[730] XIV. Yüzyılda Muhammed b. Yakup tarafından yazılmış olan el-*Furûsiyye fi-Remyi'l-Cihâd* isimli eserin 3.bölümünde (*Münyetü'l-Guzât*) *Dımaşkî kılıçtan* bahsederken: bu kılıcın, keskin olduğunu, ham maddesinin çok farklı olduğunu, boy uzunluğunun dört karış (ortalama 96 cm) olduğunu, genişliğinin dört parmaktan birazcık az olduğunu, ama bütün yeni kılıçlardan daha keskin olduğunu anlatır.[731] Şam işi, Şam çeliği, Şam tekniği anlamlarına gelen *''Dımaşkî''* olarak isimlendirilen kılıç, kama ve hançerler aranan değerli ve gözde silahlar olmuştur. Hatta o kadar ki Şam çeliği ile çalışan ve Şam tekniğini uygulayanlara, *''dımaşkçı''* ünvanı verilmiştir.[732] Kılıç imal edilen mekâna *kılıçhâne* ya da Dımaşk'ın bu konudaki ününden dolayı *Dımaşkîhâne* denilmesi de önemlidir.[733] Dımaşk'taki bilinen ilk silah imalathaneleri, Roma İmparatoru olan Dioclétien (275/313) dönemine kadar gider. Şam bölgesinde çıkarılan silah üretimine elverişli cevherden dolayı gelişen ve şöhrete kavuşan silah imalâtı, Şam'ın Timur tarafından istila edilmesi ve buradaki silah yapım ustalarını da kendiyle Semerkant'a götürmesi neticesinde büyük bir çöküntüye uğramıştır.[734]

Yemenî kılıç, hammaddesine *serendibi* veya *selmanî* denen demirden yapılırdı. Bu kılıcın demiri esnekti. Demir üzerindeki benekler de birbirine eşitti. Bu demirlerin rengi, yeşil, kızıl veya beyazdı. *Yemenî kılıcın* üzerinde dualar ve resimler bulunurdu. Bu yazı ve şekiller kılıcın üzerindeki damarları gizlerdi. Kılıcın üzerinde yer alan resimlere, *kebâki* denilmekteydi.[735] Diğer bir kılıç çeşidi de *kılâ'i kılıç* idi. Bu kılıcın genişliği üç veya dört parmak kadardı. Şekli düz olan bu kılıç, sapından aşağıya doğru *Yemeni kılıçtan* daha inceydi. *Kıla'i kılıcının* demiri güneş gibi beyaz ve keskindi.[736] *Hint kılıcının* ise, demiri *Yemenî kılıcınkine* benzemekteydi. Fakat

[729] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât,* 67, 68, 70, 71, 72.
[730] Şeşen, *Selahaddin,* 296, 297, 422; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu,* 323.
[731] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât,* 72, 141.
[732] Alp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı imparatorluğunda Kullanılan Silâhlar,* 61.
[733] Nebi Bozkurt,'' Kılıç'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 407.
[734] Alp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı imparatorluğunda Kullanılan Silâhlar,* 61.
[735] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât,*67, 68, 69; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 225.
[736] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât,*70; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 225.

Hint kılıcının demiri siyahtı.[737]*Frengî kılıç* ucu ince ve sapına yakın yassı olan bir kılıçtı. İnceliği eski *Yemenî kılıç* kadar olur ve bu kılıcın ortasında bir oluk olurdu.[738]

Süleymanî kılıç ise yenisi *frengi kılıca* benzemekte fakat biraz daha küçük, sanatlı ve güzeldi. *Süleymanî kılıcın* sonu ve başı aynı hizada idi. Ucu ise ince değildi. *Süleymanî kılıcın* kabzaya giren kısmı ile *Yemenî kılıcın* kabzasına giren kısmı bir birine benzemekteydi.[739]*Mısrî kılıç* ise, sağlam, güçlü ve yüzü düz olan bir kılıçtı.[740] Diğer bir kılıç çeşidi olan *Kaburî kılıcının* ise, ikisi yalmanında birisi ortasında olmak üzere üç adet oluğu bulunmaktadır. Bu kılıçların çoğunun yüzeyi iki buçuk parmak kalınlığında ağırlığı ise iki batman, uzunlukları ise dört karış civarındadır.[741]

Kalkaşendi, dönemin kılıçları hakkında şu bilgileri aktarmaktadır; ‘‘Erkek demirden yapılan kılıca *seyfü'l-fulâz* denirdi. Dişi demirden yapılan kılıca *seyf enîs* iki demirin karışımından yapılan kılıca ise *el-francî* denilirdi. Bu karışımla yapılan kılıç eğer kısa olursa *ebter*, ince, güzel ve zarif olursa *kâzib*, keskin olursa da *safiha* denilirdi. Bu kılıç kıyafetin altında taşınabiliyordu. Hindî, sammame, yemân, mühenned, mesrefiyy, kusâsî ve kûsâs gibi kılıç çeşitleri de vardı. Hüsam ve es-süreycî gibi ustasının adını taşıyan kılıçlar da bulunmaktaydı. İnsanlar kılıçlarını, altın, gümüş ve değerli taşlarla süslüyorlardı. İtibar edilen kılıçlar süslü kılıçlardı.[742]

Haçlı Joinville hatıratında Eyyûbi Sultanı ve sultana bağlı memlûk, Halkatü'l-Hassa askerlerinin kılıçları ile ilgi şu bilgiyi vermektedir, Sultan'ın kuşandığı silahlar altındandı. Bu silahlar, Bahrî Memlûkler diye isimlendirilen genç askerler tarafından, ergenlik çağına girip ordunun neferi oldukları zaman da kuşanılmaktaydı. Ancak aralarındaki fark şuydu; memlûk askerler silahlarına, kırmızı şeritler, güller kuşlar ve hoşlarına giden bir takım kırmızı renkli figürler ilave ederlerdi.[743]

[737] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât,* 71; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 226.
[738] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât*, 71; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 226.
[739] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât*, 71; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 226.
[740] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât*, 72; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 226.
[741] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât*, 68; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 226.
[742] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 226.
[743] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 123.

Kılıç imalatında kılıca su verirken kireç, zırnık, tuz, boraks gibi maddeler belirli oranlarda kullanılmıştır.[744]Kılıç taşınırken bele bağlanıyordu veya omuzdan çapraz olarak asılıp taşınıyordu. Muharebede bele bağlamak daha uygun görülüyordu fakat bu yürüyüş esnasında zahmetli bir yöntemdi.[745]Kılıç kınları, kirâb, gımd veya cehâze adını alıyordu. Kınlar, ahşap malzemeye ince deri kaplanması suretiyle ile yapılıyordu.[746]

4.1.3. Mızrak (مزراق)

Mızrak, kaynaklarda kargı,[747] süngü,[748] nîze, harbe, sıta,[749] cıda,[750] gönder,[751]yarınca,[752] yasıç,[753]gibi isimlerle de zikredilen ve fırlatmak, dürtmek veya saplamak suretiyle kullanılan bir silahtır.[754]Arapça "*delmek, dürtmek, atmak, fırlatmak*" gibi anlamlara gelen, zerk kökünden türetilmiş bir ism-i alet olan *mizrâk* (مزراق) (çoğulu *mezârîk* مزاريق),[755] esnemeyen uzun-ince ve sert ahşap bir gönderle ucuna geçirilmiş taş, kemik, boynuz, demir, bakır, tunç, veya çelikten yapılmış bir temrenden meydana gelen dürtücü-delici bir uzak ve yakın dövüş silâhıdır.[756]

Mızrakların genel olarak kamış ya da muhtelif ağaçlardan yapıldığı anlaşılmaktadır. el-Câhiz, "Haricîlerin mızrağının kargısı (muhtemelen mızrak temreninden bahsedilmektedir) içi dolu ve uzun olduğu halde Türk mızrağının kargısı ve içi boş ve kısadır. Kısa ve içi boş kargılı mızraklar hedefe daha iyi saplanır, ayrıca bu mızrak hafif olduğundan taşımasıda kolaydır" demektedir.[757]

Ortaçağ İslam ordularındaki silahlardan bahseden *Münyetü'l-Guzât'*da iyi mızrağın, kabuğu yumuşak, kalın ve etli olup katı ve sert olanların güneş veya

---

[744] Çetin. *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 226.
[745] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât*,74.
[746] Leo Mayer, *el-Melâbisü'l-Memlûkiyye*, çev. Salih Şitti (Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti lil-Kitâb, 1972), 82.
[747] Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler,* 97.
[748] Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler,* 104.
[749] Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler,* 103.
[750] Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler,* 97.
[751] Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler,* 98.
[752] Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler,* 108.
[753] Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler,* 108.
[754] Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 325.
[755] Hallak- Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye,* 203.
[756] Mustafa Zeki Terzi, ''Mızrak'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 3.
[757] Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 325.

yağmurdan olumsuz etkileneceği, mızrağın ortası sağlam, yuvarlak, ucu çok ince olmayan, ne kısa ne uzun olanının tercih edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Eserde ayrıca mızrak malzemesinin iyi cins olması, boğumları olgunlaşmış ve yuvarlak kamıştan yapılması, çukur ve budak yerlerin olmaması, üzerinde bıçak izinin bulunmaması ve mızrakların on bir arşından daha uzun olmaması gerektiği anlatmaktadır.[758]

Bu dönemde mızraklar ahşap, kamış ve hurma dalı gibi malzemelerden yapılmaktaydı. Kamıştan yapılan mızrağa *el-kanâ* ya da, rengi siyah olduğundan dolayı, *el-esmer* denilmekteydi. Fakat bu dönemde sarı renk süngülerin daha makbul sayıldığı görülmektedir.[759] Bu mızrağın *el-hatiyy* adı verilen Hindistan'dan ve Bahreyn'den getirilen türleri de vardı. Tahta, kayın ağacı ve benzerlerinden yapılan mızrağa ise *ez-zâbil* denilmekteydi. Mızrağın en ucunda yer alan kısmına *es-sinan*, alt kısmına ise *el-akîb* veya *ez-zücc* denilmekteydi. Yine bu dönemde başka mızrak çeşitleri de bulunmaktaydı. *Eksâd, gadir, hatal, zagîbî, summa', kasd, kanâd, arât, mudriyye, murrâne, müsemmah, muttarid ve lehzem* bu mızrak çeşitlerinden bazılarıdır.[760]

Eyyûbi ordusunun Haçlılarla yaptığı mücadelelerinde, Haçlıların *mızrakları* çok yoğun kullandıkları ve bu konuda Müslüman askerlere göre daha üstün oldukları anlaşılmaktadır.[761] Eyyûbi ordusunda mızrakların yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim, Muharrem 583/ Nisan 1187'de, Haçlı topraklarına cihada çıkıldığı bir dönemde, Melik Efdal, Muzafferüddin Gökböri komutasında bir seriyye birliğini Haçlıların üzerine gönderdi. Yolda Haçlılarla karşılaşınca yaşanan çarpışmada *mızrak* kullanan Eyyûbi askerleri Haçlıları büyük bir hezimete uğrattılar.[762] 25 Rebiülâhir 583/4 Temmuz 1187'de yapılan Hıttin Savaşı'nda da Eyyûbi askerlerinin Haçlılara karşı *mızrak* da kullandıkları nakledilmektedir.[763] Akkâ Muharebelerinde, Haçlı birliklerinin mevzilerini terk ederek Eyyûbi askerleriyle yaptıkları bir çarpışmada yenilip kaçmaya çalıştıkları ve calişiyye birlikleri tarafından ok, *mızrak* ve kılıçlarla birçok Haçlı askerinin öldürüldüğü

[758] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât,* 62, 63.
[759] Uğurlu, *Münyetü'l-Guzât,* 61.
[760] Çetin. *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 224.
[761] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,*11, 15, 53, 133, 146, 153, 164, 183.
[762] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 119.
[763] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 120.

nakledilmektedir.[764] VII. Haçlı Seferine katılan Joinville Dimyat'a çıktıktan sonra Nil nehrinin sığ yerlerinden geçmeye çalıştıklarında Eyyûbi askerleri ile birebir yaptığı çarpışmaları, Eyyûbi askerleri tarafından *mızraklarla* sıkıştırıldıklarını çıkan çarpışmalarda, içlerinde Ecot'lu Lord Hugh, Wanaon'lu Lord Raul ve Loupey'li Lord Frederic gibi asillerin de olduğu birçok Haçlı askerinin *mızrak* darbeleri ile ağır yaralandıklarını nakletmektedir.[765]

Haçlıların zırhları çok sağlam ve dayanıklıydı. Fakat iyi bir mızrak kullanıcısı dikkatli, hesaplı ve kuvvetli bir mızrak atışı ile bu zırhı delip düşmanını öldürebilmekteydi. Nitekim Haçlılarla uzun yıllar mücadele etmiş olan Usame b. Munkız, Afamiye'ye Haçlıların yaptığı bir saldırıda, zırhlı bir haçlı süvarisine yaptığı bir mızrak atışında, mızrağın zırhı delerek, Haçlının sırtından girip karnından bir karış dışarı çıktığını anlatmaktadır.[766] Usame b. Munkız'ın eserinde, Haçlı zırhlarını delen mızrak vuruşuyla ilgili başka örnekler de vardır.[767]

4.1.4. Teber (الفأس) (Balta)

Arapçada *"tabar/fe's"*[768] Farsçada ise *"teber"* ve *"nâçeh/necek"* denilen balta, insanların tarihte kullandıkları en eski silahlarından biridir. Orta Asya'da da erken devirlerden itibaren kullanıldığı bilinen bu yakın savaş silahının, sap kısmı ile beraber boyu yaklaşık bir metre olanlarını yayaların, biraz daha kısa olanlarını ise süvarilerin kullandığı anlaşılmaktadır. Kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla muharebelerde kullanılan baltaların farklı çeşitleri olup küçük baltalara *"teberzîn" veya "nacak /nacah"* büyük baltalara ise *"teber"* denilmektedir. Sap kısımları iki metre ve daha uzun teberlerin, kılıç gibi kesici olup bazılarının iki yüzü, bazılarının ise tek yüzü keskindir. Ayrıca bazılarının da sırt kısmında dürtmeye yarayan sivri bir uç yer almaktadır. Teberlerin, bir tarafı tokmak, diğer tarafı balta olanlarına *"teber tuhmak"* bir tarafı keser, diğer tarafı balta olanlarına ise*"teber bîse"* denilmektedir.[769] Bu dönemde *es-sükker es-sulb* adı verilen geniş yüzlü bir balta çeşidi kullanılmaktaydı. Ayrıca teber taşıyan *teberdâr* isimli askerler de

[764] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 52,53.
[765] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 106,107.
[766] Usame İbn Munkız, *Kitâbü'l-İʿtibâr,* 70.
[767] Usame İbn Munkız, *Kitâbü'l-İʿtibâr,* 79, 81.
[768] Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 1336.
[769] Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 328, 329; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 331,332; Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Araç ve Gereçleri*,65; Terzi, *Hz.Peygamber*, 236.

bulunmaktaydı.[770] Dönemin ordularında olduğu Eyyûbi ordusunda da *teber (balta)* kullanılmaktaydı.[771]

4.1.5. Debbûs (دبوس) (Topuz, Gürz)

Birçok toplum tarafından eski devirlerden beri kullanılmış olan gürzün, Türk dilindeki karşılığı *topuz* veya *bozdoğandır*.[772] Ortaçağ Türk ve İslam Devletleri'nde, Farsça *gürz* Arapça, *amûd* (عمود) ve *debbûs*[773] (دبوس) ve *mitraka(*مطرقا*)* kelimeleri de kullanılmıştır. Gürz daha çok ateşli silâhların icadından evvel insanların yakın dövüşte kullandıkları parçalayıcı, ezici ve vurucu bir saldırı silâhı idi. Bazı yazarlar *topuz* kelimesinin *"debbûs"un* bozulmuş hali olduğunu söylerler. Sapı ağaç veya madenden yapılan ve ucunda madenî bir topuz olan bu vurucu silahın etkisini artırmak için topuz kısmına yerleştirilen birkaç cm uzunluğunda çivi veya üzerinde çıkıntıları bulunanları da vardır.[774]

Debbûs, Eyyûbi ordusunda da kullanılan bir silahtı. Haçlılarla yapılan Akkâ muharebelerinde Eyyûbi askerlerinin *debbûs* kullandıkları kaynaklarda ifade edilmektedir.[775]Ayrıca Selahaddin Şam'da vefat ettikten sonra (27 Safer 589 /4 Mart 1193) silahları ve bazı özel eşyaları oğlu Melik Efdal tarafından Bağdat'taki Halifeye gönderilmişti. Bu gönderilen silahlar arasında *debbûs* da bulunmaktaydı.[776]

4.1.6. Hançer

Uzunluğu 40 santimetreyi geçmeyen kesici silahlara *kama* veya *hançer* denilmektedir. *Hancer,* herkesçe bilinen, günümüze kadar gelmiş ve bir silahtır. Genellikle iki yüzü keskin ve eğri uçlu olan bu silahlar, yakın döğüşte ve muharebelerde kullanılmıştır. Savaşçı hançerini elbisesinin altında veya kemerinde taşır, düşman arasına karışınca veya düşman ile karşılaşınca, silahının saklı oluşundan yararlanarak düşmanını gizlice yaralardı. Bazı yazarlar ucuyla ve her iki

---

[770] Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, 228.
[771] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 245; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 360.
[772] Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,*1: 241.
[773] Hallak- Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye,* 89.
[774] Göksu, *Türk Kültüründe Silah,*212;Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 328; Tülin Çoruhlu, ''Gürz'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 327; Terzi, *Hz.Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askeri Teşkilât,* 236.
[775] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-ğurer,* 7: 101, 328, 338; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 91, 245; Kuşçu, *Eyyûbi Devleti Teşkilatı,* 360.
[776] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb,* 3: 8; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 91.

yanı ile kullanılabilen eğik uçlu hançerleri icat edenin göçebe Türk askeri olduğunu söylemişlerdir.[777]

Hançer Eyyûbi askerleri tarafından sıkça kullanılmaktaydı. Özellikle *Şulûhü'l-Arab* veya *Lüsûsü'l-Arab* denilen milis askerler tarafından kullanılmaktaydı. Bu askerler geceleyin düşman ordugâhına sızıp, çadırlarına gizlice girerek, hançerlerini uyuyan düşman askerlerinin boğazına dayayıp uyandırıyorlardı. Eğer direnirlerse orada öldürüyorlardı, direnmezlerse de kendileri ile birlikte esir olarak götürüyorlardı. Giderken düşmana ait at, silah vs. ne alabiliyorlarsa kendileri ile götürüyorlardı.[778] Benzer bir saldırı tekniğini VII. Haçlı Seferi esnasında *harâfişe* denilen milis askeri de uygulamıştır.[779]

Kaynaklarda Eyyûbi askerlerinin kullandığı *en-Nemcah (nemcat, nemceh, nemca)* isimli hançerden de bahsetmektedir. Bu, kılıca benzeyen kavisli bir hançer çeşidiydi. Hatta Sultan Selahaddin'in Hittin Zaferi sonrası huzuruna geririlen esirlerden, (Müslümanlara çok zulmetmiş olan) Renaud de Chatillon'u, kendi elleri ile öldürmeye yemin ettiği için *nemcat hançeri* ile boynundan vurarak öldürmüştür.[780]

4.2. BİREYSEL SAVUNMA ALETLERİ

4.2.1. Zırh (الدرع-الزرد)

Eski Türkçede *yarık,* Farsçada *zırıh*, *cevşen*, Arapçada, *dir', le'me* veya *zerd,*[781] kelimeleriyle ifade edilmiştir. Zırh savaşlarda düşmanın saldırı silâhlarının atış ve darbelerine karşı hayatî bölgeler öncelikli olmak üzere bedenin zarar görmesini önleyen en önemli savunma silâhlarından biriydi. Zırhlar içerisinde en yaygın olanları örme, pullu ve plaka zırhlardı. *Pullu zırh*, keten veya deri bir zemin üzerine, altın, gümüş, demir, bakır, bronz, ahşap ve ham deriden, elde edilen

[777] Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 220; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu,*333; Terzi, *Hz.Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askeri Teşkilât,*232.
[778] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyyeve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*,290; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*,2: 38,411; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 111,137, 242; Kuşçu*, Eyyûbî Devlet Teşkilatı,* 355.
[779] Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler*, 166.
[780] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Meḥâsinü'l-Yûsufiyye*,126.
[781] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 8; Hallak- Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye,* 106.

malzemenin pullar halinde balıksırtı şeklinde birbirinin üstüne getirilerek deri iplerin birleştirilmesiyle yapılırdı. İlk defa Asurlular'da ve eski Mısır'da görülmüştür. *Plaka zırh,(cevşen)* metal plakaların veya deri parçalarının, deri ipliklerle birleştirilmesiyle yapılırdı. Fakat bu zırh çeşidinde plakalar pullu zırhta yapıldığı gibi bir zemin üzerinde değil, birbiriyle birleştirilirdi. Memlûkler Devleti döneminde *"karkal*" adı verilen bu zırh çeşidi Mısır'da en fazla tutulan zırh çeşidi idi. Kuvvetli bir savunma silâhı olması yanında, içten dikdörtgen gibi çelik levhalar işlenmiş estetik bir görünüme sahip elbise ve yeleklere İslâm dünyasında "*kazâgand*", deniyordu.[782] Sultan Selâhaddîn de 1175'te Halep önlerinde bulunduğu esnada çadırında uğradığı Haşhaşîler'in suikast saldırısından, giymiş olduğu *kazâgand* sayesinde kurtulmuş ve bu zırhı hayatı boyunca üzerinde taşımıştı.[783] Selahaddin Şam'da vefat ettikten sonra (27 Safer 589/4 Mart 1193) oğlu Melik Efdal tarafından Bağdat'taki Halifeye gönderilen silahlar arasında Sultan'ın dört adet *zırhı* da bulunmaktaydı.[784]

Eyyûbi askerleri savaşta zırh veya zırh yerine geçen sırım veya keçeden örülmüş yelek giyerlerdi.[785]Ayrıca *kâmis ez-zered* adı verilen demir halkaların bir birine geçirilmesi ile yapılan uzun ve kısa boyları da olan zırh çeşidi de vardı.[786] Haçlı ordusundaki kadar olmasa da Eyyûbi ordusunda zırh kullanılmaktaydı. Haçlıların zırhları daha ağır, Müslümanların ki ise onlara göre daha hafifti. Haçlı süvarileri ağır zırhlı, Eyyûbi süvarileri ise hafif zırhlıydı. Bu durum Müslümanlara manevra kabiliyeti açısından üstünlük sağlıyordu.[787] Savaşlarda sultanın etrafında bulunan ve onu korumakla görevli özel birliği, halka askerleri de zırh kullanmaktaydılar.[788] Zırhlı birliklerin parıltıları bazen uzaktan fark ediliyordu. Nitekim, 4 Ağustos 1192'de Yafa yakınlarında bulunan Haçlı ordugâhına sabaha karşı baskın yapmak için yola çıkan seçkin askerlerden oluşan birliğin zırh ve silahlarının parıltısını fark eden Cenevizli bir asker durumu Kral Richard'a haber

---

[782] Aydın Usta, ''Zırh'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 391, 394.
[783] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, 11: 335,336; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l Yûsufiyye*; 93; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi v Devlet,*72.
[784] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 8; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 375; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 91.
[785] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 245.
[786] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 239.
[787] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 15, 112, 237, 442.
[788] Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III*, 253, 254. Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet,* 145.

verince, ordugahta alarm verilip gerekli tedbirler alınmıştı.[789] Sultana ve orduya ait silahlar ve zırhlar *zerdhânede* muhafaza edilirdi. *Zerdhânede* aynı zamanda silah ve zırh da imal edilmekteydi.[790] Zırh ve silah imal eden ustalara *Zerdkâş* denilmekteydi.[791]

4.2.2. Miğfer (مغفر)

Askerlerin başlarına giydikleri ok, kılıç ve mızrak gibi savaş aletlerinden korunmak için kullanılan bir çeşit başlığın adıdır. Miğfer, zırh ile beraber bir bütünü oluştururdu.[792] Arapça, *hüzne* (خوذة) veya yumurtaya benzediği için, *beyda* (بيضة) olarak da isimlendirilmiştir.[793] Fakat beyda denilen miğfer kulakları ve enseyi kapatmamaktaydı.[794] Bunların yanında*, imâme, haydaa, terke, devmas, ve rebîaarme* gibi isimler de verilmekteydi. Miğfer çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Savaşlarda savaşçının başını ve özellikle burun, alın ve ense, gibi kısımlarını dışarıdan gelecek ok, kılıç, mızrak, vb. darbelere karşı koruması açısından önem taşıyan miğferi Araplar eskiden beri bilmekteydi. Genellikle demir gibi sağlam metallerden veya dayanıklı ve kalın deriden yapılırdı.[795] Sırt tarafından miğfere bağlı, kollara kadar sarkan *refref ed-dır'* (رفرف الدرع) denilen bir çeşidi de bulunmaktaydı. Kaynaklarda, boynu koruyan, kulakları ve enseyi saran *mudammam* denilen miğferden bahsedilmektedir. Ayrıca, *cemma', irme, râbia, muavveme, muammene, amâme* gibi miğferler de kullanılmaktaydı.[796]

Bazen miğferin üzerine külâh giyilir veya sarık da sarılırdı.[797] Miğfere sarık sarma tarzını Eyyûbilerde de görmekteyiz. Nitekim Selahaddin Azez Kalesi'ni kuşattığı dönemde, çadırında bir Haşhâşînin saldırısına uğramıştı. Suikastçı hançerini Selahaddin'in başına vurmuştu. O'nun hayatını kurtaran ise sarığını doladığı

[789] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,183.
[790] Hallak- Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye*, 106.
[791] Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ*, 4: 11,12; *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye*, 106.
[792] Hallak- Sabbağ, *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye*, 48; Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* 533.
[793] Hallak- Sabbağ, El-*Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyubiyye*, 48.
[794] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 238.
[795] Tülin Çoruhlu, ''Miğfer'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 21.
[796] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 239.
[797] Çoruhlu, ''Miğfer''30: 21.

başındaki miğferi olmuştur.[798] Suikastçı ikinci bir hamle ile hançerini Selahaddin'in boynuna vurmuş fakat Sultan'ın zırhı onu korumuştur.[799] Haçlı yazar Joinville hatıratında, Müslümanların başlarına gelecek kılıç darbesini hafifletmek için miğferlerine sarık sardıklarını nakletmektedir.[800] Ayrıca Selahaddin Şam'da vefat ettikten sonra (27 Safer 589 /4 Mart 1193) oğlu Melik Efdal tarafından Bağdat'taki Halifeye gönderilen silahlar arasında Sultan'ın miğferi de bulunmaktaydı.[801]

4.2.3. Kalkan (درع)

Ateşli silâhların icadından evvel savaşçılar kılıç, ok, gürz, mızrak, vb. saldırı silâhlarına karşı kendilerini, kollarına geçirdikleri kalkanla savunurlardı.[802] Tarih boyunca insanlar, ahşaptan, deriden, fil ve gergedan kabuğundan, örgüden, hasırdan, kamıştan, demirden, bakırdan, çelikten, yuvarlak, dikdörtgen, düz veya göbekli kalkanlar yapmışlardır.[803] Kalkanların sepet örgü üzerine deri geçirilmiş olanlarına Arapça ifadesiyle *"dereka"* (درقة) yahut *"matrak",*deriden yapılanlarına *"hacefe",*[804] bakır veya demirden yapılıp ortası şişkin kalkanlara *"kubbeli kalkan"* elips veya içbükey dikdörtgen şeklinde olanlara *ise "tekne kalkan",* denirdi.[805]*Derekalar* daha çok Eyyûbî ve Memlûklü[806] ordularında benimsenmişti. Dereka kalkanların dış yüzlerine renkli malzemelerle imal edilmiş süslemeler, özellikle Haçlı Seferleri zamanında, Haçlıların kalkanlarındaki haç ve armalara karşı çift başlı kartal, hilâl, üç hilâl ve güneş motifleri işlenmişti. Çelik kalkanlar demire göre daha ince, dolayısıyla daha hafif ancak daha dayanıklıydı. En iyi çelik kalkanlar Diyarbekir, Halep, Antep, Kafkasya ve Dağıstan taraflarında imal ediliyordu.[807] Eyyûbi ordusunun devamı niteliğinde olan Memlûklü ordusunda da ahşap, deri veya demirden kalkanlar da kullanmıştır.[808]

---

[798] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,11: 345, 345; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 342.
[799] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,11: 345, 345.
[800] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 239.
[801] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 8; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 375; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 91.
[802] Tülin Çoruhlu, ''Kalkan'' , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 260,261.
[803] Göksu, *Türk Kültüründe Silah,* 261.
[804] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 228.
[805] Çoruhlu, ''Kalkan'', 24: 260,261.
[806] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 228.
[807] Çoruhlu, ''Kalkan'', 24: 260, 261.
[808] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 228.

Eyyûbi ordusunda piyadeler kalkan kullanırlardı.[809] Bununla ilgili olarak, Kâtib el-İsfehanî'nin aktardığına göre 19 Rebiülevvel 575/ 24 ağustos 1179 tarihinde Beytü'l-Ahzan Kalesi'nin fethinde, kaleye hücûm eden askerlerin en önünde üzerinde eski bir gömlek olan aslan gibi atılgan bir genç vardı. Bir elinde kalkan bir elinde kılıç ile savaşarak kalenin duvarına tırmandı. Diğer askerler de onu takip etti ve düşman kaçarak saklandı.[810]Ayrıca Selahaddin Şam'da vefat ettikten sonra (27 Safer 589 /4 Mart 1193) oğlu Melik Efdal tarafından Bağdat'taki Halifeye gönderilen silahlar arasında Sultan'ın kalkanı da bulunmaktaydı.[811] Eyyûbi ordusunda, askerleri, ok, mızrak, kılıç darbesi veya kızgın yağlardan korumak için sadece bireysel kalkanın dışında, *sitare, tariki, cefti, cenevi*, denilen siperler de kullanılırdı.[812]

4.3. AĞIR SAVAŞ ALETLERİ VE DİĞER SİLAHLAR

4.3.1. Mancınık (المنجنيق)

Kuşatma aletlerinin en önemlisi olan ve ilk mekanik harp aracı olarak değerlendirilen mancınık, çekme, germe veya bükme suretiyle bir direğin mihveri çevresinde dönmesiyle işleyen veya büyük bir güçle ve dengeli bir hareketle taş, ok ve neft gibi farklı cisimler fırlatan savaş aletidir.[813] Mancınıklar neft, ok, taş, gibi tahrip amacı taşıyan malzemelerin yanı sıra akrepler, yılanlar, veba ve diğer bulaşıcı hastalıkları barındıran fareler, insan ve at ölüleri gibi nesneleri düşman mevzilerine fırlatmak için de kullanılmıştır. Atılan maddenin hafif olduğu durumlarda çoğunlukla kurşun ile ağır hâle getirildiği, neft gibi sıvı türden maddelerin ise büyük kâse şeklinde zincirli testilere veya kaplara konularak atıldığı bilinmektedir.[814] Şehir ve kale içlerine gönderilen insan cesetlerinin ve hastalıklı hayvanların ise müdafiler

[809] Şeşen, *Selahaddin*,245,246; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,*360.
[810] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,103.
[811] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb,* 3: 8; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 375; Şeşen, *Selahaddin,* 91.
[812] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 246.
[813] Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 199; Göksu, *Türk Kültüründe Silah,* 280; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 347.
[814] Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi, çev.* Nejdet Gök 3.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 1: 245.

üzerinde psikolojik açıdan büyük etkisinin olduğu, hatta bazen büyük salgınlara neden olduğu da bilinmektedir.[815]

Ortaçağ'daki ordularda olduğu gibi Eyyûbi ordusunda da mancınık aktif olarak kullanılmaktaydı.[816] Kaynaklarda *mancınık,*[817] *mecânîkü'l-mansûre*[818] *manâcık, mancınıkât,*[819] *el-menâcîkü'l-İslâmiyye, burmave mecânîk,*[820] olarak geçmektedir. Selahaddin zamanında Eyyûbi ordusunda, *el-Arabî*[821], *el-Farisî (et-Türki),*[822] *el-Francesi (er-Rûmî)*[823] olmak üzere üç çeşit mancınık kullanılmaktaydı.[824]

Mancınık ahşap malzemeden yapılan bir silahtı. Bunun yanında mancınığın gerilmesi için kullanılan ip ve *zemberek/yay (levatib)* gibi müştemilatı da vardı. Mancınık *taş, demir, zırnıh adı verilen yakıcı sıvı, el-afyon, neft,*[825] *ateş* gibi malzemeleri bir muhafaza içerinde fırlatıyordu. *Afyon* ve *zırnıh* düşmanı boğmak için kullanılıyordu. Kuşatmalarda küçük ve büyük *mancınıklar* kullanılmıştır. 100-200 deve ile taşınan *mancınıklar* olduğu gibi omuzda taşınan *mancınıklar* da vardı. Büyük *mancınıkların* kurulumu günlerce sürerdi.[826]

XII. yüzyıl müelliflerinden Mardî et-Tarsûsî, *Tabsırâtü Erbâbi'l-el-Bâb* isimli eserinde Eyyûbilerin kullandığı savaş aletleri ile ilgili verdiği bilgilerde, Eyyûbilerin dönemin şartlarına göre oldukça ileri bir teknolojiye sahip olduklarına işaret etmektedir. Müellifin, kitabında kaydettiği *mancınık* modelleri, terazili/ ters ağırlıklı *mancınıkların* ilk örnekleridir.[827]

---

[815] Göksu, *Türk Kültüründe Silah,* 280; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 347.
[816] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 76, 4: 48, 58, 267, 280.
[817] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 4: 58, 267.
[818] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve Câmiʿu'l-ğurer,* 8: 331.
[819] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 76.
[820] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 4: 48, 189, 267, 280, 294.
[821] Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfîyeti'n-Necât fi'l-Hurûb,* Tenkitli Neşreden, Muhammed Hekimoğlu, 1.bs. (Ankara: Divan Kitap Yayınları, 2009), 125.
[822] et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'n-Necât fi'l-Hurûb,* 127.
[823] et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'n-Necât fi'l-Hurûb,* 128.
[824] Erkan Göksu, ''Mardî et-Tarsûsî'nin "Tabsıratu Erbâbi'l-el-Bâb fî Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb" Adlı Eseri ve Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi'', *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 43 (2010): 295.
[825] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*,101, 102; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,139, 143.
[826] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 212.
[827] Göksu, ''Mardî et-Tarsûsî'nin "Tabsıratu Erbâbi'l-el-Bâb fî Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb" Adlı Eseri'', 295.

Eyyûbi ordusunda *mancınık*, ağırlıklı olarak kale muhasaralarında kullanılmaktaydı. Eyyûbilerin yapmış olduğu muhasaralarda, Bağras,[828] Safed,[829] Azez,[830] Tibnin,[831] Amid,[832]Askalan,[833] Tell Hâlid,[834] Kudüs,[835] Kerek,[836] Berzeye,[837] Sûr,[838] Yafa,[839] Kevkeb,[840] Derbesak,[841] Sayhûn,[842] Taberiyye,[843] Berzeye,[844] Misyaf,[845] Derb-i Sâk,[846] ve daha birçok kale ve şehir kuşatmalarında *mancınıklar* aktif rol almıştır. Ayrıca Antakya bölgesinde yapılan fetihlerde Melik Zâhir'in Halep'ten getirdiği *mancınıklar* kullanılmıştır.[847]

Mancınık bir kuşatma silahı olmasının yanısıra, kale müdâfilerinin de düşmana karşı kullandıkları bir savunma silahıydı.[848] Haçlılar III. Haçlı Seferinde Âkkâ'yı kuşatıp mancınıklarla saldırdıklarında, kaledeki müdafiler de kendilerini mancınık ve diğer silahlarla savunmuşlardır.[849]

Eyyûbi ordusunda *mancınık* aynı zamanda açık alanda da bir savunma ve saldırı silahı olarak da kullanılmıştır. VII. Haçlı Seferi'nde Dimyat'a çıkarma yapan Haçlıların arasında olan Joinville, Nil nehrinin karşısında kendilerine atış yapmayı

---

[828] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,12: 23.
[829] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 61; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,12: 24.
[830] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,11: 344.
[831] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 128; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, 3: 76.
[832] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,11: 391.
[833] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 129; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,11: 430.
[834] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,11: 392.
[835] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sulṭâniyye Ve'l-Meḥâsinü'l-Yûsufiyye*, 129,130; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,11: 432; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 114, 121, 122.
[836] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,11: 398.
[837] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sulṭâniyye Ve'l-Meḥâsinü'l-Yûsufiyye*, 142.
[838] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,11: 437.
[839] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 602; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*,181.
[840] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,12: 27.
[841] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 143.
[842] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,12: 17.
[843] Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî*, 242.
[844] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,12: 20.
[845] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 72.
[846] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*,12: 22.
[847] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 242; Nebi Bozkurt, "Mancınık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 565.
[848] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 211.
[849] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 56, 139, 143, 154, 242.

bekleyen Eyyûbilere ait on altı tane *mancınığın* olduğunu aktarmaktadır.[850] Yine aynı savaşta Joinville, Eyyûbi *mancınıklarından*[851] Haçlı ordugâhına içi neft dolu testilerle atışlar yapıldığını, gökyüzünden ürkütücü bir ses ile gelen bu bombaların, isâbet ettiği yerlerde yangınlar çıkardığını ve ahşap burçların alev aldığını aktarmaktadır.[852]

4.3.2. Arrâde (عراده)

Mancınıkların, büyüklük ve küçüklüklerine, atılan maddenin türüne ve muhtelif teknik özelliklerine göre değişik isimler aldıkları görülmektedir. Bundan dolayı, hafif ve küçük ya da mancınığa göre daha hafif taş, neft testisi ve diğer malzemeleri atan mancınıklara *arrâde* (عراده) denilmekteydi.[853] Bazı yazarlara göre ise arrade, halatların bükülmesi yöntemiyle gülle fırlatan bir çeşit mancınıktır.[854] *Arrâdelerin* ise "dönebilen", "tek yönlü" ve "yürüyebilen" ve "sabit/uyuyan" *arrâdeler* olmak üzere çeşitleri olduğu anlaşılmaktadır.[855] Mancınık ve arrâdelerle taş, neft kapları ve kızgın demir atılarak düşmanın aletleri, kale ve surları tahrip edilirdi. Eyyûbi ordusunda ağırlıklı olarak kale kuşatmalarında ve savunmalarında *arrâde* kullanılmıştır.[856] Nitekim, III. Haçlı Seferi sırasında Haçlı birlikleri Akkâ'yı kuşatmaya başladıkları zaman Selahaddin, Akkâ'yı müdafaada kullanılması için, mancınıklar, arrâdeler, neftler, zeyyar, çarh, zemberek gibi silahları ve bu silahları kullanan askerleri Akkâ'ya sokmuştur.[857] Ramazan 583/Kasım 1187'de Eyyûbi ordusu Sûr şehrini kuşattığında *arrâde* de kullandıkları ağır silahlardan biriydi.[858]

---

[850] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 98.

[851] Haçlı yazar Joinville, neft ateşi atan bu savaş aletinin daha önce hiç kullanılmayan bir silah olduğunu ve adının da *''petrary''* olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 101.

[852] Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,*101, 102.

[853] Osman, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,* 2: 374; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,*1: 272; Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2: 404; Terzi, *Hz.Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askeri Teşkilât*, 226; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 67.

[854] Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 199.

[855] Mustafa Uyar, ''Adab el-Harb ve el-Şeca'a'ya Göre "Hisar ve Kuşatma Geleneği", Türk Tarihi Araştırmları Dergisi 25/40 (2006): 220; Göksu, *Türk Kültüründe Silah,* 282, 283; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 348.

[856] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 245,246; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 67, 360.

[857] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 242.

[858] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 437.

Bâtınîlerin elinde olan Masyaf Kalesi kuşatıladığında da mancınık yanında, *arrâde* de kullanılmıştır.[859]

4.3.3. Çarh (چرخ)

Zenberek/zenbürek, kavsül'l-ziyâr veya *tîr-i çarh* diye de ifade edilen çarh, kuvvetli zırhları, veya arka arkaya birkaç kişiyi delip geçebilen mızrak şeklinde demir, çelik veya pirinçten yapılan ve birden fazla büyük oklar fırlatan ağır bir silahtır.[860] Corci Zeydan *çarhın* çalışma prensibini şöyle anlatmaktadır; ok atmaya mahsus olan bir mancınıktaki *(çarhtaki)* iki dik zemine geçirilir, uçları hedefe çevrilirdi. İki kişi makarasını çevirirdi. Bu makara, *çarhın* iç kısımdaki makarasını hareket ettirerek birbirine bağlı olan diğer makaraları, harekete geçirirdi. Böylece *çarhın* oklara çarpmak suretiyle okları fırlatacak olan bölümü geriye doğru gerilir, birbirine demir veya deriden, zemberek ile bitiştirilmiş birkaç malzemeden oluşan bu bölüm, gerekli olan gerginliğe ulaşıp alet kurulduktan sonra bırakıverilir, şiddetle oklara çarparak okları uzun mesafelere atardı.[861]

Büyük Selçuklularda çarhın kullanımı ile ilgili pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte,[862] bazı bölgelerde kullanıldığı, Türkiye Selçuklularında ise bu silahın kullanıldığı hakkında bilgiler vardır.[863] Sultan Melikşâh devrinin önemli şair ve ilim adamlarından biri olan Ömer Hayyâm'ın belirttiğine göre, yay türlerinden bir tanesi olan *çarh* yayının uzun, orta ve kısa olmak üzere üç türü bulunurdu.[864]

Eyyûbi ordusunda savunma ve saldırı silahı olarak *çarh* kullanılmakta idi.[865] Nitekim Ramazan 583/Kasım 1187'de Eyyûbi ordusu Sûr şehrini kuşatmasında,[866] 2 Cemaziyelahir 584/ 29 Temmuz 1188'de yapılan Sayhûn Kalesi kuşatmasında *çarh*

---

[859] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 67.
[860] Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 200; Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*,3: 654; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 245; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 306.
[861] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*,1: 245,246; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 308.
[862] Alp Arslan'ın 1070 de Urfa'ya geldiğinde, şehir halkının Urfa'yı korumak için burçlara mancınık ve çarhlar yerleştirdikleri nakledilmektedir. Bkz. Göksu, *Türk Kültüründe Silah,* 308.
[863] İbn-i Bibi'nin *Selçuknâme* isimli eserinde 2 yerde çarkdan ve çarkçılardan bahsedilmektedir. Bkz. İbn Bîbî, *Selçukname*, 95,130; Yassı Çemen Savaşı'nda da Anadolu Selçukluları ile Eyyûbi birliklerinin çarh kullanıldığı anlatılmaktadır. Bkz. Alâüddîn Atâ' Melik b. el-Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ,* çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 375.
[864] Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Araç ve Gereçleri,* 22.
[865] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 245; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 360.
[866] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 437.

kullanılmıştır.[867] 15 Zilkade 589/5 Ocak 1189'da yapılan Kevkeb Kalesi kuşatmasında da lağımcı ve nakkâbun birliklerini korumak için *çarhlar* kullanılmıştır.[868] III. Haçlı Seferi'nde, 13 Ramazan 586/14 Ekim 1190'da Haçlı karargâhında bulunan Alman askerleri, başlarında Alman İmparatoru Frederich Von Swaben olduğu halde şehre doğru saldırıya geçtiklerinde Akkâ müdâfileri surlara yerleştirdikleri mancınık, *çarh* ve zembereklerle üzerlerine taşlar, oklar ve neftler yağdırmışlardır.[869]

4.3.4. Debbâbe (دبابة) Kule, Kebş (Koçbaşı) (كبش), Sinnevr (سنور)

Arapça bir sözcük olan *debbâbe* (دبابة) sözlükte yavaş yavaş yürütülen şey, sürüngen anlamlarına gelmektedir.[870] Günümüzde tank ve panzer anlamlarına da gelmektedir.[871] Ortaçağ'a ait askeri bir terim olarak ise, içerisinde belli sayıdaki askerin girebileceği, genellikle kale muhasaralarında kullanılan tekerlekli savaş aracına *debbâbe* denirdi.[872] Diğer bir kuşatma aleti de *kebş*[873] (كبش) (koçbaşı) dır.[874] Kaynaklarda, *re'sü'l-azîm* veya *re'sü'l-kebş* (رأس العظيم veya رأس الكبش) olarak geçmektedir.[875] Muhasara edilen kaleleri düşürmek için kullanılan savaş aletlerinden biridir.[876] *Kebşe,* ucunda demirden yapılmış koçbaşına benzer bir topuz bulunduğu için bu isim verilmiştir.[877] Başında demir topuz olan, kalın ve 4-5 m uzunluğunda, 30-40 cm çapında bir kütüğün iplerle bağlanıp askıda kalacak şekilde, korunaklı bir araca (*debbâbe*) monte edilip kale duvarına veya kapısına yaklaştırılarak düzenli ve kuvvetli vuruşlarla kapıyı kırmak veya duvarı yıkmak için kullanılmıştır.[878]Eyyûbi ordusunda da kale muhasaralarında *debbâbe* ve *kebş*in kullanıldığı bilinmektedir.[879]

---

[867] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 17.
[868] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 27.
[869] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,*142,143.
[870] Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 862; Mutçalı, *Arapça-Türkçe,*142.
[871] Erol Ayyıldız, *Türkçe-Arapça Arapça-Türkçe Cep Lügati* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1991), 173.
[872] Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 313, 314; Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 200.
[873] *Kebş*, kelime olarak koç anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 1437; Mutçalı, *Arapça-Türkçe,* 439.
[874] Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 200.
[875] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 210.
[876] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 227.
[877] Hallak- Sabbağ, El-*Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyûbiyye*, 186; Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2: 285.
[878] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 227; Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*,2: 285, 286; Göksu, *Türk Kültüründe Silah,* 314, 314.
[879] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 246; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 360.

Eyyûbi ordusunda dört katlı kuleler kullanılmıştır.[880] Ramazan 583/Kasım 1187'de Eyyûbi ordusu Sûr şehrini kuşattığında *debbâbe* de kullanılmıştır.[881]

III. Haçlı Seferi'nde Haçlılar Akkâ'ya saldırdıklarında savaş meydanında yaşananlara şahit olmuş olan İbn-i Şeddâd, *debbâbe* ve *kebş* hakkında detaylı bilgi vermektedir.[882]*Debbâbe*, kale duvarlarına yaklaşmak, tırmanmak, surları delmek ya da bir şekilde tahribat yapmak için kullanılan tekerlekli bir harp aletiydi. Debbabe, sıkı, kalın ve sağlam ağaçlardan yapılır, üzeri demir, bakır, kurşun, deve, sığır derisi veya yanmaması için sirkeyle ıslatılmış keçe ile kaplanırdı. Bu aletin içine girenler düşman tarafından atılan ok, yay, mızrak, taş, kızgın yağ, neft gibi silah ve maddelerden korunurdu. Bu açıdan seyyar bir siper vazifesini görürdü.[883] *Debbâbenin* içinde zırhlı askerler olurdu. *Debbâbeye* genellikle, *kebş (koçbaşı)* veya *kebbâş* denilen alet ve mancınık da monte edilirdi.[884] Yürüyen kule tekerlekler aracılığı ile yürütülerek surlara yaklaştırılır ve böylece askerlerin surlara geçmelerine ve saldırmasına imkan sağlanırdı. Bazı durumlarda da kuleleri surların üzerine devirerek surların tahrip olması sağlanırdı.[885] *Debbâbenin* içine giren, *nakkâb* (sur deliciler) veya diğer askerî personel kale duvarına yaklaşınca başta mancınık ve koçbaşı olmak üzere değişik malzeme ve aletlerle surları tahrip etmeye başlarlardı. Delinen kale duvarı veya surların çökmemesi için ahşap direklerle desteklerlerdi.[886]

İbn-i Şeddad, ayrıca *sinnevr* (سنور) denilen başka bir muhasara aletinden daha bahsetmektedir. *Sinnevr,* kebş gibi aynı amaç için kullanılan bir aletti. Aralarındaki fark ise şuydu; *kebş* başı yuvarlak ve top gibiydi, ağırlığı ile surları yıkardı, *''sinnevr''*in başı ise sivriydi. *Sinnevr* ağırlığı ve sivriliği ile surlara zarar verip yıkardı.[887]

---

[880] Hallak- Sabbağ, El-*Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyûbiyye,* 88.
[881] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 437.
[882] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 210.
[883] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 210; Hallak- Sabbağ, El-*Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyûbiyye,* 88; Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,*1: 409; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 360.
[884] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 210; el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî* 256; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 312; Hallak-Sabbağ, El-*Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyûbiyye,* 88.
[885] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 210; Göksu, *Türk Kültüründe Silah,* 312.
[886] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, 1: 247, 248; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 312.
[887] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 210.

4.3.5. Neft (نفت\ نفط) ve Kullanıldığı Silahlar

Eyyûbi ordusunun kullandığı, en etkili harp araç gereçlerinden biri de değişik kimyasal maddelerin karışımından elde edilen ve genel olarak neft veya naft (نفط \نفت) adı verilen yakıcı ve yanıcı malzemelerdir.[888] Neft, kömür, petrol, cıva, kükürt, reçine, güherçile ve yağ (hidrokarbür maddeler) gibi maddelerin karıştırılması ve yoğrulmasıyla elde edilirdi. Toz veya sıvı halinde bulunurdu.[889] Emevî,[890] Abbasi,[891] Büyük Selçuklu,[892] Hârezmşahlar[893] Anadolu Selçukluları[894] gibi İslam ve Türk Devletleri ordularında da neft kullanılmıştır. Fakat neft ve benzeri yakıcı maddeleri en etkili ve yaygın biçimde kullanan Eyyûbiler ve Memlûkler olmuştur.[895] Neft ve neftçilik konularında dönemine göre ileri bir seviyede[896] olan Eyyûbi ordusu özellikle Haçlılara karşı verilen mücadelelerde bu silahı ve türlerini yoğun ve etkili bir şekilde kullanmış, birçok yerde düşmanın ciddi can ve mal kaybına uğramasına neden olmuştur.

Neftin savaşlarda yoğun bir şekilde kullanımı ve gelişimi özellikle Haçlı Seferleri döneminde daha da hızlanmıştır. Haçlıların getirdiği dev boyutlardaki muhasara aletlerini imha edecek malzeme ve silahların yapımı için Müslüman mühendis ve silah ustaları çok çaba sarf etmiş ve bu konuda ilerlemişlerdir.[897] Hatta su ile dahi sönmeyen neftler geliştirmişlerdir.[898] Eyyûbi ordusu için üretilen tüm silahlarda olduğu gibi neft ve benzeri maddeler ve neft silahlarının tamamı yerli üretimdi. Mısır'da bulunan *Hazâinü's-Silâh* denilen büyük imalathanede ordu için gerekli silahlar yapılırdı. Ayrıca Şam ve Halep'te neft konusunda çok yetenekli ustalar bulunmaktaydı.[899] Özellikle Akkâ Muhasarası'nda Haçlılara ait dev yürüyen burçları, müdafilerin imha etmekte çaresiz kaldıkları bir sırada Şamlı bir neft

[888] Göksu, *Türk Kültüründe Silah,*318, 319.
[889] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 246; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 361.
[890] Terzi, *''Emevîlerde Kara Ordusu''*, 65.
[891] Terzi, *Abbâsîler Döneminde Askerî Teşkilât*, 100.
[892] Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 3: 19, 20, 264.
[893] Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ,* 136, 146, 182.
[894] İbn Bîbî, *Selçukname, 125,205;* Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme,* 62, 66, 67; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 375.
[895] Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 319.
[896] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 422.
[897] Göksu, *Türk Kültüründe Silah,* 320.
[898] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 246.
[899] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 241, 242, 297.

ustasının, eleştirilere rağmen yoğun bir çalışmayla, yanmaz malzemelerle kaplı burçları yakacak formülü bulması ve bunun neticesinde de zırhlı askerlerin ve 3 burcun imha edilmesi takdire şayandır. Bu kısa süreli kimyasal çalışma sonucunda yedi ayda yapılan bu burçlar 1 günde kül olmuştur.[900]

Eyyûbi ordusunda neft kullanan askerlere, neffât veya neffâtûn,[901] nefti şırınga veya piston tarzı borularla püskürten askerlere ise *zerrâk*[902] denilmekteydi. İçine neft konulan şişelere ise *karura* denilmekteydi.[903] Neft ile ilgili bilgiler incelendiğinde neft ve benzeri yanıcı/yakıcı maddelerin Eyyûbi ordusunda sıvı ve toz şeklinde,[904] testi, fıçı,[905] şişe[906] vb. kaplar içerisinde, alevli/alevsiz,[907] dumanlı /dumansız,[908] gürültülü/gürültüsüz[909] kokulu/kokusuz[910] olacak tarzda ve ayrıca en az 10 farklı silah veya değişik alanlarda etkin bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Mancınık, arrade ve çarh gibi uzun menzilli etkili ağır silahlarda kullanılması.

Bu tür kullanımın en güzel örneği Akkâ müdafaasında görülmüştür. İlk aşamada sıvı halde bulunan neft veya yanıcı madde, alevsiz olarak bir kap içerisinde mancınıklarla Haçlıların yürüyen burçlarına atılmış. İkinci aşamada ise içinde alevli yanıcı madde bulunan kaplar ilk atışla ıslanan yerleri hedef alarak atışlar yapılmıştır. Sonuç ise mükemmeldir, çıkan müthiş yangında, yanmaz malzeme ile kaplı, 3 dev yürüyen burç ve içerisindeki yüzlerce asker imha edilmiştir.[911]Ayrıca Haçlı yazar Joinville, VII. Haçlı Seferi'nde Mısır'a çıkartma yapmış olan Haçlı ordugâhına ve

[900] Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 45,46; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 13: 44, 45; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: ,120, 121.
[901] Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 200; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 242.
[902] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 179; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 215.
[903] Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'n-Necât fi'l-Hurûb,* Tenkidli Neşreden, Muhammed Hekimoğlu, 1.bs. (Ankara: Divan Kitap Yayınları, 2009), IX; Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 200.
[904] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 246.
[905] Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 101.
[906] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 213.
[907] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, XII: 45,46; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*,13: 44, 45.
[908] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 246.
[909] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 101.
[910] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,*212.
[911] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, XII: 45,46; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13: 44, 45; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 143, 152, 246.

kulelerine, Eyyûbi askerleri tarafından, gece mancınıklarla ve çarhlarla korkutucu sesler çıkaran neft atışları yapıldığını, bunun yangınlara ve korkuya neden olduğunu aktarmaktadır.[912]

Boru tipi silahlarla şırınga veya havan tipi borularla aşırtma prensibi ile kullanılması.

Bakırdan borular içerisine konularak şırınga gibi neftin hedefe püskürtülmesi suretiyle kullanılmıştır. Akkâ Muhasarası'nda, Haçlılara ait bazı mancınıklar, zerrâkların bu borulardan neft püskürtmesiyle yakılmıştır.[913] Ayrıca borular vasıtası ile fırlatılan havada uçarak hedefini vuran beyaz, dumansız neft roketleri de kullanılmaktaydı.[914] Memlûkler döneminde bu silaha *el-kefâyet* denilmekteydi.[915]

Yay ve benzeri silahlarda oklara monte edilerek kullanılması.

Bu tür atışlarda oka monte edilen yanıcı madde ya aşırtma yöntemiyle ya da doğrudan hedefe fırlatılırdı. Nitekim Joıvılle, Eyyûbi askerlerinin gece Haçlı ordugahına nehrin karşı tarafından yaptıkları ok atışlarının yukarıdan askerlerin başına düşecek şekilde yapıldığını aktarmaktadır.[916] Memlûkler döneminde bu tür oklara *es-sihâmü'l-hıtâiyye* denilmekte olup vurduğu yerde taş kadar etkili olduğu aktarılmaktadır.[917]

El bombası[918] veya Molotof tarzında kullanılması.

Bu tarz kullanım, içine neft ve yanıcı maddeler konulan cam şişe veya küçük testilerin hedefe fırlatılarak kırılmasıyla yangın çıkarmasını sağlamak suretiyle yapılırdı.11 Ramazan 586/ 12 Ekim 1190'da, Akka'nın neftçi müdafileri, bir gece âni bir çıkışla, Akkâ'yı denizden kuşatan gemilere içi neft dolu şişeler fırlatmış ve bir gemiyi yakmışlardır.[919]Ayrıca VII. Haçlı Seferi'nde, Haçlı yazar Joinville, Nil Nehri

[912] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 101, 102.
[913] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 211.
[914] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 246; Göksu, *Türk Kültüründe Silah,*319.
[915] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 215.
[916] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 101, 102, 119, 120.
[917] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,*13: 101.
[918] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 246.
[919] İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 213.

yakınlarında Eyyûbi piyadelerinin kendilerine elle neft ateşi topu fırlattıklarını fakat kalkanları ile bu topları bertaraf ettiklerini aktarmaktadır.[920]

Donanmada Harraka isimli savaş gemilerinde kullanılması.

Eyyûbi donanmasında *harraka*[921] isimli, düşman gemilerine neft püskürtüp yakmak için kullanılan gemiler vardı. Bu gemilere yerleştirilen bir ısıtma ve pompalama mekanizması ile tutuşturulan neft, düşman gemilerine püskürtülerek bu gemilerin personeli ile beraber yanması sağlanırdı.[922]

Denizlerde su üzerinden gönderilerek kullanılması.

Bu tarz kullanım 1169'da Haçlıların Dimyat saldırısında görülmüştür. Haçlı kaynakları ve Makrizî'nin aktardığına göre, Selahaddin'in askerleri, Nil Nehri'ne ucunda tutuşturulmuş fitil olan neft dolu şişeleri suya bırakıyorlardı, şişeler gemilere çarpınca gemiler yanıyordu.[923] Willermus Tyrensis Kroniği'nde Müslümanların Dimyat açıklarındaki Haçlı gemilerine doğru su üstünden, içinde değişik maddelerin olduğu yanıcı maddeler yolladıkları ve böylece gemilerin alev aldıklarını anlatmaktadır.[924]

Her hangi bir silah olmadan Sabotaj ve kundaklamalarda kullanılması.

Eyyûbi ordusundaki *neffât* ve *zerrâk* birliklerine mensup askerler bazı durumlarda, özellikle muhasara çemberindeyken, geceleri gizlice düşman ordugahına sızarak, düşmana ait ağır silahları, neft ve yanıcı maddeler kullanarak ateşe verip imha etmişlerdir. Bu birlikler bu tarz yöntemle Akka'da Haçlılara ait yapımı aylar süren çok muazzam mancınık ve silahları ateşe vererek bir gecede küle çevirmişlerdir.[925]

---

[920] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 111.
[921] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 339, 340.
[922] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 339, 340; Bostan, ''Gemi'', 14: 9; Doğan Mert Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,* (İstanbul: Babil Kitap Yayınları, 2019), 78, 79.
[923] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 56.
[924] Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III*, 202.
[925] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 220, 221; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 199, 200; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 141.

4.3.6. Müselles- Müseddes (مثلث - مسدس)

Arapça kelimeler olan *müselles*[926], üçgen, üçlü anlamına, *müseddes*[927] ise altıgen, altılı anlamlarına gelmektedir. Bugünkü mayının ilkel bir şekli olan *müselles* ve *müseddes,* özellikle atlı askerleri hedef alarak üzerine basan at veya diğer binek hayvanlarının ayaklarına batması sonucu üzerindeki süvarisini düşürerek savaştan geri bırakmayı amaçlayan bir silahtır. Ayrıca zehirli su verilerek hazırlanmaları durumunda, zehirli ok ve kılıç gibi atın ve süvarisinin zehirlenmesine neden olacak, üç ya da altı çivinin birleştirilmesi ile oluşturulan yıldız şeklinde, bir silah çeşididir. Mardî et-Tarsûsî tarafından yazılıp Selahaddin'e sunulan *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb* isimli eserde müselles ve müdesses hakkında detaylı bilgi olup çizimleri de mevcuttur.[928] Aynı silahın Memlûkler döneminde kullanıldığı da görülmektedir.[929]

4.3.7. Mikla' (مقلاع) (Sapan)

Mikala', deri veya kumaş parçalarının iki yanına paralel olacak şekilde ip bağlayarak ya da yapıştırılarak yapılan ve merkezkaç kuvvetiyle taş fırlatmaya yarayan bir aletti.[930] Kılıç, ok-yay, gürz, mızrak vb. silahlar kadar etkili olmadığı için bu silahlar gibi yaygın kullanılmadığı söylenebilir.[931] Büyük Selçuklu[932] İlhanlı,[933] ordularında kullanılmış olan sapan, Eyyûbi ordusunda da kullanılmış olan bir silahtı.[934] Sapanla taş atan kişiye *ayyâr* (عيار) [935] denilmekteydi.

Eyyûbi ordusunda, bu saydığımız silah ve aletler dışında, muhasaralarda veya kale müdafaalarında merdivenler ve çengeller de kullanılırdı.[936]*Kemend*in ise bazı Ortaçağ ordularında olmakla beraber Eyyûbi ordusunda olup olmadığı ile alakalı bir bilgiye ulaşamadık.

---

[926] Ayyıldız, *Türkçe-Arapça Arapça-Türkçe Cep Lügati,*186.
[927] Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,*1064; Ayyıldız, *Türkçe-Arapça Arapça-Türkçe Cep Lügati,*6.
[928] Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb,* X.
[929] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 229.
[930] Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 498; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 229.
[931] Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 234.
[932] Köymen*, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 3: 19, 269.
[933] Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 498.
[934] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 245.
[935] Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, 234.
[936] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 246.

4.4. ASKERLERİN GÜNLÜK KIYAFETLERİ

Eyyûbî askerlerinin savaşlarda kullandıkları miğfer, zırh gibi teçhizatlar dışında günlük hayatta giydikleri kıyafetler de vardı. Eyyûbi devleti kurulduğu zaman elbette kendisinden önceki devletin askeri, idari, ilmi, mimari, sosyal hayat, dini hayat alanlarında yapılan her şeyin son bulup tamamen farklı bir hayatın başlaması imkansızdı. Dolayısı ile birçok alanda Zengiler döneminde yapılan uygulamalar Eyyûbiler döneminde de devam etmiştir. Günlük hayatta kullanılan kıyafetler de bu alanlardan biridir.

Kalkaşandi'nin ifade ettiğine göre; Zengîlerde olduğu gibi Eyyûbi askerleri de başlarına sarıksız sarı renkli kelûteler giyerler, zülüflerini bu kelûtelerin altından sarkıtırlardı. Bu konuda emirler, memlûkler ve diğer askerler arasında bir farklılık bulunmamaktaydı.[937] Sözlüklerde kelûtenin içi pamukla döşenmiş köşeli ve küçük bir külah olduğu söylenir. Sarı kelûte takmak sadece askerlere mahsus değildi. Kadılar da bu başlığı giymişlerdir.[938] Kâtib el-İsfahanî ise Türklerde, saçı uzatıp örgü yaparak sarkıtmanın adet olduğunu, Kürtlerde ise saç uzatma adetinin olmadığını aktarmaktadır.[939]Askerler kelûteden başka gömlek, şalvar, bunların üzerine kürk veya kaftan ayaklarına çizme veya mest giyerlerdi.[940]

Giyilen başlıklar konusunda memlûk ve emirler arasında farklılık olmasa bile diğer kıyafetlerde farklılık olması yüksek ihtimaldir. Çünkü askeri hiyerarşide giyilen üniforma önem arz etmektedir. Melik Kâmil'in sultanlığı döneminde altı aydır câmekiyyesini (maaşını) alamayan bir rikabdâr (ahır ve at görevlisi gulam) üstâzını şikayet etmişti. Bunun üzerine Melik Kâmil, üstâzı yanına çağırttırıp, atından inerek üniformasını ve ayakkabılarını çıkarmasını rikabdâra giydirilmesini, rikabdârın kıyafetinin ise başka bir askere giydirilmesini ve altı ay boyunca üstâzın bu gulama hizmet etmesini emretti.[941] Bu hadiseden *üstâz* ünvanlı kişinin

---

[937] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ*, 4: 5, 6; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 4: 172; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 245; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 358.
[938] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 4: 172; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 245.
[939] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 245; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 359.
[940] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 245; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 359.
[941] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiʿu'l-Ğurer*,8: 326, 327; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 359.

üniformasının rikabdârın (gulam) üniformasından farklı olduğunu, rikabdarın üniformasının da sıradan bir askerden farklı olduğunu anlayabiliriz.[942]

Willermus Tyrensis Kroniği'nde Remle Savaşı'ndan bahsederken Selahaddin'e muhafızlık yapan bin tane seçkin atlı süvarinin olduğunu ve bu süvarilerin zırhları üzerine Selahaddin'in ki ile aynı renk (sarı) olan kıyafetler giydiğini anlatmaktadır.[943]Askerlerin üniformaları ile ilgili daha detaylı bilgiler ise elimizde mevcut değildir.[944]

4.5. BAYRAK (الاعلام), SANCAK (اللواء)

Yaşadığımız çağda olduğu gibi küçük ve büyük bayraklar Ortaçağ dünyası devletlerinde de mevcut olan bir hâkimiyet sembolü idi.[945]İbn-i Haldun bayrak konusunda şunları ifade etmektedir; *''Çok sayıda bayrak kullanmak, renklerini arttırmak ve yükseklere kaldırmaktan kasıt kalblere korku salmaktır, başka hiç bir sebebi yoktur. Bayraktarı bu şekilde kullanmakla savaşlarda çok fazla atılganlık meydana gelebilir. Devletler ve hükümdarlar bu alâmetleri kullanmak konusunda birbirlerine benzemezler. Devletin büyüklüğüne göre bazı devletlerin alâmetleri çok olur, bazılarının ki az olur. Bayraklara gelince: bayrak kaldırmak yaratılıştan beri savaş alâmetidir. Kavimler harp meydanlarında ve savaşlarda daima bayraklar çekmişler ve kullanmışlardır. Allah'ın elçisi ve ondan sonra gelen halifeleri bayraklar dikmişler ve kullanmışlardır.''*[946] Bayrak Ortaçağ'da sadece hakimiyet alameti değil aynı zamanda bir azamet ve ihtişam göstergesiydi. Nitekim Haçlı yazar Joinville VII. Haçlı seferi için Dimyat'a çıkışları esnasında, *''Yafa Kontu'nun gemilerinde bulunan flamaların dalgalanması sonucu çıkan ses sanki gökten şimşeklerin çakması anındaki gürültüye benziyor.''*[947] diye ifade etmektedir.

İbn-Haldûn, Ortaçağ'da, Mısır ve Suriye'de kurulan Türk Devletleri ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır; *''Doğuda (Şam ve Mısır'da) hüküm süren Türk Devleti'ne gelince, bunlar ilk önce baş tarafında bir tutam kıl bulunan büyük bir bayrak*

[942] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 359.
[943] Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III*, 253, 254.
[944] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 359.
[945] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 241.
[946] İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 5; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 241.
[947] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 88.

yaparlar ve bunu "Şalış" ve "Çetir" adiyle anarlar. Bu bayrak, sultana mahsustur ve onun alâmetidir. Bunun arkasından diğer bayraklar gelir.Türkler bu bayrakları 'Sancak' adıyla anarlar. Sancak onların dilinde Arapçadaki 'Raye'nin mukabilidir. Bunlar pek çok davullar kullanırlar, bunlara "Kösat" adını verirler, (sultana mahsus olan) Çetir müstesna olmak üzere, komutanlarına istedikleri miktarda bu bayraklardan kullanmaya müsaade ederler.''[948] El-Herevî'ya göre de bayrak, sancak ve alem gibi unsurlar, düşman askerlerinin kalbine korku salmakta ve dehşete düşürmektedir.[949]

Kaynaklardan anladığımız kadarıyla üstünde sancak bulunduran ilk hükümdar, İmâdüddîn Zengi'nin oğlu Gazi b. Zengi'dir.[950] Bu sancakların üzerinde zafer ayetleri işlenmişti. Bu sancaklar kırmızı kumaştan yapılıyordu.[951] Zengilerden sonra Eyyûbilerde de bayrak ve sancak kullanımı devam etmiştir. Ayrıca Eyyûbilerin, Hilafetin alameti olan siyah sancağı da kullanmış olmaları yüksek ihtimaldir. Çünkü bu sancak halife tarafından meşrû kabul edilen hükümdarlara gönderilmekteydi.[952]Abbasi Halifesi 1171 yılında Mısır'da kendisi adına hutbe okunmasını sağladığı için Nureddin Zengi'ye gönderilen hediyeler içerisinde siyah renkli sancak da bulunmaktaydı. Nureddin Zengi hediye kıyafetleri giyinip silahları kuşanarak, siyah sancakla Şam meydanında halkın huzuruna çıkmıştır.[953] Eyyûbiler Halifenin siyah bayrağı dışında sarı renkli üzerinde doru kartal arması bulunan bir bayrak kullanmışlardır. Fatımilerin kullandığı bayrak beyaz, Zengîlerin ki ise sarıydı. Eyyûbiler kendilerini Zengilerin devamı olarak gördükleri için beyazı değil sarı renk bayrağı tercih etmişlerdir. Eyyûbilerden sonra Memlûklerde sarı bayrak kullanmışlardır.[954]Ayrıca kaynaklarda, Selahaddin'in 573/1178 yılında Gazze ve Askalan'ın fethinden sonra Kahire'ye dönünce, yazılan şiirlerde, Eyyûbi ordusundaki sarı bayraklardan bahsedilir.[955]

---

[948] İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 8, 9; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 241.
[949] el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye*, 92.
[950] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ*, 4: 8; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 243.
[951] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 241.
[952] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 209, 210.
[953] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 1: 219; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 210.
[954] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 10, 196, 208.
[955] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 1: 300, 301.

F. Köprülü'ye göre, Eyyûbiler Zengilerin ve Fatımîlerin devamı niteliğinde bir devlet olduğu için her konuda olduğu gibi bayrak konusunda da bu iki devletten etkilenmiştir. Eyyûbilerde Hükümdara ait sarı renkli saltanat sancağı dışında, hanedan üyelerine, Meliklere, büyük emirlere ait türlü türlü sancaklar vardı. Yâfiî, Kudüs'ün Fethi esnasında sarı renkli bayrak kullanıldığını ifade eder. Eyyûbiler sarı ve kırmızı bayrakların yanında Abbâsi Halifesi tarafından gönderilen siyah renkli bayrağı da kullanmışlardır. Kahire'de bulunan büyük sultanın diğer küçük ve yarı özerk hükümdarlara hakimiyet alametleri olarak üzerinde sultanın ve tabi hükümdarların adının ve lakabının yazılı olduğu bayrakları göndermesi dönemin adetlerindendi. Yine Köprülü'ye göre, Eyyûbilerin sarı rengi seçmelerindeki neden, kendilerinin Zengilerin ve Fatimîlerin vârisi olduklarını halkın nazarında meşrulaştırmaktı. Eyyûbiler döneminde Haçlıların gözünden, hilali genel olarak Müslümanların simgesi olarak kabul ettikleri o dönemde yapılan eserlerden anlaşılmaktadır.[956]

V. Haçlı Seferi esnasında Haçlılar Dimyat'ta bulunan Silsile Burcu'nu ele geçirdiklerinde, kuledeki askerlerin elinde sarı renkli Eyyûbi bayrağı olduğu nakledilmektedir.[957] Haçlı yazar Joinville, *''Eyyûbi hükümdarı, Turanşah'ın kendisini şövalye yapan imparatorun armasını taşıdığını ve Turanşah'ın sancağının ise üç şeritli olduğunu, bu sancakta kendisini şövalye yapan imparatorun, Halep Sultanı ve Kahire Sultanının armasının bulunduğunu''*[958] aktarmaktadır.

4.6. CÂLİŞ (الجالش) TUĞ

Türk tarihinde *tuğ (çâliş)* bağımsızlık ve hükümranlık anlamları taşıyan, alem bayrak, sancak gibi siyasî ve askerî bir güç ve yetki işaretidir. İslâmiyet'in kabulünden önceki dönemlerde sancakla birlikte ve aynı makamda kullanılır, bayrakla beraber ordu ve askeri birliklerin önünde taşınarak yol gösterir. *Tuğ (çalış)* kaynaklarda, ucuna altın yaldızlı top geçirilmiş, üzerine atkuyruğu bağlanmış, mızrak

[956] M.Fuad Köprülü, ''Bayrak'' *MEB İslam Ansiklopedisi*, 5.Baskı (İstanbul: MEB Yayınları, 1979), 2: 409, 410.
[957] Sebahattin Çelik, *5. Haçlı Seferi (1217-1221)* (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 145.
[958] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 100.

tarzında bir alâmetin adı olarak açıklanır.[959] İbn-i Haldûn Mısır ve Suriye'de kurulan Türk Devletleri'nde hükümdarın bayrağının yanında, baş tarafında bir tutam kıl bulunan ve sultana mahsus olup onun alameti sayılan, *şalış (çalış, tuğ)* olduğunu aktarmaktadır.[960] Kalkaşandi *çalışı,* sultanın önemli merasimlerde özellikle savaş sırasında taşınan tepesinde kıllar bulunan büyük bayrak olarak tanımlar.[961]

Eyyûbî askeri teşkilatında hücum müfrezesi olan öncü birliğe de *çalış (câlişiyye)* ismi verilmekteydi. *Çalış* veya *câlişiyye* Eyyûbi ordusunda ve sonraki dönemlerde, (beşli ordu nizamına göre) kalbin (merkezin) önünde bulunan veya tâliadan da önce gelen ordunun birimini ifade eden askeri bir terim olarak kullanılmıştır.[962] Memlûklü tarihçisi İbnü'l-Furât *calişiyyeyi, kalb* (merkez) in önünde giden birlik olarak tarif etmiştir.[963] Diğer bir Memlûklü dönemi tarihçisi olan İbn-i Tağrıberdi, eserinde talîanın karşılığı olarak *caliş* kelimesini kullanmaktadır. [964] Memlûklerde, *caliş* veya *şaliş* denilmekte, hem öncü birlik ve müfreze anlamında kullanılmakta,[965] hem de üzerinde bir top at kılı (tuğ) yer alan büyük sancak ismi olarak kullanılmaktaydı. Savaş ilanında veya sultan savaşa gitmeden kırk gün önce tabılhanenin (Memlûklü Ordusunda askerî bando.[966]) tepesine *çaliş* dikilirdi.[967] Câliş kuvvetleri düşman askerlerinin öncü birlikleri ile çarpışarak düşmanla ilgili bilgiler getirirlerdi.[968] İbn-i Tağrıberdi, Sultan Baybars'ın *caliş* birliklerini casusluk ve istihbarat amaçlı olarak Moğollara yolladığını aktarmaktadır.[969] Baybars el-Mansûri 675/1277 yılında Göksu Nehri yakınlarında Memlûk ordusunun Moğollarla yapacağı savaştan önce sultanın (Melik Said Muhammed) *şalişini* öne geçirip ordusunu düzene soktuğunu aktarmaktadır.[970]

---

[959] Tülin Çoruhlu, ''Tuğ'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 330.
[960] İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 8, 9.
[961] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,* 4: 8; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*,211.
[962] el-Hatib, *Mu'cemu'l Mustalihâtu,*118.
[963] İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât,* 7: 216; Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*,166.
[964] İbn-i Tağrîberdî, en-Nücûmü'z-Zâhire 11: 4, 7: 92; Çetin, Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,165.
[965] İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire,* 224, 298, 330, 583, 591; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 107, 315, 431.
[966] İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire,* 591.
[967] İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire*, 242, 286, 298, 304, 323, 368, 380, 405, 583, 591; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 315, 420.
[968] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*,166.
[969] İbn-i Tağrîberdî, en-Nücûmü'z-Zâhire, 7: 92; Çetin, Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,166.
[970] Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye,* 74.

4.7. ÇETR (چتر)

Çetr (چتر), Farsça kökenli çadır şemsiye anlamlarına gelen bir kelimedir. Arapçada *mizalle* (المظلة) olarak da ifade edilir.[971] *Çetr (mizalle),* hükümdar alayla bir yere giderken veya sefere çıkarken başı üzerinde tutulurdu. Bir mızrağın ucunda küçük bir kubbe şeklinde açılan bu saltanat şemsiyesi sarı işlemeli ipek, atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılırdı ve tepesinde "altın top" denilen veya gümüşten kuş şeklinde, bir alem bulunurdu.[972] *Çetrin* tarihi çok eskilere gitmekle beraber, ilk olarak eski Mezopotamya uygarlıkları tarafından kullanıldığı bilinmektedir. İslam devletlerinde ilk olarak Emevîler döneminde kullanılmıştır. Daha sonra Abbasîlerde, Selçuklularda ve Fatımîlerde devam eden çetr kullanımı Eyyûbilerde ve daha sonra Memlûklerde de devam etmiştir. İbn-i Haldûn, *bayrak, sancak* ve *çalış* gibi *çetrin* de Mısır ve Suriye'de kurulan Türk Devletleri'nde sultana mahsus olan hakimiyet alametleri olarak kabul edildiğini zikretmektedir.[973] Eyyûbi sultanları da *çetri* bir hakimiyet alameti olarak kullanmışlardır. Eyyûbiler sarı renkli *çetr* tercih etmişlerdir. Bu rengi tercih etmelerinde Zengilerden etkilenmiş olmaları mümkündür.[974]

4.8. ORDU HİZMETİNDE KULLANILMIŞ OLAN HAYVANLAR

4.8.1. At

Ortaçağ boyunca at ulaşım ve hızın sembollerinden ve muharebelerde ordular için en hayati unsurlardan biri olmuştur. Atın hem kutsal metinlerde[975] övülüyor olması hem de toplum hayatında ulaşım ve nakliye gibi önemli görevler icra ediyor olması insanlar nazarında atı daha değerli kılmıştır.[976]

Ünlü İslam Müellifi Câhız at konusunda; *"Türk'ün silahı, atı, koşum takımları ile ilgili her şeyi yanında bulunur. Türk hızla koşan at üzerinde dört yana ok atar;*

---

[971] Aydın Taneri, ''Çetr'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 293.
[972] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,* 4: 7,8; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,*210; Taneri, ''Çetr'', 8: 393.
[973] İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 8, 9.
[974] Fuad Köprülü, ''Bayrak'' 2: 409, 410; Taneri, ''Çetr'', 8: 393; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 208.
[975] Kur'an-ı Kerim'de atın övüldüğü veya ismin geçtiği bazı ayetler için bkz. Âl-i İmran, 14, Enfâl, 60, Nahl, 8, Sâd, 31, Haşr, 6, Âdiyât, 1, 2, 3, 4, 5.
[976] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 248.

Türk, atını kendisi terbiye eder, yetiştirir, adını söyleyince atı onu takip eder. Türk'ün ömrünün yarısından fazlası atın üzerinde geçer, Türk hem çoban, hem veteriner, hem süvari hem cengaverdir.'' demektedir.[977] Eyyûbi ordusunun en etkili vurucu gücü Türk kökenli Memlûk süvarileri olması hasebiyle Câhızın bu sözü Memlûk süvariler için de önem arz etmektedir.

Müslümanların sosyal hayatında ve kültüründe at önemli bir yere sahiptir. Atın meydanın hâkimi olması, açık alanda vur-kaç harbine imkanı vermesi, süvarisine sığınak olması, savaş meydanındaki manevra kabiliyeti, geri çekilme sırasında, kaçış imkanı vermesi, savaş sonrası ganimet paylaşımında, bir pay süvariye bir pay da atına veriliyor olması atı daha da önemli hale getirmiştir.[978]

Ortaçağda İslam devletlerinde dayanıklı ve süratli fevkalade atlar yetiştirilmekteydi. Fakat bu atlar kuvvet ve büyüklük bakımından Haçlıların atları ile mukayese edilemezdi. Bu durum Müslüman süvarilerin at üstünde giyebilecekleri zırhın ağırlığını sınırlandırması açısından önemliydi[979] Fakat Müslümanların atlarının daha küçük ve süvarilerinin ise hafif zırhlı olması, bu atlara hız,[980] üstün bir manevra ve hareket kabiliyeti kazandırmaktaydı.[981]

Ordunun askeri gücünün en önemli kısmı süvarilerden oluştuğu için at, Eyyûbilerde büyük bir öneme sahipti. Özellikle âni hücumlarda ve baskınlarda atlı birliklere önemli görevler düşüyordu.[982] Ordudaki karagulam ve tavâşi memlûk süvarilerin *birzevn* denilen günlük hayatta ve bir de harp meydanında kullandıkları olmak üzere iki atları bulunmaktaydı.[983] Eyyûbilerde *ıstabl* denilen sultana ait ahırlar ve meralar bulunmaktaydı. Buralarda çok sayıda at yetiştirilirdi. Sultanın veya emîrin *ıstabldaki* at, deve ve diğer hayvanlarından sorumlu olan görevliye *Emir-i Âhûr* denilmekteydi.[984] Her sefer öncesinde askerlerin atları kontrol edilir, geçerli mazeretlerden dolayı atı ölen, kaybolan, telef olan veya binilemeyecek durumda olan

---

[977] Emine Gürsoy, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* (İstanbul: Resim Matbaacılık, 1995), 14.
[978] Terzi, *Hz.Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askeri Teşkilât,* 216.
[979] Parry, ''İslam'da Harb Sanatı'', 200.
[980] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 120.
[981] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 15, 237, 441, 442.
[982] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 66, 12.
[983] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 236.
[984] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,* 5: 461; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),* 242, 243.

askerlere ıstabldan yeni at verilirdi. Bu atlar verilen kişinin mülkiyetine girerdi. Sultan III. Haçlı Seferi sırasında ıstabldan 12 bin tane at askerlere hediye etmiştir. [985]

8 Muharrem 567/ 11 Eylül 1171'de Sultan Selahaddin'in Kahire'de Avrupalı ve Bizans elçileri için düzenlediği resmi geçit töreninde yaklaşık olarak 14 bin süvari atlarıyla tam teçhizatlı olarak bu törende geçiş yapmışlardır. Ayrıca Eyyûbi Devleti'ne bağlı Şam, Hama, Humus, Halep, Sincar, Musul, Amid, Harran, Ahlat gibi şehirlerden gelen süvarilerin de katılımıyla Eyyûbi ordusunun ortalama olarak 20 bin atlı askerden az olmadığını söyleyebilirz. Çünkü sadece Musul'da 6 bin, Humus'ta 7 bin süvari bulunmaktaydı. Selahaddin'den sonraki dönemde ise Mısır süvarilerinin sayısı 8500'e gerilemiştir.[986]

Eyyûbi ordusunda atlardan faydalanılan alanlardan biri de istihbarat alanıdır. *Berîd* isimli görevliler uzak mesafelere at sırtında istihbarat ve posta taşımışlardır. Bu tür atların diğerlerinden ayırt edilebilmesi için kuyrukları kesilirdi.[987] Eyyûbi donanmasında sadece atları taşıyan gemiler de bulunurdu. Bunlara *tarîda* denilirdi.[988]

4.8.2. Deve

Ortaçağda en önemli ulaşım ve nakliye araçlarından biri de *deve* idi. Özellikle sıcak çöl iklime sahip bölgeler için vazgeçilmez bir hayvandı. *Deve*, insanlara yük taşıma konusundaki sağladığı imkanlar ve zorluklara dayanıklılığı sebebiyle çok tercih edilmekteydi.[989] Özellikle Arap kültüründe devenin muazzam bir yeri vardır. Çünkü deve bu toplumlarda savaşta olduğu gibi barışta da hayatın temel öğesidir; bölge halkı onun etinden, sütünden, yününden, faydalanır, derisinden de kalkanını ve zırhını yapar. *Devenin* yardımıyla uzun seferlerinde yolu üzerindeki çölleri geçer. Araplar deveyi savaş için yetiştirir eğitir, ve üstünde savaşır; silahla hücumdan onunla korunur; konakladığı ordugahının etrafında gece onunla bir koruma engeli oluşturur.[990]

[985] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet*, 242,243.
[986] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet*, 235, 236, 237.
[987] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ*, 1: 116.
[988] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 339.
[989] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, 256.
[990] Terzi, *Hz.Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askeri Teşkilât,* 214.

Deve, Eyyûbilerin hâkim olduğu coğrafyada sıklıkla kullanılan bir hayvandı. Dolayısı ile ordu hizmetlerinde de özellikle istihbârat, nakliye ve lojistik alanlarında develerden istifade edilmiştir. Bu dönemde özellikle *necib* ve *hecin* türü develerden istihbarat alanında faydalanılmıştır.[991] *Neccâb* denilen istihbarat görevlileri haberleri bu develer vasıtası ile ulaştırmışlardır. Özellikle *hecin* devesi, çok süratli koşmasıyla bilinmektedir.[992] Orduya ait develer *ıstabl* denilen sultana ait ahırlar ve meralarda bulunmaktaydı. Sultanın veya emîrin *ıstabldaki* deve ve diğer hayvanlarından *Emir-i Âhûr* sorumluydu.[993]

Develerden lojistik ve nakliye alanlarında da çok istifade edilmiştir.[994] Özellikle ağır silahların taşınmasında develere çok iş düşerdi. Ağır ve büyük mancınık parçaları kurulumunun yapılacağı yere kadar deve sırtında taşınırdı. Mancınık parçalarını taşıyan bu develerin sayısı 200'e kadar da çıkabilmekteydi.[995] Selahaddin Mısır tersanelerinde bir çok gemi üretimi yaptıktan sonra Eyle'yi fethetmek için 4 Rebiyülahir 566/Aralık 1170'te bu gemileri parçalar halinde develerin sırtında taşıtıp Süveyş'te monte ettirerek Akabe Körfezi'nde Kızıl Deniz'e indirerek Eyle'yi hem denizden hem de karadan kuşatarak fethetmiştir.[996]

Haçlı Joinville hatıratında, III. Haçlı Seferi esnasında Haçlı birliklerine deniz yoluyla gelecek yardımları engellemek için, Eyyûbi donanmasına ait gemilerin parçalar halinde deve sırtında taşınarak Nil Nehri'ne indirildiğini aktarmaktadır.[997] Ayrıca ordudaki karagulam ve tavâşi memlûk süvarilerin yükünü taşıyan bir devesi olurdu.[998]

---

[991] Uzunçarşılı, *Medhal,* 442; Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 217.
[992] Anonim Süryani Kroniği*, I. ve II. Haçlı Seferleri*,71.
[993] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,* 5: 461; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi),* 243.
[994] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 361.
[995] Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 212.
[996] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 1:199; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 294; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 2: 182; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 362.
[997] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları,* 127; Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* 3: 229.
[998] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 236.

4.8.3. İnek

Eyyûbi ordusunda lojistik malzemeler, yiyecek ve içecek nakliyesinde büyükbaş hayvanlardan inek de kullanılmıştır.[999] Bu hayvanlardan daha çok silah nakliyesinde faydalanılmıştır. Özellikle mancınık gibi ağır ve büyük silahların taşınmasında deve dışında ineklerden de istifade edilmiştir. Hatta öyle büyük mancınıklar ve parçaları var ki 100 inek ancak taşıyabilmiştir.[1000] Orduya ait inekler de, *Emir-i Âhûr*un gözetiminde diğer hayvanlar gibi *ıstabl* denilen sultana ait ahırlar ve meralar da bulunmaktaydı.[1001]

4.8.4. Merkep-Katır

Eyyûbi ordusu için gerekli olan yiyecek içecek ve erzakların taşınmasında faydalanılan hayvanlardan biri de *katırdı*.[1002] Ordudaki karagulam ve tavâşi memlûk süvarilerin yükünü taşıyan bir katırı olurdu.[1003]

4.8.5. Güvercin

Ortaçağ'daki en hızlı ve önemli haberleşme araçlarından biri de posta güvercinleridir. Eyyûbi ordusunda da güvercinlerden posta ve istihbârat bilgilerinin ulaştırılması noktasında faydalanılmıştır. Zengîlerden ve Fatımîlerden devralınan tecrübelerle güvercinlerden oluşan iyi bir haberleşme şebekesi oluşturulmuştu. Bunlara ilaveten, yapılan anlaşma neticesinde Şii İsmâilîlerin Şeyhi Reşidüddîn Sinân, sahip olduğu mükemmel seviyedeki güvercin şebekesini Eyyûbilerin hizmetine sununca bu konuda daha da ileri bir seviyeye ulaşılmıştır.[1004] Eyyûbilerin savaş tarihinde posta güvercinlerden, Akkâ Muhasarası'nda,[1005] Antakya Prensi'nin

[999] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 361.
[1000] İbn-i Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire,*1.dipnot,8: 5;Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 212.
[1001] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,* 5: 461.
[1002] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 361.
[1003] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 236.
[1004] Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları,*135.
[1005] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 160; İbnü'l Esir, *el-Kamil,* XII: 45; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*196, 202.

Halep köylerine saldırmasında[1006] ve VII. Haçlı Seferi'nde Haçlıların Dimyat'a yaptığı çıkartmada[1007] haber ulaştırması noktasında faydalanılmıştır.

[1006] İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 213.
[1007] Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, 89; Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi)*, 151.

BEŞİNCİ BÖLÜM

EYYÛBİ DONANMASI (ÜSTÛL-أسطول)

Eyyûbiler döneminde donanma kelimesini ifade etmek için genel olarak Grekçe kökenli olan *ustûl* (أسطول) kelimesi kullanılmıştır.[1008] Kaynaklarda *Üstûl* (أسطول)[1009] ifadesinden başka *Ustûlü'l-Mansûr* (الأسطول المنصور)[1010] ifadesi de geçmektedir. İslam tarihinde geminin ilk olarak kullanılması Habeşistan'a Hicret'e, dolayısı ile Hz. Peygamber dönemine kadar gitmektedir.[1011] Daha sonra Hz. Osman'ın Halifeliği döneminde[1012] Şam Valisi Muaviye ile hızlanan donanma faaliyetleri, Emevîler,[1013] Endülüs Emevîleri,[1014] Abbâsîler,[1015] Ağlebîler[1016] ve Fâtımîler[1017] dönemlerine de ilerleyerek devam etmiştir.

Eyyûbi donanmasının geçmişi Selahaddin'in ve amcası Şirkuh'un Mısır'da idareyi ele geçirmelerine kadar uzanır. Fâtımîlerin son dönemlerinde donanmaları çok zayıflamıştı. Fatımî Halifesi Muiz zamanında 600 olan savaş gemisi[1018]İbn Mematî'nin naklettiğine göre Fatımilerin son zamanlarında, *Divanü'l-Cihâd* (Fâtımîlerin donanma divanı)[1019] kayıtlarında 10 bin tane deniz askeri görüldüğü halde sadece 10 tane savaş gemileri kalmıştı. Esedüddîn Şirkuh ölmeden önce

---

[1008] Nebi Bozkurt, ''Bahriye'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4: 495.

[1009] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb,* 3: 319; el-Makrîzî, *es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk,* 1: 174; İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 340; . İbn Şeddad, *En- en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 132; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 103,127, 233.

[1010] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 340; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 3: 35.

[1011] Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 495, 496.

[1012] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* 1: 266; Terzi, *Hz.Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askeri Teşkilât,* 23; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* 1: 310; Fatih Sarıkaya, Abbasilerde Denizcilik (750-1258) (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitiüsü, 2008), 26.

[1013] Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* 1: 253, 307, 321;Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,* 1: 266; Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 496.

[1014] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* 1: 267.

[1015] Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* 1: 868*;* Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* 1: 267; Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, çev. Nedim Demirtaş, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 214.

[1016] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* 1: 268; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* 2: 958; Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 498.

[1017] Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* 2: 1020; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* 1: 269; Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 498.

[1018] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*1: 269.

[1019] Hasaneyn Muhammed Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 1.bs. (Kahire; Matbaatu Câmiatü'l-Kahire, 1384/1964), 71; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.

donanmanın ihmal edilmemesini vasiyet etmişti. Sonrasında vezir olan Selahaddin ise, donanmanın öneminin farkına varmış, Mısır gibi bir yere hâkim olabilmenin iyi bir deniz gücüne sahip olmaktan geçtiğini anlamıştı. Ayrıca Haçlılar, sadece karadan değil Müslüman diyarları için denizden de tehlike arz ediyorlardı. Bu yüzden Selahaddin donanmanın güçlenmesi için elinden geleni yaptı.[1020]

Sadece donanma için *Divanü'l-Üstûl* adında bir divan oluşturması,[1021] başına da en güvendiği kişi olan kardeşi Melik Âdil'i getirmesi, *dinâr-ı üstûl* isimli dinar çeşidini getirip değerini yükseltmesi,[1022] yeni gemilerin yapılması için hiç bir masraftan kaçmaması,[1023] tersanelere önem verip imalat aletlerini yenilemesi, tersanelerin sayısını arttırması, gemi yapımının hammaddesi olan *sind* ağacının kesimini yasaklayıp devlet kontrolü altına alması,[1024] donanma komutanının taleplerinin karşılanması için tüm valilerine fermanlar göndermesi[1025] ve *üstûl* adı verilen gelir getiren vakıfları, donanmaya tahsis etmesi,[1026] Selahaddin'in donanmaya verdiği önemin göstergelerindendir.

Selahaddin'den sonra ise, donanma kuvvetlerine pek değer verilmemiş ve her geçen gün önemini ve etkinliğini kaybetmiştir.[1027] Sadece Salih Necmeddin Eyyûb'un saltanatının son zamanlarında donanmaya önem verilmeye başlanmış fakat, Haçlılar VII. Haçlı seferi için yola çıktıkları için bu tedbirler için geç kalınmış olundu. Çünkü Haçlı orduları güçlü donanmaları ile artık Mısır sahillerine ulaşmışlardı. Salih Necmeddin Eyyûb, Selahaddin kadar olmasa da diğer sultanlara göre donanmaya daha fazla önem vermiş fakat istediği hedefe ulaşamamıştır. Vefat etmeden önce oğlu Turanşah'a donanma ve donanma personelinin önemi ile ilgili tavsiye ve nasihatlerde bulunmuştur.[1028]

[1020] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet, 252;* Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 362.
[1021] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,*71; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,*1: 269; Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,*364.
[1022] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 72; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* Kuşçu, 253; *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.
[1023] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 71; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* Kuşçu, 253; *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.
[1024] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 44; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.
[1025] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 362, 363, 364.
[1026] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 71; Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 499.
[1027] Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 499.
[1028] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 367.

Eyyûbiler dönemi hakkında bilgi veren kaynak eserlerde gemi ve personel sayısı hakkında 1179'dan sonrası için net bir bilgi yoktur. Ancak Eyyûbi deniz kuvvetlerinin, Selahaddin döneminde, gerek gemi gerekse personel bakımından en yüksek sayıya sahip olduğu söylenebilir.[1029]

5.1. EYYÛBİ DONANMASI PERSONELLERİ

Eyyûbiler döneminde deniz kuvvetlerine personel seçimi yapılırken kara ordusundaki gibi askerlerin menşeine bakılmıyor, daha çok denizle irtibatı olan tecrübeli askerler tercih ediliyordu.[1030] Eyyûbi donanması, elimizdeki bilgilere göre, *kumandan (el-kâid), reisler, mukaddem, ğuzât (gâziler) ve ğurâb (kürekçilerden)* oluşmaktaydı. Asıl muharip sınıf olan *ğuzatı* da belki kendi içinde ok-yay, çarh, mızrak, mancınık, arrade, neft, vb. silahları kullananlar diye bölümlere ayırmak da mümkündür. Eyyûbi donanması bazı konularda çağdaşı olduğu Anadolu Selçuklu donanması ile benzerlik göstermekteydi. Bunlardan biri de *Reîsü'l-Bahr* ünvanlı rütbeli denizcidir.[1031] Selahaddin döneminde donanmaya ve personeline önem verilmiştir. *Ğuzât* denilen donanma personele verilen donanma dinarın *(dinâr-ı üstûl)* normal dinara göre değerini 5/8 den 3/4 ü değerine yükseltmiştir. Selahaddin bunun dışında, valilere başka bir ferman yayınlayıp *donanma kumandanının* taleplerini karşılamalarını ve donanma için ihtiyaç duyulan personelin seçiminde yardımcı olmaları talimatını verdi.[1032]

Selahaddin'den sonraki dönemlerde ise donanma mensupları aynı itibarı ve değeri bulamadılar. Onlarla sadece bir ihtiyaç söz konusu olursa ilgilenildi. Donanma mensupları, görüldüğünde tutuklanıyor, zincirlere vuruluyor, geceleri de kaçmamaları için hapsediliyorlardı. Düşman esiri gibi muamele görüyorlardı. Hatta denizcilerin halk arasındaki itibarı öyle bir noktaya gelmiştir ki birine *''Ey! üstûlî''* demek hakaret gibi algılanıyordu.[1033]

[1029] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 254; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 369.
[1030] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 368.
[1031] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 368.
[1032] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 71; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.
[1033] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*,1: 270; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 255; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 367.

5.1.1. el-Kâid (القائد) Kumandan

Deniz kuvvetlerindeki en yüksek rütbedir. Bugünkü tümamiral seviyesindeki komutandır. Deniz kuvvetlerinin tamamının sorumluluğu kumandana (*el-kâid* القائد) aittir. Selahaddin döneminde ilk olarak donanma komutanlığı yapan kişi *el-Hâcib Hüsameddin Lü'lü*'dür.[1034] Daha önce Fâtımî sarayında görev yapmış olan Müslüman Ermenilerden biriydi. Selahaddin tarafından liyakatine ve tecrübesine bakılarak bu göreve getirilmiştir. Donanma komutanı olarak Akkâ'ya (1189)[1035] ve Kızıldeniz'e yapılan (1182-1183) deniz harekâtlarında[1036]önemli başarılar elde etmiştir.[1037]

Eyyûbilerin donanma komutanlarından biri de *Bedran el-Fâris* isimli biriydi. *Bedran el-Fâris* Sûr kuşatması esnasında Akka'dan gelen donanmanın komutanıydı. İbn-i Şeddâd, *Bedran el-Fâris'in* denizde dayanıklı ve gayretli bir kişi olduğunu aktarır.[1038] İmadüddin Kâtib el-İsfahânî ise, bu filodaki denizcilerin çok başarılı olmayıp derme çatma kimseler olduğunu söyler.[1039]

5.1.2. Reîs (الرئيس)

Eyyûbiler Donanmayı, Fâtımîlerden devr aldıkları sistem üzerinde geliştirip ilerletmişlerdir. Dolayısı ile Fatımî donanması birçok konuda Eyyûbi donanmasına örnek teşkil etmiştir. Fatımî donanmasında yaklaşık olarak kayıtlı maaşlı 5 bin asker bulunmaktaydı. Söz konusu askerlerin 10 komutanı vardır. Savaşa gidileceği zaman bu 10 komutandan biri gemi filosunun reisi olarak seçilir ve tüm komuta yetkisi kendisine verilirdi. Devletin ileri gelenlerinden biri de kendisine eşlik ederdi.[1040] Eyyûbi donanmasında ise anladığımız kadarıyla *reîs*, kumandanın (*el-kâid)* altındaki bir rütbedir. Gemi personelinin veya geminin komutasından sorumludur. Bir gemi filosunda bir veya bir den fazla *reis* olabilmekteydi. Sadece donanma mürettebatından sorumlu olan reise, *Reîsü'l Bahreyn* (رئيس البحرين) denilmekteydi.

[1034] İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 205; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 431;Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet,* 106, 254, 255; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 365.

[1035] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 103; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,*205, 206.

[1036] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 389.

[1037] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 254,255; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 365, 367.

[1038] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 133.

[1039] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 255; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 367, 368.

[1040] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* 1: 268.

Nitekim Sûr kuşatmasına katılan filolardan birinin *Reîsü'l Bahreyn*i Abdülmuhsin el-Mağribi idi.[1041] Kaynaklarda, Akka'nın savunulması esnasında Mısır'dan gönderilen ikinci donanmadan bir geminin Haçlılar tarafından batırılmasında *''reislerin hatası vardı''* ifadesinin kullanılması reislerin gemilerde sorumluluk sahibi kimseler olduğu izlenimini vermektedir.[1042]

5.1.3. Mukaddem (المقدم)

Mukaddem, Eyyûbi askerî teşkilatında genelde komutan veya kumandan için kullanılmıştır. Fakat İbn-i Şeddad, Beyrut'tan gelen bir batsa gemisinin kaptanını, *mukaddem* olarak ifade etmiştir. Akkâ Muhasarası sırasında Akkâ halkının erzak ihiyacını karşılamak için Selahaddin'nin Beyrut'ta yapılması talimatını verdiği, içi erzak ve asker dolu dev bir batsa gemisi vardı. *Mukaddemin* ismi Yakup idi (و كان اسم المقدم يعقوب). Akkâ açıklarında topyekûn Haçlı gemilerinin saldırısı ile karşılaştılar. Geminin *mukaddemi* Halepli Yakup ve askerleri canları pahasına gemiyi korudular fakat açılan deliklerden dolayı gemi su alıp battı.[1043] Ayrıca İbn-i Şeddad, donanmanın Sûr kuşatmasından bahsederken, Haçlı donanmasının Eyyûbi donanmasına ait beş parça gemiyi *mukaddemleri* ile beraber kaçırdıklarını (أخذوا المقدمين) aktarmaktadır (27 Şevval 583/30 Aralık1187).[1044] Bu bilgiden anladığımız kadarı ile *reis* rütbesinin altında sadece bir gemiden sorumlu olan kaptana muhtemelen *mukaddem* (المقدم) denilmekteydi.

5.1.4. Ğuzât (الغزات) (Gâziler)

Deniz kuvvetleri askerlerine ğuzat (gaziler)[1045] denirdi. *Ğuzâtın* çoğu Mağrip (Cezayir-Fas-Endülüs-Sicilya) veya Mısırlılardan oluşurdu.[1046]1179 senesinde Kadı'l- Fadıl tarafından Bağdat'ta bulunan Halife'ye yazılan bir mektupta deniz

---

[1041] İbn Şeddad'a göre bu kişi Abdülmuhsin el-Mağrîbî'dir. Bkz. İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 132. İbnü'l-Esîre göre, Sûr'a gelen filonun komutanı Abdüsselam el-Mağrîbî'dir. O dönemde Eyyûbî Donanması'nda birçok Mağripli denizci olduğu için farklı bir kişi de olabilir. Bkz. İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 487; Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 255.

[1042] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 132; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 255.

[1043] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 256; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 240, 241, İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 61.

[1044] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 132; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 248.

[1045] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 340.

[1046] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 255; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364, 365, 367.

kuvvetlerinin yeni gemilerle ve seçkin Mağripli denizcilerle takviye edildiği kaydedilmektedir. 1182 yılında Kızıldeniz'de Haçlılara karşı yürütülen saldırıda Mağripli usta denizcilerin görev yaptıkları bilinmektedir.[1047]

5.1.5. Ğurâb (جدافون) Kürekçiler

Gemilerin suda hareket etmesi için genellikle yelken kullanılırdı. Kürek ise daha çok savaş esnasında manevra ve hız yapmak için kullanılırdı.[1048] Gemilerin suda kürek vasıtası ile hareket ettirilmesini sağlayan mürettebata kürekçi denilirdi.[1049] Eyyûbi donanmasında kürekçilere *gurâb (karga)* denilmekteydi. Bazı kaynaklarda ise *ceddâf* (جداف) (çoğulu: *ceddâfun* (جدافون) olarak geçmektedir[1050] Gemilerdeki kürekçi sayısı geminin türüne ve büyüklüğüne göre değişmekteydi. Şînî (galeri) isimli gemilerde yaklaşık olarak 140 kürekçi olurken, harrâka isimli gemilerde ise 100 kürekçi olurdu.[1051] Eyyûbi donanması gemilerinde savaşçı mürettebat üst katta, kürekçiler ise alt katta bulunurdu.[1052]

5.2. EYYÛBİ DONANMASI SAVAŞ GEMİLERİ

5.2.1. Şînî (شيني) (Galeri)

Kaynak kitaplarda adı en çok geçen *şînî* (شيني)[1053] (çoğulu: *şevânî*- شوانى)[1054] en büyük bir harp gemisidir. Diğer bir adı da *''galeri''*dir. Bünyesinde muharipler ğuzât ve kürekçiler vardı. Savaşçı askerler üzerinde savaşabilirlerdi. İçinde yaklaşık olarak 140 kürekçisi olurdu.[1055] Güvertesi çok büyük olan bir savaş gemisidir.[1056] Eyyûbiler Fâtımî donanmasını devr aldıklarında, sadece 10 şînî kalmıştı.[1057]Eyyûbi donanması, 1179 senesinde Kudüs Krallığı ve Trablus Kontluğu'na Akdeniz

[1047] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 255; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 367.
[1048] Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, 256.
[1049] İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*,(Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 187.
[1050] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 340.
[1051] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 340.
[1052] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 340; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256.
[1053] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb,* 3: 319.
[1054] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 127; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb,* 3: 319.
[1055] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 340; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256;Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 368.
[1056] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* 1: 272; Bostan, ''Gemi'', 14: 10.
[1057] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet, 252;* Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 362.

kıyılarında etkili harekâtlarda bulunmuştu. Donanmanın bu faaliyetleri ve karadaki bazı önemli başarılar münasebetiyle, 1179 yılında Kadı'l-Fâdıl, Mekke'de bulunan bir arkadaşına gönderdiği mektupta deniz kuvvetlerinin büyüdüğünden ve *şînîlerin* 60'a ulaştığını aktarmaktadır.[1058] Eyyûbi donanmasındaki *şînî* sayısı en fazla olduğu dönemde 100 ile 150 arasındadır.[1059] 24 Zilhicce 569/26 Temmuz 1174 tarihinde İskenderiyye'ye saldıran Sicilya Haçlı donanmasında, her birinde 150 asker olan, 200 şînî (galeri) bulunmaktaydı.[1060]

Rebiülevvel 577/Ağustos 1181'de Haçlılar Tinnis sâhiline saldırıp, bir ticaret gemisini gasp etmişlerdi. Bunun üzerine Dimyat üssünde bulunan 50 *şînî*den *(galeri)* oluşan filo sahillerde emniyeti sağlamak için görevlendirildi.[1061]1182 yılında yapılan Beyrut muhasarasına Eyyûbi donanması 40 *galeri* ile etkili bir şekilde katılmıştır.[1062] 1187'de yapılan Sûr Muhasarası'na Akkâ'dan gelen 10 *şînî* ve Beyrut ve Cübeyl'den gelen diğer gemiler katılmıştır.[1063] 23 Şevval 583/26 Aralık 1189'da, Akkâ Muhasarası esnasında Sultan'ın talebi üzerine, el-Hâcib Hüsameddin Lü'lü komutasındaki 50 *galeriden* oluşan filo Haçlı kuşatmasını yararak şehirdeki halka yardım ulaştırmıştır.[1064] 13 Haziran 1190'da yine sultanın talebi üzerine *galerilerden* oluşan bir filo Akkâ'ya geldi.[1065]

1187 yılında Kudüs fethedileceği zaman denizden gelebilecek Haçlı tehlikesine karşı, Hüsameddin Lü'lü komutasındaki Eyyûbi donanması denizde güvenlik önlemleri almıştır.[1066] Kudüs'ün fethedilmesi Hristiyan aleminde, infiale ve derin bir üzüntüye sebep olmuştu. Bu nedenle 1188'de 60 şînîden (galeri) oluşan bir

---

[1058] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 3: 35;Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 253.
[1059] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 255; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 366; Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 499.
[1060] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 2: 334. İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 330; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 65.
[1061] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 254; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 365.
[1062] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 382,383; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 254; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 365; Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 499.
[1063] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 132; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 256.
[1064] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 103; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 47; Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 254; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 366.
[1065] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 127.
[1066] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 254; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 365.

Sicilya donanması sahillere gelmişti. Eyyûbi donanması sahilleri koruyarak düşmanı püskürtmüştür.[1067]

5.2.2. Harrâka (حراقة)

Harrâka şînîden daha küçük olan, muhtemelen yüz civarında kürekçisi olan, Üzerinde kurulu bir neft püskürtme sistemine sahip olan küçük savaş gemisidir.[1068] Harrâkada, neft veya yanıcı maddeleri düşman gemilerine atıp yakmak için mancınık ve arrâde de bulunurdu.[1069] Harrâkanın adı diğer gemilere göre kaynaklarda daha az geçmektedir.[1070] Muhtemelen bu gemilerin güvertesinde neft püskütme sistemi için bir kazan vardı. Bu kazanın içine neft konuluyor daha sonra geminin baş (pruva) kısmından sifon aracılığı ile neft püskürtülüyordu. Kazandaki neftin sifona ulaşması için kendine has bir pompa sistemi vardı. Püskürtme mekanizmaları genellikle bakır malzemeden oluşuyordu. Neft kazanını ısıtan mangalın sıcaklığı körükler aracılığı ile kontrol altında tutuluyordu. Harraka gemilerinde neft konusunda uzman *neffâtun* adı verilen personel bulunmaktaydı.[1071]

Selahaddin 1181 yılında Yemen'de bulunan kardeşi Tûrânşâh'a gönderilmek üzere beş adet *harrâka* yaptırmıştır. Aynı yıl Tinnîs taraflarında yük ve ticaret gemilerine yönelik korsan faaliyetlerde bulunan Bedevîlere engel olmak için harrâkalar inşa edilmiştir.[1072]

5.2.3. Ğurâb (غراب)

Ğurâb (غراب), adı diğer gemilere göre daha az geçen küçük harp gemisidir.[1073] *Ğurab*, kürekle ve yelkenle hareket eden kadırga türünden bir savaş gemisiydi. *Ğurâbın* 140 (veya 180) kürekçisi vardı.[1074] İbn-i Memâti *ğurâbı* şînînin (galeri) diğer bir adı olduğunu ifade eder.[1075]

[1067] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 254; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 365.
[1068] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 340; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 368.
[1069] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, 1: 272; Bostan, ''Gemi'', 14: 10.
[1070] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 256.
[1071] Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,* 78,79.
[1072] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 256; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 365.
[1073] Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* 3: 837; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256.
[1074] Bostan, ''Gemi'', 14: 10.
[1075] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 340.

5.2.4. Şelendî (شلندى)

Şelendi İsmi İslam dünyasına Bizanslılardan geçmiştir. Dönemin koşullarına göre zırhlı inşa edilen bu gemiler iki veya üç yelkene, 90 kürekçiye, 30-35 metre uzunluğa sahip olup 50 ile 100 arası insan ve 125 ile 250 ton arası yük taşıma kapasitesine sahipti.[1076]*Şelendi* iki katlı bir savaş gemisi türüydü. İçinde kürekçiler ve savaşçı ğuzât (gaziler) bulunurdu. Kürekçiler alt katta kürek çeker, savaşçı ğuzât (gaziler) ise üst katta (güvertede) savaşabilirlerdi.[1077] Güvertesi büyük olan savaş gemilerindendi.[1078]

5.2.5. Musattah (مسطح)

Musattah da *şelendi* ile benzer özelliklere sahip iki katlı bir savaş gemisiydi. İçinde kürekçiler ve savaşçı ğuzât (gaziler) bulunurdu. Kürekçiler alt katta kürek çeker, savaşçı ğuzât (gaziler) ise üst katta (güvertede) savaşabilirlerdi.[1079]5 Şevval 587/20 Aralık 1191'de Eyyûbî Donanması Akdeniz'de Haçlılara ait bazı gemileri yakaladı. Bu gemiler içerisinde *musattah* olarak bilinen ve üstü çatılı olan bir gemi de vardı. Bu geminin içindeki 500'den fazla Haçlı askeri bulunuyordu. Hepsi esir alındı.[1080]

5.3. EYYÛBİ DONANMASI LOJİSTİK GEMİLERİ

5.3.1. Tarîde (طريدة)

Özellikle at taşımada kullanılan tarîde en çok kırk at taşıyabilen bir nakliye gemisiydi.[1081] *Tarîde,* adı diğer gemilere göre daha az geçen lojistik amaçlı kullanılan bir gemi türüdür. Genellikle at ve hayvan taşımak için kullanılırdı. *Tarîde,* kırktan fazla at taşıma kapasitesine sahipti.[1082] Târide gemilerinin arka kısmı özellikle hayvanların binmelerinde ve inmelerinde kolaylık sağlayacak şekilde farklı

[1076] Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,*80.
[1077] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 340; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 368.
[1078] Bostan, ''Gemi'', 14: 10.
[1079] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 340; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 368.
[1080] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 287; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 296.
[1081] Bostan, ''Gemi'', 14: 10.
[1082] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 339; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256;Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 368.

imal edilirdi.[1083] 24 Zilhicce 569/26 Temmuz 1174 tarihinde İskenderiyye'ye saldıran Sicilya Haçlı donanmasında, 36 *tarîde* bulunmaktaydı. Bu donanmada 1500 süvari olduğu bilindiğine göre her gemiye ortalama 40 at düşmektedir.[1084] Eyyûbi donanması, 1179 senesinde Kudüs Krallığı ve Trablus Kontluğu'na Akdeniz kıyılarında etkili harekâtlarda bulunmuştu. Donanmanın bu faaliyetleri ve karadaki bazı önemli başarılar münasebetiyle, 1179 yılında Kadı'l-Fâdıl, Mekke'de bulunan bir arkadaşına gönderdiği mektupta deniz kuvvetlerinin büyüdüğünden ve *tarîdalarının* 20'ye ulaştığını aktarmaktadır.[1085]

5.3.2. Batsa (بطسة), Butşa (بطشة)

Batsa kaynak kitaplarında adı en çok geçen yük gemilerinden biridir. *Batsa,*(بطسة)[1086] *Butsa* (بطسة)[1087] veya *butşa* (بطشة)[1088] olarak da yazılmıştır. Yolcu ve yük taşıma özelliğine sahip olan çok büyük gemilerdir. İmadüddin Kâtip el-İsfahanî, bu gemilerin yiyecek ve erzak taşıdığını da söyler. *Batsa* anlaşıldığı kadarıyla duruma göre her iki amaç için de kullanılmıştır.[1089]

İbn-i Vâsıl, Selahaddin'in Akdeniz'de kazanılan zaferleri anlatan, Halîfe'ye gönderdiği bir mektupta; donanma güçlerinin, 1182'de Haçlılara ait Akkâ'ya doğru giden ve içinde şînî yapımında kullanılacak olan ahşap malzeme ve 70'ten fazla marangozun ve 1676 esirin[1090] olduğu butşaların ele geçirildiğini anlatır.[1091]İbn-i Şeddâd'ın anlattığına göre, Haçlıların Akkâ'yı karadan ve denizden kuşattıkları ve halkın erzak sıkıntısı yaşadığı bir dönemde Sultan, Beyrut'ta içine dört yüz çuval buğday, peynir, koyun ve çok çeşitli gıda maddelerini alabilecek kapasiteye sahip olan büyük bir *butsa* gemisi inşa ettirmişti (586/1190). Bu butsa gemisine Haçlı

[1083] Bostan, ''Gemi'', 14: 10.
[1084] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 330; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 2: 334; Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,*65.
[1085] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 3: 35;Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 253.
[1086] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 221;Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 153, 154, 247, 253.
[1087] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 103.İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 393.
[1088] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb,* 3: 31.
[1089] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 256; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 369.
[1090] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 383.
[1091] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb,* 3: 122, 141, 319; Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 499.

gemisi süsü verilerek Akkâ'ya girmesi sağlanmıştır.[1092] Ayrıca yine İbn-i Şeddâd'ın anlattığına göre, Akkâ Muhasarası'nda (587/1191) yılında halkın yine çok sıkıntı yaşadığı bir dönemde Sultan, Beyrut'ta çok büyük bir *batsa* gemisinin inşa edilmesini emretmişti. Bu gemide altı yüz elli savaşçı,[1093] çok sayıda silah, savaş aleti, yiyecek ve çeşitli erzaklar bulunmaktaydı. Fakat bu *batsa* gemisi Haçlı gemilerinin topyekûn saldırısı sonucu batırılmıştır.[1094] 586/1190 yılında Akkâ'dan haraket eden Haçlılara ait iki adet *batsa* gemisini rüzgar, Zeyb sahiline yanaştırdı. Ele geçirilen bu gemide erkekler, kadınlar ve çocuklar vardı. Kadınlar içerisinde soylu ve zengin olanlar da vardı.[1095] 586/1190 yılı kışında, Akkâ Muhasarası'nda kış şartlarından dolayı Haçlıların deniz ablukası gevşeyince, Akkâ'ya deniz yoluyla yapılan Müslüman asker takviyesi ve değişikliklerinde *butsa* türü gemiler kullanılmıştır.[1096]

5.3.3. Hammâle (حمالة)

Hammâle adından da anlaşılacağı üzere genellikle tahıl erzak ve yük taşıyan, lojistik ve nakliye amaçlı kullanılan gemi çeşididir.[1097]

5.3.4. A'zârî (أعزارى)

A'zârî (أعزارى) harp gemilerinin beraberinde veya arkasından gidip askerler için erzak, yiyecek ve yük taşıyan lojistik bir gemi çeşidir.[1098] Bunun dışında kaynaklarda bu gemi ile ilgili farklı bir bilgi bulunmamaktadır.

5.3.5. Merkûş – Berkûş (مركوش - بركوش)

Merkuş (مركوش - بركوش) ismli bu gemi, *berkıs*, *berkuş* veya *berkus*[1099] olarak da yazılmıştır. İçinde içme suyu bulunduran tankerleri taşımak için kullanılırdı. İnce

---

[1092] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 221,222; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 153, 154; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 201; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 51.

[1093] İbnü'l Esir'e göre bu sayı yedi yüzdür. Bkz. İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 61.

[1094] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 256; İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 241; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 61; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 247, 248.

[1095] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 167.

[1096] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 12: 53.

[1097] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 339, 340; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 369.

[1098] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 339; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256;Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 368.

ve zarif bir yapıya sahip olduğu için sığ ve dar yerlere yanaşabilen çoğunlukla su taşımacılığında kullanılan küçük lojistik gemilerdir.[1100] Yüz erdeb[1101] suyu taşıyabilme kapasitesine sahipti.[1102] Erzak, yük ve insan taşıdığı durumlar da olmuştur. 25 kişi taşıma kapasitesine sahiptirler. Akkâ Muhasarası esnasında bazı önemli kişiler deniz ablukasından bu tarz bir gemi ile, gece gizlice şehirden ayrılmışlardır.[1103]

5.3.6. Uşâyri (العشيري)

Bu tarz gemiler, halifeler, sultanlar, melikler, emirler ve elçiler gibi önemli insanların taşınması için inşa edilmiş gemilerdir. Bu gemiler yapılırken güvenlik ve konfor ön plandadır. Bu geminin güvertesinde pencereli, canlı renklerle boyanmış, içinde minderleri olan kubbeli bir kamara bulunmaktadır. Eğer istenirse tamamen mürettebattan izole bir bölüm de oluşturulabilmektedir. Gemi mürettebatı alt katta kalmaktadır. Bu gemide yaklaşık 20 kürekçi bulunmaktadır. Büyüklüğü konusunda net ölçüler bulunmamaktadır. Bu gemiler için en büyük tehlike Nil Nehri'ndeki hipopotam saldırılarıdır.[1104]

5.3.7. Şebbâre (الشبارة)

Şebbâre (الشبارة) Nil Nehri üzerinde, nakliye amaçlı kullanılan bir gemidir. Uşayri tarzı gemilerden daha büyük ve farklı olup sevkiyat için kullanılmaktaydı. Elçilerin taşınmasında da bu gemiler kullanılmıştır. Nil Nehri'ndeki hipopotam saldırıları bu gemiler içinde tehlikeli ve ölümcül sonuçlar doğurabilmekteydi.[1105]

[1099] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 252.
[1100] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 340; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256;Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 368, 369.
[1101] *Erdeb* (أردب) bir ağırlık birimidir. Yaklaşık olarak 150 kg'dır. Bkz. Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük,* 133. Dönemsel ve bölgesel koşullara göre 100 erdeb 5 ile 7 ton arası ağırlığa denk gelmektedir. Bkz. Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,* 83.
[1102] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 340.
[1103] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 2: 358. İbn Şeddad olayı anlatırken bu gemiyi *berkus* (بركوس) olarak zikreder. Bkz. İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*, 252.
[1104] Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,*82.
[1105] Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,*83.

5.4. EYYÛBİ DONANMA TERSÂNELERİ VE ÖNEMLİ LİMANLARI

Tersane kelimesinin aslı Arapça bir kelime olan *dârü's-sınâa'* dır. Bu kelime birçok Avrupa diline geçerek değişik şekillerde kullanılmıştır. Türkçe'de ise *tersaneye* dönüşmüş daha sonra Araplar tarafından da *tersane* olarak kullanılmıştır.[1106] Bazı kaynaklarda *Dârü's-Sınâa'* olarak geçmektedir.[1107] Mısır'da Müslümanların kurduğu tersanelerin geçmişi Hicret'in 1.yüzyılına kadar gitmektedir.[1108] Mısır ve Mağrib bölgesi Fatımilerin yönetimine geçince, İskenderiye, Kahire ve Dimyat'ta donanma imalatına büyük özen gösterilmiştir.[1109] Eyyûbilerin Mısır'daki donanma faaliyetleri Selahaddin'in Fatımilere vezir olduğu döneme kadar gitmektedir. Eyyûbîlerin ilk yıllarında donanmanın Akdeniz'deki ana üsleri İskenderiyye ve Dimyat Limanları idi. Mısır'daki en önemli ve faal ilk tersaneler Ravza ve *Fustat Tersaneleridir*. *Fustat* ve Ravza *Tersaneleri* dışında Mısır'da *İskenderiye, Dimyat* ve *el-Maks*[1110] tersaneleri de bulunmaktaydı.[1111]

Selahaddin, 572/1177 ve 577/1181 yıllarındaki askeri ve idari düzenlemeler esnasında, İskenderiye ve Dimyat üslerini dolaşarak donanmayı teftiş etti. Bu teftişler neticesinde, donanmaya kaliteli yeni personel alınmasına, donanma gemilerinin ve donanma silahlarının yenilenmesine, karar verildi. Bu maksatla tersanelere hammadde ve yeni ustalar temin edildi.[1112] Donanma aletleri ve gemi inşası için gerekli olan kereste ve demir gibi hammaddeler İskenderiye'deki, el-*Metrecü's-Sultân*, denilen yerden temin ediliyordu. Bu Hammaddelerin büyük kısmı ithal ediliyordu. Çünkü Mısır'ın iklimi, gemi inşası için kullanılan ağaçların yetişmesine müsait değildi. Sind ağacı gemi inşası için en uygun ağaçtı. Bu ağaç bir maden kadar kıymetliydi. Bundan dolayı sultan bu ağacın gelişi güzel kesilmesini dahi yasaklamıştı.[1113] Selahaddin'in donanma ve tersanenin gelişmesi için yaptığı en

---

[1106] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* 1: 271.
[1107] el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfî bi'l-Hitâti'l-Makriziyyeti*, 3: 20, 23, 24.
[1108] el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfî bi'l-Hitâti'l-Makriziyyeti*, 3:23; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*,1: 267.
[1109] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*,1: 267.
[1110] el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfî bi'l-Hitâti'l Makriziyyeti*, 3: 20.
[1111] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 363.
[1112] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 363.
[1113] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 44; Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.

önemli reformlardan biri de donanma ve tersane masraflarının karşılanması için *Dîvanü'l-Üstûl* adında bir divan oluşturması,[1114] bazı devlet, vakıf ve kendi şahsi gelirlerini bu divan için tahsis etmiş olmasıdır.[1115] Ayrıca donanma ve tersane masrafları için donanma ve tersane vergisi adı altında bir vergi çıkarılmıştır.[1116] Bu konu ile alakalı detayları, Divanlar ile ilgili ünitede detaylı olarak anlatacağız.

Eyyûbî donanması ve tersanesi Selahaddin'den sonra ihmal edildi ve sonraki dönemlerde gemi faaliyetleri ve denizcilik gerilemeye başladı. Eskiden denizcilere, *"el-mücâhidûn fî sebîlillâh"* denilirken ve denizci olmak bir övünç vesilesi iken, denizcilerin zorla toplanıp düşük ücretli işlerde çalıştırıldığı bu dönemde *"üstûlî"* (denizci) bir aşağılama ifadesi haline geldi. Bunun gemi inşasını ve tersaneleri etkilemesi kaçınılmazdı.[1117]

5.4.1. Ravza (el-Cezire) Tersanesi

Mısır'da ilk donanma Abbasi Halifesi Mütevekkilin Mısır Valisi Anbese b. İshak tarafından H. 57 yılanda inşâ edildi.[1118] İlk tersane, Fusfat'ın karşısında bulunan Ravza Adası'nda kurulmuştur. *Ravza* veya *el-Cezîre Tersanesi* de denilmiştir. Bu tersane, faaliyetlerine İhşidler ve Tolunoğulları döneminde de devam etmiş Fatımîler döneminde ise Kahire yakınlarındaki mukas denilen yere taşınmıştır.[1119]

5.4.2. Fustat Tersanesi

Eyyûbi donanmasının ilk önemli başarısı sayılan Eyle'nin fethinde kullanılan gemiler *Fustat Tersanesi*'nde üretilmişti. Prefabrik olarak inşa edilen bu gemilerin parçaları Fustat'tan Süveyş'e kadar develerin sırtında taşınmış daha sonra birleştirilip Kızıldeniz'e indirilmiş ve Eyle'nin fethinde önemli rol oynamıştır (4 Rebiyülahir

---

[1114] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 71; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*,1: 269.
[1115] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.
[1116] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 280.
[1117] Nebi Bozkurt,''Tersane'' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 512.
[1118] el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfî bi'l-Hitâti'l-Makriziyyeti*, 3:23; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*,1: 267.
[1119] el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfî bi'l-Hitâti'l-Makriziyyeti*, 23,24; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*,1: 271.

566/Aralık 1170).[1120] Selahaddin'in Ağabey'i Turanşâh 1173-1174 yıllarında Yemen ve Nûbe üzerine hem denizden hem de karadan seferler yapmıştı. Bu seferlerde kullanılan yük ve savaş gemileri Fustat Tersanesi'nde inşa edilen gemilerdi. Bu gemiler de yine prefabrik olarak Kızıldeniz sahiline kadar develerin sırtında taşınıp birleştirildikten sonra suya indirilmişlerdir.[1121]Fustat Tersaneleri'nde inşa edilip aynı şekilde nakledilip Kızıldeniz'de başarı sağlanan olaylardan biri de; Kızıldeniz'de korsanlık yapan Haçlı Renaud de Chatillon'a karşı kazanılan zaferdir. (Şevval 578/Şubat 1183).[1122]

5.4.3. İskenderiyye Tersanesi

İskenderiyye Tersanesi'nin Eyyûbiler devrinde faal bir tersane olduğu bilinmektedir. Mısır'daki en eski tersanelerden biridir. Geçmişi Muaviye dönemine kadar gitmektedir. İslam öncesi dönemde de İskanderiye'de bir tersane olduğu bilinmektedir. Fakat bu ikisinin aynı tersane olup olmadıkları konusu net değildir.[1123]

5.4.4. Dimyat Tersanesi

Dimyat Tersanesi Mısır'ın, Akdeniz'den giriş kapısı niteliğindeki Dimyat şehrinde Nil Nehri'nin kıyısında bulunan bir tersaneydi. Kesin kuruluş tarihi bilinmemekte, fakat 710 tarihli bir belgeden burada gemi üretildiği anlaşılmaktadır.[1124]Akdeniz'den Nil Nehri yoluyla Mısır'a gelen gemilerin giriş çıkışlarını kontrol etmek için şehrin girişinde büyük demir zincirler yerleştirilmişti.[1125] Bu şehir Abbâsi Halifesi el-Mütevekkil zamanında mamur hâle getirilmişti. Haçlıların birbiri ardına gelen saldırılarından dolayı Eyyûbi Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmüddîn Eyyüb tarafından tahrip edilmiş olması muhtemeldir.[1126]

[1120] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 1: 199; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 294; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 2: 182; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 60, 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 362; Bozkurt, ''Bahriye'', 4: 499.
[1121] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 363.
[1122] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 389.
[1123] Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,* 62.
[1124] Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,* 62.
[1125] Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü'l-Büldân*, 3: 472, 473.
[1126] Ebü'l-Fidâ', *Takvîmü'l-Büldân*, 117; Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,* 62.

5.4.5. El-Maks Tersanesi

El-Maks Tersanesinin geçmişi ise 10.yüzyıla Fatımî Halife'si Muîz Lidinillah dönemine kadar gitmektedir. Makrîzî'nin aktardığına göre bu tersanede o dönemde altı yüz gemi inşa edilmiştir. Bu sayı bugüne kadar görülmemiş bir sayı idi.[1127]

5.4.6. Eyyûbi Donanması Önemli Limanları

Eyyûbîlerin ilk yıllarında donanmanın Akdeniz'deki ana üsleri İskenderiyye ve Dimyat Limanları idi.[1128] Eyyûbi donanmasının Fustat, *İskenderiyye, Dimyat ve el-Maks* dışında da önemli üs ve limanları vardı. Kızıldeniz'de Yemen, Doğu Akdeniz'de, önemli sahil şehirleri olan Beyrût, Akkâ, Lâzikiyye ve Cübeyl şehirlerinin de alınmasıyla buralardaki gemiler, limanlar ve deniz üsleri Eyyûbi Donanması'na dâhil edilmiş, Haçlılara ve Kızıldeniz korsanlarına karşı bir üstünlük elde edilmişti.[1129] Bu sayılan şehirler içerisinde Beyrût'ta bir tersanenin olması muhtemeldir. Nitekim, İbn-i Şeddâd'ın anlattığına göre, Haçlıların Akkâ'yı karadan ve denizden kuşattıkları ve halkın erzak sıkıntısı yaşadığı bir dönemde Sultan, Beyrut'ta içine dört yüz çuval buğday, peynir, koyun ve çok çeşitli gıda maddelerini alabilecek kapasiteye sahip olan büyük bir *batsa gemisi* inşa ettirmişti (586/1190).[1130] Ayrıca yine İbn-i Şeddâd'ın anlattığına göre, Akkâ Muhasarası'nda (587/1191) yılında halkın yine çok sıkıntı yaşadığı bir dönemde Sultan, Beyrut'ta çok büyük bir *batsa* geminin inşa edilmesini emretmişti. Bu gemide altı yüz elli savaşçı,[1131] çok sayıda silah, savaş aleti, yiyecek ve çeşitli erzaklar bulunmaktaydı.[1132] İbn-i Şeddad'ın aktardığına göre, bu gemiler hem personel hem de yük taşıma kapasitesine sahip olan *batsa (butşa)* gemileridir. Dolayısıyla bu büyüklükte bir geminin inşa edilebileceği yer ancak tersane altyapısına sahip bir yer olacağı için, Beyrut'ta da bir tersane olması muhtemeldir.

[1127] el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfi bi'l-Hitâti'l-Makriziyyeti*, 3: 20, 23.
[1128] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 363.
[1129] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 254; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 366.
[1130] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 221, 222; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 201; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12:51; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 153, 154.
[1131] İbnü'l Esir'e göre bu sayı yedi yüzdür. Bkz. İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 61.
[1132] el-Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî,* 256; İbn Şeddad, *En-en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 240; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 12: 61; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, 4: 247, 248.

5.5. DONANMA SİLAHLARI, SALDIRI VE SAVUNMA YÖNTEMLERİ

5.5.1. Karada Kullanılan Silahlar

Harp gemilerindeki ğuzatın (gazilerin) kullandıkları ve gemide bulunan savaş araç ve gereçleri arasında miğferler, zırhlar, deriden ve demirden yapılmış kalkanlar, arrâde, mancınık, zemberek, çarh, sitâre, kılıç, yay ve ok gibi silahlar ve araçlar donanmada da kullanılmaktaydı.[1133] Fakat yay çeşidi olarak boynuzdan yapılan ve uzun olan tercih ediliyordu, çünkü ahşap olan yay deniz iklimine uygun olmadığı için kullanışlı olmuyordu.[1134] Donanma güçleri, denizlerdeki mücadelelerinin yanısıra sahilde bulunan şehirlere de hücumda bulundukları için, kara savaşlarında kullanılan silahların çoğunu kullanmaktaydılar. Mancınık ve arrâde de bunlardandır. Arrâde mancınığın küçüğü olup mancınık gibi taş ve neft testisi atmada kullanılırdı.[1135] Daha çok kale şehir muhasaralarında kullanılan debbabe ve burç denilen ahşap kuleler donanma silahları arasında yoktu. Bu silahların kullanımı ile ilgili örnekleri Sûr Muhasarası sırasında görmekteyiz.[1136] İbnü'l-Esîr, Akka'dan 10 silahlı geminin Sûr kuşatmasına geldiğini ve bu gemilerden Sûr Kalesi'ne atışlar yapıldığını aktarmaktadır (Şâban 583/Kasım 1187).[1137]

5.5.2. Tâbût (التابوت)

Direklerin yukarılarında üstü açık bazı sandıklar bulundurulurdu ki, bunlara "tâbût" denilirdi. Savaş gemileri, düşmanla karşılaşmadan önce bazı askerler bu sandıklara çıkarak içine yerleşirlerdi. İçinde çakıl taşları olan, beraberlerinde çıkardıkları torbaları sandıkların yanlarına asarlardı. Sandıkların içinde kendileri korumalı ve siperli oldukları halde, torbalardaki taşları düşmana atarlardı. Bazen de yakıp fırlatmak için neft çömlekleriyle zırnık ve kireç tozundan oluşan özel bir karışımı testilere doldurur ve düşman askerlerine ve gemilerine atarlardı. Bunların

---

[1133] Osman, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,* 2: 374; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*,1: 272.

[1134] Osman, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,* 2: 374.

[1135] Osman, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,* 2: 374.

[1136] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 255; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 368.

[1137] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 437,438.

saçtığı bu toz maddeler düşmanın gözlerini kör ederdi. Ya da bu testiler düşmanın üzerinde patlayınca alev alıp düşmanın yanmasına neden olurdu. Sandık içinde bulunan askerler kimi zaman düşmanın üstüne akrep, yılan veya yumuşak sabun dolu testiler fırlatarak düşmanı perişan etmeye çalışırlardı. Yumuşak sabun düşman geminin güvertesini kayganlaştırır, içindekiler ayakta duramaz hâle gelirdi.[1138]

5.5.3. Neft (نفط/نفت)

Düşmana karşı neft kullanımının en fazla olduğu gemiler *harrâka* (ateş gemileri) denilen savaş gemileridir. Bu gemilerden mancınık ve arrâde veya özel püskürtme mekanizmasına sahip bir alet ile neft ve yanıcı maddeler düşman gemisine püskürtülürdü.[1139] Neft, mancınık ve arrâde vasıtasıyla da kullanılmıştır.[1140] Gemilerin dış yüzeyini ve güvertesini neft ateşinin zararından korumak için şap, sirke, su, ve sodyum karbonata *(natron)* batırılmış keçe veya deri ile kaplarlardı. Kimi kez tedbir amaçlı olarak, sodyum karbonata (natron) ya da sirkeyle yoğrulmuş hatmiye karıştırılmış çamur da sürerlerdi. Çünkü bu maddeler neftin vereceği zarara karşı dayanıklıydı.[1141]

5.5.4. Kelâlîb (الكلاليب) Kanca-Çengel

Kelâlîb, ucunda demirden bir kancası ve sağlam bir zinciri olan bir donanma silahıydı. *Kelâlîb,* düşman gemilerine fırlatılarak onların hareket kabiliyetini önlerlerdi. Düşman gemilerine bu şekilde kanca ve çengel atılıp geminin ahşap levhalarına saplandıktan sonra kendilerine doğru çekerler ve düşman gemisini kendilerine yaklaştırınca üzerine attıkları köprü veya iskelelerden düşman gemisine geçerlerdi. Düşman güçlü olursa, atılan çengel ve kancaları ağır çelik baltalarla kırarak etkisiz hâle getirirlerdi.[1142] V. Haçlı Seferi esnasında Haçlı gemileri Dimyat'a saldırdıkları zaman, rüzgarın etkisiyle savrulan bir gemiyi, Eyyûbi askerleri demir

---

[1138] Osman, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn'el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,* 2: 374; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,*1: 272, 273.

[1139] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 339, 340; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 255; Bostan, ''Gemi'', 14: 9; Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,* 78, 79.

[1140] Osman, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,* 2: 374; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* 1: 272; Bostan, ''Gemi'', 14: 10.

[1141] Osman, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,* 2: 374; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi,*1: 272.

[1142] Fethi Osman, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,* 1.bs. (Kahire: Dârü'l-Kavmiyyeti li't-Tibâati ven'Neşr, 1386/1966), 2: 374, 375.

kancalar atarak kendilerine yaklaştırmış ve ele geçirmişlerdir.[1143] *Kelalibin* başka bir kullanım alanını Haçlıların (505/1112) Sûr kuşatmasında da görmekteyiz. Haçlılar yaptıkları muazzam debbabe ve koçbaşları ile surlara iyice yaklaşınca, demircilikten anlayan Trabluslu tecrübeli denizci bir komutan, demirden *kelâlîbler* (kancalar) yaptı. Bu kelâlîbler debbâbelere geçirilip kuvvetlice sarsarak, hareketleri kısıtlandırıldı, dengeleri bozuldu ve yıkılmaları sağlandı.[1144]

5.5.5. Bâsilika (الباسلقة) ve Diğer Delici-Kırıcı Silahlar

Basilika, ucunda demirden imal edilmiş nar büyüklüğünde gülleler bulunan zincirli bir donanma silahıdır.[1145] Ortaçağ deniz savaşlarında en çok uygulanan yöntemlerden biri de kargı, mızrak, balyoz, uzun külüng veya başka delici ve kırıcı silahlarla düşman gemisinin ahşap gövdesinde delikler açıp su alarak batmasını sağlamaktı. Nitekim 1174 yılında Sicilya donanması İskenderiyye saldırısında[1146] başarısız olup kaçarken diğer taraftan da, Müslüman askerler bazı gemilerde delikler açarak batmalarını sağlamışlardı.[1147] Haçlı donanmaları Akkâ Muhasarası esnasında kuşatmayı delip müdafilere yardım ulaştırmak isteyen Eyyûbi donamamasına ait büyük bir batsa gemisine saldırmışlar uzun külüng ve balyozlarla geminin gövdesinde delikler açıp su alarak batmasına neden olmuşlardır (587/1191).[1148]

5.5.6. Licâm (اللجام)

Gemilerin baş kısmına (pruva), balta şeklinde bir alet koyarlardı. Buna *Licâm* (اللجام) denilirdi. Bu alet başı çok keskin, arka kısmı boş olarak, mızrak şeklinde uzun bir demirden oluşuyordu. Geminin baş kısmında (pruva), öne çıkmış bir direğe geçirilirdi. Bu şekilde geminin başında ön tarafa doğru uzanmış bir mızrak ucunu andırırdı. Savaş sırasında bir gemi diğer gemiye saldırınca bu keskin başla karşıdaki gemiyi vurmaya çalışırdı. Eğer bu vuruş şiddetli olursa darbe yiyen gemi

---

[1143] Çelik, *5. Haçlı Seferi (1217-1221),* 153.
[1144] Ebî Ya'lâ Hamza İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylü Târîhu Dımaşk*, 1.bs. (Beyrut: Matbaatü'l-Âbâü'l-Yesûiyyîn,1326/1908), 179, 180.
[1145] Osman, *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi,* 2: 374.
[1146] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 2: 334; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 331.
[1147] İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih,* 11: 331.
[1148] İbn Şeddad, *en-Nevâdirü's-Sultâniyye Ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye,* 241; Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 4: 247, 248.

delinir su almaya başlardı. Gemide bulunan mürettebat da teslim olmak zorunda kalırdı.[1149]

Ayrıca, tedbir amaçlı olarak, gece olunca gemilerde ateş yakılmaz ve horoz da bulundurmazlardı. Kamufle olmak istediklerinde, uzaktan fark edilmemek için gemileri mavi yelkenlerle örterlerdi.[1150]

[1149] Abdu'r-Raûf Avn, *el-Fennü'l-Harbiyyi fî Sadri'l-İslâmi*, 1.bs. (Kahire: Dârü'l-Meârif bi Mısır, 1381/1961), 267.
[1150] Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* 1: 273.

ALTINCI BÖLÜM

İKTÂ SİSTEMİ VE ASKERÎ TEŞKİLATLA İLGİLİ DİVANLAR

6.1. İKTÂ (إقطاع) SİSTEMİ

Eyyûbi ordusunun temeli iktâ (tımar) sistemi üzerine bina edilmişti. Geçmişi itibari ile Sâsânilere kadar uzanan iktâ sistemi, en mükemmel haliyle Selçuklu Devleti'nde uygulanmıştır. İkta sistemini İslam dünyasında yaygın halde ilk uygulayan Nizamülmülk'tür. Nizamülmülk çeşitli nedenlerden dolayı araziden yeterince vergi tahsil edilemediğini, arazilerin bakımsız olduğunu görünce, devletin topraklarını askerlere ikta olarak dağıtmış, her asker iktâının kazancından bir miktarını alma hakkını tanımıştır. Böylece, kazançlarını artırmak için, çiftçilerin ve askerlerin toprağı daha iyi işlemelerini sağlamıştır. Kısa sürede ziraat yapılan topraklar mamur hâle gelmiştir.[1151] Nizamülmülk, Siyasetname adlı eserinde, geliştirdiği bu sistemi iyice açıklamakta ve bu sistemin esaslarını bizzat koymaktadır. Bu sisteme göre, ikta miras yoluyla babadan oğula kalabilecek,[1152] iktalı askerler çiftçilerden ancak belirlenen miktarda vergi (hak) alabileceklerdi. Haksızlığa uğradıkları zaman çiftçiler devlete şikayette bulunabilecekler, halka haksızlık yapanların iktaları ellerinden alınacaktı. Bundan sonra, Selçuklularda ve onların mirasçısı olan devletlerde askeri iktâ sistemi uygulanmıştır. Zengiler de aynı yolu takip etmişlerdir. Nureddin Zengi'nin askeri iktâ konusundaki uygulaması hakkında İmadeddin ve İbnü'l-Esir tarafından aktarılan bilgiler vardır. İbnü'l-Esir'e göre, Nureddin'in zamanında, iktâın babadan oğula miras kalıyor olması askerlerin mücadele azmini daha da arttırıyordu. İkta sistemi Selçuklulardan Zengilere, Zengilerden Eyyûbilere intikal etmiştir. Eyyûbiler de aynı yolu takip etmişlerdir.[1153] Nitekim Kalkaşandî, Selahaddin'in Mısır'da yönetimi ele geçirince o güne kadar uygulanan Fatımilerin Devlet geleneğini büyük oranda değiştirip yerine Zengî Devleti'nin uygulamalarını hakim kıldığını aktarır.[1154]

[1151] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal;* Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 248, 249.
[1152] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 75.
[1153] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 75; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 52; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 249.
[1154] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,* 4: 5, 6.

Eyyûbilere mensup hanedandan kimselerin hakim olduğu yerlerde de iktâ sistemi geçerliydi. Bu yerlere sahip olan İktâü'l-Hâss sâhibi emirler, sefer veya savaş zamanı merkezde bulunan sultan orduya katılmalarını emrettiği zaman bu emre itaat ederlerdi.[1155] Nitekim Selahaddin, babasının 565/1170 senesinde Mısır'a gelmesiyle, ona ikta olarak Buhayra, İskenderiye ve Dimyat'ı tahsis etmişti. Aynı dönemlerde, Yukarı Mısır'ın güney vilayetleri (Ayzâb ve Kus) kardeşi Turanşah'a tahsis edildi. Bu yerlerin kazancı 266.000 dinardı ve daha sonra Semannud, Buş ve Giza mıntıkası da ona verildi. 567/ 1172 yılında Yeğeni Takiyüddin Ömer kendi birlikleri ve 500 askerden oluşan muhafız kuvvetiyle Mısır'a gelince Buhayra gelirleri ona tahsis edildi.[1156] Tâbi hükümdarlar ise kendi askerlerine kendileri bakmak zorundaydı. Sultanla yaptıkları anlaşma gereğince, savaşlarda ya bizzat kendileri askerlerinin başında ya da kumandanlarından birinin emri altında askerlerini göndermekle sorumluydular.[1157]

Anlaşılıyor ki, bu askeri iktâ sistemi Eyyûbi devletinin sınırları içindeki bütün topraklarda tatbik ediliyordu. Ülkede alınan vergi öşre (onda bire) eşdeğerdir. Bazı kaynaklardan özel mülkiyette olan topraklarda asker beslenmediği sonucu çıksa da bunun doğru olmadığı kesindir. Nitekim, 619/1219 yılında VI. Haçlı Seferi esnasında Melik Muazzam'ın, Sıbt b. el-Cevzi'ye yolladığı mektuptan o dönemde özel arazi sahiplerinin de asker yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Makrizi'nin anlattığına göre, Mısır'daki topraklar da çeşitli durumdaydı. Ayrıca, vakıf olan araziler de önemli yer tutuyordu. Arazilerin bir kısmı otlak, bir kısmı da çöldü. Öyle görünüyor ki, ülkenin farklı bölgelerindeki toprakların vergi durumu birbirine benzerdi.[1158]

Bu askerî tımar sistemi toprağa bağlı olan iktalı süvarilerden oluşmaktaydı. Olağanüstü bir durum olmadığı müddetçe babadan oğula intikal ederdi.[1159] İkta sahibi olan her emir önceden belirlenmiş bir sayıda savaşa hazır asker yetiştirmekle sorumluydu.[1160] İktâ sahibi devletin belirlediği miktardan fazla hisse alamazdı.[1161]

[1155] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 325.
[1156] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 75.
[1157] Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 325.
[1158] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 250.
[1159] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 74; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 52; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 249.
[1160] Şeşen, *SelahaddinEyyûbî ve Devlet,* 219; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 324, 325.
[1161] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 75.

Devlet, toprağın işlenmesinde, sulanmasında, arkların-kanalların bakımında çiftçilere yardım eder, bunları kontrol ederdi. Vergiler *dinar el-cündî* (ordu dinarı) adı verilen itibari bir birim üzerinden alınırdı.[1162] İktâ sahibi baharda iktâsını kontrol eder, vergi zamanında vergisinin (haracının) düzenli ödenip ödenmediğine bakardı. Sultana ait iktâlardan,*(İktâü'l-Hâss)* miri *(sultanî)* vergilerin tamamı veya bir kısmı alınmayabilirdi. Harpten firar edenlerin ya da yenilgiye neden olanların iktâları ellerinden alınırdı. Selahaddin'in Remle Savaşı'nda yenilmesine sebebiyet veren Kürt askerler,[1163] 577/1181 senesinde Haçlılara zâhire kaçıran Cüzam ve Sa'lebe Arapları[1164] ile 587/1191 senesinde Akka'dan kaçan asker ve emirlerin[1165] iktâları ellerinden alınmıştı.[1166]

Selahaddin 567/1172 senesine kadar iktâ sistemini Mısır'da yaygın hale getirmişti. İhtiyaç fazlası askerlerin iktâlarını almış, onlardan vergi alınmasını kararlaştırmıştı. 568/1173 senesinde Nureddin'in müstevfisi (المستوفي)[1167] Halid el-Kaysarani teftiş amaçlı Mısır'a gittiğinde, Selahaddin ona, *''askerlerin hubzlerinî (ulufelerini), iktâlarının ve câmekiyyelerinin meblağlarını, aylık nafakalarını''* göstermiştir.[1168] Sultan, Mısır'da bulunduğu 572-573/1177 yıllarında, *er-Ravkü'l-Salâhiyî* (arazinin ölçümünü ve tahririni) yaptırıp ordunun mevcudunda ve askerlerin iktâlarında düzenlemeler yaptı. 577 /1181 senesinde Mısır'da bulunduğu esnada askerlerin iktâlarını ve mevcudunu yeniden tanzim etti. Yararlı olan askerlerin iktâlarını artırdı, kusur ve hatası olanların iktâlarını azalttı. Bedevilerin ellerinde bulunan iktâların üçte ikisini alıp Feyyum'daki askerlere verdi. Feyyum ise Sultan'a ait *İktâü'l-Hass*'ı haline getirildi.[1169]

Bedevilere ve Türkmenlere iktâ verilmesinin iki önemli nedeni vardı. Birincisi olağanüstü dönemlerde onlardan yardımcı süvari birlikleri sağlamak,

---

[1162] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 76.
[1163] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 77; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 354.
[1164] Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 82.
[1165] İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, 2: 358.
[1166] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 250.
[1167] *Müstevfî* (المستوفي), İslâm devletlerinde malî ve iktisadî işlerle ilgili divanın reisi ve ona bağlı olarak çalışan bazı memurlar için kullanılan terimdir. Bkz. Abbas Sabbâğ- Nebi Bozkurt, ''Müstevfî'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 147.
[1168] el-Bündârî, *Sene'l-Berkı'ş-Şâmî,* 68, 69.
[1169] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 250, 251.

ikincisi onların zâhire nakletmelerini, yolları korumasını, posta merkezlerine hecin devesi ve at ve sağlamalarını, sultana yıllık belli bir vergi ödemelerini sağlamaktı.[1170]

Bir askerin veya emirin hasad ve ekim zamanında iktâsının başında olması menfaatine daha uygundu. İkta sahibi olması asker veya emiri toprağa bağlıyordu. İktâ sahibi seferi haller dışında iktâının başında olmakla görevliydi. 569/1174 yılındaki Fatımi taraftarlarının tuzağı, 570/1175 yılındaki Sicilya donanmasının İskenderiyye'ye saldırması, askerlerin iktâlarına gittikleri zamana rastlamıştı.[1171] Maddi bakımdan kendi zararlarına neden olacağı korkusuyla, askerler uzun süre iktâlarından uzakta kalmak istemezlerdi. Selahaddin III. Haçlı Seferi esnasında, Halife'ye yazdığı mektuplarda uzak diyarlardan gelen askerlerin gelir gelmez izin almak istemelerinden, dönmeyi arzu etmelerinden şikayet eder. Ayrıca, iktâ sahibinin ölümü durumunda yerine oğlunun mirasçı olması, saltanat değişikliği, iktâın değişmesi, hallerinde iktâlıya verilen, *kıssa* (قصة),[1172] *nüzul* (نزول),[1173] *ve misâller* (مثال) ,[1174] yenilenirdi.[1175]

Eyyûbilerde idari iktâ sistemi içerisinde Mısır'da ileri gelen emirlere veya hanedan mensuplarına İktâ olarak verilen yerlerin yıllık gelirleri şu şekildeydi;

Feyyum……..……300.000 dinar,

Buhayra ve çevresi…….....400.000 dinar,

el-Muzahimeteyn ve Fuvve…….....400.000 dinar,

Havf-ı Ramses……..…….....300.000 dinar,

İskenderiyye…….…….....1500 dinar,

[1170] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 251.
[1171] Ebu Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn,* 2: 334; İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, 11: 331; Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'',Studies on the Civilization of Islam,* 75.
[1172] *Kıssa* (قصة), iktâı hak ettiğini iddia eden kişinin, iktâya müstahak olduğunu ifade ettiği arz-ı hâldir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 373, 408, 409.
[1173] Nüzûl (نزول), iktâın eski sahibinin, istifa etmesi sonucu başkasına geçmesine, devr edilmesine veya becayiş yoluyla başkasına verilmesine denirdi. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 409, 411.
[1174] *Misâl* (مثال), vefât veya başka bir sebepten dolayı boşalan bir iktâın bir başkasına verildiğini gösteren ve içinde münhal iktâın bilgilerinin de bulunduğu bir belgedir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 409.
[1175] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 252.

Buş, Kay ve Kayat……..……..700.000 dinar,

el-Vahât, Semennûd ve Buş (sonradan ekleniyor)……...600.000 dinar.[1176]

Bu iktâları ellerinde bulunduran hanedan üyeleri ve emirler belirli bir miktarda askere bakmakla sorumluydular. Örneğin Takıyyüddin Ömer'in 1172 yılında emri altında 500 hassa askeri yer alıyor ve bunların iktâları Buhayra'dan karşılanıyordu.[1177]

6.2. ASKERÎ TEŞKİLATLA İLGİLİ DİVANLAR

6.2.1. Divanü'l-Ceyş, Dîvanü'l-İktâ, Divânü'r-Revâtib (Askeri Maliye Teşkilatı)

Bu divanın kuruluşu Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hz. Ömer (r.a.) dönemlerine kadar gitmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) devrinde savaşlara katılanların askerlerin listeleri yapılırdı. Hz. Ömer (r.a.) döneminde ise askerlere maaş bağlamak için divanlar (defterler) düzenlenmiştir.[1178]

Zengiler döneminde bu divan, *Divanü'l-İdare ve'l-Techizat* ve *Divanü'l-Ravâtib* olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Birçok konuda olduğu gibi divanlar konusunda da Eyyûbiler Zengîleri örnek almışlardı. Selahaddin'in Mısır'da yönetimi ele geçirince o güne kadar uygulanan Fatımilerin Devlet geleneğini büyük oranda değiştirip yerine Zengî Devleti'nin uygulamalarını hakim kılmıştı.[1179] Nureddin ve Selahaddin devirlerinde gerek *Divanü'r-Râvatib* gerekse *Divanü'l-iktâ, Divanü'l-Ceyş* 'in farklı birimleri olarak devam etmiştir.[1180] Kısaca ifade etmek gerekirse *Dîvanü'l-İktâ*, askerlerin iktâları, bu iktâların dağıtımı ve iktâlardan elde edilen

[1176] Gıbb Hamilton, ''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam, 74; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 334.
[1177] Gıbb Hamilton, ''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam, 74; *Kuşçu, Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 334, 335.
[1178] el-Makrîzî, Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfi bi'l-Hitâti'l-Makriziyyeti 1: 149, 150; Şeşen, Selahaddin Eyyûbî ve Devlet, 248; Kuşçu, Eyyûbî Devleti Teşkilatı, 323.
[1179] Kalkaşendî, *Subhu'l-Aʿşâ fî Sınâʿati'l-İnşâ,* 4: 5, 6; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 327.
[1180] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiʿu'l-Ğurer,* 7: 268; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 330.

gelir-gider fazlaları ile, *Divânü'r-Revâtib* ise nakdî maaşların, askerlere ödenmesi ile ilgilenen, *Divânü'l-Ceyş'in* birimleriydiler.[1181] Makrizi'nin aktardığına göre, *Divanü'l-İnşa* ve *Divanü'l-Mal* hakkında hususi eserler yazıldığı halde, *Divanü'l-Ceyş* ile alakalı özel bir eser yazılmamıştır. *Divanü'l-Mal* (Mali Divan) ile *Divanü'l-Ceyş*'in irtibatları kuvvetliydi. Bütün askerin iktâlarının taksîmâtı, maaş alan askerlere *râtib* (راتب)[1182] ve *câmekiyye* (الجامكية)[1183] dağıtımı *Divanü'l-Ceyş* tarafından yapılırdı. Bu divanın görevlerinden en önemlisi askeri iktâların kontrolü ve dağıtımı idi. Bu nedenle, bütün iktâları ve bu iktâların üç yıllık gelirini, bu gelirin her yıla düşen hissesini gösteren bir defter bu divanda bulunurdu.[1184] Her iktâın karşısında iktâlının ismi, yıllık tahsisatı ve yıllık geliri gösterilirdi.[1185] İkinci bir defterde emirlerin askerlerin, adları, her emirin ne kadar askere baktığı, iktâı teslim alış tarihi, *menşurun* (المنشور)[1186] tarihi, iktâdan onun şahsına ve askerlerine ne kadar hisse düştüğü, iktânın, iktâlının tasarrufunda olup olmadığı yazılırdı. Bu defterde emirlerden sonra el-Halkatü's-Sultan'a bağlı askerlerin, Türkmenlerin, Arapların ve Kürtlerin isimleri gelirdi.[1187]

Divanü'l-Ceyş'te bu bilgilerden başka ruznâmeler (günlükler) hazırlanır, bu *ruznâmelere,* (روزنامه)[1188] *misaller, ifratlar, ifraçlar, keşifler,* yenilenen menşurlar yazılırdı. Bunlar hemen *cerîde*[1189] denilen defterlere geçirilirdi. Emirlerin isimlerini ve arz tarihlerini gösteren listeler düzenlenirdi. Bir asker bir emirden ayrılırsa ya da

---

[1181] Şeşen, *Eyyûbiler*, 166.

[1182] *Râtib-revâtip* (راتب - رواتب), maaş, aylık tahsîsât anlamlarına gelmektedir. Bkz. Şeşen*, Eyyûbiler*, 247; Kanar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 925.

[1183] *Câmekiyye*,(الجامكية) devlet bütçesinden veya vakıflardan verilen aylık, maaş ve tahsisât anlamında kullanılan bir İslâm hukuku terimidir. Bkz. Ahmet Akgündüz,'' Câmekiyye''*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 45; Gıbb Hamilton, ''*The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 75.

[1184] Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiʿu'l-Ğurer,* 7: 268; Gıbb Hamilton, ''*The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 76.

[1185] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 62; Kuşçu, Eyyûbî Devleti Teşkilatı, 330.

[1186] *Menşur* (المنشور), hükümdar tarafından yapılan bir görevlendirmeyi, tayini, veya muafiyeti ya da iktâ tevcihini bildiren belgeye denir. Bkz. Abdülkerim Özaydın, ''Menşûr'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 148.

[1187] Gıbb Hamilton, ''*The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam,* 76; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 246, 247.

[1188] *Ruznâme* (روزنامه),Genel olarak günlük tarzında kaleme alınmış, hususi olarak hükümdarların günlük faaliyetlerinin kaydedildiği tarihî belgelerdir. Bir maliye terimi olarak ise, günlük bilgilerin, gelir-giderlerin veya masrafların ya da olayların kaydedildiği defterlere verilen isimdir. Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, ''Ruznâme'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 278; Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* 3: 60.

[1189] *Cerîde* (جريده), *Divanü'l-Ceyş*'te askerler ile ilgili bilgilerin kayıt altına alındığı defterleri ifade eden ıstılahi bir isim. Bkz. Hallak- Sabbağ, El-*Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahati'l-Eyyûbiyye,* 64.

ölürse, menşûra göre hizmeti hesap edilir, hizmet eksikliği çıkarsa, gereken miktar geri alınırdı. Menşurlar ve misallerde iktânın çeşidi ve tarihi mutlaka belirtilirdi.[1190] el-Nablûsi'nin yazdığına göre, Mısır'daki *Divanü'l-Ceyş* reisi her yıl memurlardan, arazilerin gelirinde ve ülkenin sulama sisteminde, meydana gelen değişikliklerin tespitini isterdi.[1191] Bu divanın görevlerinden biri de iktâlardaki tarımsal faaliyetlerin kontrolü ve her üç yılda bir iktâlı kişilerin aldıkları ve vermekle sorumlu oldukları miktarı gözden geçirmekti.[1192] *Divanü'l-Ceyş* askerlerin râtibli (maaşlı) ve câmekiyyeli sınıftan iktâlı sınıfa geçişini de yapardı. Bir asker iktâlı sınıfa nakledilirse, nakledildiği tarihten itibaren iktâsının gelirinden hissesini alırdı. *Divanü'l-Ceyş* askerlerin izin almadan iktâlarından ayrıldıkları durumlarda bir ceza niteliğinde olan *ğaybânât* (الغيبانات)[1193] adı verilen işlemi uygular, aldıkları ücretlerin takdirini ve geri alınmasını da yapardı.[1194] *Divanü'l-Ceyş* bir iktânın gerçek geliri ile iktalı kişiye verilmesi kararlaştırılan miktar arasındaki farkları *Ceridetü'l-Favazıl*'a[1195] kaydedip, iktalı askerin ölümü nedeni ile artan mal ve paranın (müteveffir-المتوفر)[1196] geri alınmasıyla da ilgilenirdi.[1197]

*Divanü'l-Ceyş'*in reisine *Nâzırü'l-Ceyş* denirdi. Selahaddin döneminde bu divanın reisliğine ilk olarak Abdülcebbar b. Yusuf el-Makdisî,[1198] ondan sonra İsmail b. Abdülcebbar b. Yusuf el-Makdîsî getirilmiş olmalıdır. Melik Aziz döneminde ve belki de Selahaddin'in son yıllarında, Es'ad Ebu'l-Mekârim b. Memati *Divanü'l-*

[1190] Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, 1.bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 7: 202, 203; Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 62; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 247; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 330.

[1191] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 62; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 330.

[1192] Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 62,63; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 247; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 330.

[1193] *Ğaybanat* (الغيبانات), İktâ sahibinin destur almadan iktâ bölgesinden ayrıldığında uygulanan bir tür maddi cezaydı. Mesela, bir askere 600 dinarlık bir iktâ verilse kendi isteği ilk yıl iktaında çalışmaya karar verse, sonra ikinci yıl izinsiz iktâ bölgesini terk etse veya iki ay boyunca kaybolsa, ondan ceza olarak yüz dinar kesilirdi. Bkz. İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 355; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 247; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 331.

[1194] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 355; Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,* 36; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 247; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, 331.

[1195] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 20; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*,331.

[1196] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*, 20; Kuşçu, *Şeşen, Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 248; *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*,331.

[1197] Rebi', en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,63; Şeşen, Selahaddin Eyyûbî ve Devlet, 247, 248; Kuşçu, Eyyûbî Devleti Teşkilatı, 331.

[1198] Salahuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *Kitabü'l-Vâfî bi'l-Vefâyât,* 1.bs. (Beyrut: Dârü'l-İhyâü't-Tîrâsi'l-Arabiyyi, 1420/2000), 18: 24; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 248; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 326.

Ceyş'in reisliğini yapmıştır.[1199] Yine kaynaklarda Selahaddin dönemi de Mısır divanları nâzırı olarak Alemüddin Muhammed b. Ebi'l-Haccac'nin de adı geçmektedir.[1200] Mısır'da Selahaddin döneminde dahi bu divanda çok sayıda Hristiyan kıptî[1201] çalışıyordu.[1202]

577/1181 yılında yapılan askeri reformlarda Mısır'ın düzenli kara ordusu olan 8640 askerden oluşan karagulam, tavâşi, ve emirlere yılda 3.670.600 dinar harcanması kararlaştırılmıştı. Öşre havale edilen askerler, Kinaniyye ve Mısır'daki bazı küçük birlikler, Buhayra ve Şarkiyye'deki iktalı Bedeviler bu miktarın dışındaydı. 585 (1189) senesi içinde 7 Ekim'e (24 Şaban) kadar Mısır'da senelik genel bütçe gelirleri 4.653.019 dinardı. Yalnız, el-Adil'in divanına bağlı bulunan Dakhaliyye, Bûş, Şarkiyye, Mürtaha, vs. yerlerden elde edilen 1.190.923 dinar ile sınırların, divani malların, kasaba ve şehirlerlerdeki dükkan, arsa, miri ev gibi gayri menkullerin, vakıfların, Menfelût ve Menkabat'ın geliri genel bütçenin dışındaydı. 4.653.019 dinardan;

728.248 dinarı……..Melik Adil'in divanına,

158. 203dinarı…….İktâında olan emirlere ve ecnâda,

13.804 dinarı……Kahire'deki surlardan sorumlu olan, Divan el-Sûr'a,

234.296 dinarı…….Bedevîlere,

25,412 dinarı……..Mısırlı ecnâda, Kaymâriyye ve Sâlihiyye memlûklarına

7.403 dinarı……..Şeyhlere ve kadılara,

25.412 dinarı…….Kinâniyye'ye,

10. 725 dinarı……Tinnis ve Dimyat'taki müdâfiler ile denizcilere,

3.462.095 dinarı…….Tavâşi ve karagulam sınıfı askerlere harcanmıştı.[1203]

[1199] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 20; Rebi', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l Eyyûbiyyîn,* 63; Kuşçu, Eyyûbî Devleti Teşkilatı, 326.
[1200] İbn Memâtî, *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn,* 15.
[1201] Kıptî (قبتي), Mısır'ın yerli Hristiyan halkına verilen isim. Bkz. DİA, ''Kıptîler'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 1.Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 424.
[1202] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 248.
[1203] el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfî bi'l-Hitâti'l-Makriziyyeti*,1: 140-161; Gıbb Hamilton, *''The Armies of Saladin'', Studies on the Civilization of Islam* ,77; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 251; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 336, 337.

İbn Memâti'nin kitabının sonundaki notta, *''Türkmen, Türk, Kürd, ve memlûk askerlere maaş olarak verilen dinar tam iktâî dinardı (Dinar-ı Ceyşi). Mısır, Kinaniyye ve Askalan, askerleri dinar yarım iktâî dinar almakta, denizcilerin ve onların sınıfına giren askerlerin aldıkları dinar dörtte bir aynî dinar, bir kısmı hariç Bedevilerin aldıkları dinar sekizde bir cündi (iktâî) dinardı''* bilgisini aktarmaktadır. Ordunun mali kaynakları içerisinde iktâdan başka revâtib (maaşlar), bazı vergiler de vardı.[1204]

6.2.2. Divanü'l-Müfred

Eyyûbilerde, askeri divanlar içerisinde *Divanü'l-Müfred* de bulunmalıdır. Bu divana tabi olan askerlere *müfred* denirdi. Selçuklularda var olan müfretlere, Selahaddin döneminde Amid'de ve diğer yerlerde de rastlanmaktadır. Büyük bir ihtimalle *el-halkatü's-sultânın* birçoğu bu divana bağlıydı.[1205] Belki de merkezde, tabi hükümdarlıklarda, hanedan üyesi meliklerin ve emirlerin *Divan el-Hass* ile beraber, askeri *Divanü'l-Müfredleri* yer almaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla, *müfred* askerler de iktâ sahibiydi. Bunların iktâları *İktâü'l-Hass'*tan verilmekteydi.[1206]

6.2.3. Divanü's-Sur

Divanü's-Sur da, *Divanü'l-Ceyş'*in birimlerinden biri olmalıdır. Selahaddin *Divanü's-Sur'*a tahsislerde bulunmuştur.[1207] *Divanü's-Sur* muhtemelen kale ve surların inşası ve onarımı ile ilgi mali konularla ilgilenmekteydi. 585 (1189) senesi içinde 7 Ekim'e (24 Şaban) kadar Mısır'da senelik genel bütçe gelirleri içerisinden, 13.804 dinarı Kahire'deki surlardan sorumlu olan, *Divan el-Sûr'*a tahsis edilmiştir.[1208]

6.2.4. Divanü'l Üstûl (Donanma Maliye Teşkilatı)

Fatımiler döneminde donanmanın mâli işleri ile *''Dîvânü'l-Cihâd''* ilgilenirdi. İbn-i Ebi Tayy'ın aktardığına göre Selahaddin 1171 yılında donanmanın özellikle mâlî ve diğer işleri ile ilgilenecek olan yeni bir divan oluşturmuştu. Bu

[1204] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 252.
[1205] Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethu'l-Kussî,* 47; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 120.
[1206] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 252.
[1207] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 252.
[1208] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 251; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 336.

divana *''Divânü'l-Üstûl''* denilmekteydi.[1209] Selahaddin bu divanın başına güvendiği kişilerden birini getirmişti. Kaynaklarda adından bahsedilmemekle beraber, Selahaddin'in bu kişiye iktâlar tahsis ettiği ve bu şahsı *Divânü'l-Üstûl'den* sorumlu tutup, Suriye ve Mısır'daki idarecilere, bu başkanın bütün ihtiyaçlarının giderilmesi ve donanma için talep ettiği personeli seçmesinde yardımcı olunması için yazılı talimatlar yolladığı bilinmektedir.[1210]

Sultan, *Divânü'l-Üstûl*'ü oluşturduktan sonra, Feyyûm ve ona bağlı bölgelerin gelirlerini, el-Ğarbiyye ve eş-Şarkiyye'deki ''Habsü'l-Cüyûşî'' adı verilen askerî vakıfları, Sefat, Rişeyn, Behnesâ, Asyût, Kûs, İhmîm ve Uşmûneyn bölgelerindeki devletin arazilerinde yetişen sint ağacının haracını, yıllık geliri 8 bin dinara yaklaşan natrun (soda) madenlerinin gelirlerini, yıllık 50 bin dinardan fazla olan Mısır'ın zekâtını, sultanın şahsına ait olan denizde ve Nil Nehri'nde işletilen gemilerin gelirlerini ve Behnesâ'ya bağlı Tanbaza ve İşneyn köylerini Divânü'l-Üstûl'ün emrine vermişti.[1211] Ayrıca tersane ve donanma masrafları için de ayrı bir vergi alınmaktaydı.[1212] Sultan 1191 yılında *Divânü'l-Üstûl*'ün başına Melik Âdil'i getirmişti. Melik Âdil de kendisine vekaleten bu göreve Safiyyüddîn b. Şükr'ü getirmiştir.[1213]

Sultan, 1171 yılında *''dinâr-ı üstûl''* adı verilen ve aynen *''dinar-ı ceyşi''*gibi belirli bir değere sahip olan donanma dinarını, 5/8 oranından 6/8 oranına yükseltmiştir.[1214]Selahaddin 1181 yılında orduda gerçekleştirdiği reform ve yenilikler esnasında, ğuzâtın ¼ aynî dinara denk gelen maaşlarını yeniden düzenlemiştir.[1215]

Divânü'l-Üstûl'ün geniş kapsamlı çalışmaları bulunmaktaydı. Nitekim 1176 ve 1177 yıllarında yapılan inşa çalışmalarında Süveyş, Dimyat ve Tinnis'i kapsayan

[1209] Rebî', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,*71; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 256; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.
[1210] Rebî', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,*71; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 256; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.
[1211] Rebî', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,*71; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 256,279; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.
[1212] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 280.
[1213] Rebî', *en-Nüzûmü'l-Maliyye fî Mısr Zamani'l-Eyyûbiyyîn,*71; Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 256,279; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.
[1214] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 253; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 363.
[1215] Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, 256; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* 364.

yeni bir imar faaliyeti başlatıldı. Bu yeni imar faaliyetlerinin asıl gayesi Mısır üzerine denizden yapılabilecek herhangi bir saldırıyı daha kolay bertaraf edebilmekti. Bu çerçevede Dimyat surları tekrardan güçlendirilmiş ve ilaveten 2 km daha yeni sur inşa edilmişti. Ayrıca Dimyat'ın her iki yakasında yer alan kulelere yeni bir zincir çekilerek, (Akdeniz'den Nil Nehri yoluyla Mısır içlerine girmeye çalışacak düşman gemileri için) önlem alınmıştır. Tinnis'te yeni bir kale yapılmış ve surları tahkim edilmiştir. Muhtemelen Suveyş'te inşa edilecek olan kalenin inşa çalışmaları daha önceden başlamıştı. Nitekim kaynaklar, Süveyş Kalesi'nin yapımının 1181 yılında tamamlandığını belirtmektedir. Bu imar faaliyetlerinin yapıldığı dönemde *Divânü'l-Üstûl* teşkil edilmiş olduğu için, tüm yapılan masraflar *Divânü'l-Üstûl*'ün hazinesinden karşılanmıştır.[1216]

[1216] Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri,*114, 115.

SONUÇ

Eyyûbi Devleti 1171 yılında Selahaddin Eyyûbi tarafından kurulmuş ve Mısır, Libya, Yemen, Hicaz, Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Irak'ın Kuzey bölgelerinde hüküm sürmüş olan büyük bir devlettir. Yarı feodal bir yapıya sahip olan devletin büyük sultanlığının merkezi olan Mısır 1250 yılında kaybedilse de, diğer hanedan üyelerinin hakim olduğu hükümdarlıkların son bulması zamana yayılmış, Eyyûbilerin son kolu olan Hısn-ı Keyfa Eyyûbileri varlığını XV. Yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettirmiştir. Eyyûbilerin hüküm sürdüğü tarihler Haçlı seferlerinin en yoğun ve şiddetli bir şekilde sürdüğü dönemler olup, Eyyûbiler ülkelerindeki Türk, Kürt ve Arap unsurları tek bir çatı altında birleştirerek, III, IV, V, VI. ve VII. Haçlı seferlerine karşı koyup İslam dünyasını Haçlı saldırılarından korumuşlardır. Zaman zaman kayıplar ve yenilgiler yaşansa da genel olarak Haçlılara karşı başarılı bir mücadele yürütülmüştür. Bu devletin ömrü uzun olamamakla birlikte etkileri, derin ve uzun süreli olmuştur. Haçlılara karşı birlik duygusu içerisinde, başarılı bir mücadele yürüten bu ordunun askeri teşkilatı bundan dolayı önem arz etmektedir.

Eyyûbi ailesi Selçukluların ve Türk askerî kültürünün baskın olduğu bir ortamda yaşadıkları için doğal olarak kurdukları devlette birçok konuda olduğu gibi askeri teşkilat alanında da Selçukluları ve onların Musul'daki Atabeyliği olan Zengiler Devleti'nden etkilenmeleri kaçınılmaz olmuştur. Eyyûbi askeri teşkilatında etnik olarak Türk, Kürt, Arap ve Afrika kökenli askerler olmakla beraber, daimi ordunun çekirdeğini ve asıl vurucu gücünü memlûk askerler oluşturmuştur. Memlûk yetiştirme sistemi, Selçuklulardaki *gulam* sisteminin Eyyûbilerdeki uygulamasıdır.

Memlûk süvariler at üstünde ok kullanma kabiliyetleri ve hızlı manevra yetenekleri ile Haçlılara en fazla kayıp verdiren kuvvetler olmuşlardır. Genellikle çocuk yaşta, Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyinden köle olarak getirilen, Çerkes, Kıpçak ve farklı Türk boylarına mensup bu savaşçı ailelerin çocukları, emri altında olduğu emirlerin kontrolünde yetiştirilip, özgürleştirildikten sonra orduya kazandırılmıştır. Eyyûbi ordusu içerisinde her geçen gün ağırlıkları artan memlûk komutanlar zamanla darbeler yapıp sultanları değiştirmeye, nihayetinde ise Eyyûbi devletine son verip yeni bir devlet kuracak kadar güçlenmişlerdir.

Ortaçağ'da o dönemlerde birçok orduda olduğu gibi Eyyûbî ordusunun savaş düzeni de *hâmis* denilen *mukaddime (yezek, câlişiyye, talia), kalb, meymene-meysere ve sâka* (öncü birlikler, merkez, sağ-sol, artçı birlikler) olacak şekilde beşli düzene göre olmuştur. Sultan genellikle *el-Halkatü'l-Hassa* denilen en seçkin birlikleriyle merkezde bulunmuştur. Eyyûbiler Haçlılara savaş taktiği olarak *turan taktiğini* ve çembere alarak imha etme taktiklerini sıklıkla kullanmışlardır. Eyyûbi askeri teşkilatı içerisindeki*, yezek, tulb(küçük birlik) ve caliş, çetr, nevbet* gibi terimler ve *turan taktiği* ordudaki Selçuklu izlerini göstermektedir. Eyyûbi askeri teşkilatı içerisinde savaş veya önemli durumlarda oluşturulan istişare heyeti harp divanı veya harp meclisi diye ifade edilen grubun varlığı eski Türk geleneğindeki *toy* veya *kengeşi* hatırlatmakta ve farklı görüş ve düşüncelere verilen değeri göstermektedir.

Ortaçağ ordularında kullanılan *ok-yay, kılıç, mızrak, mancınık, arrâde, debbabe, çarh,* v.b. silahların aynısı veya farklı özelliklere sahip değişik versiyonları Eyyûbi ordusunda da kullanılmıştır. Değişik silahlarda ve farklı şekillerde *nefti* savaşlarda en iyi şekilde Eyyûbi ordusu kullanmıştır. *Neft* kullanımı konusunda Haçlılara karşı tartışmasız bir üstünlük sağlanmıştır.

Mısır idaresi Eyyûbilerin eline geçince, daha önce hiç tecrübe sahibi olmadıkları donanma ile tanışmışlardır. Eyyûbilerin donanma faaliyetleri Fatımîlerden devraldıkları miras üzerinden devam etmiştir. Selahaddin Haçlıları İslam beldelerinden uzak tutmanın denizlerde de güçlü olmaktan geçtiğinin bilincinde olduğu için donanmanın güçlenmesi için çok çaba sarf edip radikal reformlar yapmıştır. *Ravza, Fustat, Dimyat ve el-Maks* tersanelerinden farklı amaçlar için kullanılan savaş gemileri ve lojistik amaçlı kullanılan gemiler inşa edilmesi bunun göstergesi olmuştur. Kızıldeniz'de ve Akdeniz'de Haçlı donanmalarına karşı zaman zaman zaferler kazanılmış fakat kesin bir üstünlük elde edilememiştir. Avrupalı milletlerin denizcilik tecrübelerinin eski çağlara kadar uzanıyor olması, bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli nedenlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Selahaddin'den sonraki sultanlar ise donanmaya yeterince ehemmiyet vermemişlerdir.

Eyyûbi Devleti'nin Selçuklu ve Zengîlerden devr aldığı en önemli uygulamalardan biri olan İktâ sistemiyle devlet, hem tarım arazilerinin boş kalmasının önüne geçmiş, ziraatı canlandırmış hem de askeri harcamalardan ciddi

tasarruf elde etmiştir. İkta sahibi emirler yanlarında belirli sayıda asker yetiştirmeleri orduya bir süreklilik ve dinamizm kazandırmıştır. Ordunun ve askerlerin gelir-giderlerini hesaplayıp mali konularla ilgilenmesi için divanlar oluşturulması devletin bu konuya ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Eyyûbi askeri teşkilatının başarılı olmasındaki en önemli nedenlerden biri de personel istihdamında liyakate önem verilmesi, insanların kabiliyetlerine göre istihdam edilmesi, faydasız gibi görünen unsurların dahi faydalı hale dönüştürülmesidir. İstihdamda, kabiliyet ve tecrübeye sahip olmak, etnik köken veya milliyetten önce gelmiştir. Başta Selahaddin olmak üzere birçok Eyyûbi sultanı liyakati ön planda tutmuşlardır. Örneğin Eyyûbi donanmasında önemli başarılar elde eden, donanmanın ilk amirali ve daha önce Fâtımîler için çalışmış olan Hüsameddin Lü'lü, Ermeni kökenli bir Hristiyan'dı. Sonradan Müslüman olmuştur. Fakat devlet tecrübesi ve kabiliyetlerinden dolayı Selahaddin tarafından bu göreve getirilmiştir. Yine Eyyûbi ordusunda Hristiyan olduğu halde ordu tabipliği yapan Hristiyan tabipler de olmuştur. Savaşçı vasfı olamayan Bedeviler hızlı at ve develeriyle ordu istihbaratında kullanılmış, sadece çiftçilikten anlayan insanlar ise, kıtlık döneminde Haçlıları aç bırakmak için ekinlerini hasat etmekle görevlendirilmiş, hırsız, serseri, ayak takımı diye nitelendirilen kişiler, Haçlı ordugahlarına dalıp askerlere suikast yapmak veya ganimetle dönmeleri için görevlendirilmiş ve düşmanı zor durumda bırakmışlardır.

Ordunun parçalara bölünerek etkinliğinin azalmasında, iç çekişmelerden dolayı zayıflayarak gücünün kaybetmesinde ve dolayısı ile devletin kısa ömürlü olmasındaki en temel faktörün ise, Türk devlet anlayışından kaynaklanan, hanedanın devletin ortak sahibi olması düşüncesinin olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abûl'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus). *Abûl'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-Nâme*. haz. Erdoğan Merçil. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1977.

Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. 1. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Ağırakça, Ahmet. *Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*. 5.bs. İstanbul: Akdem Yayınları, 2017.

Akgündüz, Ahmet.''Câmekiyye''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 7: 45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Aksoy- Dilçin, Ömer Asım -Dehri. *Tarama Sözlüğü*. 6.Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Altıkulaç, Tayyar.''Ebû Şâme el-Makdîsî''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 10: 233. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Alp, T. Nejat. *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Sîlâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*. 1.bs. Ankara: TTK Yayınları, 1993.

Alptekin, Coşkun.''Selçuklu Devleti Askerî Teşkilatının Eyyûbî Askeri Teşkilatına Tesiri''. *Belleten*, LIX, (Nisan 1990): 117-20.

Anonim Süryani Kroniği, *I. ve II. Haçlı Seferleri*. çev. İlhan Aslan. İstanbul: Post Yayınları, 2019.

Avcı, Casim. ‘’Bahaeddîn İbn-i Şeddâd’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 20: 373. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Avn, Abdu’r-Raûf. *el-Fennü’l-Harbiyyi fî Sadri’l-İslâm.* 1.bs. Kahire: Dârü’l-Meârif bi Mısır, 1381/1961.

Ayalon, David. *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III.* çev. Abdullah Mesut Ağır. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler’de Tarih ve Tarihçiler*. 1. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Aybek ed-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh. *Kenzü’d-dürer ve Câmiʿu’l-ğurer.* 9 Cilt. Kahire: Ulrich Haarmann,1391/ 1971.

Ayyıldız, Erol. *Türkçe-Arapça Arapça-Türkçe Cep Lügati*. 8.bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1991.

Azzâm, Abdurrahman. *Selahaddin Eyyûbi.* çev. Pınar Arpaçay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.

Bahadıroğlu, Sahibkıran Emir Timur Muhammed Tarağay. *Timur’un Günlüğü - Tüzükat-ı Timur.* haz. Kutlukhan Şakirov-Adnan Arslan. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

Basuğuy, Bedrettin. *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam bir Kalesi Eyyûbiler (el-Melikü's-Salih Dönemi*. 1.bs. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.

Beyyûmi, Ali. *Kuruluş Döneminde Eyyûbiler*. çev. Abdulhadi Timurtaş. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2015.

Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*. 1. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Bostan, İdris. ''Gemi''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 14: 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Bozkurt, Nebi ''Bahriye''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 4: 495-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Bozkurt, Nebi.''Kılıç''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 25: 405-408. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Bozkurt, Nebi. ''Ok''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 33: 333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

el-Bündârî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-İsfahânî. *Senâü'-l Berku'ş-Şâmî.* 1.bs. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1979.

el-Bündârî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-İsfahânî. *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-ʿusra* (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi). çev. Kıvameddin Burslan. 3.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

Clot, Andre. *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*. çev. Nedim Demirtaş. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

el-Cüveynî, Alâüddîn Atâ' Melik b. *Târîh-i Cihângüşâ.* çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Çalışır, Abdurrahman Onur. *Deniz Aşırı Ülkelerden Havadisler: Haçlıların Mektuları.* 1.bs. İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2018.

Çelik, Sebahattin. *5. Haçlı Seferi (1217-1221)*. Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Çetin, Altan. *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat,* 1.bs. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2007).

Çoruhlu, Tülin. ''Gürz''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 14: 327-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Çoruhlu, Tülin. ''Tuğ''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 41: 330-332. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çulcuoğlu, Mehmet Fatih. *Roma Askeri Teşkilatı*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Demir, Doğan Mert. *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbi Deniz Kuvvetleri.* 1.bs. İstanbul: Babil Kitap Yayınları, 2019.

Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*. 2.bs. Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Dickie Jain -Jim Bradbury-Kelly Devries-Matthew Bennett-Phyllis G. Jestice, *Dünya Savaş Tarihi: Ortaçağ.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

DİA, ‘‘Kıptîler’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 25: 424-426. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü,* 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Donuk, Abdülkadir. *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*. 1.bs. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.

Duman, İbrahim. *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Araç ve Gereçleri (1038-1157).* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018.

Ekinci, Abdullah.’’Muzaffereddin Gökböri’nin Siyasî ve Sosyal Faaliyetleri’’*Türkler Ansiklopedisi.* 1. Baskı. 4: 856-863. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Ebü’l-Fidâ’, el-Melikü’l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî. *Takvîmü’l-Büldân.*1.bs. Paris: Dârü’l-Matbaatü’s-Sultâniyye, 1840.

Erdoğan, Eralp. *Safevi Devleti’nin Askeri Teşkilatı.* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Erdoğan, Abdülkadir. *Harzemşah İmparatorluğunda Askeri Teşkilat*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.

Ernoul, Ernaul Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi.* çev. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.

Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Gök, Halil İbrahim. *Musul Atabeyliği, Zengiler.*1.bs. *Musul Kolu 1146-1233).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Göksu, Erkan. *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Göksu, Erkan. *Türkiye Selçuklularında Ordu*. 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018)

Göksu, Erkan. *Türk Kültüründe Silah*. 3.bs. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.

Göksu, Erkan. ‘’Mardî et-Tarsûsî'nin "Tabsıratu Erbâbi'l-el-Bâb fî Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb" Adlı Eseri ve Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi’’. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 43 (2010): 291-307.

Günaltay, M.Şemseddin. *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler*). 1.bs. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

Güler, Ayşe. *Anadolu'da Kurulan ilk Türk Devletlerinde Askerî Gelenekler*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Gürsoy, Emine. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık.* 1.bs. İstanbul: Resim Matbaacılık, 1995.

Gürbüz, Meryem. *Harizmşahlarda Devlet Teşkilatı Ekonomik ve Kültürel Hayat*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Gıbb, Hamilton Alexander Roskeen.*''The Armies Of Saladin''. Studies on the Civilization of Islam.* New Jersey: Princeton University Press, 1982, 304-320.

Hallâk- Sabbâğ, Hasan-Abbas. *El-Mu'cemü'l-Câmi' fi'l-Mustalahâti'l-Eyyûbiyye ve'l-Memlûkiyye ve'l-Osmâniyye Zâtu'l-Usûli'l-Arabiyye ve'l-Fârisiyye ve't-Türkiyye.* 1. bs. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1420 / 1999.

el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Muʿcemü'l-Büldân.* 1.bs. Beyrut: Dâr Sâdır, 1397, 1977.

el-Hatib, Mustafa Abdulkerim. *Mu'cemu'l Mustalihâtu ve Elkâbu-t Tarihiyye.* 1.bs. Beyrut: Müessesetü Er-Risale, 1416/1996.

el-Herevî, Alî b. Ebî Bekr. *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye.* çev. Mehmet Ârif Hilmi Efendi. haz. Sadık Yazar. 1.bs. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.

Herodotos, *Herodotos Tarihi*. çev. Müntekim Ökmen. 8.bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

el-Hemedânî, Reşîdüddin Fazlullâh. *Câmiʿu't-Tevârîh.* çev. Erkan Göksu-Hüseyin Güneş. İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.

Hıllenbrand, Carole. *Türklerin Efsanesi İslamın Simgesi Malazgirt Muharebesi.* çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.

İbn Bîbî, Nâsırüddîn Hüseyn b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî. *el-Evâmirü'l-ʿAlâ'iyye fi'l-umûri'l-ʿAlâ'iyye*. çev. Mürsel Öztürk. 2 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İbn Bîbî, Nâsırüddîn Hüseyn b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî. *Selçukname*. çev. M. Nuri Gençosman. Ankara: Uzluk Basımevi, 1941.

İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb* (Biyografilerle Selçuklular Tarihi) çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.

İbnü'l-Cevzi, Abdurrahman. *el-Muntazam fî Târîhil Ümem'de Selçuklular.* çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

İbn Ebû Usaybia, Muvaffakuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. el-Kāsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî el-Hazrecî. *Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakāti'l-Etıbbâ*. 1.bs. Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat, 1385 / 1965.

İbnü'l Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kamil Fi't-Tarih*. çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın. 12 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Furât, Nâsırüddîn Muhammed b. Abdirrahîm. *Târîhu İbni'l-Furât.* 1.bs. 4 Cilt. Beyrut: Matbaatü'l-Amerikaniyye, 1361/1942.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: MEB Yayınları, 1996.

İbn-i Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. *Vefeyâtü'l-Aʿyân ve Enbâʾü Ebnâʾi'z-Zamân.* 1.bs. 8 Cilt. Beyrut: Dâr-u Mesâdir, 1414/1994.

İbn-i Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

İbnü'l-Kalânisî, Ebî Ya'lâ Hamza. *Zeylü Târîhu Dımaşk*. 1.bs. Beyrut: Matbaatü'l-Âbâü'l-Yesûiyyîn, 1326/1908.

İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye.* çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İbn-i Memâtî, Es'ad b. *Kitâbu Kavânin ed-Devânîn*. 1.bs. Kahire: Mektebetü Mebdûlî, 1411/1991.

İbn Şeddâd, Bahâeddin. *en-Nevâdirü's-Sulṭâniyye Ve'l-Meḥâsinü'l-Yûsufiyye*. çev. Mehmet Selim Bilge, Diyarbakır: Şingal Yayınları, 2015.

İbn Şeddâd, Bahâüddin. *en-Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye*. 2.bs. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1415/1994.

İbn-i Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *en-Nücûmü'z-Zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kāhire.*1. bs. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1413/1992.

İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire.* çev. Ahsen Batur, 1.bs. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

İbn Vâsıl, Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim. *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb.* 1.bs. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Emiriyye, 1377/1957.

Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi.* çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yatınları, 1989.

Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri sonuna Kadar).*Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiat Fakültesi Yayınları, 1991.

el-Hüseynî, Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali. *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. çev. Necati Lügal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943.

James, Boris. *Selahaddin ve Kürtler Haçlılar Döneminde Bir Topluluğun Kavranması,* çev. Nazlı Bilgiç, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2015), 102.

Joinville, Jean De. *Bir Haçlının Hatıraları*. çev. Cüneyt Kanat. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.

Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. 1.bs. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1972.

Kafesoğlu, İbrahim. *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*.1.bs. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. 1.bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998)

el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ.*1.bs. 14 Cilt. Kahire: Darü'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1340/1922.

Kanar, Mehmet. *Arapça-Türkçe Sözlük.*1.bs. İstanbul: Say Yayınları, 2009.

Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugati't-Türk*. çev. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurteser. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

el-Kâtib el-İsfahânî, Ebû Abdillâh İmâdüddîn Muhammed b. Safiyyiddîn Muhammed b. Hâmid. *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî (Hurûbu Salahaddîn),* 1.bs. Beyrut: Darü'l-Menar 1425/2004.

Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Kılıç, Mustafa. *Halep Eyyûbileri el-Melikü'n-Nasır II. Salahaddin Yusuf Devrinde Eyyûbiler Devleti.* 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Koca, Salim. *Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür.* 1.bs. Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.

Koca, Salim. *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri* 1.bs. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.

Köprülü, Fuad. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. 2.bs. İstanbul Ötüken Yayınları, 1986.

Köprülü, M.Fuad. ‘’Bayrak’’. *MEB İslam Ansiklopedisi*. 5.Baskı. 2: 409-410. İstanbul: MEB Yayınları, 1979.

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. 2. bs. Cilt 2. Ankara: Türk Tarih kurumu Yayınları,1984.

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. 3. bs. Cilt 3. Ankara: Türk Tarih kurumu Yayınları, 1992.

Köymen, Mehmet Altay. *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı*. 1.bs. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.

Kuşçu, Ayşe Dudu. *Eyyûbî Devlet Teşkilâtı.* 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Landau, Jacob M. ‘’Sir Hamilton Alexander Roskeen Gıbb’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 14: 66- 67. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Mahmud-i Aksarayî, Kerîmüddîn. *Müsâmeretü’l-Ahbâr.* çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

el-Makrîzî, Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir el-Ubeydî. *Es-Sülûk li-Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk.* 1.bs. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

el-Makrîzî, Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir el-Ubeydî. *Kitâbü'l-Mevâizü'l-İtibâr bi Zikri Hitâti ve'l-Âsâri'l-Ma'rûfi bi'l-Hitâti'l-Makriziyye.* 1.bs. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/ 1998.

el-Mansûrî, Baybars. *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye.* çev. Hüseyin Polat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

Mayer, Leo. *el-Melâbisü'l-Memlûkiyye,* Arapçaya çev. Salih Şitti. Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti lil-Kitâb. 1972.

Mazaherî, Ali. *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*. çev. Bahriye Üçok. 1.bs. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972.

Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*. 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Merçil, Erdoğan. *Kirman Selçukluları,* 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Okul Sözlüğü*. 1.bs. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1997.

Nizâmülmülk, *Siyasetname.* çev. Mehmet Taha Ayar. 5.bs. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Nizamüddin Şâmî, *Zafername.* çev. Necati Lugal. 2.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

Nuhoğlu, Güller. *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1995.

en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb.* 1.bs. 33 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.

Oflaz, Abdulhalim. *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Eyyûbiler (Melik Âdil Dönemi).* 1.bs. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.

Onay, İbrahim. ''İslam Öncesi Türk Kültüründe Avcılığın Temelleri ve İktisadi, Askeri, Dini, Değeri''. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (Aralık 2015): 516-525.

Osman, Fethi. *el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiniyyeti Beyn el-İhtikâfi'l-Harbiyyi ve'l-İttisâli'l-Hadariyyi.* 1.bs. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kavmiyyeti li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1386/1966.

Önkal - Bozkurt, Ahmet -Nebi. ''Deve'' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 9: 222-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Özaydın, Abdülkerim.''Menşûr''. *Türkiye DiyanetVakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 29: 148-49. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Özaydın, Abdülkerim. ''İbnü'l-Esîr, İzzeddîn''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 21: 26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özcan, Abdülkadir. ‘‘Lağımcı Ocağı’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 27: 49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Özcan, Abdülkadir. ‘‘Hassa Ordusu’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı: EK-1: 442-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

Parry, V. J. ‘‘İslam’da Harb Sanatı’’. çev. Erdoğan Merçil-Salih Özbaran. *İÜEFTD* 29 (1975): 193-218.

Paydaş, Kâzım. *Ak-koyunlu Devlet Teşkilâtı.* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Paydaş, Kâzım’’. Emir Timur'un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi’’ *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (Ankara 2009): 463-479.

Paydaş, Kazım.’’Mısır’da Kurulmuş Bir Türk Devleti Olan Eyyûbîlerin Urfa Yöresindeki Hakimiyetleri’’ *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 151 (Ağustos 2004): 217-226.

Peacock, A.C.S. *Selçuklu Devletinin Kuruluşu Yeni Bir Yorum.* çev. Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Rebî’, Hasaneyn Muhammed. *en-Nüzûmü’l-Maliyye fî Mısr Zamani’l-Eyyûbiyyî.* 1.bs. Kahire; Matbaatu Câmiatü’l-Kahire, 1384/1964.

Runcıman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi.* çev. Fikret Işıltan, 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

Sabbâğ-Bozkurt, Abbas-Nebi. ‘‘Müstevfi’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı.32: 147-48. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

es-Safedî, Salahuddîn Halîl b. Aybek. *Kitabü'l-Vâfî bi'l-Vefâyât.*1.bs.29 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâü't-Tîrâsi'l-Arabiyyi, 1420/2000.

Sarıcaoğlu, Fikret. ‘‘Ruznâme’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 35: 278-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Sarıkaya, Fatih. *Abbasilerde Denizcilik (750-1258).* Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitiüsü, 2008.

Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi.* 3.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Sevim, Ali. *Malazgirt Meydan Savaşı.* 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971.

Sevim- Merçil, Ali –Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilât ve Kültür.* 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Seyyid, Eymen Fuad.’’Makrîzî’’. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.*1.bs. 27: 448-451. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Sıbt, İbnü'l-Cevzî, *Mirʾâtü'z-Zamân Fî Târîhi'l- Aʿyân'da Selçuklular*. çev. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

Sümer-Sevim, Faruk-Ali. *İslam Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı*. 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971.

Sümer, Faruk. *Kara Koyunlar,* 1.bs. Cilt 1.Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1967.

Ebu Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî. *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn.* 1.bs. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü er-Risale, 1417/1997.

Ebu Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî. *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn.* 1.bs. 5 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.

Ebu Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî. *Uyûnü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve es-Salahiyye.* 1.bs. 2 Cilt. Şam: Memşûrâtü Vizâretü's-Sakâfiyye, 1411-12/1991.

Şeşen, Ramazan.''Eyyûbiler''. *Türkler Ansiklopedisi*.1.Baskı. 5: 119. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Şeşen, Ramazan. *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet,* 1.bs. İstanbul: Çağ Yayınları. 1987.

Şeşen, Ramazan. *Eyyûbîler.* 2.bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2018.

Şeşen, Ramazan,''Eyyûbiler''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 12: 20-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Taneri, Aydın. *Harezmşahlar.* 1.bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1993.

Taneri, Aydın.''Hadım'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 15: 1-3. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Taneri, Aydın''Çetr''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 8: 293-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Terzi, Mustafa Zeki. *Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askeri Teşkilât.*1.bs. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.

Terzi, Mustafa Zeki. *Abbâsîler Döneminde Askerî Teşkilât*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, 1986.

Terzi, Mustafa Zeki. ''Emevîlerde Kara Ordusu Teşkilâtı''. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1997): 41-88.

Terzi, Mustafa Zeki ''Mızrak''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 30: 4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Terzi, Mustafa Zeki ''Gulâm''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 14: 178-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Tihranî, Ebu Bekr-i. *Kitâb-ı Diyarbekriyye,* çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Tomar, Cengiz.''İbn Vâsıl''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 20: 438-440. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. 8.bs. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.

Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III Haçlılar Türkler Karşısında.* çev. Ergin Ayan, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.

Uğurlu, Mustafa. *Münyetü'l-Guzât (Metin ve indeks).* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.

Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Usâme İbn Munkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr.* çev. Yusuf Ziya Cömert, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.

Usta, Aydın. ''Zırh''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 44: 391-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Uyar, Mustafa.''Adab el-Harb ve el-Şeca'a'ya Göre "Hisar ve Kuşatma Geleneği". *Türk Tarihi Araştırmları Dergisi* 25/40 (2006): 215-224.

Uyar, Mustafa. *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri Siyasi, İdari, Fikri, İktisadi, Hayat; İlmî ve İctimaî Müesseseler, Halk ve Toprak*. 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları.*1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. 4.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Yiğit, İsmail. ''Quatremère Etienne-Marc''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 34: 369. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yiğit, İsmail ''Memlûkler''. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 1.Baskı. 29: 90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

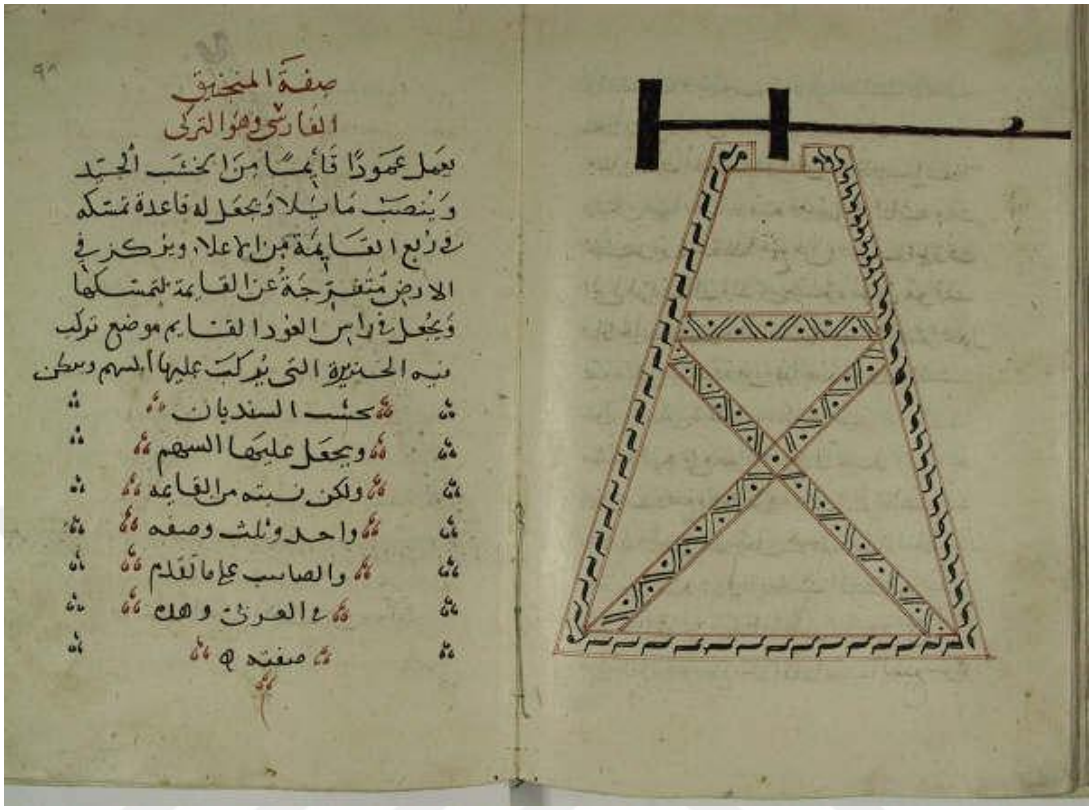
Yürekli, Tülay. ''Zengilerde ve Eyyûbilerde İstihbarat''. *Türkiyat Mecmuası* 27/2 (Temmuz 2017): 293-311.

ez-Zebîdî, Ahmed b. Ahmed. *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Tercemesi.* çev. Ahmed Naim. 10.Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi. çev.* Nejdet Gök. 3.bs. 1.Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

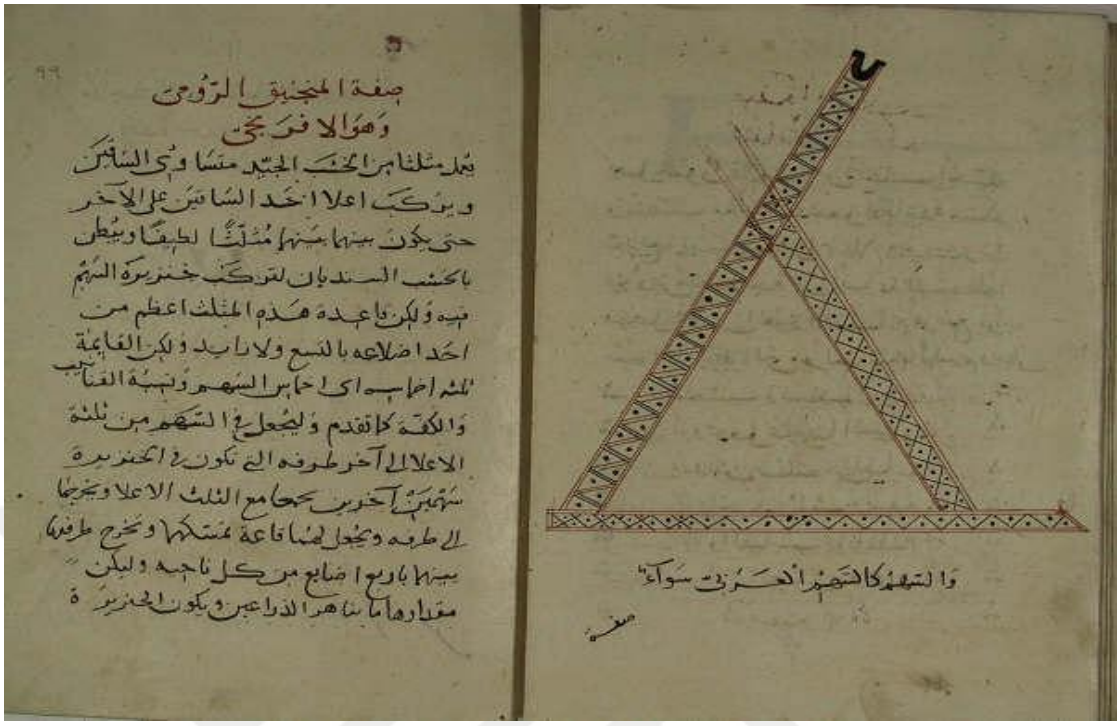
EKLER

Ek-1: Fârisi- Türki Mancınık.

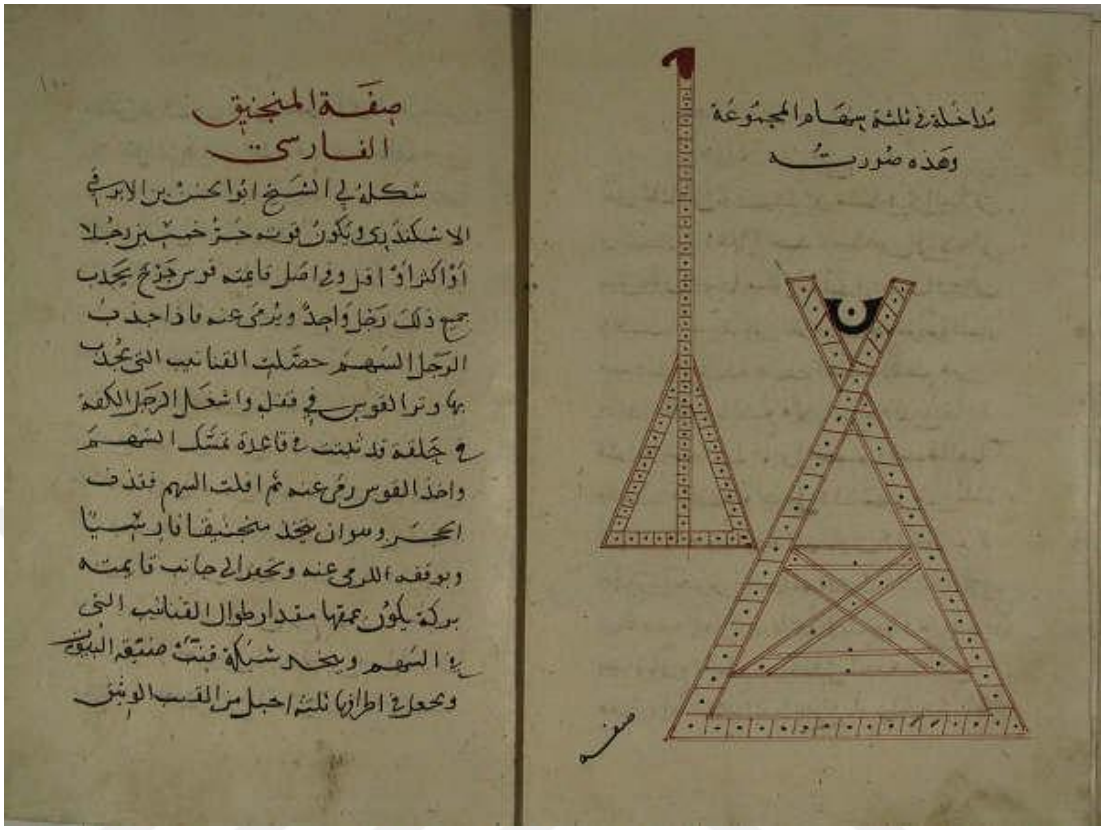
Erkan Göksu, ‘’Mardî et-Tarsûsî'nin "Tabsıratu Erbâbi'l-el-Bâb fî Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb" Adlı Eseri ve Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi’’, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 43 (2010), 304.

Ek-2: Frenci- Rûmi-Mancınık.

Göksu, ‘’Mardî et-Tarsûsî'nin’’, 304.

Ek-3: Farisî- Mancınık.

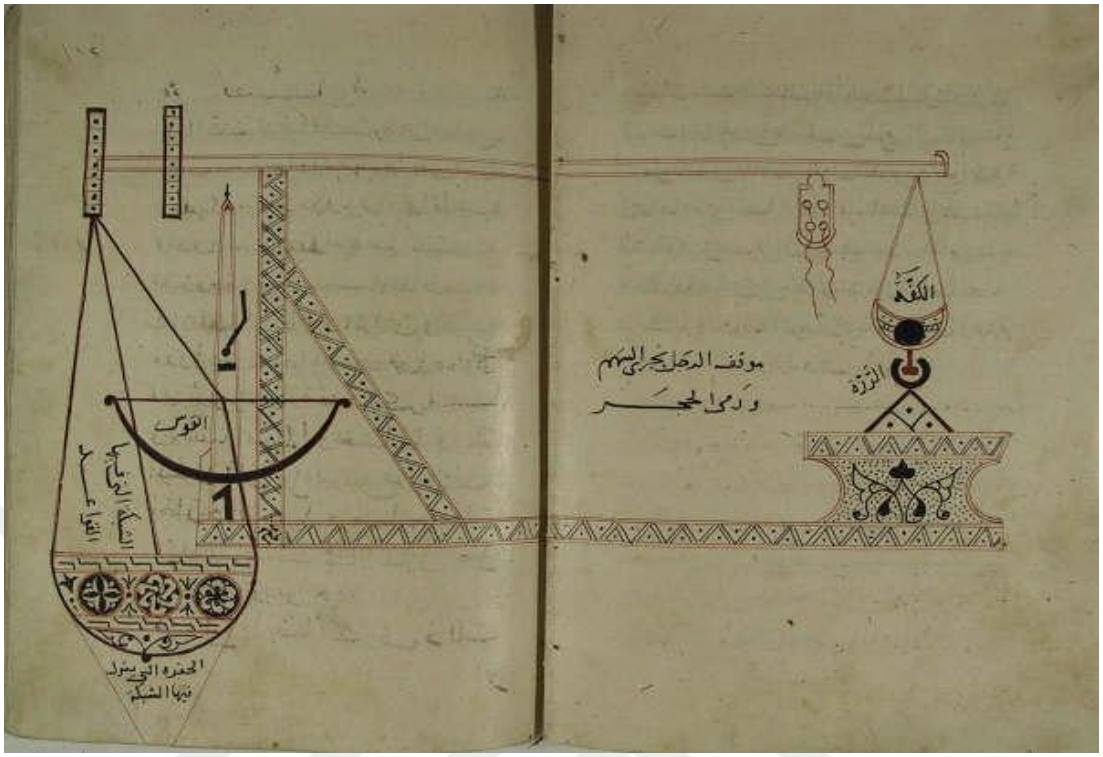

صفة المنجنيق
الفارسي

هذا الحلة ثلثة سهام المجموعة
وهذه صورته

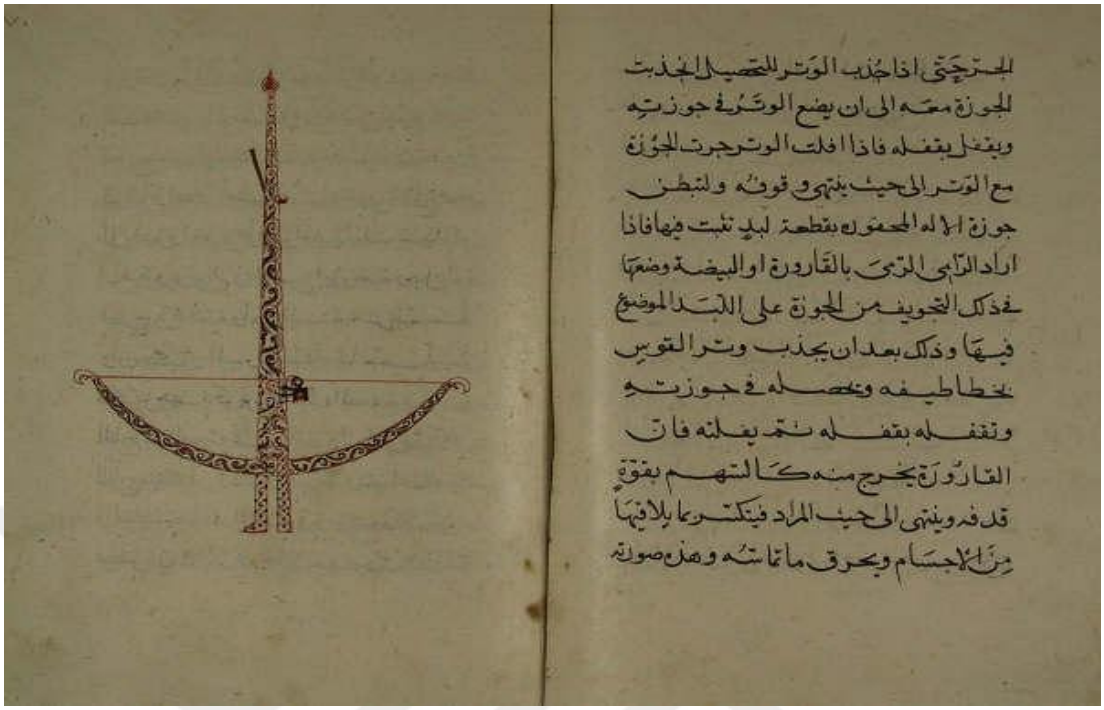
Göksu, ‘’Mardî et-Tarsûsî'nin’’, 304.

Ek-4: Ok Atan Mancınık.

Göksu, ‘’Mardî et-Tarsûsî'nin’’, 304.

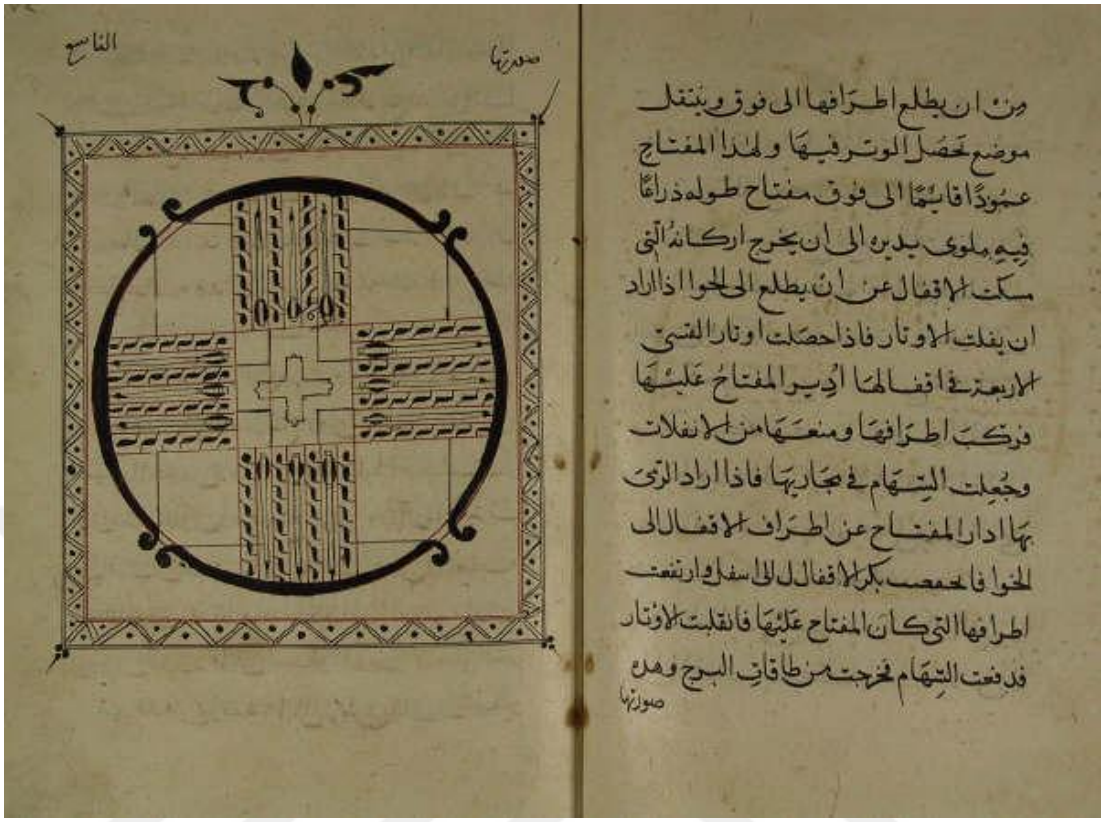
Ek-5: Çarh 1

الجرخي اذا جذب الوتر للتحصيل الجذبت
الجوزة معه الى ان يضع الوتر في جوزته
ويقفل بقفله فاذا افلت الوتر جرت الجوزة
مع الوتر الى حيث ينتهي قوته ولتكن
جوزة الاله المحمولة بقطعة لبد تثبت فيها فاذا
اراد الرامي الرمي بالقارورة او البيضة وضعها
في ذلك التجويف من الجوزة على اللبد الموضع
فيها وذلك بعد ان يجذب وتر القوس
بخطاطيفه ويحصله في جوزته
ويقفله بقفله ثم يفلته فان
القارورة يخرج منه كالسهم بقوة
قذفه وينتهي الى حيث المراد فيكسر ما يلاقيها
من الاجسام ويحرق ما تماسه وهذه صورته

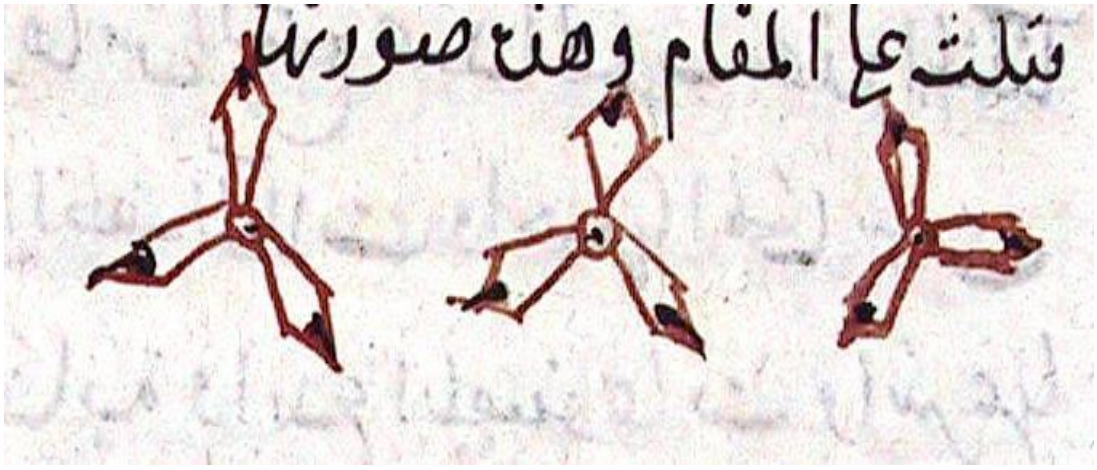
Göksu, ‘’Mardî et-Tarsûsî'nin’’, 304.

Ek-6: Çarh 2

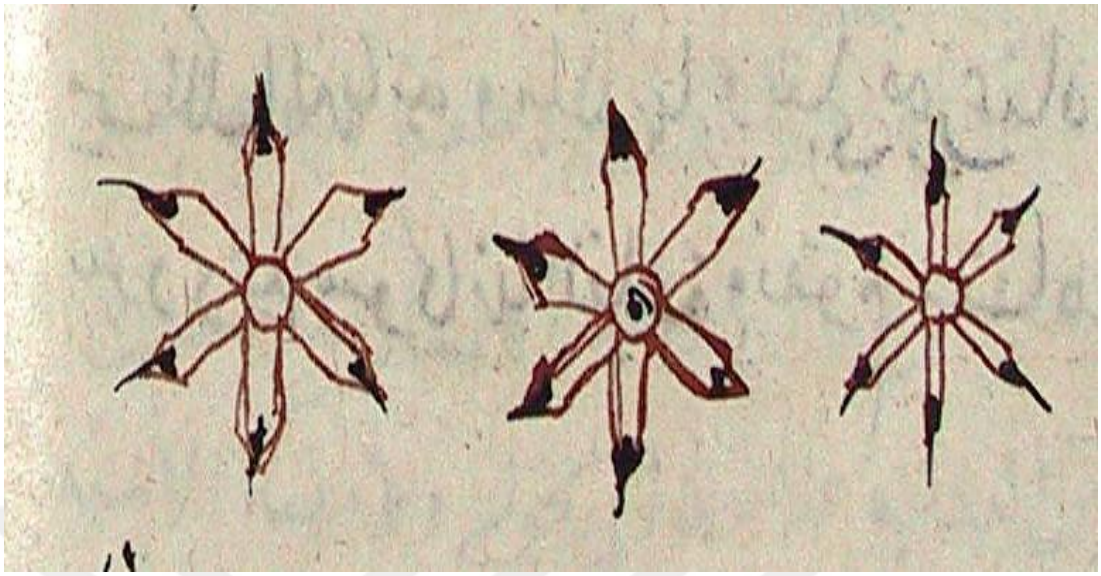
Göksu, ‘’Mardî et-Tarsûsî'nin’’, 304.

Ek-7: Müselles

et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'n-Necât fi'l-Hurûb,* 136.

Ek-8: Müseddes.

et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'n-Necât fi'l-Hurûb,* 137.

Ek-9: Akka Kuşatması

https://www.revolvy.com/page/Siege-of-Acre-(1189%E2%80%931191)

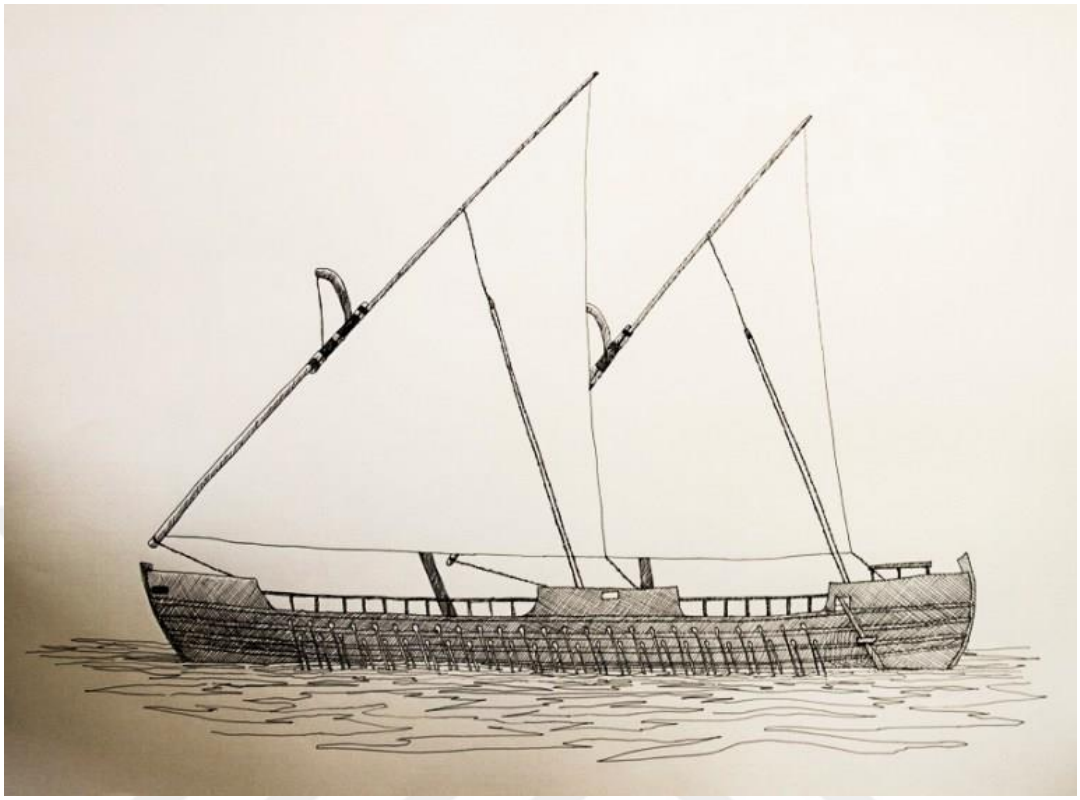
(Erişim Tarihi: 28.12.2019)

Ek-10: XII- XIII. yy. ait zırh ve kılıç.(Ürdün, Milli Arkeoloji Müzesi)

https://www.safarway.com/property/national-archaeological-museum_5716#gallery (Erişim Tarihi: 25.05.2020)

Ek-11: Şini Gemisi (Temsili çizim)

Demir, Selahaddin'in Gemileri, 76.

Ek-12: Eyyûbi Devleti Bayrağı (Temsili)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/ar/f/f7/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%AE%D8%B5%D9%8A_%D9%84%D8%B5%D9%84%D8%A7%D8%AD_%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%8A%D9%88%D8%A8%D9%8A.png (Erişim Tarihi: 25.05.2020)

Ek-13: Dimyat Müdafaası Gösteren Temsili Resim

https://www.rd.nl/boeken/nepnieuws-uit-de-middeleeuwen-1.1379506

(Erişim Tarihi: 25.05.2020)